

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ: RECEP
TAYYİP ERDOĞAN ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Işıl ARPACI

HAZIRLAYAN

Yücel ÖZDEN

MALATYA-2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’DE SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ:
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
YÜCEL ÖZDEN

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ IŞIL ARPACI

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Doktora Tezi olarak sunduğum **“Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Yücel ÖZDEN

ÖNSÖZ

Siyasetin kişiselleşmesi, mutlak ve sınırsız bir güce sahip olan kişisel iktidardan farklı olmakla birlikte, demokratik anayasal düzen içinde psiko-sosyal bir yaklaşımla siyasal yapının siyasi bir liderle somutlaştırılmasıdır. Dolayısıyla kişiselleşen siyaset olgusu, siyasi liderin sübjektif unsurlarının siyasal sistem üzerinde egemen kılındığı bir süreç olarak görülebilir. Özellikle post modern dönemde iletişim teknolojilerinde ve medyada yaşanan ilerlemeler siyasetin kişiselleşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda, siyasi liderler kişisel özellikleri ile siyasetin merkezine yerleşirken, tüm siyasal alanda siyasi liderin şahsıyla özdeşleşmiştir. “Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği” başlıklı çalışmada; siyasetin kişiselleşmesinin kavramsal çerçevesi, kişiselleşmenin nedenleri, sonuçları ve göstergeleri incelenerek, bu kavramsal çerçeve Türk siyasi yaşamında siyasetin farklı uğrak noktalarında yer alan ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı’na ulaşan Recep Tayyip Erdoğan’ın kişisel özellikleri ve liderlik yönüyle ilişkilendirilecektir.

Siyasetin kişiselleşmesi bağlamında Recep Tayyip Erdoğan konulu bu araştırmanın hazırlanma sürecinde bana cesaret veren, yönlendiren, anlayışı ve sabrıyla desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Işıl Arpacı’ya, tez izleme komitesinde katkılar sunarak destek oldukları için Prof. Dr. Gökhan Tuncel’e ve Prof. Dr. Ahmet Yatkın’a teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora hayatım boyunca yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen annem Döne Özden’e ve babam Ahmet Özden’e, ablam Belma Güzel’e, yakın çalışma arkadaşlarıma ve kardeşim Taylan Atalay Güzel’e teşekkür ederim.

Bu süreçte sonsuz sabrıyla, anlayışıyla yanımda olup, desteğini esirgemeyen ve bu dönemde yeterince zaman ayıramadığım sevgili eşim Sevilay Deniz Özden’e ve biricik oğlum Aras Ahmet’e teşekkür ederim.

TÜRKİYE’DE SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ: RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÖRNEĞİ

Yücel ÖZDEN

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Işıl ARPACI

ÖZET

Siyasetin kişiselleşmesi, siyasal alanın kişisel özellikler çerçevesinde şekillendirildiği bir süreç olarak değerlendirilebilir. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapı ve kurumlarda meydana gelen değişimler siyasal alandaki işleyişi dönüştürmüştür. Postmodernizm, küreselleşme, toplumsal hareketler, iletişim teknolojilerindeki yenilikler ve medya bu dönüşüm sürecinin temel öğeleridir. Küreselleşme toplumsal atomizasyon sürecini başlatmış ve toplumsal yaşamda bireyselleşmeye neden olmuştur. Toplumsal yaşamda meydana gelen bireyselleşme ise siyasetin kişiselleşmesine yol açmıştır. Siyasetin kişiselleşmesi ideoloji, siyasi partiler ve politikalar yerine lider odaklı bir anlayışı hakim kılmaktadır. Siyasetin doğası gereği siyasi liderlerin siyasal alanda varlıklarını hissettirmeleri olağan görülmekle birlikte, tüm siyasal alanın bir liderin şahsında kişiselleşmesi, siyasetin demokratik seyrini olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesini Recep Tayyip Erdoğan örneği çerçevesinde ele alan bu araştırmada, siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili nedenler ve sonuçlar incelenerek, Cumhuriyetten günümüze Türk siyasetinde etkin rol alan liderler kişiselleşme bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türk siyasi hayatında siyasetin kişiselleşmesinin en çarpıcı örneklerinden biri olduğu varsayımı altında, Recep Tayyip Erdoğan’ın Türk siyasetine etkileri kişiselleşme bağlamında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasetin Kişiselleşmesi, Siyasi Liderlik, Türk Siyasal Yaşamı

PERSONALISATION OF POLITICS IN TURKEY: THE CASE OF RECEP TAYYİP ERDOĞAN

Yücel ÖZDEN

İnönü University Institute of Social Sciences Department of Political Science and Public Administration, PhD Thesis, Malatya 2021

Advisor: Assist. Prof. Dr. Işıl ARPACI

ABSTRACT

The personalization of politics can be considered as a process in which the political field is shaped within the framework of personal characteristics. Changes in social structures and institutions in the historical process have transformed the functioning of the political sphere. Postmodernism, globalization, social movements, innovations in communication technologies and the media are the main elements of this transformation process. Globalization initiated the process of social atomization and it led to individualization in social life. The individualization that occurred in public life led to the personalization of politics. The personalisation of politics is dominated by a leader-oriented understanding rather than ideology, political parties and policies. Although it is common for political leaders to become efficient in the political sphere due to the nature of politics, the personalisation of the entire political sphere can negatively affect the democratic course of politics. In this study, which deals with the personalization of politics in Turkey within the framework of the example of Recep Tayyip Erdoğan, the reasons and results related to the personalization of politics are examined and the leaders who have played an active role in Turkish politics from the Republic to the present day are evaluated in the context of personalization. Furthermore, as one of the most impressive examples of the personalization of politics in Turkish political life, the effects of Recep Tayyip Erdoğan on Turkish politics have been tried to be revealed in the context of personalization.

Keywords: Personalization of Politics, Political Leadership, Turkish Political Life

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ..	2
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
1.2. Araştırmanın Denenceleri.....	4
1.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	4
1.4. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları	4
1.5. Kavram Tanımları.....	4
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası	6
2. BÖLÜM: SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ.....	8
2.1. Kavramsal Olarak Siyasetin Kişiselleşmesi	8
2.2. Siyasetin Kişiselleşmesinin Nedenleri	17
2.3. Siyasetin Kişiselleşmesinin Boyutları	23
2.4. Siyasetin Kişiselleşmesinin Göstergeleri.....	27
2.5. Dünyada Siyasetin Kişiselleşmesinin Örnekleri.....	28
2.5.1. ABD Örneği.....	30
2.5.2. İngiltere Örneği.....	31

3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ	34
3.1. Türkiye’de Liderler ve Siyasal Hayat.....	34
3.1.1.1. 1923-1938 Dönemi	34
3.1.1.2. Dönemin Genel Karakteri	35
3.1.1.3. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	36
3.1.1.4. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	39
3.1.1.5. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	45
3.1.1.6. Dönemin Siyasal Analizi	47
3.1.1.6.1. Olaylar.....	48
3.1.1.6.2. Liderler	54
3.1.1.6.3. Seçimler.....	55
3.1.1.6.4. Neden Atatürk?	58
3.1.2. 1938-1950 Dönemi	60
3.1.2.1. Dönemin Genel Karakteri	61
3.1.2.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	62
3.1.2.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	63
3.1.2.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	66
3.1.2.5. Dönemin Siyasal Analizi	69
3.1.2.5.1. Olaylar	69
3.1.2.5.2. Liderler.....	74
3.1.2.5.3. Seçimler	75
3.1.2.5.4. Neden İnönü?	77
3.1.3. 1950-1960 Dönemi	78
3.1.3.1. Dönemin Genel Karakteri	78
3.1.3.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	79
3.1.3.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	80
3.1.3.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	81
3.1.3.5. Dönemin Siyasal Analizi	82
3.1.3.5.1. Olaylar	83
3.1.3.5.2. Liderler.....	85
3.1.3.5.3. Seçimler	86
3.1.3.5.4. Neden Menderes?	88
3.1.4. 1960-1970 Dönemi	89
3.1.4.1. Dönemin Genel Karakteri	89
3.1.4.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	90
3.1.4.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	92

3.1.4.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	95
3.1.4.5. Dönemin Siyasal Analizi	97
3.1.4.5.1. Olaylar	97
3.1.4.5.2. Liderler.....	100
3.1.4.5.3. Seçimler	102
3.1.4.5.4. Neden Demirel?	105
3.1.5. 1970-1980 Dönemi	107
3.1.5.1. Dönemin Genel Karakteri.....	107
3.1.5.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	108
3.1.5.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	109
3.1.5.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	112
3.1.5.5. Dönemin Siyasal Analizi	114
3.1.5.5.1. Olaylar	114
3.1.5.5.2. Liderler.....	121
3.1.5.5.3. Seçimler	122
3.1.5.5.4. Neden Ecevit?	124
3.1.6. 1980-1990 Dönemi.....	125
3.1.6.1. Dönemin Genel Karakteri.....	125
3.1.6.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	126
3.1.6.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	128
3.1.6.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	131
3.1.6.5. Dönemin Siyasal Analizi	134
3.1.6.5.1. Olaylar	134
3.1.6.5.2. Liderler.....	138
3.1.6.5.3. Seçimler	139
3.1.6.5.4. Neden Özal?.....	141
3.1.7. 1990-2000 Dönemi	143
3.1.7.1. Dönemin Genel Karakteri	143
3.1.7.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	144
3.1.7.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	145
3.1.7.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	148
3.1.7.5. Dönemin Siyasal Analizi	151
3.1.7.5.1. Olaylar.....	152
3.1.7.5.2. Liderler	157
3.1.7.5.3. Seçimler.....	158
3.1.7.5.4. Neden Erbakan?	161

3.1.8. 2000 ve Sonrası	162
3.1.8.1. Dönemin Genel Karakteri	162
3.1.8.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü.....	164
3.1.8.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü	166
3.1.8.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü.....	170
3.1.8.5. Dönemin Siyasal Analizi	173
3.1.8.5.1. Olaylar.....	174
3.1.8.5.2. Liderler	179
3.1.8.5.3. Seçimler.....	180
3.1.8.5.4. Neden Erdoğan?	183
3.2. Türkiye’de Siyaseti Kişiselleştiren Liderler	185
3.3. Türkiye’de Siyaseti Kişiselleştiren Etmenler	188
3.4. Türkiye’ye Özgü Nedenler ve Sonuçlar	189
4. SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ BAĞLAMINDA RECEP TAYYİP ERDOĞAN ..	193
4.1. Siyasi Geçmişi	193
4.1.1. Kişisel Özellikleri	193
4.1.2. İdeoloji	194
4.2. Lider Recep Tayyip Erdoğan’ın Uygulamaları	196
4.3. Siyaseti Kişiselleştiren Nedenlerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi	202
4.4. Siyaseti Kişiselleştiren Göstergelerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından	
İncelenmesi	203
4.5. Siyaseti Kişiselleştiren Sonuçların Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi	205
4.6. Spesifik Analizler	206
4.6.1. Seçim Kampanyaları.....	206
4.6.2. Beyanatlar	214
4.6.3. Olayları Yürütme Biçimi (Rolü).....	217
5. SONUÇ.....	219
KAYNAKÇA.....	224

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: 1923-1928 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri.....	58
Tablo 2: 1923-1938 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri.....	77
Tablo 3: 1950-1960 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler.....	87
Tablo 4: 1961 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler.....	103
Tablo 5: 1965 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler	103
Tablo 6: 1969 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler	104
Tablo 7: 1971-1980 Dönemi Ekonomik Göstergeleri	111
Tablo 8: 1973 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler.....	122
Tablo 9: 1977 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler	123
Tablo 10: 1980-1989 Döneminde Türk Ekonomisinin Performans Göstergeleri.....	130
Tablo 11: 1983 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçime Katılan ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler.....	139
Tablo 12: 1987 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçime Katılan ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler.....	140
Tablo 13: 1990-1999 Arasında Türkiye Ekonomisine İlişkin Ekonomik Göstergeler	147
Tablo 14: 1991 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	158
Tablo 15: 1995 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	159
Tablo 16: 1999 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	160
Tablo 17: 2002-2020 Yılları Arasında Türkiye'deki Ekonomik Göstergeler.....	168
Tablo 18: 2002 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	180
Tablo 19: 2011 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	181
Tablo 20: 2015 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	182
Tablo 21: 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları	183

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1: Siyasetin Kişiselleşmesinin Neden ve Sonuçları	22
Çizelge 2: Siyasal Kişiselleşme.....	24

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Ak Parti 2002 Genel Seçim Afişi	208
Resim 2: Ak Parti 2007 Genel Seçim Afişi I	209
Resim 3: Ak Parti 2007 Genel Seçim Afişi 2	210
Resim 4: Ak Parti 2011 Genel Seçim Afişi I	211
Resim 5: Ak Parti 2011 Genel Seçim Afişi 2	211
Resim 6: Ak Parti 2018 Genel Seçim Afişi	212
Resim 7: Balkon Konuşmaları	214

KISALTMALAR LİSTESİ

AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSİ	: Devlet Su İşleri
DSP	: Demokrat Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HDP	: Halkların Demokrasi Partisi
HF	: Halk Fırkası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İP	: İyi Parti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Kavramsal olarak çok yönlü özelliğe sahip olan siyaset olgusu, insanlık için en ilgi çekici uğraş alanlarından biri olmuştur. İnsanlığın en fazla ilgi gösterdiği alanlardan biri olan siyaset, tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerin etkileri ile değişime uğramıştır. Siyasetin anlamsal karşılığı değişime uğrarken, değişen siyaset anlayışı da siyasetin uygulanma biçimini şekillendirmiştir. Zira bu süreçte en etkin aktörlerden biri konumunda olan siyasetçiler politik süreçleri yönetirken farklı enstrümanlardan yararlanmışlardır.

Bir iktidar yarışı, uzlaşma, çatışma ve kaynakları yönetme gibi anlamlara karşılık gelen siyaset olgusunun merkezinde ise genellikle siyasi liderler yer almıştır. Bu kapsamda ülkelerin tarihsel dönüm noktalarında yer alan liderler, toplumların tarihiyle özdeşleşmiştir.

Liderlerin karizmatik kişilik özellikleri, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve medya lider odaklı bir siyaset anlayışının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Siyasetin kişiselleşmesi, lider odaklı siyaset anlayışı kapsamında siyasi liderlerin merkeziliğinin arttığı, siyasi partilerin ve ideolojilerin zayıfladığı bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanılması siyasetin kişiselleşmesini hızlandırmıştır. Siyasetin kişiselleşmesiyle birlikte liderlerin siyasetteki rollerinin daha belirgin hale geldiği söylenebilir. Zira Türk siyasal yaşamında da siyasi liderler her zaman siyasetin ana aktörü olmuştur.

Bu araştırmada; siyasetin kişiselleşmesinin kavramsal çerçevesinin oluşturulması ve Türk siyasetinde kişiselleşme olgusunun etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca, aktif olarak siyaset yaptığı dönem boyunca kişisel özellikleri, siyaset yapma tarzı, düşünceleri, söylemleri ve uygulamalarıyla Recep Tayyip Erdoğan siyasetin kişiselleşmesi kapsamında önemli bir siyaset adamı olarak Türk siyasetine etkileri bakımından incelenmiştir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMACI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusunu, Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesi kapsamında siyasal süreçlerde ortaya çıkan kişiselleşme kavramı oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte, ilk olarak ABD’de tartışılan bir konu haline gelen siyasetin kişiselleşmesi üzerine yapılan bu araştırmada, Türk siyasal yaşamında ön plana çıkan ve kişisel özellikleriyle etkili bir lider olan Recep Tayyip Erdoğan örnek olarak incelenmiştir.

19. yüzyılda ortaya çıkan modern devletle birlikte demokratik yönetim biçimleri de önemli hale gelmiştir. Bu dönem modern devletinde halk egemenliğine ve temsiliyete dayalı temsili demokrasi anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Modern devlet anlayışı içinde siyaset geleneksel, farklı, özerk ayrıcalıklardan ziyade, doğrudan devletin kudretine göre şekillenmiş ve daha geniş halk kitleleri politika oluşturma süreçlerine katılmıştır (Poggi, 1991: 115). Geniş halk kitlelerinin siyasal süreçlere katılımı ise siyasal sistem, yurttaşlık, siyasal partiler, seçimler ve propaganda gibi kavramları gündeme taşımıştır.

Halkın kendisini yönetecekleri seçtiği dolaylı demokrasi anlayışı temsili demokrasi olarak tanımlanmaktadır (Sartori, 1993: 122). Demokrasinin farklı şekillerde uygulandığı günümüz toplumlarında da temsili demokrasinin uygulanma süreçlerinde krizler yaşadığı görülmüştür. Temsili demokrasinin yaşadığı krizler çok boyutlu bir süreçle ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda; ideolojilerin belirsizleşmesi, siyasi partilerin toplumu temsil edememesi, iletişim teknolojilerinde ilerlemeler, medyanın gücünün artması, seçimden seçime oy vermenin yeterli görülmesi, katılımcı demokrasi anlayışının gelişmesi, neoliberal paradigma çerçevesinde devletin dönüştürülmesi ve piyasanın etkin hale gelmesi gibi unsurlar bu sürecin temel bileşenleridir (Yerasimos, 2001: 13).

Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin meşruluğu ve siyasal partilerin demokrasinin işleyişi açısından vazgeçilmezliği konusunda ortak kanı vardır. Ancak, çoğu demokratik sistemde kitlelerin nezdinde siyasal partilere duyulan hoşnutsuzluk ve güvensizlik de giderek artmaktadır. Çıkar gruplarının siyaset içindeki yükselişi de bir

başka önemli faktör olarak, partiler ve kitle arasında kopukluğun derinleşmesine yol açmaktadır (Linz, 2002: 301).

Siyasi partilerin işlevlerine ve etkinliğine bakıldığında dünya genelinde bir zayıflama görülmektedir. Bu durum, siyasi partilerin meşruiyetinin sorgulanmasına ve klasik parti yönetimleri yerine profesyonellerin tercih edilmesine neden olmaktadır (Lapalombara, 2007: 149). Ancak, siyasi partiler her ne kadar olumsuzluklar yaşamış olsa da siyasal hayattan tamamen silinmemişlerdir (Crotty, 2006: 401). Dolayısıyla, siyasi partilerin kitleleri temsil etme ve kitlelerin dikkatini çekme gibi fonksiyonlarında aşınma yaşandığı söylenebilir.

Siyasi parti örgütleri dışından gelen kişilerin lider olarak siyasete girmesi nedeniyle siyasetin temsiliyeti parti örgütlerinden kişilere doğru kaymıştır. Parti temsiliyetinin kişilere kayması da özellikle karizmatik liderlerin siyasal alandaki hakimiyetlerinin artmasını sağlamıştır. Liderlerin siyasi partiler karşısında güçlenmesi ise siyasi partilerin etkinliğini azaltmıştır (Ignazi, 1996: 552).

Günümüzde siyaset büyük ölçüde lider odaklı yapılmaktadır. Siyasetin kişiselleşmesi eğilimi medya içeriklerinde de görülmektedir. Meyer'e göre (2002: 40), medya demokrasisi ile birlikte, siyasal partilerin rolü ve çalışma şekli köklü biçimde değişmektedir. Partiler kitle iletişimi mantığının zorunluluklarına teslim olmak zorunda kaldıkları ölçüde, iletişimsel zaman çerçeveleri ve çekim merkezleri değişmekte, siyasal ortamlarına farklı tepkiler vermektedirler.

Kişiselleşme sürecinde medyanın bilinçli olarak yayın içeriklerini yapılandırması önemli bir strateji olarak görülmelidir. Bu kapsamda, medya içeriklerinde toplumsal yapı içinde yer alan bireylerin konumlarına göre yer bulabildiği ifade edilebilir. Zira güçlü ve seçkin kişiler birey olarak temsil edilirken, güçlü olmayanlara ve yoksullara ise sınırlı bir şekilde yer verilmektedir (Bennet, 2000: 105).

Post-modern süreç içerisinde küreselleşmenin etkisiyle birlikte siyasal yapılar giderek dönüşmektedir. Bu süreçte medyanın etkin kullanımı nedeniyle siyasal partiler güçsüzleşirken, liderler siyasetin temel belirleyici aktörleri olmuştur. Dünya da olduğu gibi Türkiye'de de lider merkezli, kişiselleşen siyaset anlayışı yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye'de siyasetin kişiselleşmesi konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde Türkçe literatürün çok sınırlı olması ve Türk siyasetine etkileri

bakımından Recep Tayyip Erdoğan'ın örnek olarak incelenmesi bu araştırmayı alana yapacağı katkılar çerçevesinde önemli kılacaktır.

1.2. Araştırmanın Denenceleri

Araştırmaya temel oluşturan denenceler aşağıda sunulmuştur:

D.1. Türkiye'de siyasetin kişiselleşmesinin en belirgin örneği olarak Recep Tayyip Erdoğan gösterilebilir.

D.2. Türkiye'de siyasetin kişiselleşmesinde rol oynayan başlıca faktör, karizmatik liderliktir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı; Türkiye'de siyasal yapı ve süreçlerin değişim göstermesi ile birlikte gündeme gelen siyasetin kişiselleşmesi konusunu kavramsal bir analiz içerisinde incelemektir. Bununla birlikte, siyasetin kişiselleşmesinde lider önemini vurgulamak için Recep Tayyip Erdoğan'ı önemli bir örnek olarak çalışmaktadır.

Araştırmada; Türkiye'de siyasetin kişiselleşmesi bağlamında Recep Tayyip Erdoğan'la ilgili yapılmış araştırmalardan yararlanılarak oluşturulan "tarihsel yöntem" ile konuyla ilgili var olan belgelerden derlenerek elde edilen çıkarımlara dayanan "betimsel yöntem" kullanılmıştır.

1.4. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

Bu araştırmada kullanılan bilgiler yazılı kaynaklar ve görsel kaynaklardan derlenmiş, derlenen bu bilgiler niteliksel çözümlenmeler yoluyla işlenmiştir.

1.5. Kavram Tanımları

Siyasal İletişim: İletişim kavramı bir konuyla ilgili kişilere ve kitlelere bilgi vermek, fikir empoze etmek için söz veya sembollerle kurulan karşılıklı alışveriş işlemi olarak tanımlanabilir (Özer, 2014: 169). İletişim kavramı ile siyasal iletişim kavramı arasında yakın bir ilişki bulunur. Siyasal iletişim, siyasal aktörler tarafından belli ideolojik amaçların, toplumdaki belli gruplara, ülkelere veya bloklara kabul ettirilmesi ve gerektiğinde eyleme dönüştürülmesi amacıyla çeşitli iletim tekniklerinin kullanılmasıdır (Aziz, 2003: 3). Dolayısıyla siyasal iletişim siyasal amaçlı tüm iletişim

faaliyetlerini kapsamaktadır. Zira propaganda, politik pazarlama, iktidar kurumları, baskı grupları ve aday imajları gibi süreçlerin tamamı siyasal iletişim kavramıyla ilgilidir.

İletişim Teknolojileri: İletişim teknolojisi, iletişim üretmek amacıyla geliştirilen teknolojik araçlardır. Televizyon, radyo ve telefon gibi araçlar teknolojinin bir ürünüdür (Başer, 2010: 41). Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte iletişim teknolojilerinde de gelişimler yaşanmıştır. Bu süreçte toplumsal yapı gerek teknolojinin gelişimiyle gerekse de kentleşme gibi olgularla birlikte dönüşüme uğramıştır. Toplumsal yapının dönüşümü ise insanların beklentilerini etkilemiş ve teknolojik gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler farklı kimlik ve kültürdeki insanların etkileşimini artırmaktadır. Böylece iletişim teknolojileri ile dünyada kültürel, bilimsel, siyasal ve toplumsal değişim hızı artarak devam etmektedir (Karaçor, 2009: 162). Diğer taraftan, Baudrillard yeni iletişim teknolojilerinin bir cemaat bilinci oluşturmak yerine, bireyi toplumsal yaşamdan kopardığını ve onları yalnızlaştırarak bireyciliği artırdığını ifade etmektedir (Baban, 2012: 63).

Siyasetin Kişiselleşmesi: Kişiselleşmenin özünde, bireysel politik aktörlerin partiler ve kitleler üzerinde daha baskın olma fikri yatmaktadır (Karvonen, 2007: 2). Önemli bir kavram olan siyasetin kişiselleşmesi ve siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili çalışmalar yeni bir görüngü değildir. Kişi odaklı siyasal anlayışla birlikte tüm siyasal süreçlerde kişiselleşme olgusu görülmektedir. Siyasal düşünceleri, amaçları ve partileri temsil eden siyasal aktörlere yönelik özellikle seçim dönemlerinde imaj kampanyaları yürütülür. İmaj kampanyaları liderlerin kişisel özelliklerini ve niteliklerini ön plana çıkarırken, diğer unsurlar geri planda tutulur.

Kişisel Siyaset: İletişim teknolojilerinde yaşanan yenilikler ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler beraberinde yeni ilişki biçimlerini doğurmuştur. Zira bu yeniliklerin ve gelişmelerin yansımalarının doğrudan görüldüğü yer siyasal alan olmuştur. Siyasal alanda meydana gelen değişimler, siyasal yapılarla birlikte bireylerin siyaset tarzlarını da şekillendirmiştir. Yaşanan büyük değişimler post modern toplumlarda bireylerin toplumsal ve siyasal eğilimlerini değiştirmiştir. Siyasal süreçlerin bir kişinin şahsına göre belirlendiği kişisel siyaset, iktidarı elinde bulunduran liderin şahsına özgü özellikler çerçevesinde işleyen bir anlayıştır.

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği başlıklı araştırma beş bölümden oluşmaktadır.

“Araştırmanın Konusu, Denenceleri, Amacı ve Yöntemi” başlıklı birinci bölümde; araştırmanın konusu ve önemi, amacı ve denenceleri, yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları, araştırmanın kavram tanımları ile sunuş sırası yer almaktadır.

“Siyasetin Kişiselleşmesi” başlıklı ikinci bölümde; kavramsal olarak siyasetin kişiselleşmesi, siyasetin kişiselleşmenin nedenleri, sonuçları, göstergeleri ve dünyada siyasetin kişiselleşmesinin örnekleri bağlamında ABD ve İngiltere incelenmiştir.

“Türk Siyasal Hayatında Siyasetin Kişiselleşmesi” başlıklı üçüncü bölüm kendi içinde dört alt başlıktan oluşmaktadır. “Türkiye’de Liderler ve Siyasal Hayat” adlı birinci alt başlık ise 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1970, 1970-1980, 1980-1990, 1990-2000 ve 2000 ve sonrası olmak üzere sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Bu kısımda, 1923 yılından günümüze kadar geçen dönemde liderler, siyasal hayatları, Türk siyasetine etkileri incelenmiştir.

“Türkiye’de Siyaseti Kişiselleştiren Liderler” adlı ikinci alt başlıkta ise bir önceki başlıkta incelenen liderler arasında hangi liderin Türkiye’de siyaseti kişiselleştirdiği üzerinde durulmuştur.

“Türkiye’de Siyaseti Kişiselleştiren Etmenler” adlı başlıkta ise siyaseti kişiselleştiren unsurlar Türkiye bağlamında ele alınmıştır.

“Türkiye’ye Özgü Nedenler ve Sonuçlar” adlı başlıkta da Türk siyasi yaşamında öne çıkan faktörler ve siyasi kültür çerçevesinde, siyasetin kişiselleşmesinin neden ve sonuçları, Türkiye’ye özgü nedenler ve sonuçlar şeklinde ele alınmıştır.

“Siyasetin Kişiselleşmesi Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan” başlıklı dördüncü bölümde; Recep Tayyip Erdoğan özelinde inceleme yapılmıştır. Bu başlık, altı alt bölümden oluşmaktadır.

“Siyasi Geçmişi” şeklinde isimlendirilmiş olan birinci alt başlıkta, Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi geçmişi, kişisel özellikleri ve ideolojisi incelenmiştir.

“Recep Tayyip Erdoğan’ın Uygulamaları” adlı ikinci alt başlıkta, Recep Tayyip Erdoğan’ın aktif siyasete başladığı dönemden Cumhurbaşkanlığı dönemine kadar geline süreçte gerçekleştirdiği icraatlar değerlendirilmiştir.

“Siyaseti Kişiselleştiren Nedenlerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi” adlı üçüncü alt başlıkta siyasetin kişiselleşmesine neden olan unsurlar Recep Tayyip Erdoğan açısından incelenmiştir.

“Siyaseti Kişiselleştiren Göstergelerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi” adlı dördüncü alt başlıkta ise siyaseti kişiselleştiren göstergeler Recep Tayyip Erdoğan çerçevesinde incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“Siyaseti Kişiselleştiren Sonuçların Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi” adlı beşinci alt başlıkta ise siyaseti kişiselleştiren sonuçlar Recep Tayyip Erdoğan çerçevesinde incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“Spesifik Analizler” başlıklı altıncı alt başlıkta da Recep Tayyip Erdoğan seçim kampanyaları, beyanatlar ve olayları yürütme biçimi (rolü) bağlamında ele alınmıştır.

“Sonuç” başlıklı beşinci bölümde; araştırmanın denenceleri çerçevesinde elde edilen bulgulara, bulgulara yönelik önerilere ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. BÖLÜM: SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ

Siyaset, bireylerin kendilerini toplum içerisinde var etme mücadelesinde önemli bir araçtır. Siyaset ile birlikte insanlar kendilerini gerçekleştirebilir. Bu anlamda siyaset, bir yandan toplumun ne adına yönetileceğini yanıtlarken, diğer yandan da toplumun nasıl ve kim tarafından yönetileceğini belirler.

Bu bölümde, tarihsel süreç içerisinde her dönem önem atfedilen siyaset kavramı üzerinde durulacak ve bu bağlamda kavramsal olarak siyasetin kişiselleşmesi açıklanacaktır. Diğer başlıklarda ise, siyasetin kişiselleşmesinin nedenleri, kişiselleşmenin boyutları ve siyasetin kişiselleşmesinin göstergeleri farklı açılardan incelenecektir. Son olarak, Dünya’da siyasetin kişiselleşmesi konusu ele alınarak ABD ve İngiltere örnekleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Kavramsal Olarak Siyasetin Kişiselleşmesi

Siyaset, en geniş anlamıyla insanların birlikte yaşamalarını sağlayan genel kuralları oluşturmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirilen etkinliklerdir (Heywood, 2013: 22). Aristo “insan tabiatı gereği siyasi bir hayvandır” (zoon politikon) ifadesi ile insanın toplumsal yönünü vurgulamakta ve siyaseti toplum için vazgeçilmez kılmaktadır (2005: 7). Toplumsal yaşamın başlangıcından beri siyaset, başlıca beşeri faaliyet ve ilgi alanlarından biri olmuştur. Duverger (2011: 18); “Her şey ya da hemen hemen her şey kısmen siyasaldır ve hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey tümüyle siyasal değildir” ifadesi ile siyasetin etki alanını vurgulamaktadır.

Siyasetin, çatışma ve uzlaşma boyutlu bir kavram olduğu görülmektedir (Heywood, 2013: 23). Bu anlamda siyaset çatışma ve işbirliği ifadeleriyle ilişkilidir. Siyaset bir taraftan, toplumun bütün fertlerinin ortak iyiliğini sağlayacak bir araç (Duverger, 2011: 19), diğer taraftan da farklı değerlerin, fikirlerin uzlaştırıldığı bir çatışmayı çözme sürecidir (Heywood, 2007: 2). Siyasetin özü, toplumdaki değerlerin dağıtımını ile ilgili bir görüş ve çıkar çatışmasıdır. Fakat siyaset sadece çatışma değil, aynı zamanda bir uzlaşmadır (Kapani, 2007: 17). Bu siyaset anlayışı, politikanın yürütüldüğü alandan ziyade kararların alınma tarzıyla ilgili olup, çatışmayı uzlaşma, uyuşma ve müzakere ile çözümlenmenin belirli bir yolu olarak görmektedir (Heywood, 2013: 29). Bu anlamda siyaset, Lipset tarafından “barış içinde iktidar oyununa izin veren bir değer sistemi” olarak nitelendirilmektedir (1986: 25). Siyaset sözcüğünden, bugün devlet adını verdiğimiz siyasal topluluğun yönetimi veya bu doğrultuda gerçekleştirilen

bir etki anlaşılmaktadır. Dolayısıyla siyaset denildiğinde hem devletlerarasında hem de aynı devlet içindeki değişik topluluklar arasında, iktidara katılmak ya da iktidarın bölüşülmesini etkilemek amacıyla gerçekleştirilen çabaların tümü kastedilmektedir (Weber, 2006: 26).

Siyaset yapan her insanın amacı iktidara geçmektir. Siyasetçiler bir taftan iktidarı ülküsel, bencil veya başka amaçlara götüren bir araç olarak; diğer yandan da iktidarı önem verdiği büyüklük duygusunu karşılamak uğruna kendisi için istemektedir. Bütün siyasi topluluklarda olduğu gibi devlet, insanın insana egemen olması biçiminde kendini gösteren bir ilişkiye dayanmaktadır (Weber, 2006: 27). Zira Weber'e göre ilke olarak egemen olmayı sağlayan üç yasallık temeli vardır;

- İlk olarak; sonsuz geçmişin yetkesi, yani eskilere dayanan geçerlilikleriyle ve kendilerine saygı duyan insanlara kök salmış alışkanlıkla yüceltilmiş geleneklerin yetkesi vardır. Geçmişte din adamlarının ve toprak soylularının kullandığı yetke geleneksel iktidardır. Bu yetkede, çok eski zamanlardan beri gelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik bir inanç vardır (Weber, 2014: 52). Yönetilenler, iktidarı geleneklere göre elinde bulunduran ve kullanan liderlerin karar ve emirlerine itaat etmeyi görev bilirler. İktidar sahibinin yetki ve sınırları net olarak belirtilmemektedir. Bu sistemde kanunlara değil, daha çok liderlerin şahsına yönelik bir itaat söz konusudur (Kapani, 2007: 97).
- İkinci yetke ise, bir bireyin kişisel ve olağandışı yüceliğine dayanan karizmatik iktidar (iyilikçilik-karizma) tipidir. Bu yetke yurttaşların bir insana tam anlamıyla kişisel bağlılıklarıyla ve onu bir lider yapan olağanüstü niteliklerle, kahramanlıkla veya diğer örnek özelliklerle başkalarından ayıran kişiliğine güven duygusu ile pekişmektedir (Weber, 2014: 52). Bu yetke, seçimle başa geçmiş savaş komutanının, seçimle belirlenmiş yüce yöneticinin, büyük demagogun veya siyasi parti liderinin gerçekleştirdiği kişisel iktidarındır. İyilikçi egemenlik, bağlılık gösteren askerlere savaşçı ünü ve ganimeti ile demagogun yandaşlarına zenginlik sağlamaktadır. Aynı zamanda bu iyilikçi egemenlik, resmi görev tekeline elinde tutmak, siyasal etkinlikten yararlanmak ve

değersizliğinden ötürü ödüllendirilmenin karşılığı olarak yurttaşların sömürülmesine neden olmaktadır. Ayrıca, en eski siyasal oluşumlarda bile liderin kişisel yönetimi görülmektedir. Lider, yönetimi, kendi kişiliğine bağlanmış kişilere, kölelere, hizmetçilere, memurlara, gözdelere veya gelirinden ayırdığı mal ya da para biçimindeki ödeneklerle kendine bağladığı kilise adamlarına teslim ederek, yönetimin efendisi durumuna gelmeye çalışmaktadır (Weber, 2006: 28-33). Karizmatik liderler, bir toplumda tarihi, sosyal ve psikolojik şartların yarattığı belli bir ortamda, genel olarak bunalım dönemlerinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu liderlerin geçmişteki örnekleri olarak Cromwell ve Napoleon gibi kumandan ve devlet adamları, çağdaş örnekleri olarak da Atatürk, de Gaulle, Hitler, Mao, Gandhi ve Castro gibi liderler gösterilebilir (Kapani, 2007: 100).

- Son olarak da meşru bir durumun ve rasyonel bir biçimde konmuş kurallara dayanan olumlu yetkinin geçerliliğine duyulan inanç gereği zorlayıcı olan yasal yetke bulunmaktadır. Bu yetkede, normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancı hakimdir (Weber, 2014: 52). İktidara bu açıdan yaklaşan tüm iktidar temsilcileri gibi modern devlet görevlilerinin de uyguladığı iktidar tipidir (Weber, 2006: 29).

Weber'in bürokratikleşme kuramını siyasal partilere uyarlayan Robert Michels, *Oligarşinin Tunç Kanunu* çerçevesinde mevcut demokrasilerin kötü işleyişi ve özellikle liderlerin toplum ve örgütler üzerinde egemen oluşunu sosyal ve ekonomik gelişmenin yetersizliğinden, öğrenim düzeyinin düşüklüğünden ve kamuoyunu oluşturan iletişim ve güç araçlarının kapitalistler tarafından denetlenmesinden ileri gelmediğini, bu durumun karmaşık sosyal sistemlerin doğasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Ayrıca, oligarşiyi, yani bir toplumun ya da örgütün tepedeki yöneticiler tarafından kontrol altında tutulmasını, bürokrasilerin veya büyük çaplı örgütlerin iç işleyişinden doğan bir özellik olduğunu belirtir. Michels'e göre, modern insan çözümsüz bir kısır döngüyle karşı karşıyadır. Zira insanın ulus devletler, sendikalar, siyasal partiler ve kilise gibi büyük kurumların tepesinde yer alan az sayıdaki yöneticiye etkin bir güç devretmediği sürece bu kurumları kurup yaşatması mümkün değildir (Dereli, 2008: 14).

Michels'e göre *Oligarşinin Tunç Kanunu* parti, sendika ve baskı grupları gibi tüm örgütler için geçerlidir. Gözlemleri sonucunda, bürokratik örgütlerde olduğu gibi parti örgütünde parti üyelerinin karar alma süreçlerine doğrudan dahil olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun nedeni olarak ise parti örgütlerinde bazı kişilerin daha enerjik, daha fazla zamana sahip ve daha nitelikli oldukları için liderlik pozisyonuna seçildiklerini ileri sürer. Zamanla bu liderlik yapısının kalıcı hale gelerek, oligarşiye yol açtığını belirtmiştir. Oligarşiye olan eğilim hem psikolojik (insan doğası) hem de yapısal (örgütsel) sebeplerden kaynaklanmaktadır (Acar ve Uslu, 2016: 32).

Michels bürokrasinin örgüt ilkesinin kaçınılmaz sonucu olduğunu ileri sürer. Zira her parti örgütünün tüm çalışmalarını hasredecek belli sayıda insanın varlığına ihtiyacı vardır. Ancak, artan bürokrasinin fiati gücün tepede toplanması ve tabandaki üyelerin etkisinin azalmasıdır. Liderler, politikaları değiştirmeye çalışan üyeler üzerinde engellenmesi neredeyse imkansız avantajlar sağlayan birçok kaynağa sahiptirler. Bu kaynaklar; ileri derecede bilgi, liderin üyelerle iletişimini sağlayacak formel araçlar üzerinde denetim kurması ile politika sanatındaki hüner ve vasıflar şeklinde sıralandırılabilir. Liderin sahip olduğu bu vasıf ve beceriler onun gücünü pekiştirdiği gibi Michels'in kütlelerin ehliyetsizliği dediği olgunun da liderin gücünü ayrıca kuvvetlendirdiği söylenebilir (Dereli, 2008: 15).

Demokratik ideoloji, halk tarafından seçilmiş de olsa bir tek adamın, devletin bütün ayrıcalıklarını kendinde toplamasına karşıdır. Bu nedenle, parlamento gibi iktidarı kontrol edecek ve sınırlandıracak mekanizmalar gereklidir (Duverger, 1986: 71). Değişen koşullarla birlikte yürütmenin siyasi kurumların kalbi durumuna gelerek zaman içerisinde daha da güçlenmesi ile iktidarın belli bir kişinin elinde toplanması iktidarı kişiselleştirmektedir (Teziç, 2012: 424). Toplumsal şartların etkisiyle, insan her zaman ve her yerde aynı olmasına rağmen bir yerde aristokratik, bir başka yerde demokratik; bazen barışçı, bazen savaşı; bazen adil, bazen zalim olan siyasal rejimler üretebilmektedir. Topluluklar toprağa yerleşip yoğunlaştıkça siyasal olgu da kişiselleşmektedir (Aydın, 2015: 248).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, teknik ilerlemeler iktidara güç kazandırmıştır. Devletin sosyal hayata gittikçe artan bir tempoyla müdahalesi, teknokratların siyasal karar organlarına dahil olması siyasal hayatın yapısını değiştirmiştir. Bu değişim bir taraftan yürütmeyi güçlendirirken, diğer taraftan da kişiselleşme baş göstermiştir

(Tunaya, 1982: 452). Günümüze kadar farklı şekillerde ele geçirilen ve kullanılan iktidar olgusu, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile sınırlandırılmakta ve farklı erkler arasında paylaşılmaktadır. Ancak, iktidarı elde tutma ve üstün olma isteği zamanla bu erkler arasında çatışma ve rekabet ortamı yaratmaktadır. Özellikle yasama ve yürütme arasında meydana gelen rekabet ve çatışma ortamında, yürütme gücünün yasama karşısında üstünlük kurması halinde yürütme gücünün kişiselleştiği görülebilir.

Kişisel iktidar; tüm yetkilerin zorbalıkla veya hukuki bir metinle bir kişi tarafından ele geçirilmesidir. Kişisel iktidar aynı zamanda diktatörlük demektir. Devlet faaliyetlerinin yürütülmesi bir kişinin iradesine bağlıdır (Teziç, 2012: 424). Kişisel iktidar da iktidarı elinde bulunduran kişi, onu sanki iktidar kendi malıymış gibi hiç kimseye hesap vermeden kullanabilecek durumdadır. Kişi, iktidarı iyiye de kötüye de kullanabilmektedir. Kişisel iktidar hiçbir etken tarafından sınırlandırılmadığı gibi, kişinin iradesi de yasadır. Yani bu iktidar mutlak veya keyfi bir iktidardır (Duverger, 2011: 137).

Kişisel iktidardan farklı bir anlama sahip olan kişiselleşmiş iktidar ise, çoğulcu bir anayasal sistemde psiko-sosyal analizle ilgili bir durum olarak, kararların bir lidere atfedilmesi ve siyasal yapının bu tek kişi tarafından temsil edilmesidir (Tanör, 1991: 63). İktidarın kişiselleşmesi, çoğulcu bir anayasal düzen içerisinde, iktidarın tek kişi tarafından temsil edilmesi, yani insan suretinde somutlaşmasıdır. Eski ve yeni koşulların bir ürünü olan kişiselleşme, “iktidarın objektif kullanımına, sübjektif bir unsur” katmaktadır. Dolayısıyla, şef, lider, başkan görünmeyen kuruma elle görünür bir varlık veya görünüş sağlar. Kişiselleşme olgusu, bir kişinin sahip olduğu niteliklerle bir kurumu doldurması ve stataik bir duruma verdiği bir canlandırmadan doğmaktadır. Prestij sahibi ve güvenilen bir kişiden dolayı, kuruma ve rejime olan inanç da artabilir (Tunaya, 1982: 455).

Weber, “ya siyaset için yaşanır ya da siyasetin sırtından yaşanır” sözü ile siyaset yapmanın iki yolu olduğunu ifade etmektedir. Siyaset için yaşayan kişi, siyaseti “yaşamının amacı” haline getirmektedir. Böylece, hem iktidarı elinde tutarak bir doyuma ulaşacak hem de yaşamına anlam katan bir ülkeye hizmet ederek, kişisel değerini ortaya koyabilecektir (2006: 38).

Çarpıcı bir şekilde liderlik niteliği kazanmış iktidarlar, iktidara geleneksel veya yasal yollardan getirilmiş sınırlamaları aşma eğilimi gösterebilmektedirler. Kişilerin

gerçek anlamda sahip olduğu iktidara, aynı zamanda lidere özgü kişisel saygınlık ve çekicilik gibi nitelikleri eklemeleri, iktidarın kişiselleşmesi olarak ifade edilmektedir. Bu durum, modern toplumlarda kitle iletişim araçlarıyla farklı bir nitelik kazanmaktadır. Bir siyaset adamı, halka sanki bir sinema yıldızı ya da şarkıcı gibi tanıtılır. Burada siyasetçi avantajlıdır, çünkü kısa dönemde siyasal niteliklerin halk tarafından anlaşılması kolay değildir. Dolayısıyla, ortaya çıkarılan kişiselleşme göstermelik olup, siyasetçinin gerçek kişiliğini yansıtmayan bir reklam görüntüsündedir (Duverger, 2011: 139).

Siyaset adamı için iktidar isteği kaçınılmaz bir araçtır. Siyasetçilerin önemli niteliklerinden biri güçlülük içgüdüsüdür. Weber'e göre, bu duygu ancak bir amacın hizmetine girdiği zaman kişisel sarhoşluğa yol açacaktır. Siyasetteki iki öldürücü günah, hiçbir amacı savunmamak ve sorumluluk duygusu taşımamaktır. Kendini beğenmişlik ya da başka bir ifadeyle olabildiğince görünür bir biçimde kendini kişisel olarak öne çıkarma isteği, siyaset adamını bu iki yanlıştan birini yapmaya kışkırtır. Bir amaca hizmet etmemek, kişiyi gerçek iktidar yerine, iktidarın parlaklığını aramaya götürürken, sorumluluk duygusundan yoksun olmak ise, yalnızca kişisel çıkarı için iktidarı kullanmaya sebebiyet verir (2006: 97).

Siyaset ve kişilik arasındaki ilişki ilk kez, Harold Laswell'in Psikopatoloji ve Politika adlı eserinde analiz edilmiş ve psikoloji kategorileri siyasi kişilik üzerine uygulanmıştır (Lasswell, 1930).

Siyasetin kişiselleşmesi önem verilen bir kavramdır. Bu kavramın, 21. yüzyılda demokratik siyasetin ana özelliklerinden biri olacağı iddia edilmektedir (McAllister, 2007: 585). Ancak, siyasetin kişiselleşmesi ve siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili çalışmalar yeni bir görüngü değildir. Siyasetin kişiselleşmesi siyasal düşünceleri, amaçları ve partileri temsil eden siyasi liderler ile ilişkilendirilmektedir (Adam ve Maier, 2010: 215). Halldén'e göre; tarihin gidişatı büyük kadınlar ve erkekler tarafından yönetilmiş ve onların duygusal ifadeleri siyasal ve sosyal değişimi belirlemiştir (1998: 133).

Son yıllarda, birçok çalışma bir taraftan temsili demokrasinin işleyişi ve siyasetçilerin kişiliği arasında giderek artan ilişkiye değinirken, diğer yandan siyasetin kişiselleşmesi üzerine özellikle odaklanmaktadır (Karvonen, 2010: 3). Gideon ve Sheaffer siyasetin kişiselleşmesini, siyasal grupların (siyasi parti vb.) merkeziliğinin

azaldığı, siyasal süreçlerde bireysel aktörlerin ise siyasal ağırlığının zaman içerisinde arttığı bir süreç olarak ifade etmektedir (2007: 65). Benzer şekilde, Karvonen'e göre siyasetin kişiselleşmesi, sosyal yaşamdaki bireyselleşmenin bir parçasıdır. Ayrıca, kişiselleşme varsayımı bireysel olarak siyasal aktörlerin partiler ve kolektif kimliklere göre daha kalıcı olduğu görüşüne dayanır (2010: 4).

Bu nedenle insanlar artık kendilerini kolektif bir bütünün parçası değil; tam aksine kendilerini birey olarak görmektedirler. Siyasette kişiselleşmeyi destekleyen unsurlar hem makro-kurumsal (kurumsal düzenlemeler, seçim kanunları gibi), hem de mikro-davranışsal yaklaşımlar (temsilci kurumlara güvensizlik gibi) olarak nitelendirilmektedir. Süreci etkileyen unsurlardan ilki, televizyonun varoluşundan dolayı siyasal iletişimde meydana gelen değişim, ikincisi ise siyasetin geleneksel bölünme ile erozyona uğramasıdır (Garzia, 2011: 698).

Kişiselleşen siyaset bağlamında televizyonun derin etkisinin bir göstergesi de ulusal seçim kampanyalarında siyasi lider tartışmalarının (debates) televizyon yayını ile yapılmasının tercih edilmesidir. Bu tercih, 1960 yılındaki ABD başkanlık seçiminde, tarihi Kennedy-Nixon tartışması ile yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Garzia, 2011: 699). Televizyon aracılığıyla canlı olarak yayınlanan başkan adaylarının tartışmaları milyonlarca kişinin merakla izlediği bir olay haline gelmiştir. Bu süreç içinde, bu tartışma programlarına olan talepte artmıştır. Seçim kampanyalarının başlangıcında geride olan Kennedy, seçimlerde galip gelmiş ve hiçbir şeyin akıntının yönünü değiştirmede televizyon kadar kuvvetli olmadığını belirtmiştir (Lang, 1968: 216).

1960 yılında Edwin Hargrove bu durumu; *“Avrupa’da sınıf ve ideolojik temelli çatışmalar düşüştürdüler. Televizyon, halka daha fazla siyasi bilgi aktarımının aracı olmuştur. Güç, popüler lider aracılığıyla daha fazla görünür olmuştur, bu liderler de halkın siyasal ilgilerinin odağı olmuştur”* şeklinde ifade etmektedir (Poguntke ve Webb, 2005: 21). Bu sözden elli yıl sonra, modern siyasetin kişiselleşmesinde özellikle televizyon ve elektronik medyanın önemli bir rolü olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi kalmamıştır. Kitle iletişimin yapısındaki bu değişim partilerin aksine siyasi liderlerin etkisini vurgulayarak, siyasi liderleri merkezileştirmektedir. Televizyon temel olarak görsel ve kişi tabanlı ortamda seçmenlerle siyasetçilerin ilişkilerini daha bağımlı hale getirmektedir (Garzia, 2011: 698).

İktidarın bir kişiye mal edilmesi, bu kişi elinde merkezleşmesi aracı kuruluşların yarattığı bir göz boyama oyunudur. Bu aracı kuruluşlar, iktidarın genel bir yönünü devam ettirmek ve güçlendirmek için iktidarı bir kişinin elinde toplarlar. Yüksek tirajlı basın, radyo ve televizyon sanatta, sporda, cinayette olduğu gibi siyasette de yıldız peşinde koşmaktadır. Bu kurumları halkın gözünde daha iyi canlandırmak, onları bir insan yüzünde yansıtmak için çaba gösterirler. Rejimi temsil eden lideri ön plana çıkararak ışıkları onun yüzüne çevirirler. Aslında grupların, komisyonların ve ekiplerin aldıkları kararları sanki lider almış gibi gösterirler (Duverger, 1986: 26).

Genel olarak haberleri takip eden bir kişi devlet kurumları, bürokrasi ve diğer gruplarla ilgili haberlerden ziyade, diğer insanlarla ilgili haberleri okumayı tercih etmektedir. Halkın bu tercihlerine hitap edebilmek için haberler, merkez aktörlerin görüşlerini yansıtacak şekilde hazırlanmaktadır. Böylece kişilere, herhangi bir eylemle ilgili haberler, aktörlerin kendi hisleri ve tepkileri çerçevesinde aktarılmış olacaktır. Kaçınılmaz olarak gruplar hakkındaki hikayeler, grup liderleri hakkındaki hikayelere dönüştürülecektir (Garzia, 2011: 699).

Siyasetin kişiselleşmesinin arkasındaki temel aktörün televizyon olduğu söylenebilir. Fakat süreç içerisinde siyasi partilerin oynadığı kilit rol de göz ardı edilmemelidir. Duverger'e göre (1974: 241); siyasi partiler de iktidarın biçimi de değişime uğramakta ve iki aşamalı bir evrim kendini göstermektedir. Birinci aşamada, yavaş yavaş kişisel liderlikten kurumsal liderliğe geçilirken, ikinci aşamada ise, bir geriye dönüş görülmekte ve iktidar kurumsal çerçevesini korumakla birlikte yeniden kişisel bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca bu evrim sadece siyasi partilere özgü olmayıp, diğer topluluklarda ve hatta devlette de görülebilmektedir.

Adam ve Maier (2010: 213); siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili tartışmaların ve çalışmaların çoğunlukla örtülü bir kuralcılık içerisinde ilerlediğini ifade etmektedir. Zira siyasal olarak kişiselleşmede, bu kuralcı düşünceler kişilerin zaferlerinde ve trajedilerinde lehlerinde kullanılan sosyal veya siyasal resimlerin sergilendiği sahte olaylar yaratmaktadır. Bu yüzden demokrasi ve demokrasi ile ilgili süreçler olumsuz etkilenmektedir. Bu tür tartışmalarda, rasyonel görüş oluşturmak ve rasyonel karar vermekten ziyade, birey olarak siyasetçilerin başarı ve duruşu ön plana çıkmaktadır. Kişiselleşmenin, güncel olaylar ve parti programlarını oy verme süreçlerinde olumsuz etkilediği kabul gördüğünden, kişiselleşme bu rasyonel süreçlere engel gibi

görülmektedir. Halkın ilgi odağı, siyasilerin politik olmayan yaşamlarına (hatta özel yaşamlarına) yönelmesi durumunda bu tespit daha da belirginleşmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel alanları etkilemesiyle birlikte, siyasal alanda ortaya çıkardığı dönüşümler siyasal sistem içerisinde kişiselleşme olgusunu güçlendirmektedir. Öncelikle, siyasetin kişiselleşmesine etki eden en önemli faktörün devlet ve vatandaşlar arasındaki bağın zayıflaması olarak söylenebilir. Zira bu süreçte uzun vadede ideolojik aidiyetler anlamsızlaşmakta ve kararsız seçmenlerin sayısı artmakta, dolayısıyla, geleneksel partilerde kırılmalar meydana gelmektedir. Kırılmalar yaşayan siyasi partiler ise seçmenlerin oylarını kazanmak için kişiselleşme stratejilerini kullanmaktadırlar (Adam ve Maier, 2010: 217).

Özellikle gelişmiş demokrasilerdeki birçok sosyal ve teknolojik değişime paralel olarak geleneksel kitle partisi kavramı yarım yüz yılı aşkın süredir gerilemektedir. Kitle örgütlenmesi olarak siyasi partilerin gerilemesi ve sıkça yön değiştiren seçmen oylarını hareketlendirme konusunda yaşanan zorluklar, elektronik medyanın gelişimiyle birlikte, seçmenlerin dikkatini yerel seçim kampanyalarından ulusal siyasete kaydırmıştır. Aynı zamanda, büyük partiler seçim kampanyalarında vurgularını yerel adaylardan ulusal siyasi liderlere yöneltmiştir. Sonuç olarak, günümüzde parti politikaları daha az vurgulanırken, seçimleri kazanmayı sağlayacak politikalar yürütebilen liderlerin kişilikleri daha fazla vurgulanmaktadır (McAllister, 2005: 10). Kişiselleşen siyaset olgusu küresel iletişim ağları tarafından da desteklenmiştir.

Son yarım yüzyılda, hemen hemen bütün batı demokrasilerindeki partilere bakıldığında, siyasi liderlerin hem siyasal iletişimde hem de seçim rekabetinde giderek önem kazandıklarını söylemek mümkündür. Bu eğilimin izlenimci kanıtı, seçim kampanyalarında liderlerin görüntülerinin, parti sembollerinin yerini almasıdır. Partideki yöneticiler de liderlerden sonra medyadaki trende göre eğilim gösterilen diğer kişilerdir (Garzia, 2011: 698). Varsayımsal olarak, halkın politik görüşlerini ve politik tercihlerini nasıl ifade ettiklerini belirlemede bireysel olarak (kişi olarak) politikacıların rolü daha önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Karvonen, 2010: 1).

1991 yılında, Martin Wattenberg siyasette yeni bir dönemin başladığını belirterek, “aday merkezli siyasete” atıfta bulunmuştur. 1952 ve 1988 yılları arasında, Wattenberg’in boylamsal analizini deneysel olarak destekleyen ABD başkanlık seçimlerinde seçmenlerin, siyasal partilerden belirli siyasal konulara (sorunlara),

özellikle başkan ve adaylara olan ilgilerinde önemli bir değişim gözlenmiştir. Böyle bir değişimin nedeni seçmenin gözünde kişisel özelliklerin siyasi olanlara göre daha büyük bir öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Garzia, 2011: 698).

Bu durumda, siyasetçilerin insanileşmesi ve güvenilirlik yönü profesyonel yeterliliklerinden daha önemli bir hal almaktadır. Siyasi bir adayın dış görünüşü ve tarzı çekiciyse, bu durumda seçmen duygularıyla hareket etmektedir. Seçmenlerin duygusal hareket etmeleri ise seçimlerin rasyonel olmayan bir sürece dönüşmesine neden olmaktadır. Zira seçimlerde, seçmenlerin politik anlayışları ve politikaya olan ilgileri azalmaktadır. Linden, bu durumu “siyasal partilerdeki kişiselleşmeden ötürü partiler, partilerin yanında siyasal kültür ve siyasal kültürün yanında da demokrasi kötüye gider” biçiminde özetlemektedir (Adam ve Maier, 2010: 213).

Langer’a göre (2007: 372) kişiselleşme; önemli normatif problemler ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak, güç dağılımı ve hesap verilebilirliği etkilediği için endişe yaratmaktadır. Siyasetin kişiselleşmesi, seçimle gelmeyen danışmanların ve başbakanın gücünü artırmaktadır. Bu durumda kabine ve parlamentonun zararınadır. İkincisi; bireysel siyasetçilere olan inancı artırırken, siyasi partilerin etkisi de zayıflamaktadır. Bu yüzden, vatandaşların tercihlerinin merkezi ve artikülâtörü olan siyasi partilerin rolleri de azalmıştır. Üçüncüsü ise; kişiselleşme, liderlerin popüler olduklarında güçlenmelerine rağmen, kamuoyunun ruh halindeki ani değişimlerine karşı fazla direnç gösterememeleridir. Dolayısıyla, liderlerin aşırı savunmasız kılınması ile ilgili de bir endişe vardır. Ayrıca, medya önemli siyasi bilgilerin içeriğini ve miktarını azalttığı ve prensip olarak halkın dikkatini dağıttığı için kişiselleşme kamusal alanı erozyona uğratmaktadır. Dahası; seçmen davranışında kişiselleşmenin etkisinden dolayı, adayların seçim kriterlerini küçümsediğine ve seçmenlerin kararlarının rasyonelliğini etkilediğine inanılmaktadır. Zira liderlere ve liderlerin özel hayatlarına olan odağın, liderlerin kalitesini etkilemesinden korkulmaktadır.

2.2. Siyasetin Kişiselleşmesinin Nedenleri

Siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili literatür araştırmalarında varılan ortak nokta Karvonen’e göre (2010: 1); çağdaş siyasette önemli bir özellik olarak öne çıkan kişiselleşmenin Batı toplumlarında yaşanan yapısal değişimin bir parçası olduğu yönündedir. Temel sosyal yapıların zayıflaması ve değişimi ile birlikte, kolektif bağlılık ve kimliklerin dışındaki güçler, vatandaşın tercihlerini ve siyasal davranışlarını

belirleyecek düzeye gelmiştir. Önemli faktörlerden biri, siyasetçiler ve siyasetçilerin kişilik rolüdür, çünkü halkın politikayı nasıl gördüğü ve siyasal tercihlerini nasıl ifade ettiğini belirleyen faktör kişilerdir. Bu kapsamda, siyasetin kişiselleşmesinin nedenleri dört başlık altında toplanabilir.

Teziç'e göre (2012: 425); siyasetin kişiselleşmesinin birinci nedeni, devletin fiziki bir şahsiyetle özleştirilmesi ihtiyacıdır. Bu durum özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkmakta ve kurtarıcı arayışı özlemi yaratmaktadır. Liderin manevi otoritesi, ulusal bağımsızlığın kazanılması gibi ülkesine yapmış olduğu yüksek hizmetlerden kaynaklandığında "büyük kurtarıcı" olarak adlandırılır. Bu anlamda, Fransa'da De Gaulle, Türkiye'de Mustafa Kemal ve Hindistan'da Nehru milli kahraman olarak nitelendirilen kişisel liderlerdir.

Siyasetin kişiselleşmesinin ikinci nedeni ise kitle iletişim araçlarının, özellikle göze ve kulağa hitabeden televizyonun giderek yaygınlaşmasıdır. Önceden, liderlerin görüşleri, faaliyetleri basın aracılığıyla gündeme getirilirken, aynı zamanda eleştiri ve yorumlama ile okuyucuya da aktarılmaktadır. Yani liderlerin görüşleri, saptırılmış bir şekilde kitlelere yansıtılmaktadır. Zira liderlerin görüşleri bir süzgeçten geçmeden, televizyon yoluyla doğrudan iletilmektedir. Böylece, yurttaşlar liderlerinin görüntüsünü ve görüşlerini doğrudan karşılarında bulurlar ve liderin etkisinde kalırlar (Teziç, 2012: 425).

Kitle iletişim araçları, 19. yüzyılın sonlarında okuryazarlığın kitleler arasında yaygınlaşması ve popüler basın anlayışının ortaya çıkmasından bu yana siyasi anlam taşıyan bir unsur olarak algılanmıştır. Zira toplumsal ve teknolojik değişimlerle birlikte medya gittikçe çok daha güçlü bir siyasi aktör haline gelerek siyasi süreçleri derinden etkilemiştir.

Heywood, medyanın siyasi süreçler üzerindeki etkisini üç boyut olarak açıklamıştır. İlk olarak, aile ve toplumsal sınıf gibi siyasi anlamda sosyalleşmenin birincil temsilcilerinin etkisi azalmıştır. Bu süreç modern toplumlarda bireyci ve tüketimci anlayışla zayıflamıştır. Böylece siyasi bağlılıklara ve oy kullanma yapılarına yönelik daha enstrümantal yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Artık insanlar vaat edilen meseleler ve siyasalar temelinde kişisel öz çıkarlarına göre siyasi tercihlerini belirlemektedir. Bu da medyanın siyasi etkisinin nüfuz ettiği alanı genişletmektedir. Zira medya siyasi tercihler hakkındaki enformasyonun halka sunulmasını sağlayan

temel mekanizmadır. İkincisi, 1950'lerden başlayarak televizyonun etkisiyle medya ürünlerindeki çeşitlenme kitle iletişim araçlarının insanların günlük hayatlarına daha fazla nüfuz etmesine neden oldu. Bu durumda, halkın kitle iletişim araçlarına daha bağımlı olduğunu göstermektedir. Üçüncü olarak, ekonomik aktör olan medyanın daha fazla güçlenmesidir. Önemli medya şirketleri küresel anlamda güçlü aktör haline gelerek, hiçbir hükümetin göz ardı edemeyeceği büyüklükte ekonomik güç elde etmişlerdir (2013: 268). Dolayısıyla haberleşme teknolojisindeki ilerlemeler kişisel nitelikleri ön plana çıkarmış ve kişiselleşme sürecinde önemli bir role sahip olmuştur. Bugün, kulağa ve göze hitap eden araçlar, bütün dünyayı vatandaşın ayağına getirmektedir. Zira büyük adamlar “serbest zamanlarımızın kahramanları” olurken, mahalli insanlar millileştirilmekte, milli insanlar da dünya kamuoyuna maledilebilmektedir (Tunaya, 1982: 455).

Siyasi liderlik üzerinde, iletişim teknolojilerinin belirleyiciliği ve etkisi her dönem geçerli olmuştur. 1960 yılında ABD’de seçim kampanyaları çerçevesinde siyasi lider tartışmalarının televizyon yayını ile yapılması bu konuda bir başlangıç olarak görülmektedir. Medya aracılığı ile liderlerin kişisel özellikleri kitleler üzerinde etkili olmakta ve liderler kitleleri peşlerinden sürükleyebilmektedir. Bu lider tartışmaları tüm Batı dünyasında da oldukça yaygın hale gelmiştir. Garzia (2011: 699); 90’lı yıllarda incelenen kırk beş demokrasi ülkesi içerisinde, yalnızca dört ülkede liderler tartışması özelliğine rastlanmadığını belirtmektedir.

Propaganda araçları normal bir insanı bir üst insan görünümüne sokabilmektedir. Sınırların, bölgelerin, aracı partilerin ve grupların üzerinden atlayarak gelişen bu ilişki siyasal hayatta yeni durumları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, haberleşme araçları büyük bir ustalıkla büyük adam tabloları yaratmaktadır. “Kurtarıcı, devlet babası, fakirlerin koruyucusu” gibi lider tipleri yeni ve teknolojik portreler var olmuştur (Tunaya, 1982: 455).

Kitle iletişim araçları siyasi liderleri ve söylemlerini halka ulaştırmakla birlikte, siyasi sistem üzerinde denetleyici bir özellik göstermektedirler. Kitle iletişim araçlarının sahip olduğu işlevler, geleneksel toplumsal yapıyı zayıflatmakla birlikte siyasal süreçlerin ve toplumsal yapının şekillenmesinde etkin olabilmektedir (Meyer, 2002: 54). Bununla birlikte, Iyengar’da (1997: 234) kitle iletişim araçlarının egemen olmasının oy verme oranının düşmesi, önemli konuların siyasi kampanyalarda bilinçli olarak göz ardı

edilmesi ve liderlerin simgesel taktikler kullanması gibi birtakım problemlere yol açtığını ifade etmektedir.

Teziç'e göre (2012: 426); siyasetin kişiselleşmesinin üçüncü nedenide yurttaşların giderek partizan ideolojilere olan güvenini yitirmeleridir. Partilerin seçim öncesinde seçmenlere sundukları programların, seçim sonrasında fazla bir anlamı kalmadığı gözlemlenmektedir. Partilerin tek başlarına programlarının uygulanma olanağının tıkanıdığı çok partili sistem ile programlar arasındaki farklılıkların belirsizleştiği iki partili sistemde, seçmenler tercihlerini bir parti programından ziyade, liderlerin dinamizmine, kişiliklerine ya da subjektif ölçütlere göre yapmaktadırlar. Böylece parti liderlerine duyulan güven ön plana çıkmaktadır. Parti demokrasisinde, seçmenlerin kişilere değil, parti programlarına oy verdikleri kabul edilmektedir. Ancak, liderlerin bir partiyi sürükleyici rolü; kişiliğinden kaynaklanan nitelikler, yığınlarda yarattığı kararlılık ile güven duygusu, günümüzde de bir partinin seçimi kazanmasında önemli faktörlerden biridir.

Bu bağlamda, İnoguchi siyasi partilerin eski katı örgütsel ve pragmatik özelliklerini kaybetmesini toplumsal yapının, sektörlerin ve ulusal olarak kendi kendine yeten diğer organların gevşemesiyle ilişkilendirmektedir. Küreselleşme; ekonominin, siyasetin, kültürün ulusal birliğini zayıflatmakta ve hibrid bir özelliğe sahip olan bu unsurları istikrarlı bir şekilde değiştirmektedir. Bu durumda siyasetin kişiselleşmesine neden olmuştur (İnoguchi, 2009: 213).

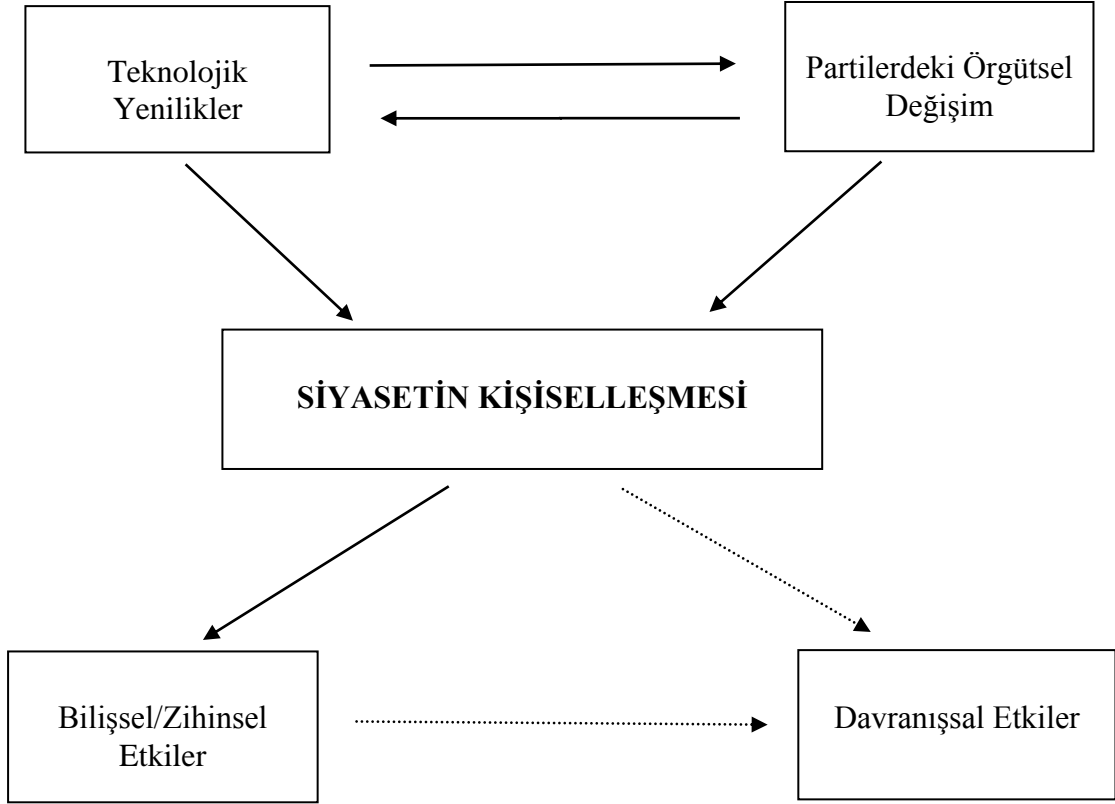
Siyasi partiler üzerinde değerlendirme yapan Garzia'ya göre (2011: 699); partiler hem kişiselleşmenin nedeni olmuş hem de kişiselleşmenin sonuçlarından etkilenmeleri sebebiyle dönüşüme uğramak zorunda kalmışlardır. Hemen hemen tüm gelişmiş sanayi demokrasilerinde karşılaşılan sosyal ve partizan bağlılıkların erozyona uğraması, kitle partilerinin seçmen kitlesini genişletebilmek için yeniden adaptasyon sürecine girmelerine neden olmuştur. Bu dönüşüm süreci içerisinde "catch-all (herkesi yakala)" partileri, parti liderlerinin kişiliği gibi, seçmenleri daha fazla cezbeden özellikler uğruna ideolojik rollerini azaltma eğilimi göstermişlerdir. 1980'lerin sonlarında Avustralyalı ve Avrupalı partiler arasındaki kampanya uygulamalarının karşılaştırıldığı bir çalışmada, Bowler ve Farrell (1992) seçim kampanyaları sırasında parti liderlerine doğru bir yönelimin/kaymanın açık olduğunu iddia etmektedirler.

Bireysel politikacılar etrafında toplanma eğiliminin artması, birbiriyle çatışan, iş birliği yapan, tek bir kişi tarafından temsil edilen ve kullanılan bir siyasi otorite arayan birçok rakip merkeze bölünerek iktidarın atomize edilmesi siyasetin kişiselleşmesine neden olur. Bu değişimler iktidarın parti bünyesinden bireysel politikacılara geçtiği dolaylı bir sürecin parçasıdır. Bu durum, partilerin siyasal kurumları yönetme kabiliyetindeki gerilemeye neden olmuş ve dolayısıyla kurumların etkin bir şekilde hareket edebilme kabiliyeti azalmıştır (Karvonen, 2010: 1).

Siyasi partilerin yapısal ve işlevsel dönüşümü, yeni toplumsal hareketlerin yükselişi, kitlelerin siyasal kurumlardan memnun olmaması ve ideolojinin etkisizliği, yurttaşların siyasete güvenmemelerine neden olmuştur. Bu dönemle birlikte, çevrecilik, çok kültürlülük ve azınlık hakları gibi olguların önemsendiği yeni siyaset anlayışı gelişim göstermiştir (Ignazi, 2003: 5). Linz'e göre, siyasi partilerin kitlelerden kopması ve kitlelere göre parlamentonun kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi nedeniyle yurttaşlar arasında bütün partilerin aynı olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır (2002: 299).

Teziç'e göre (2012: 426); siyasetin kişiselleşmesinin sonuncu nedeni ise, günümüz yönetiminde teknik sorunların giderek ağır basması ve parlamentoların rolünün azalmasıdır. Zira bu durum iktidarın kişiselleşmesini de hızlandırmaktadır. Günümüz teknolojisinin hızla gelişmesi ve buna bağlı olarak ekonomik sorunların karmaşık özelliği, büyük siyasi kararların parlamento dışında alınmasına neden olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin sürekliliği ile birlikte, yeni enformasyon teknolojilerinin ve iletişim araçlarının çoğalması, siyasal süreçler içinde teknik düşünme özelliğini gerekli kılmıştır (Köker, 1998: 23). Bu da teknik personel kadrosu ile donatılmış liderleri ön plana çıkarırken, iktidarın kişiselleşmesini de kolaylaştırmaktadır (Teziç, 2012: 426).

Çizelge 1: Siyasetin Kişiselleşmesinin Neden ve Sonuçları

Kaynak: Garzia, 2011: 699

Çizelge 1 incelendiğinde, siyasetin kişiselleşmesinin temel nedeni teknolojik yeniliklere dayandırılmaktadır. Çünkü teknolojik yenilikler siyasetin kişiler üzerinden ilerlemesine doğrudan etki etmektedir. Siyasi partilerin örgütsel yapısındaki değişim teknolojik imkanlarla bütünleştiğinde parti örgütünün ve politikalarının belirleyiciliğinde kırılmalar yaşanmıştır. Bununla birlikte, siyasetin liderin şahsında özelleştiği kişiselleşme süreci bireysel ve toplumsal alanda yansımaktadır. Dolayısıyla siyasetteki kişiselleşme toplum içindeki bireylerin zihin algısına medya gibi teknolojik araçlarla iletilmektedir. Bilişsel olarak kişiselleşme sürecini benimseyen bireylerin toplumsal alandaki davranışlarındaki bu durumun yansıdığı görülmektedir.

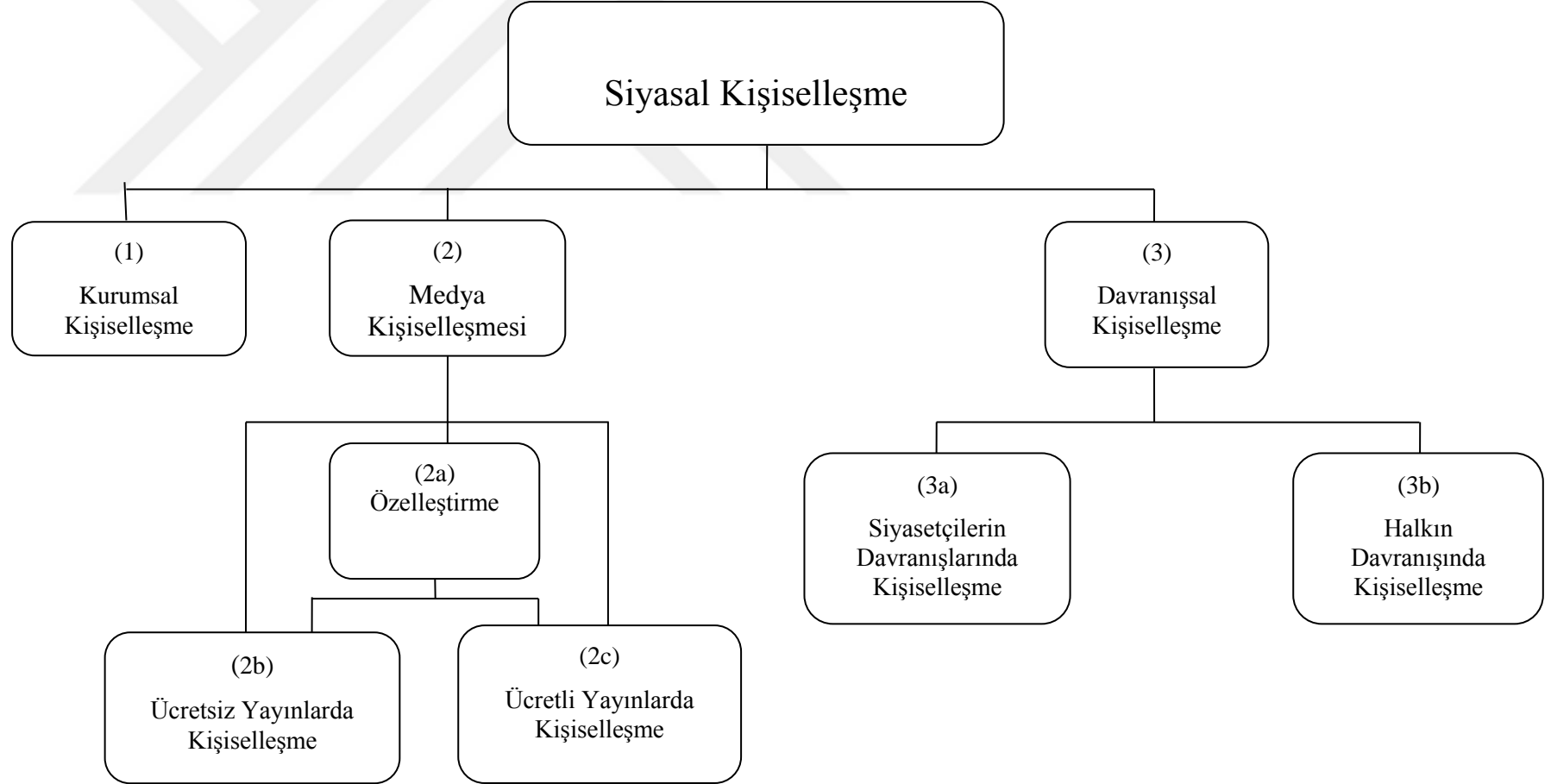
2.3. Siyasetin Kişiselleşmesinin Boyutları

Kişiselleşme yapısöküm teorisine¹ göre (Langer, 2007: 373); gücün kişiselleşmesi, liderlik odağı ve özel şahsiyetin siyasallaşması olmak üzere üç ana analitik kategoride analiz edilir. Gideon ve Sheaffer tarafından yapılan çalışmada, şekil 2'de gösterildiği gibi siyasal kişiselleşme farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Genel olarak siyasal kişiselleşme; kurumsal, medya ve davranış(sal) kişiselleşme olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (2007: 66).

Siyasal kişiselleşmenin birinci boyutu olan kurumsal kişiselleşme, siyasal gruplar ve siyasi partiler yerine, siyasetçilerin bireysel niteliklerine daha fazla vurgu yapan kurumlar, mekanizmalar (işleyişler) ve kuralların benimsenmesi olarak açıklanmaktadır. Zira seçim kampanyalarının lider imajını ön planda tuttuğu bir gerçektir. Siyaset, medyanın etkisiyle liderler üzerine odaklanırken, partilerin rolleri azalmakta ve lider ile seçmen arasında doğrudan iletişim kurulabilmektedir (Campus, 2010: 228).

¹ İlk olarak Derrida'nın 1967'de yayımladığı Ses ve Fenomen adlı eserinde ortaya çıkan yapısöküm terimi, temel olarak Batı felsefesinin genetiğinde yer alan ve gelenek oluşturmuş hakim düşünme mantığının işleyişindeki keyfiliği ve temelsizliği göstermeye odaklanan bir metin okuma stratejisini ima eder. Bu bağlamda yapısökümü radikal bir karşı okuma olarak değerlendirilebilir. Ancak bu karşı – okuma stratejisi felsefe tarihi içinde belli bir düşünsel yönelimi ya da özel bir disiplini değil, hatta sadece felsefe tarihine ilişkin bir düşünme mantığını da değil, kültüründen siyasetine oradan gündelik yaşam kodlarına kadar bütün bir Batı uygarlığını kapsayan düşünme mantığını muhatap alan bir stratejidir. Dolayısıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra küresel bir etki yaratan moda kavramlardan biri haline gelmiştir (Rutli, 2016: 52).

Çizelge 2: Siyasal Kişiselleşme

Kaynak: Gideon ve Sheaffer, 2007: 6

Medyanın ve özellikle televizyonun, soyut kurum ve politikalar yerine, bireyler üzerine yoğunlaşarak siyasi haberleri kişiselleştirme eğilimi vardır. Zira, artan rekabet ve yurttaşların siyasete katılım oranının düşmesi ile birlikte medya, yayınlarını daha çekici hale getirmek için liderlere ve onların kişiliklerine odaklanır (Langer, 2007: 372). Siyasi partiler, seçmen yelpazesini artırmak için tüm kesimlerin dahil olabileceği kampanya stratejileri geliştirirler. Bu doğrultuda, seçim kampanyalarının merkezinde lider ve liderin imajı yer alır (Sartori, 2004: 85).

Böylesi bir değişimin örneği, açık liste sistemi veya parti içi rekabetin genel seçimlerin parçası olmasına imkan veren diğer seçim sistemleri ile kapalı liste seçim sistemlerinin yer değiştirmesidir. Kapalı liste seçim sistemi, sadece parti içi rekabeti sağlar, yani aday grupları arasındaki rekabeti; açık liste seçim sistemi ise parti içi rekabetin bir unsurudur, yani bireyler arasındaki kişisel rekabeti yaratır (Gideon ve Sheaffer, 2007: 67).

Kişiselleşmenin ikinci boyutu olan medya kişiselleşmesi ise siyasetçilerin medya tanıtımlarında yaşanan bir değişim anlamına gelir. Medyada, partiler, örgütler ve kurumlar üzerine odaklanma azalırken, siyasetçilerin bireysel yönlerine yüksek bir odaklanma görülür. Diğer bir ayırım ücretsiz ve ücretli medyada veya siyasal kampanyaların yürütülmesindeki siyasi kişiselleşme arasında yapılabilir. Ücretsiz medyada, siyasi kişiselleşme genel olarak siyasetin ve özellikle siyasal kampanyaların medyada yer almasındaki bir değişim anlamına gelir. Gazetecilerin partiler, örgütler ve kurumlar gibi soyut kolektif kuruluşların zararına, siyasetçilerin aktivitelerine odaklanmalarındaki artış açıkça görülebilmektedir. Ücretli medyada ise, siyasi kişiselleşme siyasal kampanyaların yönetimindeki değişimdir. Kampanya stratejilerinin ve taktiklerinin gelişimi bağlamında, kampanya yöneticileri siyasal partiler ve örgütlerin zararına genellikle kampanyalarda ve siyasal reklamlarda siyasal adaylara önem verirler (Gideon ve Sheaffer, 2007: 68).

Özelleştirme, medyanın bireysel adayların kişisel hayatına ve kişisel özelliklerine odaklanmasıdır. Özelleştirme kavramı, değerlerin özel alandan kamusal alana aktarılma süreci olan “intimizasyon” kavramı ile de ilgilidir. Bu anlamda, Langer bu süreç içerisinde özel ilişkilerin siyasetten kopuk olmayacağını belirtir. Dolayısıyla, özel hayata, kişisel niteliklere odaklanma ve büyüyen medya olarak tanımlanan özel kişinin siyasallaşması deyimini geliştirilmiştir (Peter Van Aelts, 2011: 207).

Özelleştirme, kişiselleşmenin oldukça özel bir biçimi olan medya özelleştirmesi ve medya kişiselleşmesi arasındaki ayrıma yardımcı olmaktadır. Partilere olan odaklanmanın azalması ve siyasetçilerin kişiliklerine artan bir odaklanma olarak atfedilen medya kişiselleşmesinde, genellikle siyasetçilerin kişisel faaliyetleri ve siyasal karakterleri üzerine odaklanılır. Bu yüzden, medya yayınlarının merkezinde siyasetçilerin kişisel nitelikleri yer almasına rağmen, aynı zamanda medya yayınları siyasaldır. Bununla birlikte, medya özelleştirmesi adayların kişisel yaşamı ve kişisel özellikleri üzerine yoğunlaşan bir medya anlamına gelmektedir. Bu yüzden medya özelleştirmesi siyasal olmayan konular üzerine odaklanan bir çaba olarak düşünülebilir. Ücretli medyadaki özelleştirme, adayların (ve partilerinin) siyasal uygunluğu (liyakat), başarıları ve amaçlarından ziyade, kişisel özelliklerini önemseyen kampanya stratejileridir (Gideon ve Sheaffer, 2007: 69).

Medyanın lider imajının ve liderlerin siyaset tarzının oluşumunda da etkisi büyüktür. Bu bağlamda, siyasalar üretmek yerine kişisel yaşam ile ön plana çıkma gereksinimi doğmaktadır. Sennett'e göre (2002: 44); *“bir politikacının özel yaşamını boş verin, benimle ilgili bilmeniz gerekenler iyi bir lider olduğum ve görevim boyunca neler yapacağımdır”* sözü bir lider için intihar olarak belirtilmiştir.

Kişiselleşmenin üçüncü boyutu ise davranışsal kişiselleşmedir. Siyasal davranışta kişiselleşme incelendiğinde, özellikle seçmen rolü olarak, halkın ve siyasetçilerin siyasal davranışlarındaki kişiselleşme arasında bir ayrım gereklidir. Siyasetçilerin bu süreçte parti etkinliklerinde bir azalma görülürken, siyasal davranışları ise artarak kişiselleşmektedir. Özel üye aidatlarının benimsenmesi ve kabulündeki bir artış siyasetçilerin davranışlarındaki kişiselleşmenin belirtisi olarak düşünülebilmektedir (Pennings ve Hazan, 2001: 268). Halkın siyasal davranışlarındaki kişiselleşme, bireyler arasında bir mücadele olarak siyasetçiler ile gruplar (partiler) arasında rekabet olarak siyaset algısının yer değiştirmesi biçiminde ifade edilmektedir. Seçmenlerin seçim davranışlarındaki kişiselleşme, siyasi partiler ve sosyal gruplar gibi değişkenlik gösteren kolektif grup kimliği göz önüne alındığında, en açık şekilde yurttaşların adaylara olan ilgilerini artırmasıdır (Gideon ve Sheaffer, 2007: 70).

Yönetilenler kitlesi, kişisel nitelikler nedeniyle var olan bu değişikliği olağan ve meşru görmektedirler. Bu iklim içerisinde, “O, iktidarda oldukça, tasalanmaya lüzum yoktur” algısı kolayca karşılık bulmaktadır. Eski bir dışişleri bakanı “ben burada

oldukça savaş olmayacak” demiştir. Bu durum sonucunda, inanılan bir lider olduğu sürece halkın siyasete karışmasının gereksiz olduğu anlayışı gelişmiştir (Tunaya, 1982: 456).

2.4. Siyasetin Kişiselleşmesinin Göstergeleri

Siyasal olan ve siyasal alana özgü birtakım özellikler genellikle göstermekle birlikte, toplumların sahip olduğu kültüre, siyasal sisteme ve yapıya göre de değişiklik gösterebilmektedir. Modern öncesi toplumlardan post-modern toplumlara uzanan süreçte toplumsal değerleri, siyasal ve ekonomik yapıları dönüştüren birçok gelişme yaşanmıştır. Günlük yaşamda meydana gelen yenilikler bireyi, toplumu ve siyasal olana ilişkin tüm yapıları da beraberinde değişime uğratmıştır. Bu süreçte siyaset bir taraftan dönüşürken diğer taraftan da dönüştürmüştür. Böylece siyaseti oluşturan temel dinamikler arasındaki denge ve üstünlükte değişmiştir.

Siyaset ülke yönetimi ile ilgili çeşitli kuralların ve ilkelerin belirlendiği çok yönlü bir oyundur. Bu süreç içerisinde siyasetin genel algılanışı ve uygulanışına yönelik yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Özellikle toplumsal atomizasyon sürecinin bir sonucu olarak siyasette kişiselleşme olgusu görülmüştür. Siyasetin kişiselleşmesinden genel anlamda tüm siyasal süreçlerde yaşanan kişiselleşme anlaşılmalıdır. Siyasetin kişiselleşmesi dünyada farklı yapıya ve kültüre sahip ülkelerde benzer şekillerde yaşanabilmektedir. Kişiselleşmenin nedenleri ve boyutları çok yönlü olmakla birlikte, kişiselleşmenin saptanmasını sağlayan göstergelerde ortak özellikler görülebilmektedir. İdeolojilerin ve siyasi parti belirleyiciliğinin zayıflaması ile lider odaklı bir anlayışın gelişmesi kişiselleşme faktörünü doğurmuştur. İlk olarak, lider odaklı anlayışla birlikte liderin kişisel özelliklerinin, görünürlüğünün ve söyleminin ön plana çıkması, kişiselleşme olgusunu göstermektedir.

Sanatsal bir icraat olarak siyasete bakıldığında, siyasetin en önemli parametresinin söylem olduğu fark edilir. Siyaset sahnesinde söylem sadece sözden oluşmaz. Dilsel gösterge sisteminin yanında beden dilinin de doğru kullanımı önemlidir. Söylem becerisi ve gücüne sahip olan siyasetçiler, kitleleri daha fazla ikna şansına sahip olurlar. Böylece siyasette başarı ve iktidar şansına erişebilirler (Nacar Logie, 2015: 14). Siyasette başarıyı yakalama ve iktidar olabilme düşüncesi siyasi liderler için birinci önceliklidir. Ancak her lider aynı şansa veya kabiliyete sahip değildir. Bu noktada

belirleyici olan faktör liderin sahip olduğu doğal özelliklerdir. Bu doğal özellikleri doğru kullanıp, siyasal süreçlerde etkin olan ve kitleleri peşinden sürükleyen liderin şahsiyeti ülkenin değerleriyle örtüşebilmektedir. Bu noktada, liderin geliştirdiği ve kullandığı söylem siyasal alanı kişiselleştirmektedir.

Özellikle 1990'lı yıllarda Avrupa'nın hemen her ülkesinde farklı siyasal ve kültürel alanlarda popülizmin yaygınlaştığı bilinmektedir. Lech Valesa, Boris Yeltsin ve Recep Tayyip Erdoğan gibi isimler popülist karizmatik liderler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, popülizmin en etkili özelliklerinin ilki, *Hızır* kimliğinde karizmatik bir liderin varlığıdır. İkinci özelliği ise, liderin halka sesleniş biçimidir. Burada belli bir parti programından ayrılan lider, halka duygusal yakınlık boyutunu öne çıkararak halka seslenir. Sonucusu ise, liderin elit karşıtı bir tutum sergilemesidir. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki mesafenin kaldırıldığı bu tutumla, kurumsallaşmış olan siyasi sınıf karşısında halkın daha değerli kıldığını imajı verilir (Logie, 2015: 20).

Kişiselleşme olgusunun ikinci göstergesi kitle iletişim araçları ve lider imajıdır. Gelişen teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarının kullanımı yaygınlaşmıştır. Siyasal rekabette partilerin etkinliği azalırken liderler ön plana çıkmıştır. Bu durumda siyasetin tamamen liderin merkezinde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Zira dünyada ve ülkemizde siyasal yaşam etkin liderler tarafın şekillendirilmiştir.

Günümüz anlayışında imajın önemli bir yeri vardır. Siyasetin de olmazsa olmaz kavramlarından olan imaj, kitle iletişim araçları vasıtasıyla farklı anlayış ve özelliklere sahip kitlelere ulaşmaktadır. Liderin fiziksel özellikleri, eğitimi, giyim tarzı, yürüyüşü ve karakteri gibi simgelerden oluşan imajı, hitap ettiği kitleye uygun olması, lidere olan ilgiyi artırmaktadır. Değerlerin bir liderin şahsında toplanması da medyayı önemli bir araç haline dönüştürmektedir. Liderlerin imajları partilerin önüne geçerken, siyasi partilerde lider ile birlikte siyasal varlıklarını sürdürmektedir (Erzen, 2008: 66).

2.5. Dünyada Siyasetin Kişiselleşmesinin Örnekleri

Her toplum kendi normlarını ve değerlerini kendi halkına aktarmaktadır. Zira, bu normlar ve değerler siyasal sistemin nasıl çalışacağı, devletin yurttaşlar için neler yapacağı ile ilgili fikirler verir. Bir ülkenin siyasal kültürü, siyasal sistemler hakkındaki inançlar, semboller ve değerlerden oluşmakla birlikte, bir ülkeden diğerine büyük ölçüde farklılık gösterebilmektedir (Roskin vd., 2013: 143).

Demokratik siyaset, liderlere olan ihtiyacı ortadan kaldırmamış ve liderlere belirli mekanizmalarla sınırlandırmalar getirmiştir. Liderlik üzerine odaklanmadaki bu artışın doğal olarak bir takım sebepleri bulunur. Demokrasinin kendisi, siyasi liderleri seçimde oy kazanmak amacıyla kendilerini ön plana çıkarmaya zorlamaktadır. Bu durumda kişiliğin önemini artırmaktadır. Bu anlayış, siyasalardan ziyade kişiliklere vurgu yapmayı benimsemektedir. Modern kitle araçları da siyasi liderler için kamusal imajlarını manipüle edebilecekleri ortamı sağlamıştır. Bununla birlikte, giderek daha karmaşık ve parçalanmış hale gelen toplum içerisinde insanlar, içinde yaşadıkları dünyaya tutarlılık ve anlam kazandırmak için birey olarak liderlerde daha fazla kişisel vizyon ararlar (Heywood, 2013: 440).

Siyaset de yaygın hale gelen kişiselleşme olgusu tüm liberal demokrasilerde ortaya çıkan bir eğilimdir. Özellikle, partiler ve liderleri başarılı bir seçim kazanırlarsa, hükümetlerin liderlerden sonra isimlendirilmesi kişiselleşme bakımından sıradan bir durumdur. Bu, 1980’de ABD’de Ronald Reagan ve 1979’da İngiltere’de Margaret Thatcher gibi rakiplerini kolayca geride bırakan iki güçlü karizmatik liderin seçilmesiyle başlayan bir olgudur. Bununla birlikte, 1968’de Kanada başbakanı olarak seçilen Pierre Trudeau’nun partisinin popülaritesini aşan manifestosu genellikle unutulur. Bu dönemde Pierre Trudeau, özellikle genç seçmenler tarafından desteklenmiş ve yeni başbakana “Trudeaumania”yı doğuran “swinger” imajı verilmiştir (McAllister, 2005: 1).

Genellikle parlamenter sistemlerde (özellikle de nisbi temsilli parlamenter sistemlerde) parti programının oy potansiyelini belirlediği kabul edilmesine rağmen, son on yılda yapılan çalışmaların çoğunluğu bireysel adaylık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, parti sembolleriyle parti liderinin imajı yer değiştirirken, medya da liderin kişiliği ve özel yaşamına odaklanarak sonuçları etkileyebilmektedir (Jennsen ve Aalberg, 2006: 249). Parti liderleri bütün bağımsız değişkenleri gölgede bırakıp, kendi popülerliklerini artırmaktadır. Liderlerin siyasal ağırlıklarının artması, ABD’de aday merkezli siyaset olarak adlandırılırken, İngiltere’de ise başkanlaşma olarak ifade edilmektedir (Garzia, 2011: 699).

2.5.1. ABD Örneği

Kitlesel medya siyaseti kuvvetli bir şekilde etkilemektedir. 1780'lerde Federalist Papers yeni anayasaya destek kazanmak için bütün 13 Amerikan devletinde yayınlanmıştır. Andrew Jackson'ın 1828'de John Quincy Adams'a karşı kazanması o zamana kadar ki en kirli "medya kampanyalarından" biri olmuştur. Zira bazı gazeteler Jackson'ı ve karısını ahlaksızlıkla suçlamıştır. 1904'te Teddy Roosevelt medya ilgisi çeken ve seçimi kazanan sert ve hazır imajıyla bir medya adaydır. Roosevelt'in yüzlerce basın konferansı ile birlikte, radyodaki "ocak başı konuşmaları" onun politikalarına destek kazandırmıştır. Günümüz dünyasında kitlesel medya siyasetin kabul edilmiş bir parçası durumundadır (Roskin vd., 2013: 185).

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte iletişim ağlarının kullanımı yaygınlaşmıştır. Böylece güçlü bir aktör olarak medya siyaseti etkisi altına almaktadır. Kitle iletişim araçları tarafından siyasetin sömürgeleştirildiği bu durum medya demokrasisi olarak tanımlanmaktadır. Meyer tarafından geliştirilen medya demokrasisi kavramıyla birlikte siyasi partilerin çalışma tarzında ve rolünde köklü biçimde değişimler yaşanmıştır (Meyer, 2002: 40).

Kurulu demokrasilerdeki siyasi liderlerin rolünde gözlemlenen değişimlerin çoğu 1950 ve 1960 yıllarında elektronik medya ve özellikle televizyondaki ilerlemedir. Televizyonun gelişiminin ilk yıllarında, çok az kaynağın yeni ortama uygun olmayan siyaset alanına harcandığı söylenebilir. Bu görüş, televizyonun seçmenler için siyasal pazarlamadaki rolü anlaşıldığında hızlı bir şekilde değişmiştir. 1952 yılında ABD başkanlık seçim kampanyalarında, Dwight D. Eisenhower, başarılı bir aday, ilk kez televizyon reklamlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Televizyondaki pozunu, sıcak ve samimi bir kişi olarak tanımlanmasını sağlarken, rakibin aksine Adlai Stevenson, soğuk ve mesafeli görünmüş ve takip edilmeyi reddetmiştir (McAllister, 2005: 6).

Televizyon siyaseti farklı boyutlarda değişirmiştir. Özellikle Beyaz Saray'da görev daima tanınma getirmekte ve bu durumu daha da artırmaktadır. Televizyon haberleri Kongre ve mahkemelerden ziyade ağırlıklı olarak başkan üzerine odaklanmıştır. Bu durum, uzun süredir var olan başkana tapınmaya yönelik Amerikan eğilimini derinleştirmektedir (Roskin vd., 2013: 193).

Televizyonun siyasi liderler üzerindeki derin etkisinin bir göstergesi de ulusal seçim kampanyalarında televizyonda lider tartışmalarının öneminin artmasıdır. İlk

tartışma, 1960'da başkanlık seçimi kampanyalarında John F. Kennedy ve Richard Nixon arasında ABD'de yapılmıştır. Bu seçimde başkanlığı Kennedy'nin kazanacağına inanılmıştır. O dönemde bir televizyon yöneticisinin sözleriyle “Kennedy güzel bronzlaştırılmıştı, Nixon ölüye benziyordu...”. Bir sonraki tartışma Gerald Ford'un Jimmy Carter ile tartıştığı 1976 seçimine kadar yapılmamıştır. 1976'da iki tartışma, hem iki büyük adayın kişisel profillerini hem de seçmenlerin konuyla ilgili bilgi düzeylerini artırmıştır (McAllister, 2005: 7).

Televizyon başkanlık adaylarını atamak için bir dizi çaba göstermektedir. Dikkatler erken başkanlık ön seçimlerine çevrilmişken, yorumcular gururla “gerçek kazanan” olduğunu ve kimin güce sahip olduğunu ilan ederler. Böylece önde giden aday olarak kalan ön seçimlere ve parti toplantısına bir gözde olma etkisi ile daha fazla televizyon zamanı ile gider. Oyun kurucu bir araç olarak televizyon, aday olma süreçlerinde uygulanacak stratejileri düzenleyebilmektedir. Adaylarla ilgili televizyon yayınlarına bakıldığında, adayların kişilikleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Televizyon izleyicilerine adayın karakterinin doğru bir görüntüsü olduğunu düşündüğü şeyleri yansıtır. Televizyon adayların seçilme süreçlerinde bu şekilde rol alırken, siyasi partiler atlanır. Çünkü parti içerisinden öncü olarak çıkan adaylar kendi ivmelerini kazandıkları için, parti profesyonellerine ihtiyaç duymazlar. Oysa, çok az bir tecrübeye sahip olan aday televizyon sayesinde tepe milli iktidarı kazanabilmektedir (Roskin vd., 2013: 193-194).

Meyer'e göre (2002: 1116); partiler örtük bir biçimde demokrasiyi bir tür konu plesibitine çevirmektedirler. ABD başkanlık seçimlerinde yanılıya yer bırakmayacak bir şekilde örneklendirildiği gibi, medya demokrasisi seçmenleri adayların savunmuş olduğu programdan ziyade, bir “medya artisti” olarak adayın şahsına onay vermeye yönlendirmektedir.

2.5.2. İngiltere Örneği

ABD siyasetinde eski bir role sahip olan televizyonun, önemli parlamenter sistemlerdeki potansiyeli daha yavaş ilerlemiştir. Bununla birlikte, 1960'lara kadar siyasetin-özellikle siyasi liderlerin- televizyondaki yayın alanı belirlenmiştir. Dolayısıyla, televizyonlar seçmenlerin liderlerini değerlendirmelerini etkilemeye başladı. İngiltere'de 1964 genel seçiminde televizyon ilk kez sistematik olarak yer aldı.

Belki de tesadüfen, ‘başkanlık (presidential)’ terimi İngiltere’de kampanya karakterini tanımlamada kullanılan ilk seçim olmuştur. Televizyon ve kişiselleşme arasındaki ilişkiyi gösteren benzer bulgular Avrupa’nın diğer bölgelerinde de görülmüştür. Ancak, bu etkiler kampanya süresince hakim olan konulara, seçim bağlamına ve çoğunlukla söz konusu kişilik türlerine bağlı olmakla birlikte değişkendir. 1960’ların sonlarına kadar, televizyon kurulu demokrasilerin çoğunda modern seçim kampanyaları için vazgeçilmez bir araç olmuştur (McAllister, 2005: 6).

Siyasetin kişiselleşmesi, kişiselleşmenin kurumsal evi olan başkanlık sistemleri ile sınırlandırılmamalıdır. Liderler üzerine odaklanma, günümüzde partilerin ilgi odağı olduğu çoğu parlamenter sistemde de görülebilmektedir. Parlamenter sistemlerde lidere olan ilgi son on yıl içinde dikkate değer bir biçimde artmıştır. Siyasetin başkanlığı (Mughan,1993; Poguntke ve Webb, 2005), kurumsal başkanlık (Maddens ve Fiers, 2004) ve başkanlı parlamentarizm (Hazan, 1996) gibi farklı isimlendirmeler ile geniş bir literatür oluşturulmuştur (McAllister, 2005: 1). Piyasa modeli, kitle iletişim araçlarının siyasi bir kurum olmadığını belirtmekle birlikte, medyada yer bulan siyasi konuların siyasi tartışmaların odağını etkilediğini kabul etmektedir. Bu eğilimin bir yönü, siyasa ve ideolojik sorunlar pahasına özel hayatlar ve siyasetçilerin günlük davranışlarına olan ilginin artmasıdır. Bunun nedeni ise medyanın (özellikle de televizyonun), meselelerden ve yürütülen siyasadan ziyade şahsiyetler üzerine odaklanmasından kaynaklanır. Bu durum, başta İngiltere olmak üzere diğer parlamenter sistemlerde, siyasetin “başkanlık sistemine dönüştürülmesi veya Amerikanlaşması” biçiminde eğilimin varlığını gösterir. Böylece, seçimlerde “at yarışı” haline dönüşerek, seçimi kimin kazanacağı üzerine odaklanılır ve siyasi tartışmalar önemsizleşir (Heywood, 2013: 271). Yasama alanından koparılan yetkiler nedeniyle yürütme yasama alanına girmiştir. İngiltere parlamentosunun kabul ettiği kanunların büyük çoğunluğu hükümetlerin önerdikleri tasarılarıdır. Ayrıca, delegasyon yöntemiyle meclis kendi yetkilerini kanun niteliğindeki kararnamelerle yürütmeye devretmektedir. Böylece yürütme birinci derece siyasal karar organı olmuştur (Tunaya, 1982: 453).

Büyük ölçüde televizyon tartışmaları ile kazanılan ABD deneyiminin bir sonucu olarak, 1980’lere kadar liderler tartışması fikri kurulu parlamenter sistemlere de yayılmıştır. 1990’ların ortalarında incelenen kırk beş demokrasinin dördü dışında son seçimlerde lider tartışması yapılmıştır. Belki de liderler tartışmasına sürekli olarak

direnen tek kurulu parlamenter demokrasi İngiltere'dir. Çoğu diğer ülkelerde, tartışma seçim kampanyalarının sabit ve resmi bir parçası haline gelmiştir. Partiler arasındaki uyuşmazlıkların tek noktası tartışmaların sayısı ve seçim gününe yakın olmasıdır (McAllister, 2005: 1).

3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ

Toplumunu oluşturan en temel kurumlardan biri siyaset kurumudur. Ülkenin yönetim işlevini üstlenen siyaset kurumu toplumsal yapı içerisindeki tüm bileşenlerle yoğun ilişki içerisinde. Toplumsal yapı, siyasal sistem, seçimler ve siyasi partiler gibi birtakım unsurlarla birlikte yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde bireylerin siyasal süreçlerde sergiledikleri tutum ve davranışlar bir ülkenin siyasal yapısını belirlemektedir.

Bu bölümde Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal hayatı dönemler ve liderler çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece belirli dönemler içerisinde öne çıkan liderler, kendi koşulları kapsamında yaşanan olaylar ve gelişmelerle irdelenecektir. Son olarak da liderlerin siyaset tarzları ve kişilikleri de karşılaştırmalı bir şekilde tartışılacaktır.

3.1. Türkiye’de Liderler ve Siyasal Hayat

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadar ülke yönetimini elinde bulunduran ve Türk siyaseti açısından önem taşıyan siyasi liderler, kişisel özellikleri ile Türk siyasi hayatında mihenk taşı olmuşlardır. Bu süreçte her lider etkin olduğu dönemi kişiliği ve özellikleri ile şekillendirmekle birlikte, rakipleri karşısında da güç kazanmaktadır. Bu anlamda hem liderlik hem de kişilik özellikleri bakımından başta Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türk siyasetinin temel yüzleri olan liderlerin incelenmesi son derece önemlidir.

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar öne çıkan siyasi liderler; dönemin siyasi, ekonomik ve uluslararası koşulları, rakiplerinden ayrılan yönleri, kişilik özellikleri ve yetenekleri bakımından analiz edilecektir.

3.1.1.1. 1923-1938 Dönemi

1923-1938 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün kişiliği, görüşleri ve liderliği ile şekillenmiştir. Yaşanan değişim ve gelişmeler dönemin kendine özgü koşulları çerçevesinde farklı boyutlar ve yaklaşımlarla açıklanacaktır.

3.1.1.2. Dönemin Genel Karakteri

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve güç kaybetmesi sonucunda yaşanan savaşlar beraberinde köklü dönüşümlere yol açarak, Türk devriminin gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu devrim, 20. yüzyıl Ortadoğu devrimleri arasında anti-emperyalist bir bağımsızlık mücadelesi olarak eşsiz bir yere sahiptir (Kayalı, 2016: 99). Milli mücadelenin başarıyla tamamlanması beraberinde milli devlet anlayışının gelişimini sağlamıştır. Böylece devlet siyasi, ekonomik ve sosyal olarak yeniden yapılandırılmıştır (Karpaz, 2016: 114).

Karpaz; Türkiye'nin siyasi kültürünün değişimden ziyade süreklilik sergilediğini iddia eder. Asırlarca süren imparatorluğun siyasi normları ve kuralları Türkiye'nin de çağdaş siyasi hayatını etkilemektedir. İmparatorluğun toprak kaybı yaşaması, kurumların değişikliğe uğramasıyla dini ve askeri kurumların güçlenmesi, Avrupa'da meydana gelen düşünsel, ekonomik ve teknolojik yeniliklerin takip edilmemesi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan temel faktörlerdir. 18. yüzyılın sonlarında, Batılılaşma anlayışı çerçevesinde kamu kurumları Avrupa'daki kurumlara benzetilmeye çalışılmıştır. Ancak, Batılılaşma yanlısı yenilikçiler ile İslamiyet eğilimli gelenekçiler arasındaki çatışma nedeniyle kısmi bir ilerleme kaydedilmiştir. Ardından 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ülke kontrolü Batılılaşma anlayışını benimseyen ve destekleyen yenilikçilerin eline geçmiştir (2011: 37-38).

Mustafa Kemal Atatürk, Batı'nın en önemli katkısını toplumun şeklinde ve bu topluma hakim olduğuna inandığı pozitif bilimlerde görmektedir. Zira, kendi döneminde parlamentarizme karşı Batı'da faşizmin ve komünizmin gelişmesine rağmen, sistematik bir seçkincilik veya halk diktatörlüğünden kaçınan bir toplumsal anlayışa sahip olmuştur (Mardin, 1992: 18).

1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi temel bir rejim değişikliğidir. Cumhuriyet; kanuna göre hüküm veren, oy vermeye yetkin vatandaşlar tarafından seçilen, en yüksek iktidarın vatandaşlarda bulunduğunu kabul eden ve onlara karşı sorumlu olan hükümet şeklidir. Milli Mücadele bir millet mücadelesidir ve Türkiye Cumhuriyeti'ne özel bir kimlik veren, derinlikli bir siyasi olaydır. Türkiye'nin Osmanlı geçmişini bugünkü toplumun kökeni sayarsak, Milli Mücadele'ye aynı toplumun

gövdesi olarak bakmak gerekir. Milli Mücadele hem millet olma hem de yeni bir siyasi düzene, yani demokrasiye geçiş mücadelesidir (Karpat, 2010: 49-50).

Atatürk dönemi olarak da adlandırılan 1923-1938 tarihleri arasındaki dönem, yeni bir devletin inşa edildiği tarihsel bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile birlikte filizlenen yeni Cumhuriyet fikri Mustafa Kemal Atatürk ile bütünleşmiştir. Dolayısıyla, Atatürk kurulacak yeni devletin şekillenmesinde belirleyici tek güç olmuştur. Böylece, Atatürk ilke ve devrimleri hayata geçirilerek, Türk siyasal hayatının yapısını oluşturan yenilikler Türk siyasal kültürüne eklenenecektir.

Mustafa Kemal Atatürk dönemi modernleşme süreci bakımından çağdaşlarına göre farklılık göstermekle birlikte, dünyadaki birçok ülke içinde örnek bir model oluşturmuştur. Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefine Mustafa Kemal Atatürk önderlik yapmıştır. Bu doğrultuda; yurttaşların gündelik yaşamları siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen değişimlerle birlikte dönüşüme uğramıştır.

3.1.1.3. Dönemin Siyasal Konjonktürü

Kurtuluş Savaşından zaferle çıkılması ve Saltanatın kaldırılıp fiilen Osmanlı İmparatorluğu'na son verilmesi ile Ankara Hükümeti ülkenin tek hakimi konumuna geldi. Ancak, 1923 yılının başlarında siyasi iktidarın nasıl şekilleneceği yönünde farklı eğilimdeki devlet adamları arasında tartışmalar başlamıştır (Çolak, 2010: 219). Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki I. grup toplumsal sorunlara radikal çözümler tasarlayan, siyasal ve kültürel anlamda toplumu Osmanlı geçmişinden koparacak adımları atma düşüncesindedirler. II. grup ise, reform yanlısı olmasına rağmen gerçekleştirilmesi düşünülen değişim tarzını ve hızını benimsemeyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın toplumsal itibarını kullanarak çok fazla ön plana çıkmasını ve bu anlamda tek adam görüntüsü vermesini istemeyenlerden oluşmaktadır. Birinci Grup, temelde, devrimci, radikal, rasyonalist ve seçkinci bir zümre anlayışına dayanmakta iken, İkinci Grup, liberal eğilime sahip, hakimiyet-i milliye ilkesinin tam olarak öne çıkmasını ve Tek Adam'ın (Mustafa Kemal Paşa) yetkilerinin kapsamını sınırlandırmaya yönelmiş ve zümre seçkinliğine bir karşı politik anlayış ortaya koymuştur. Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki birinci grubun kuvvetler birliğini, ikinci grubun ise kuvvetler ayrılığı ilkesini savunduğu söylenebilir (Aslan, 2013: 39).

Kurtuluş Savaşı'nın muzaffer komutanı olarak M. Kemal Paşa, oluşan prestijini ve gücünü siyaseten de sağlamlaştırmak istiyordu. Bunu ilk etapta kendi hakimiyetindeki Birinci Grubu siyasi bir partiye dönüştürerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu konudaki niyetini 1923'ün ilk aylarında belli ederek, kendi kuracağı partinin toplumdaki bütün zümreleri kucaklayacağı ve ayrımcılık yapmayacağını belirterek, partinin ismini Halk Fırkası (HF) olarak açıklamıştır. 1923 tarihinde yaşanan en önemli siyasi olaylar; yapılan seçimler ile İkinci Meclis'in oluşması, Lozan Antlaşmasının imzalanıp Büyük Millet Meclis'i (BMM) tarafından onaylanması, HF'nin kurulması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesidir (Çolak, 2010: 219). Milli Mücadele, BMM nezaretinde ve onun emriyle yürütüldüğü için sivil bir savunma hareketi olmakla birlikte, toplumun milli devlet oluşunun simgesidir. Atatürk'ün bu siyasi, tarihi mucizeyi yaratmadaki lider kişiliği tüm dünyaca kabul edilmektedir (Karpaz, 2010: 50).

Türkiye, cumhuriyetçi-milliyetçi bir meşruiyet zemininde yeni kurulan bir ulus-devlet olarak yeni bir anayasaya ihtiyaç duymaktaydı. Bu dönüşüm çerçevesinde 20 Ocak 1921 tarihinde ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmasına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları 1921 Anayasasının yerine bir anayasa yapmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Atatürk'ünde katılımıyla 1924 Anayasası tasarlanmıştır. Bu yeni anayasa ile Cumhuriyet rejiminin ve ulus-devlet yapısının hukuki, siyasi ve ideolojik çerçevesi çizilmiştir (Çolak, 2010: 223).

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet Paşa tarafından hazırlanan ve anayasa değişikliğini öngören kanun tasarısı 29 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek Cumhuriyet resmen ilan edilmiştir. Kanunun ilk maddesi egemenliğin ulusa ait olduğu ve Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu; ikinci maddesi ile resmi dilinin Türkçe, dininin ise İslam olduğu düzenlenmiştir. Devletin dini dışında bu ilkeler, Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında günümüze kadar varlığını korumuşlardır. 1928 anayasa değişikliği ile devletin dini hususu kaldırılmıştır. Daha önce (1924) ilga edilen Halifelik kurumu da düşünüldüğünde Türkiye'nin, hanedana dayalı ve din referanslı bir rejimden, cumhuriyet kavramının etimolojik niteliğine uygun ulusal egemenlik ve laiklik anlayışına dayalı bir rejime geçişi sağlanmıştır (Okutan, 2011: 73-74). Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleriyle , “çağdaş uygarlık seviyesinde ileri ve uygar bir ülke olarak” yaşama yolunda önemli bir adım atılmaktaydı. Nitekim

Cumhuriyetin siyasi kadrolarının temel amacının, devletin ekonomiye etkin müdahalesi ve uygun iktisat politikaları ile milli bir kapitalizm ve milli bir burjuva sınıfı yaratmak olduğu söylenebilir (Aslan, 2013: 45).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte rejimin adı konarak, ulusal egemenlik ve ulusal devlet düşüncesi doğrultusunda çok önemli adımlar atılmıştır. Ancak, Hilafet kurumunun varlığı rejimin çizgilerini belirsizleştirmekteydi. Hilafet kurumu, Osmanlı saltanatına göre, evrensel bir anlam taşıdığından geleneksel gücünü yeniden kazanarak Cumhuriyet düşüncesini anlamsız hale getirip, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'i kuran grubu karşı tehdit olabilirdi. Ayrıca yeni rejimin laiklik anlayışı da böyle bir kurumu kabul edilemez hale getirmekteydi. Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis'te Muhafazakarların halifenin etrafında toplanması, Meclisi ve hükümeti denetimleri altında tutan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği yenilikçileri, kendi iktidarları için halifeliğin her zaman bir tehlike oluşturabileceğini kavramalarına ve bundan dolayı halifeliğe karşı tavır takınmalarına neden oldu (Aslan, 2013: 46-47). Mustafa Kemal Atatürk'ün bağımsızlığa tehdit vurgusu, Hilafetin kaldırılmasına ilişkin verilen yasa teklifinin gerekçesinde de açıkça yer almıştır. Gerekçede, Türkiye'nin ikiliğe yol açacak bir yönetim görüntüsü içinde olamayacağı, Osmanlı Devleti'nin çökmesine neden olan Padişah ailesinin halifelik kurumu altında varlığını sürdüreceği vurgulanmıştır (Okutan, 2011: 77).

Bütün bu gelişmelerden sonra, yeni yasama yılının 1 Mart'ta açılmasının hemen ardından TBMM 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet'in kaldırılmasına karar verdi. Cumhuriyetçiler açısından bu gelişme iki önemli kazanım sağlamıştır. Öncelikle Cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek gözü ile bakılan hilafet ortadan kaldırıldı ve Halife de yurttan uzaklaştırıldı. Böylece cumhuriyetin en büyük siyasal rakibi tasfiye edilmiş oldu. İkinci olarak, her ne kadar artık hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da, hala ayakta duran Saray, mensuplarıyla birlikte ortadan kaldırıldı. Hilafetin lağvı öncesinde Mustafa Kemal Atatürk, basın, üniversite temsilcileri ve ordu olmak üzere üç grupta görmüştür (Aslan, 2013: 47).

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından (24 Temmuz 1923), Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) ve Hilafetin kaldırılmasına (3 Mart 1924) kadar geçen aşamada yeni Türk devleti, tüm dünyaca resmen kesin olarak tanınmıştır. Yeni devletin, millet egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti biçiminde kurulması, Mustafa Kemal

Atatürk'ün 1919'dan beri düşlediği bir amaçtır. Anadolu'da milli bir Türk devleti kurma tasarısının böylece tam olarak gerçekleşmesi, kuşkusuz Türk tarihinde büyük bir devrimi ifade eder. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Reis-i Cumhuru (Cumhurbaşkanı) olarak siyasi gücünün doruğuna ulaşmıştır. Onun için şimdi, yeni devleti Batılı devletler modeline göre kurmak, Türkiye halkını çağdaş bir toplum haline getirmek için karizmatik kişiliğini kullanarak bir dizi inkılabı gündeme getirme zamanıdır. Başka bir deyişle, büyük asker şimdi, bir devlet kurucusu işlevini üstlenecektir (İnalçık, 2016: 48).

Ulusal Kurtuluş mücadelesinin zaferle tamamlanmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk, toplumsal olarak muasır medeniyet seviyesine yükselmek için gerekli olan reformları hayata geçirmek için yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu süreçte, ilk olarak ülkenin siyasal sistemini dönüştürücü reformlar yapılmıştır. Ardından, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Şapka inkılabı, kılık-kıyafet, saat ve takvim, hukuksal metin (Ceza, Ticaret, Medeni, Borçlar Kanunu gibi), alfabe değişikliği ve Tevhid-i Tedrisat gibi kültürel dönüşümü sağlayacak olan reformlar hayat geçirilmiştir. Son olarak da, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen reformlar (Aslan, 2013: 35) uygulamaya konulmuştur.

3.1.1.4. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

Türkiye'de Osmanlı'dan kalma çok güçlü bir devlet geleneği ve devletin ekonomiye hakim olma alışkanlığı vardır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde devlet otoritesine saygının, otoriteyi temsil eden sultana ve yargının tarafsızlığına, adaletine inanç gibi anlamları vardır. 17. yüzyılda devlet insanüstü, mistik bir karakter aldığı gibi, devleti temsil eden padişah, vezirler, paşalar ve devletle ilgili askeri sınıf alabildiğine yüceltilmiştir. Fakat 19. yüzyılda devlet kendi varlığını korumak için özel mülkiyet ve serbest teşebbüs taraftarı gözükererek, orta sınıf gelişimini ve yabancı sermayenin ülkeye girişini desteklemiştir (Karpaz, 2010: 67).

Modern Türk Devleti'nin oluşmasındaki önemli öğelerden bir tanesi de Genç Türkler döneminden kaynaklanan iktisadi düşünce ve eylemlerdir. Bu açıdan gerçekleştirilenler sayıca az, fakat anlamlıdır. Türk sermayesiyle ilk şirketlerin ve bankanın kurulması bu dönemde olmuştur. Fakat asıl önemli olan husus, bu girişimlerin kökeninde yatan, ulusal ekonomi geliştirme, bu alanda ulusal politikalar izleme

düşüncesidir. Bu düşüncenin uygulamaya başlaması ile ulusal kapitalist ekonominin temelleri atılmış, ileride gelişecek olan devletçiliğin ilk belirtileri görülmüştür. Modern Türk Devleti'nin iktisadi ideolojisi ve uygulaması bir yanda devlet bürokrasisinin diğer alanlardaki öncü rolünü iktisadi alanda da uzatmış, diğer yandan da belirli grupların elinde sermaye birikimini sağlamak sureti ile ulusal burjuvasının büyümesine yardımcı olmuştur. Genç Türkler'in ulusal iktisat politikası, iktisadi bağımsızlığı siyasal bağımsızlığın temeli sayılan Kemalizm'in habercisidir. Devlet seçkinlerinin sivil topluma egemen olmalarını öngören, fakat aynı zamanda da diyalektik bir süreç içinde, burjuvazinin de kuvvetlenmesini içeren, devletçilik ilkesine dayanan ulusal ekonomi anlayışı 1946'lara kadar Kemalist rejimin direğini teşkil etmiştir. 1946-1950 dönemi tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş ve kuvvetlenen burjuvazinin iktisadi güce kavuştukları, sonra siyasal erki doğrudan doğruya ele geçirmeye yöneldiği dönemdir. Bu yıllar, Türk toplumsal kuruluşunda hala bir ölçüde devam eden statü düzenine bağlı tabakalaşmanın yerini kesin olarak iktisadi güçler dengesine dayalı sınıfsal düzenin aldığı yıllardır. Bu dönüşümün ardında, Türk burjuvazisine ve sermaye sınıfına yeni olanaklar tanıyan, onları pekiştiren, 1930'ların devlet öncülüğündeki süratli (bu dönemlerde Sovyet Birliği ve Japonya'dan sonra üçüncü sırada) sanayileşme yatmaktadır (Kazancıgil, 2016: 206).

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde devlet, halkın maddi ihtiyaçlarını karşılayacak bir ekonomi politikası yürütmeye pek önem vermemiştir. Tersine, halkın tüketim arzusunu önlemek ve böylece kendi sorumluluğunu üzerinden atmak için zenginliği kötüleyerek bir çeşit "asetizm" (dünyevi zevklerden kaçınma) politikası yürütmüştür. Bu "ekonomik asetizm" düşüncesi Özal ile ağır darbe yemiştir. Böylece "Devlet devlet içindir" fikrinin yerini "Devlet, fert ve toplum içindir" felsefesi almıştır. Gerçi Cumhuriyet, ilk devirlerinde ve 1930'dan sonra üretimi ve halkın refahını artırmak için büyük çaba sarf etmişse de idarecilerin devletçi felsefesi ve otoriter davranışları, artan üretimin dar bir grup içinde dağıtılmasıyla sonuçlandırılmıştır. Tepeden inme eğilimli, verimlilik ve modern ekonomi ile bağdaşmayan devlet kapitalizmi ve onun gerçekleştirdiği endüstrileşme, köylünün istismarına dayanmaktadır. Zira Karpas'a göre bu siyaseti yürüten CHP, hala bunun cezasını çekmektedir (2010: 68).

Böylece, kişisel vatandaşlık haklarına dayanan modern Türk Devleti kurulmuştur. Kişinin ve kişisel girişimin desteklenmesi, iktisadi alanda kapitalist birikimi destekleyen politikalar, 1930'larla 1950'ler arasında burjuvazinin yükselmesine ve iktisadi toplumsal alandaki gücünü siyasal düzeyde de göstermesine yol açacaktır. Fakat burada, sivil toplumun devlet üzerinde ve burjuvazinin bürokratik seçkinler üzerinde aniden egemenlik kurmaları söz konusu değildir. Modern Türk Devleti'nin temelindeki, Türk ticaret burjuvazisi taşra eşrafı ve toprak sahipleri ile bürokratik seçkinler arasındaki uyum, bu sonuncu grubun öncülüğünde olmuştur. Siyasal merkez ile toplumsal çevre arasındaki ayırım, birdenbire yok olmamış otonomisini pekiştirmek yolunda olan sivil topluma devletin meşruiyetinde pay sahibi olma hakkı kolayca tanınmamış ve bürokratik seçkinlerin siyasal katılma sürecini genişletmek konusundaki çekimser tutumları ortadan kalkmamıştır. Fakat bu yolda önemli adımlar atılmıştır (Kazancıgil, 2016: 208).

1923-1938 dönemi ekonomik konjonktürü incelendiğinde; ulusal kurtuluş mücadelesi veren yeni devletin içinde bulunduğu koşullar ve dünya ekonomik konjonktüründe yaşanan gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda, Atatürk dönemindeki ekonomik yapıyı iki aşamada incelemek mümkündür. İlki, 1923-1929 arası dönem liberal ekonomi, ikincisi ise 1930-1938 arası dönemde uygulanan devletçilik uygulamasıdır.

Liberal dönemde; Cumhuriyeti kuran kadro öncelikle ekonomik ve siyasi bağımsızlığa önem vermiştir. Bu doğrultuda, bağımsızlığa gölge düşüren Duyun-u Umumiye kaldırılmış ve devlet gelirlerini toplama yetkisi tamamen Türk Devletine devredilmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 46).

1923'ten 1929'a kadar geçen sürede siyasi, hukuki ve sosyal alanlarda ortaya çıkan önemli gelişmeler, ekonomi politikalarının acil önlemler içerecek biçimde şekillendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu anlamda, İzmir İktisat Kongresi'nin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki politikaların belirlenmesinde özel bir önemi vardır (Oğuz ve Bayar, 2003: 5).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ekonomi politikası Türk Milleti'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırılması hedefine yöneliktir. Geçimini ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan yoksul ve eğitimsiz bir toplum, yerli ürünler yerine ithal mallarını korumayı amaç edinen bir gümrük rejimi, demir ve deniz yolları gibi en önemli

sektörlere hakim yabancı şirketlerin ülkeyi terk etmeleri, daha da önemlisi devleti zor durumda bırakan Düyun-u Umumiye nedeniyle bütün ticari faaliyetleri büyük ölçüde durmuş bir ülke durumundaki Türkiye’de her şeyi yeniden inşa etmek gerekiyordu. Tüm bu problemlerin çözümlenebilmesi ve yeni kurulacak olan devletin ekonomi politikasına yön verecek önlemlerin belirlenmesi için 1923’te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir (Karataş, 1998: 3318). Milli Türk Ticaret Birliği’nin de katıldığı İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. İzmir İktisat Kongresi’ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan toplam 1135 temsilci katılmıştır (Parasız, 1998: 3).

İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nin toplanma amacı, savaştan yorgun çıkmış olan iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkatleri çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirlemektir (Gökçen, 1998: 3256). Ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat politikasının yönünü belirleyen bir “Misak-ı İktisadi” belirlenmiştir. Bu Misak-ı İktisadi; yurt içi sanayi kurmayı ve geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistemi oluşturmayı amaç edinmiştir (Sabır, 2003: 80).

Türkiye için 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, Lozan Antlaşması ve dönemin sonlarında patlak veren Büyük Dünya Buhranıdır. Uzun bir pazarlık döneminden sonra imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da etkilenmiştir. Lozan Antlaşması ile ülkede ağır iktisadi etkileri bulunan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması büyük bir başarı olarak görünmesine rağmen, bu antlaşma ile Osmanlı borçlarının büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Lozan’ın öngördüğü sınırlar dikkate alınarak Osmanlı borcu, Türkiye Cumhuriyeti ile imparatorluğun topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtılmıştır (Boratav, 1998: 32). Ancak borç paylaşımı konusunda devletler arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Türkiye ile alacaklılar arasındaki antlaşma 13 Haziran 1928’de imzalanmıştır. Türkiye, Osmanlı’nın 161 milyon altın liralık borcunun 107 milyon altın liralık kısmını ödemeyi taahhüt etmiştir (Aksu, 2006: 122).

Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan intikal eden vergiler düzenlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı’dan devralınan vergilerin içinde bulunan temettü ve harp vergisi

1926 yılında kaldırılmıştır. Yine Cumhuriyete devreden ve gelir üzerinden alınan vergilerin en önemlilerinden biri olan Aşar vergisi de 1925 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Korkmaz, 1998: 3414). Aşar vergisinin kaldırılmasından doğan kayıpları telafi etmek ve devlet gelirlerini arttırmak için Osmanlıdan kalan bazı tekellerin millileştirilmesine gidilmiş ve bu uygulama en çok ispiroto, kibrit, şeker gibi sanayi ürünlerinin üzerinde gerçekleştirilmiştir (Kal'a, 1998: 3307). 1915 yılında sayıları 22'yi bulan ve Osmanlı döneminde devlete ait olan bu tekeller, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası tarafından devralınmıştır (Aktan, 1998: 34).

Devletin bu dönemdeki ekonomik faaliyetlerinden bir diğeri de ulaştırma alanında olmuştur. Ulaşım ağının kurulması ekonomik ve askeri açıdan çok önem taşımaktadır. Osmanlı döneminde yabancı şirketlerin denetiminde bulunan demiryolları, 1924 yılında Anadolu demiryollarının devletleştirilmesi hakkındaki kanunun kabul edilmesi ile devletleştirilirken, diğer taraftan da yeni demiryollarının yapımına önem verilmiştir. Demiryollarının yapımı ve işletilmesi için kurulan Nafia vekaletine bağlı müdürlükler 1927'de birleştirilerek, Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi kurulmuştur. Ulaştırma alanında yapılan diğer bir atılım da denizcilik sektöründedir. Osmanlı devleti döneminde birçok limanın işletilmesi yabancıların elindedir. 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkartılmış buna istinaden Türk deniz ticaretinin ve taşımacılığının gelişimi sağlanmıştır. Ayrıca havacılık alanında da gelişmeler yaşanmış ve 1926 yılında Kayseri'de uçak fabrikası açılmıştır (Coşkun, 2003: 74).

1923-1929 yılları arasında Türkiye koşullarına uygun kooperatif ve diğer hukuk düzenlemeleri üzerinde durulmuştur. Tarımsal kredi kooperatifleri için 1924'te İtibar-ı Zirai Birlikler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun 1929'da geliştirilerek Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'na çevrilmiştir (Çıkm, 2003: 28).

1929 Büyük Dünya Bunalımının da etkisi ile devletçi bir sanayileşme modeli arayışına giren Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden biri olarak kabul edilen sanayi planları doğrultusunda planlı bir sanayileşme sürecini gerçekleştirmiştir. 1930 tarihli İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor ile başlayan çalışmalar SSCB'nin teknik ve mali yardımıyla hayat bulmuştur. Daha sonra Amerikalı uzmanların raporlarından da faydalanılarak 1934 yılında sanayide planlı dönem başlatılmıştır (Soyak, 2003: 172).

Bu dönemde özel girişimin yeterli sonuç vermemesi nedeni ile devletin önyak olduğu bir ekonomi politikasının izlendiği görölmektedir. Buna göre, 1930'lu yıllarda Türkiye'de izlenen devletçi ekonomi politikalarının şekillenmesinde (Parasız, 1998: 29):

- 1923-1929 yılları arasında izlenen liberal ekonomi politikalarından arzulanan sonuç elde edilememesi,
- 1929 Büyük Dünya Bunalımının dünya ölçeğinde tüm ekonomileri olumsuz etkilemesi,
- SSCB'de uygulanmakta olan planlı ekonomi politikalarının ilk sonuçlarının başarılı olması,
- Klasik ekonomi politikalarının 1929 bunalımına çözüm üretmemesi üzerine devletin ekonomiye müdahalesini savunan görüşlerin popülerlik kazanması gibi birtakım faktörler etkili olmuştur.

Devletçi sanayileşme, 1933'te hazırlanan sanayileşme programı doğrultusunda 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlatılmıştır. Planda düşünölen hedefler incelendiğinde Türkiye ekonomisinin gelişmesi için hızlı bir sanayileşme politikasının uygulanmasına öncelik verildiği açıkça görölmektedir (Sevgi, 1994: 50).

Bu dönemde para politikası açısından gerçekleşen en önemli gelişme 11 Haziran 1930 yılında 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Anonim şirket statüsünde kurulan TCMB'nin hisselerinin bir kısmı maaşlarından taksitle kesilmek üzere devlet memurlarına satılmış, hazinenin payı ise %15 ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca bankanın işlevleri 1938 yılında yapılan bir kanun değişikliği ile kamu kuruluşlarının finansmanını sağlayacak şekilde genişletilmiştir (Ozan, 2004: 162). 1929 yılına kadar Türk Lirası'nda görölen göreceli istikrarın dünya ekonomik bunalımının etkisi ile bozulması sonucu çıkarılan 20 Şubat 1930 Tarih ve 1568 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun; döviz üzerindeki devlet kontrolünün güçlenmesini sağlamıştır. Bu yasa ile döviz, tahvil alım ve satımı ile Türk parasının korunması hakkında önlemler alınmıştır (Akgönöl, 2001: 121).

Ekonomik kalkınma açısından izlenen devletçi politika sonucu 1929-1938 yılları arasında önemli devlet bankaları faaliyete geçmiştir. Kurulan bu bankaların genel özelliği belirli bir sektörü veya toplumsal kesimi desteklemek üzere faaliyete

geçmeleridir. Bu dönemde kurulan bankalar; Sümerbank, Etibank, Denizbank, Belediyeler Bankası, Türkiye Halk Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve Türk Ticaret Bankası'dır. Yerel banka döneminin kapandığı, önemli devlet ve finansman kurumlarının faaliyete geçtiği bu dönemde Türkiye'de 21'i yerel, 2'si devlet bankası, 9'u da yabancı banka olmak üzere 32 banka faaliyetine son vermiştir (Paçacı, 1998: 3401).

1929 Büyük Dünya Bunalımı sonucu vergi gelirlerinin düşmesi sebebiyle, 1931'de İktisadi Buhran Vergisi, 1933'te Muvazene Vergisi ve 1936'da Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi getirilmiştir. Bu vergiler, çalışan kesim ile kazanç vergisi mükelleflerini vergilendirmektedir (Korkmaz, 1998: 3415).

Bu dönemde, tarım alanında yaşanan en önemli gelişme, 1932 yılında Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938'de bağımsız bir kamu kuruluşu olarak Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO) adını alan kurumsal düzenlemedir. Başlangıçta sadece buğday için destekleme fiyatı belirleyen ve alım işlemi yapan kurumun yetkileri daha sonraki yıllarda giderek genişletilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 71).

Madencilik alanında bu dönemde kamu girişimciliği 1935 yılında Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank'ın kurulması ile büyük bir ivme kazanmıştır. Madencilik alanındaki kamu faaliyetleri iki taraftan yürütülmüştür. İlk olarak taş kömürü ve bakır madenlerinin işletme yetkisi Fransız ve Alman ortaklığından 1936 yılında alınmıştır. Daha sonra kamulaştırmalar ile birlikte krom ve demir başta olmak üzere madenler ile ilgili üretim ve arama çalışmaları yaygınlaştırılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 73).

3.1.1.5. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında olan benzerlikler ve farklar, her iki devletin dış politika anlayışlarına da yansımıştır. İki devlet de varlıklarını güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanarak yaşamak ve işgal edilme tehdidi yoksa başka devletlerarasındaki savaflara girmemek üzerine kurmuşlardır. Benzerliklerine rağmen, dış politikada Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yönetim felsefesinden kaynaklanan ayrılıklar görülmektedir (Oran, 2009: 19). Mondros Mütarekesi ile başlayan milli mücadele dönemi sonunda kurulan yeni Türk Devleti'nin uluslararası ortamdaki yeri, milli mücadele yılları ve sonrasında izlenen dış politika ile belirlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde

izlenen dış politika Türkiye Cumhuriyeti'ne uluslararası saygınlık kazandırmıştır. Günümüzde uygulanan dış politika temelleri Mustafa Kemal Atatürk döneminde belirlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk dış politikası; milli mücadele dönemi ve Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından Atatürk'ün ölümüne kadar geçen zaman dilimi çerçevesinde iki aşama olarak incelenebilir.

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk (Kocatürk, 2007: 366); *“Yeni Türkiye'nin takip edeceği siyaset, belirsiz ve keyfi olamaz. Bizim siyasetimiz, mutlaka milletin kabiliyet ve ihtiyacıyla uyumlu olacaktır. Bizim için ne İttihad-ı İslam, ne Turanizm mantıklı bir siyaset yolu olmaz. Artık yeni Türkiye'nin devlet siyaseti, milli sınırları dahilinde, egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Hareket kuralımız budur!”* sözleri ile yeni kurulan devletin izleyeceği yolu net bir şekilde dile getirmiştir.

Milli mücadele döneminde dış politika savaş ve diplomasinin birlikte yürütüldüğü bir özellik gösterir. Ordular tarafından kazanılan zaferler diplomasi kanalıyla da tehdit oluşturan devletlere yönelik önlemlerin alınmasını gerektirir. Bağımsız ve egemen devlet olma yolunda Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türk dış politikasında barışçı bir anlayış sergilenmiştir.

Lozan Barış Anlaşması ardından ilan edilen Cumhuriyet rejimi, dış politikada yenik devletler karşısında çok farklı bir başarı kazanmıştır. Ancak, Lozan Barış Anlaşması ile çözüme kavuşmayan birtakım sorunlar vardır. Bunlar; Boğazların denetiminin tam olarak Türkiye'ye verilmemesi, Musul sorunu, Osmanlı borçları, Hatay sorunu ve nüfus mübadelesi olarak sayılabilir. Bu sorunları diplomatik ve barışçıl yollarla çözmek için çaba gösterilmiştir. Armaoğlu, Lozan'da bazı sorunların çözümünün sonraya bırakılması, buhranlar dönemi içinde, sorunların Türkiye aleyhine çözüme isteği güvensizliğe neden olmuştur. Bu durumda Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin normalleşmesini geciktirmiştir (1988: 321).

Bu bağlamda, dış politikada hem büyük devletlerle hem de komşularla olan ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Cumhuriyet dönemi dış politikada izlenen temel ilke ve yöntemler batıcılık, bağımsızlık temelinde revizyonizm, dengencilik, statükoculuk ve fırsatçılık olarak ifade edilebilir (Balcı, 2013: 28).

Türkiye, batıda bir orta büyüklükte devlet olarak, güç dengesine oynamakla ittifaklara girmek arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır. Zira büyük devletlerle ittifak yapması durumunda Türkiye uydulaşabilirdi. Türkiye, koşullar çerçevesinde güç dengesine oynamak konusunda başarılı olmuştur. Burada “İngiltere-Fransa, Almanya-

İtalya ve SSCB” olmak üzere üç grup devlet bulunmaktadır. Türk dış politikasının genel stratejisi bağlamında (Oran, 2009: 253-254);

- Birinci gruba mevcut sorunları öncelikle çözümlenmek amaçlanmıştır. Özellikle Musul’un verilerek İngiltere ile bütün pürüzlerin giderilmesi (1926), Yunanistan’la dostluk ilişkisi kurulması (1930) ve Milletler Cemiyeti’ne girilmesiyle (1932) bu amaca varılacaktır.
- İkinci gruba uzak durmak ve özellikle İtalya’nın tehditlerine karşı koyulması hedeflenmiştir. Türkiye’deki rejim bu gruptan esinlenmiş olsa da hiçbir zaman ittifak yapmayı düşünmemiş ve birinci gruba karşı ağırlık olarak algılamıştır.
- Tarihsel sürecin aksine üçüncü grubu oluşturan SSCB’den bu dönemde Türkiye’yi tehdit eden bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemde, devletçi politika için gerekli olan katkıları üçüncü gruptan gelmiştir. Türkiye, SSCB ile kurduğu dostluğu birinci ve ikinci gruba karşı ağırlık oluşturmada kullanmıştır.

“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesini Mustafa Kemal Atatürk; *“Dış siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin güvenliğine ve gelişmenin korunmasına dikkat, hareket tarzımıza kılavuz olmaktadır. Esaslı düzenleme ve gelişim içinde bulunan bir memleketin, hem kendisinde hem çevresinde barış ve huzuru ciddi olarak arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir nitelik olmaz. Bu samimi arzudan esinlenen dış siyasetimizde memleketin dokunulmazlığını, güvenliğini, vatandaşların haklarını herhangi bir tecavüze karşı bizzat savunabilmek kudreti de, özellikle özde tuttuğumuz noktadır. Kara, deniz ve hava ordularımızı, bu memlekette barışı ve güvenliği dokunulmaz bulunduracak bir kuvvette muhafazaya bunun için çok önem veriyoruz”* (Çağlar, 2000: 321) diyerek yorumlamıştır.

1932-1938 arası dönemde, Türk dış politikası önceki dönemden kalan sorunların çözümü ile birlikte dönüşümlere uğramıştır. Yurtta sulh, cihanda sulh anlayışı çerçevesinde, Türkiye sadece kendi sorunlarına değil, aynı zamanda Dünya barışına katkı sağlayacak olan ulus aşırı sorunlarla da ilgilenmiştir.

3.1.1.6. Dönemin Siyasal Analizi

Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk siyasal hayatı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerinin, siyasal ve

toplumsal yapının şekillendiği tarihi bir dönüm noktasıdır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte siyasal ve toplumsal boyutta önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu başlık altında Mustafa Kemal Atatürk döneminde yaşanan olaylar, siyasal gelişmeler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik yönü incelenecektir.

3.1.1.6.1. Olaylar

İkinci Meclis, TBMM'nin ikinci dönemi, 11 Ağustos 1923 tarihinde toplandı. Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, İkinci Başkanlığa Ali Fuat Paşa seçildiler. Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa ile sürekli sürtüşme halinde olan Başbakan Hüseyin Rauf Bey'in yerine Ali Fethi Bey başbakan olmuştur. Ayrıca, yeni kabinede İsmet Paşa Dışişleri Bakanı ve Kazım Paşa Milli Savunma Bakanı olarak kendilerine yer buldular. Yeni meclisin ilk önemli işi, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı 23 Ağustos'ta onaylamak olmuştur (Çolak, 2010: 220).

29 Ekim 1923 tarihinde kanun tasarısının TBMM'de kabul edilmesi ile birlikte Cumhuriyet ilan edilmiştir. Böylece, yeni devletin temel nitelikleri belirlenmiştir. Ancak Cumhuriyet, Osmanlı hanedanına bağlılığı bilinen ve Cumhuriyet'in ilanına muhalif olabilecek bir grup partilinin Ankara'da bulunmadığı bir ortamda ilan edilir. Bu durum da bazı tepkilere yol açmıştır. Hüseyin Rauf'un (Orbay) liderliğindeki bu grup Cumhuriyet ilanını, Mustafa Kemal Atatürk'ün giderek büyüyen iktidar tekelinin daha da güçlenmesi olarak yorumluyorlardı. Cumhuriyetin ilan edilmesi kararı alınırken bu kişilere danışılmadığı gibi, durumdan da haberdar edilmemişlerdir. Bu durum, yönetim eliti içinde bir bölünmeye neden olmuştur (Aslan, 2013: 45).

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanı kararını açıklamak için verdiği akşam yemeğine Ankara'daki bütün arkadaşlarını davet etmeme gerekçesi olarak, onların da kendisi gibi düşündüklerini ifade etmiştir. Oysa yemeğe davet edilmeyenlerden bir kısmı için Mustafa Kemal Atatürk'le yollarını ayırma gerekçeleri Cumhuriyet'in ilanında yapılan yöntemdir. Hüseyin Rauf, Ali Fuat, Adnan ve Refet Bey gibi bazı isimler Cumhuriyet'in ilanı kararını zamansız bulmuşlardır. Onlara göre asıl sorun istibdat ile demokrasi arasındaki farkı ortaya koyabilmek ve pratiğe aktarabilmektir. Nitekim devletin adının cumhuriyet olarak değiştirilmesinin tek başına özgürlük getirmeyeceği konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu fikir, İstanbul basını tarafından da desteklenmiştir. Hükümet İstanbul'da önemli ölçüde gözden düşmüştür.

Bunun nedeni cumhuriyetin ilanı değil, iki hafta öncesinde (13 Ekim 1923) Ankara'nın başkent ilan edilmiş olmasıdır (Okutan, 2011: 74).

Genel olarak Cumhuriyetin ilan edilmesinin çok olumlu karşılandığı belirtilir ve ittifakla alınmış bir karar olarak gösterilir. Oysa Cumhuriyetin ilanı kendi içinde tartışmalar doğurmuş ve bu tartışmalar sonuçta bir muhalefet partisi ortaya çıkarmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) kökenlerini, Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Halk Fırkası içinde doğan görüş ayrılıklarına kadar uzatmak mümkündür. Rauf Orbay'ın liderliğindeki bu grup Cumhuriyetin ilanını, Mustafa Kemal Paşa'nın giderek büyüyen iktidar tekelinin daha da güçlenmesi olarak yorumlamaktadır. Rauf Orbay ve arkadaşları için Cumhuriyetin ilan edilmesi sürpriz olmamakla birlikte, onları şaşırtan şey Cumhuriyet'in ilan ediliş biçimidir (Aslan, 2013: 48).

Cumhuriyet'in ilanı konusundaki itirazların bir anlamı olmamıştır. Çünkü aynı gün 158 milletvekilinin katıldığı oturumda oybirliği ile Mustafa Kemal Atatürk cumhurbaşkanı seçilmiş, ardından da İsmet Paşa'nın başbakanlığa seçilerek, belirlenen hedef doğrultusunda en önemli aşama kat edilmiştir. Öte yandan, 1 Nisan 1923'te Meclis oybirliği ile seçime gitme kararı almış ve seçimlerin sonucunda da Halk Fırkası adayları kesin bir zafer kazanmışlardır. Kuşkusuz bu yönde bir sonucun oluşmasında İkinci Grup'un seçimlere katılmama kararı alması da etkili olmuştur. 1923 yılı, muhalif seslerin etkisizleştirilerek, devlet rejiminin kurumsal ve yasal temelleri şekillendirilmiştir. Bu durumdan, İstanbul basını da payına düşeni almıştır. Nitekim 1923 yılında en çok konuşulan konulardan biri de basına yönelik baskılar ve bu amaçla kurulan İstiklal Mahkemeleri olmuştur (Okutan, 2011: 75).

Muhalefetin paşa ağırlıklı olması Mustafa Kemal Atatürk ve çevresini huzursuz etmiştir, önlem olarak da 19 Aralık 1923'te çıkarılan yasa ile ordu mensuplarının askerlik görevleri ile aynı anda siyaset yapmaları engellenmiştir (Okutan, 2011: 76). Aslında Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu yasayı, saltanatın kendisine tepki gösteren ve onun tek adam diktasına gittiğini belirten Paşaların muhalefetinden kurtulmak için yürürlüğe koymasına rağmen söz konusu Paşalar, Meclis'te muhalefet yapmayı ordudaki görevlerine tercih etmişlerdir. Nitekim söz konusu kadronun, askerlik görevini bırakarak parlamenterlik görevine dönmek için istifa etmesini Mustafa Kemal, Nutuk'ta paşaların komplosu olarak nitelendirecektir (Aslan, 2013: 49-50).

HF içinde Cumhuriyet'in ilan biçimini eleştiren Hüseyin Rauf Bey ve onun başını çektiği ılımlı grup 1924'ün kış ve bahar aylarında yoğun baskı altında tutulmuştur. Yazın bu baskı kendini daha da hissettirmiş ve bu grup içinde ayrılıp yeni bir muhalif parti kurma fikri ön plana çıkmaya başlamıştır (Çolak, 2010: 224).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) oluşumuna yol açan siyasal olaylar, 20 Ekim 1924 tarihinde verilen bir gensoru önergesi ve beraberindeki gelişmelerdir. 8 Kasım 1924 günü yapılan oylamada, İsmet Paşa hükümeti, 19 güvensizlik oyuna karşılık 148 oyla güvenoyu almış, 41 Milletvekili oylamaya katılmamıştır. Bu olaylar üzerine hükümete güvensizlik oyu verenlerin partide kalamayacağı anlaşılmış ve yeni bir partinin kurulacağı kesinlik kazanmıştır. Hükümeti eleştirenler ve oylamada güvensizlik oyu kullananlar hükümetin güvenoyu aldığı tarihten sonra istifa etmeye başladılar. İlk grup olarak 9 Kasım'da on milletvekili (Adnan, Rauf, Sabahattin, Muhtar, Sabit, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Beyler, Rüştü ve Refet Paşalar) Halk Fırkasından istifa etmişlerdir. Bu istifalardan sonra 17 Kasım 1924'de TCF kuruldu. Kazım Karabekir yeni partinin yönetim kurulu başkanlığına, Ali Fuat Cebesoy genel sekreterliğe, Rauf Orbay ile Adnan Adıvar da ikinci başkanlıklara getirilmişlerdir (Aslan, 2013: 50).

Meclis'teki ilk muhalefet parti olan TCF, Kurtuluş Savaşı'nın muhafazakar ve liberal liderleri tarafından kurulmuştur. TCF'nin liderleri, öncelikle Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının "otoriter" yönetimine ve ayrıca hükümetin radikal reformlarına karşıdır. TCF, ilan edilen programına göre, temelinde siyasal ve ekonomik liberalizme dayanan liberal demokrasiyi öne çıkaran bir ideolojiyi savunmaktadır. Fırka programı bireysel haklara ve özgürlüklere yaptığı yoğun vurgunun yanı sıra adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışını da öne çıkarıyordu. TCF liderleri, HF hükümetini ve dolaylı biçimde onu destekleyen Mustafa Kemal'in yönetim anlayışını eleştirmiştir. Onlara göre HF merkezîyetçi, devletçi ve elitist bir anlayışa sahiptir. TCF liderleri bu anlayışın en önemli sonucu olarak ortaya çıkan otoriter bir yönetim biçimi olduğunu vurguluyor ve HF'nin inkılapçı eğilimlerinin aksine, daha yavaş bir dönüşümü savunuyorlardı. TCF, yaşanan değerlere ve geleneklere vurgu anlamında muhafazakar eğilime sahiptir. Bu vurgunun geniş kitlelerin ilgisini TCF'ye yönelttiği çok açıktır. Mustafa Kemal Paşa, yeni partinin ileri sürdüğü siyasal ve ideolojik perspektife yakın

olmadığı için yeni partiye karşı başından beri alakasız kalmış ve karşı durmamıştır (Çolak, 2010: 224).

Kurulacak partinin adında Cumhuriyet kavramının olacağı söylentisi, Halk Fırkası yetkililerini harekete geçirmiş ve 10 Kasım 1924'te Recep Bey'in Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almıştır. TCF'ye göre, muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplanması otoriter bir yönetime neden olacağından yeni partinin, birkaç kişinin "oligarşik gayelerine" karşı kişisel hürriyetleri korumayı amaçlamaktadır. Ayrıca söz konusu grup, inkılaplara taraftar olduğunu, fakat "bunların herhangi bir şahıs ve zümreye imtiyaz hakkı vermeyeceği, halka ve millete mal edilmek için olduğu" şeklinde görüş belirtmiştir (Aslan, 2013: 51).

Çolak'a göre; Şeyh Said İsyanı siyasi tarihimizin şekillenmesinde çok ciddi etkilere sahiptir. 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan ayaklanma 1924 yılından itibaren başlayan Kürt İsyanlarının en büyüğü olarak belirir. 1923 sonrasında özellikle Cumhuriyet rejiminin Türk milliyetçiliğine Türk etnisitesini öne çıkartacak şekilde vurgu yapmaya başlaması ile Kürtleri dışlayan bir yapı olduğu iddiası Kürt ileri gelenleri arasında örgütlü bir yapılanmaya gidilmesine sebebiyet vermiştir. Bu gizli örgütlenme 1924 yılında düzenlene bir kongre ile Azadi adı ile adlandırıldı ve Cumhuriyete karşı ayaklanma kararı alındı. Bu yapılanma 1924 Halifeliğin ilgası ile birlikte dini bir söylemde taşımaya başlamıştır. İsyanın başlatılması ile çatışmalar hızla yayılmış ve ilk evrelerinde isyancılar lehine sürmüştür. Ayaklanma Kürt aşiretlerine destek vermeye başlamış ve nihayetinde 7 Mart'ta Diyarbakır kuşatılmış, Palu ve Elazığ merkezi, Maden, Siverek ve Ergani isyancıların eline geçmiştir. Hükümet isyanın ilk başlarındaki yetersiz askeri birlikleri, bölgeyi Fransızların desteğiyle Halep-Nusaybin hattı ile takviyeler yaparak, güçlendirilmesi sonucunda isyancıların aleyhine dönen çatışmalar sonucunda 14 Nisan'da Şeyh Said ve arkadaşlarının yakalanması sonucunda bastırılmıştır (2010: 225).

Bununla birlikte, Şeyh Sait ayaklanması Tek Parti iktidarına karşı muhalefetin güç kazanmaya başladığı bir dönemde patlamış, hem başlı başına bir muhalefet odağı olması yönüyle hem de diğer muhalif unsurların kendisiyle ilişkilendirilebilmesi nedeniyle etkisini hissettirmiştir. Nihayetinde ayaklanmanın bastırılmasının ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesinin siyasal yaşam üzerinde ciddi etkileri olmuştur (Tekin, 2011: 81). Bununla

birlikte, TBMM 25 Şubat'ta yeni bir yasa çıkararak, dini bir görüntü altındaki ayaklanma dolayısıyla, dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğu ve vatana ihanet sayılacağı "Hıyanet-i Vataniye Kanuna" eklenmiştir (Aslan, 2013: 52).

Muhalefete karşı ılımlı davranan Fethi Bey hükümeti, Halk Fırkası içinde Mustafa Kemal'in başını çektiği otorite yanlılarının güvensizlik oyuyla 3 Mart'ta düşürülmüştür. Yeni hükümet otorite yanlısı olan İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. TBMM'nin 4 Mart 1925'te çıkardığı Takrir-i Sükun Kanunu isyanın bastırılması anlamında bir son olmakla birlikte, tek parti rejiminin otoriter yönünün ortaya çıkması anlamında bir başlangıçtır. Bu kanunla birlikte tek parti rejimi muhalif unsurları yok etmek için önemli bir fırsat yakalamış oldu. Zira, Takrir-i Sükun Kanunu eski rejimin kalıntılarını tasfiye edecek bir dizi yeni reformun başlangıcını ifade ettiği ve aynı zamanda CHF'nin iktidarı tamamen eline geçirmesinin de önünü açtığı söylenebilir. Takrir-i Sükun dönemi, Tek Parti İktidarına, muhalefet olmadan yoluna devam etme ve inkılapları teker teker yürürlüğe koyma imkanı ve kolaylığı sağlamıştır. Başta Kurtuluş Savaşı'nın önemli paşaları olmak üzere birçok kişi için söz konusu dönem siyasete ilginin bitmesi anlamına gelmektedir. Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk uygulaması, kanunun kabulünden iki gün sonra 6 Mart 1925'te Hükümetin İstanbul, İzmir ve Trabzon'da çıkan çeşitli muhalif gazeteleri kapatmasıdır. 19 Mayıs 1925 tarihinde Şark İstiklal Mahkemesi, aldığı kararla kendi bölgesindeki TCF şubelerini kapatmıştır. Kapatma kararında partinin "dini ve mukadesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek ahali arasına nifak ve şikak ilkasına teşebbüs ve cüret" ettiği dolaylı olarak belirtilmektedir. Hükümet, 3 Haziran 1925'te çıkarılan bir kararnameyle TCF'nin "bütün merkez ve şubelerinin hükümet memurları tarafından kapatılmasına" karar vermiştir. Böylelikle bölgesel bir karar bütün Türkiye'ye yayılmış ve TCF tarihe karışmıştır (Aslan, 2013: 53-54).

Cumhuriyet Halk Fırkası, Sivas Kongresi'ni ilk kongre olarak kabul ettiği için 1927 yılında yapılarına İkinci Kongre denmiştir. Kuşkusuz, Parti'nin Sivas Kongresi ilintili bir tarihsel başlangıçla sunulmasında Kurtuluş Savaşı'nı sahiplenme iması öne çıkmıştır. Söz konusu sahiplenme, Kongre sırasında Mustafa Kemal Atatürk tarafından okunan Nutuk'ta belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Kongre'nin en dikkate değer yönü, Mustafa Kemal Atatürk tarafından yaklaşık 36 saatte okunan ve 1919'dan başlayarak 1927 yılına kadar geçen sürede Türkiye'de yaşanan olayları düzenli ve etkili bir üslupla

ortaya koyan Nutuk olmuştur. Nutuk, söz konusu zaman dilimini tarihsel bir analize tabi tutmuş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bakış açısıyla geçmiş üzerinden gelecekle ilgili işaretler vermiştir (Tekin, 2011: 85).

Karpat'a göre (2014: 155), Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası (SCF), 1930'lara geldiğinde Türk aydınlarının siyasal ve kültürel planda gerçekleştirdikleri devrimleri test edecek bir normalleşme arayışıdır. SCF'nin kurulması Mustafa Kemal Atatürk'ün CHF'nin güçlenen iktidarı ve nispi durgunluğunu bir muhalefet partisi aracılığıyla dengeleme ve aynı zamanda kendi kendini yönetme yönünde bir adım atma arzusundan kaynaklanmaktadır. O'na göre, Takrir-i Sükun Kanunu kaldırılmış, küçük bir Kürt ayaklanması kolaylıkla bastırılmıştır, dolayısıyla atmosfer bu iş için uygun görünmektedir.

1930-1938 dönemi Türk siyasi hayatından CHF'nin tek parti yönetiminin yerleştiği ve "parti-devlet" uygulamasına dönüştüğü bir dönemdir. Dünya savaşıyla başlayan bunalım döneminin etkisi altındaki Türkiye, rejim değişikliği ve dünyadaki totaliter otoriter rejimlerin problemlerini yaşamaktadır. 1930 yılındaki serbest cumhuriyet fıkrası denemesinden sonra otoriter tek bir parti yönetiminin esas alındığı bu dönemde, bürokratik bir rejim ve otoriter bir ideolojinin hakimiyeti söz konusudur (Yılmaz, 2010: 231).

TCF ve SCF'ye halk tarafından gösterilen ilgi, Cumhuriyet'in ilanından itibaren geçen yedi yıllık sürede karşılaşılan ve çeşitli nedenlerle çıkmış olan irili ufaklı başkaldırı hareketleri, rejimin henüz yeterince kabul görmediğinin işaretleri olarak algılanmıştır. Bu algı 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi adına CHP iktidarının daha çok sertleşmesinin önünü açtığı gibi, rejimin ideolojik temellerinin sağlamlaştırılması yollarının denenmesi içinde bir yol haritası olmuştur. Bundan sonra yapılacak olan, Cumhuriyet devrimlerinin topluma anlatılması ve benimsetilmesi olacaktır. 1930'lu yıllar, bu yönden çabaların ortaya çıktığı ve tek iktidarın tam anlamıyla kurumsallaştığı dönem olacaktır (Aslan, 2013: 68). SCF sonrası tek parti yönetiminin otoriterliği bu çerçevede daha ideolojik bir karakter kazanmaktadır. SCF'nin liberalizmi karşısına devletçilikle çıkan CHF, 1931 seçimlerine Kemalizm adı verilen altı ilkeli bir beyannameyle girmiş ve 1931 CHF Büyük Kurultayı'nda da bu ilkeler CHF programı haline gelmiştir (Yılmaz 2010: 234).

Ulusun kültürel ve etnik açıdan homojenleştirilmesi veya bütün farklılıklarına rağmen yurttaşlık statüsü çerçevesinde eşit haklar ve yükümlülüklerle donatılması, her kurulan ulus-devlet için vazgeçilmez bir yön olarak kabul edilir. Bizatihi ulus-devlet, mantığı gereği söz konusu homojenliği arzu eder. Ancak, yurttaşlık statüsünün ve nihayetinde ulusun kuruluşunun birey özgürlükleri veya toplum mühendisliği referanslı olması mümkündür. Tek parti dönemi yöneticileri, Türk uluslaşmasının bir hayli gecikmiş olduğuna karar vermişlerdir. Tarihsel gecikmişlik algısı, Türk uluslaşmasının bireysel özgürlükleri dayanıklı bir rotada ilerlemesini engellemiştir. Öyle ki, yurttaşın hakları ve özgürlüklerinden daha çok, yükümlülüklerinden bahsedilmiş ve uygulamaya sokulmuştur. Halkçılık, devlet ile toplum veya “birey” arasındaki ilişkinin belirleyeni olarak kurgulanmış ve Türk siyasal yaşamına büyük ölçüde yön veren bir ilke olarak Tek Parti döneminde sıkça uygulamaya sokulmuştur (Tekin, 2011: 92).

3.1.1.6.2. Liderler

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de kişisel yönetim tarzı siyasete egemen olmuştur. 1920’lerin sonunda ve 1930’larda, Başvekil İsmet İnönü’nün hükümeti bürokratlaştırma çabalarına karşın, Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk resmi devlet ananelerini göz ardı ederek, Bakanlar Kurulu’nun çeşitli konularda kendisine doğrudan bilgi vermesini istemiştir. Benzer şekilde, İnönü’de cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında, kendisini Milli Şef ilan ederek tüm önemli yetkileri elinde toplamıştır. Çok partili hayata geçildikten sonrada siyasi liderler oransız güç sahibi olmaya devam etmişlerdir. Türkiye’deki çoğu parti lideri, başlarında buldukları partilerin diğer üyelerini ikinci planda tutarak, kendilerini ön plana çıkartmışlardır. Liderler, partideki konumlarını o kadar sağlamlaştırdılar ki, parti içi rekabet yoluyla bile uzaklaştırılmadılar. Dolayısıyla, parti başkanlarının kişisel özellikleri ve siyasette kendi davranış biçimleri parti programlarından daha önemli hale gelmiştir. Seçmenlerde, siyasi partilerden ziyade liderlere oy verme eğilimi göstermişlerdir (Heper, 2011: 43-44).

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in ilanıyla sonuçlanan Milli Mücadele’den sonra Türkiye’yi modern bir ülke yapmaya yönelik bir programı uygulamıştır. Ancak, Atatürkçülük veya Kemalizm düşüncesi, kaynağını bu programdan almıştır. Atatürk, bu soy ismini 1934’te almıştır. Bu anlamda, hem Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı yürüten askeri ve siyasal önder, hem de bir ülkeye vizyon getirmeye çalışan bir insan olarak iki yönlü

bir Atatürk vardır. Tocqueville'nin "Hiçbir toplum, hazır olmadığı bir devrimi yapamaz" sözü Atatürk'ün kişiliğinde simgelenen ve modernleşme bağlamında Türk toplumu içinde geçerlidir (Kılıçbay, 2016: 218).

"Hürriyet ve istikbal benim karakterimdir" diyen Mustafa Kemal Atatürk, lider olarak doğmuş, yeni fikirlere açık, yargılarından emin ve başı daima dik bir insan olmuştur. Annesi yeniden evlendiğinde, babasız bir evin tek erkeği olma statüsünü kaybetmek yerine, evi terk etmeyi seçmiştir. Okul kayıtları incelendiğinde zekası, yeteneği ve çalışma azmi net olarak görülebilmektedir. 1934'te Ankara'ya atanan İngiltere büyükelçisi Sir Percy Loraine Mustafa Kemal Atatürk'ün "önemli olan noktayı önemsiz olanlardan-tereyağından kıl çeker gibi-ayırabilme kapasitesini" vurgular. Mustafa Kemal Atatürk, küçük yaşlarından itibaren ülkesini kurtarmak için ne yapılması gerektiğini yalnızca kendisinin bildiğine inanarak ve aralarında hiçbir fark gözetmeksizin kendisi, ülkesi ve halkı için tutku ile çalışmıştır. Bu tutkuya ve inanca sahip tek kişi tabii ki kendisi değildir. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk'ü diğerlerinden farklı kılan özelliği realistiği ve hangi koşulda neler yapılabileceğini görme yeteneğine sahip olmasıdır (Mango, 2008: 20).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1919 yılında siyaset sahnesine bir lider olarak çıkması ile 1938 yılında vefatı arasında on dokuz yıl bulunmaktadır. Eski bir İttihat ve Terakki üyesi olan Atatürk, İttihatçı kadrolar tarafından tanınan ve sayılan bir kumandan olarak, bölünmüş, parçalanmış, kişisel hırs ve sürtüşmelerin olduğu kadar kişisel çıkarların yıpratığı İttihatçıların birbirleri ile olan mücadelelerinde birleştirici olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadeleye Talat-Enver ikilisinden daha avantajlı konumlarda girmiştir. Bunlardan en önemlisi mücadelenin yapıldığı coğrafi mekanda, mücadelenin başında bulunmasıdır. Diğer avantajı ise, yenilmiş, savaş kaybetmiş, yurt dışına kaçmak zorunda kalmış, İttihat ve Terakki Fırkasının yıpranmış liderlerine karşı, siyasi hayatta hiç yıpranmamış bir Çanakkale kahramanı olarak yola çıkmasıdır (Aslan Akal, 200: 45).

3.1.1.6.3. Seçimler

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesi ve yıkılması ile ilgili düşünceler, ulusal bütünlük ve toplumsal düzen kaygılarını artırmıştır. Cumhuriyet'in ilk zamanlarında, devlet yetkilileri ülkenin parçalanabileceğinden

orkuyorlardı. Sonraki dönemlerde de birlik ve beraberlik vurgusu yapılmıştır. Bazı temel konular üzerine uzlaşma, anlaşma yönteminden ziyade belli bir politika veya çözüm biçiminin zorla benimsetilmesiyle sağlanır. Genel olarak uzlaşma anlayışı yerine görüş birliğine yapılan vurgu, Cumhuriyet Türkiye’inde muhalif siyasetin gelişimini engellemiştir (Heper, 2011: 43).

Cumhuriyet tarihinin ilk partisi, 9 Eylül 1923 tarihinde, Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan “Cumhuriyet Halk Fırkası” olmuştur. Kurtuluş savaşını örgütleyen ve yürüten “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” nin devamı olan parti, 9 Mayıs 1935’te “Cumhuriyet Halk Partisi” adını almış ve çok partili dönemin başlangıcı olan 1946 yılına kadar tek başına iktidar olarak kalmıştır. Atatürk döneminde yapılan 1923, 1927, 1931, 1935 seçimleri, I. Meşrutiyet döneminde çıkartılmış İntihab-i Mebusan Kanun-i Muvakkati temel alınarak, iki dereceli ve basit çoğunluk seçim sistemine göre yapılmıştır. Buna göre, halk önce “müntehib-i sâni” denilen ikinci seçmenleri, onlar da “saylav” denilen mebusları seçerlerdi (TÜİK, 2012: 10).

1923 seçimleri öncesinde seçim kanununda değişikliğe gidilmiştir. Yapılan değişikliğe göre, her 500 seçmene bir ikinci seçmen seçilmesi esası yerine, her 200 seçmene bir ikinci seçmen esasına geçilmiştir. Bunun yanında, oy kullanma yaşı 18’e düşürülmüştür. 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara oy kullanma hakkının tanınmasıyla birlikte, oy kullanma yaşı 22’ye yükseltilmiştir. Ayrıca, her 400 seçmen için bir ikinci seçmen seçilmesi esasına geçilmiştir (Demirel, 2012: 165). 1923, 1927 ve 1931 seçimlerinde sadece erkekler seçme ve seçilebilme hakkına sahip olduğu için kadınlar seçimlere katılamamıştır.

II. Meclis, dört senelik yoğun bir çalışma takviminin sonunda yasa gereği yeni bir seçime gitme kararı almıştır. CHF, tüzük hükmüne rağmen üç yıldır olağan kongresini toplayamadığı gibi, bu dönemde ülkenin kaderini etkileyecek büyük inkılapların yapılması da hem meclisin hem de CHF’nin kamuoyu önünde yıpranmasına neden olmuştur (Aydoğan ve Mahmutoğlu, 2013: 119).

1927 seçimleri 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı seçim yasası çerçevesinde yapılmış, seçimlere sadece CHP katılmıştır. İki dereceli olarak yapılan seçimlerde her ne kadar bazı yerlerde bağımsız adaylar seçime katılmış olsalar da seçimi CHP adayları kazanmıştır (Tuncer, 2003: 146). İkinci Meclis’te (1923-1927) yer alan toplam 333 milletvekilinin 207’si bir sonraki Meclis’e seçilmeyi başarmıştır. Diğer bir ifadeyle,

İkinci Meclis üyelerinin yaklaşık yüzde 62,2'si bir sonraki mecliste parlamenterliklerini sürdürmüşlerdir. Bu durumun, 1931 yılında yapılan seçimlerden itibaren giderek azaldığı söylenebilir (Demirel, 2012: 178).

1930'ların başında ülkede siyasal istikrar yolunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, ekonomik göstergelerde arzulanan düzeye ulaşamadığı için iktidara yönelik güvensizlik oluşmuştur. Halkın iktidardan hoşnutsuzluğu CHF'ye yönelik muhalif bir harekete dönüşmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, CHF'nin yanında yeni bir partinin kurulması gerekliliği üzerinde durmaya başlamıştır. Yeni partiyi Mustafa Kemal'in teşvikiyle yakın arkadaşı olan Fethi Bey kurmuştur (Tunçay, 1992: 245).

1927'den 1930'a kadar siyasi mücadeleler açısından sakin geçen bir dönemin ardından gelen SCF kanalıyla demokratikleşme çabaları da beklenen sonucu vermez, güdümlü muhalefet partisi tahmin edilmeyen bir destek alır. Bu durum, ülkede CHF'nin politikalarından hoşnut olmayan bir kesimin olduğunu açıkça göstermektedir. Üç aydan daha uzun bir süre yurdun çeşitli yerlerinde gezi ve tespitlerde bulunarak durumu yerinde gören Mustafa Kemal Atatürk, 3 Mart 1931'de CHF Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığına bir yazı göndererek, bu duruma dikkat çeker ve milletvekili seçimlerinin yenilenmesi talebinde bulunur. Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla başlayan 1931 seçimleri, SCF denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının hemen sonrasında yapılmıştır. Meclis içinde güdümlü bir muhalefet hareketi yaratma düşüncesinin bir sonucu olarak kurulan SCF'nin iktidara gelme tehlikesinin belirmesi ve hesapta olmayan bir şekilde kitleselleşmesiyle birlikte, CHF iktidarını tehlikeye düşürecek bu gibi denemelere son verilmiştir (Aydoğan ve Mahmutoğlu, 2013: 126).

Seçimlere katılım oranının %45 seviyesinde gerçekleştiği 1931 seçimlerinde, CHF adına aday gösterilen 287 mebusun tamamı, müstakil mebusluk için boş bırakılan 30 yer için ise 20 kişi seçilir. İstanbul, Samsun, Bolu, Burdur, Manisa ve Tekirdağ'da ise müstakiller için hiç oy çıkmamıştır (Öz, 1992: 100).

1935 yılında yapılan seçimler, kadınların da seçme ve seçilme haklarını kullandıkları ilk seçimdir. Bununla birlikte, 1935 seçimlerinde de bağımsız milletvekili seçimi uygulamasına devam edilmiştir. 1935 seçimlerinin bir diğer özelliği ise ilk defa azınlıklardan da milletvekili seçilmesidir (Öz, 1992: 174).

1923-1938 Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk siyasal hayatı açısından çok önemli gelişmelerin ve yeniliklerin yaşandığı bir özellik gösterir. Ancak, ülkenin içinde

bulunduğu koşullar ve dış etkenler nedeniyle demokratik bir anlayış tam anlamıyla gelişmemiştir. Her ne kadar çok partili bir siyasal yaşam istense de 1946 yılına kadar mümkün olmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde tablo 1’de görüldüğü üzere; 1923, 1927, 1931 ve 1935 yıllarında genel seçimler yapılmıştır. Her seçim dönemi kendine özgü koşullar içinde gerçekleştirilmiştir. Çok partili sistem denemelerine rağmen, CHP bu süreçte tek ve egemen parti olmuştur. Türk siyasal hayatının şekillenmesinde, ileriki dönemlerde yaşanan siyasal ve toplumsal süreçlerin olgunlaşmasında hiç şüphesiz Cumhuriyet’in ilk on beş yılı belirleyici olmuştur.

Tablo 1: 1923-1928 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri

YILLAR	UYGULANAN SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİ SAYISI	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	MECLİSE GİREN SİYASİ PARTİLER
1923	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP
1927	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP
1931	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP
1935	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP

Kaynak: TÜİK, 2012: 4

3.1.1.6.4. Neden Atatürk?

Dünya tarafından liderliği kabul gören Mustafa Kemal Atatürk üstün ve nitelikli kişiliğinde, sahip olduğu karizmatikliğinin, asker kişiliğinin ve iyi bir taktik ustası olmasının izleri görülmektedir.

Atatürk’ün liderlik özellikleri şöyle sıralanabilir. Çelik’e göre (2010: 189-207) Mustafa Kemal Atatürk; farklı insanları ortak bir hedef için bir araya getiren, alınan kararlarda ortak akla başvuran ve zamanlamaya önem veren, aldığı kararları radikal bir şekilde uygulayan, kendisinden önceki liderleri çok iyi analiz eden, öngörülü, cesaretli, kararlı ve risk alan bir liderdir.

Mango (2008: 23), Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük bir taktik ustası olduğunu belirtmiştir. Hayatı boyunca, siyasi açıdan üstün bir taktik beceri ile tüm muhaliflerini saf dışı bırakarak hedeflerine ulaşmıştır. Acele etmez, adım adım ilerler ve büyük planını ancak bunu uygulayabileceği bir konumda açıklamıştır. Mango, Mustafa Kemal Atatürk'ün tam anlamıyla Fabiancı bir strateji izlediğini söylemektedir. Ayrıca Atatürk'ün, siyaset oyununu yalnızca kendi çıkarları için oynamadığını, taktiklerinin stratejik amacına, yani kendi liderliğinde çağdaş, uygar bir ulusal Türk devletinin yaratılmasına sıkı sıkı bağlı olduğunu dile getirmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ü gören herkes; fiziksel özellikleri ve karakterinden taşan liderlik özellikleri noktasında hemfikir olmuşlardır. Çok güzel konuşması, birlikte olduğu insanları etkileyebilmesi ve onlara kendi görüşlerini benimsetmesi insanlar üzerinde derin bir etki bırakıyordu. Hırslı, kararlı, ne istediğini bilen ve iddialı bir kişiliğe sahip olan Mustafa Kemal Atatürk için; Halide Edip “sade sinir ve adaleden ibaret” insan demiştir. Kimlik ve kişiliğini, özlem ve ideallerini doğduğu kent Selanik'in belirlediği söylenebilir (Aslan Akal, 2001: 9).

Mustafa Kemal Atatürk iyi bir yöneticidir. Karar vermeden önce görüş alır, ardından kendi düşüncesini oluşturur ve kararlarını uyulamaya geçirirdi. Yardımcılarını nasıl yetki devredip harekete geçireceğini gayet iyi bilirdi. Yanında çalışanlara sorumluluklarını yerine getirmede geniş bir alan tanıyıp önemsiz ayrıntılarla kendini meşgul etmezdi. Yardımcılarını seçerken çok titiz davranır, liyakate değer verirdi. Ehil olmadığına inandıklarını görevden almakta tereddüt etmezdi. Yanlarında kendini rahat hissettiği dost ve çevresinin bağlılığını, hak ettiklerinin üzerinde değerlendirip ödüllendirdiği de olmuştur. Ancak başkanını ve hükümeti, son yıllarına kadar bu çevrenin entrikalarından uzak tutmuştur. Sofra arkadaşları kimi zaman hükümetin başını ağrıtmış olsalar da hükümet içinde hükümet haline gelmelerine izin verilmemiştir. Söz konusu çevre cumhurbaşkanına ulaşmak için alternatif bir yol, ek bir bilgi kaynağı olarak bir bakıma faydalı olmuşlardır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk usta ve başarılı bir komutandır. Ne var ki, Kurtuluş Savaşı sırasında kendisini eleştirenlerin yakındığı gibi zamanının çoğunu siyasetle uğraşarak geçiriyordu. Onun için savaşmak, siyaset ve diplomasiyi sadece elzem bir uzantıydı ve aksi mümkün olamazdı (Mango, 2008: 24).

Mustafa Kemal Atatürk bir kurtarıcı ve bir ulusal kahraman olarak Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kişisel özellikleri ve liderlik nitelikleri bakımından Mustafa Kemal Atatürk karizmatik özelliklere sahiptir. Heper (2011: 61), Atatürk'ün doğal karizmatik özelliklerini şöyle sıralar;

- *Başarma isteği ile dolu ve cesur bir insandır. Her türlü koşulda amaçlarına ulaşmaya çalıştı. Gençliğinde arkadaşlarından uzak durmaya çalışmıştır. Arkadaşları ağzını aramaya ve amaçlarını öğrenmeye çalıştığında, “ Ben büyük bir şahsiyet olacağım” demiştir.*
- *Kahramanlık ve örnek bir kişilik sergilemiştir. Muharebelerde en ön sıralarda bulunarak, bir keresinde kurşunun göğsündeki saati parçalaması cesaret örneğiydi.*
- *Atatürk toplumda uzun zamandır gelişmekte olan duyguları güçlü ve açık bir şekilde dile getirebilme yeteneğine sahipti. Hitabet becerisi askeri okulda gelişmişti.*

Sonuç olarak; kişi odaklı siyaset Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine siyasal kültür bağlamında eklenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, yeni Cumhuriyet'in kurucusu olarak kişiliği ve devlet adamı kimliğiyle dünya tarafından kabul edilen bir liderdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsı Türkiye Cumhuriyeti ile özdeşleşmiştir. Hedefleri doğrultusunda vazgeçmeden ilerlemiş, önüne çıkan engelleri kararlılıkla ortadan kaldırarak, etkinliğini ve gücünü artırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Weber'in tanımıyla karizmatik bir lider olarak ortaya çıkmış, kişilik özellikleri de toplum üzerindeki karizmasını pekiştirmiştir. Bu dönemin siyasal, ekonomik ve uluslararası konjonktürü düşünüldüğünde karizmatikliği ve kişilik özellikleri ile Mustafa Kemal Atatürk, Türk siyasal yaşamında siyasetin kişiselleşmesi bakımından öne çıkan önemli bir liderdir.

3.1.2. 1938-1950 Dönemi

1938-1950 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından, silah arkadaşı İsmet İnönü'nün ülke yönetiminde Milli Şef yönetimi olarak belirleyici olduğu yıllardır. Dolayısıyla, İsmet İnönü 1938 ve 1950 yıllarında Türk siyasal hayatında yaşanan olayların şekillenmesinde etkin rol alan liderdir. Yaşanan değişim ve gelişmeler dönemin kendine özgü koşulları çerçevesinde farklı boyutlar ve yaklaşımlarla açıklanacaktır.

3.1.2.1. Dönemin Genel Karakteri

İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasından itibaren yarım yüzyıl etkisini göstermiş bir siyaset adamıdır. Eğitimi ve yetişmesi bakımından bir asker olan İnönü çeşitli cephelerde bulunduktan sonra Cumhuriyetin ilk başbakanı olmuştur (Çavdar, 2001: 53). 25 Ekim 1937'de İnönü'nün başbakanlıktan istifa etmesi üzerine Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak yönetici kadrolarda büyük değişiklikler olmamıştır (Ersoy, 2017: 322). Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından 11 Kasım 1938'de TBMM, Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın arkadaşı İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin önderi ölmüştü ancak Cumhuriyet yaşıyordu. Bu nedenle, ikinci Cumhurbaşkanı kesintisiz ve aralıksız olarak seçilerek göreve başlamıştır (Lewis, 1991: 293).

Aynı zamanda, CHP içindeki iktidar mücadelesi farklı bir boyut kazanmıştır. 11 Kasım'da TBMM İsmet İnönü'yü tüm engellemelere rağmen Cumhuriyetin ikinci Cumhurbaşkanı seçmiştir. İnönü, parti içindeki hakimiyetini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Celal Bayar'ı başbakan olarak atayarak yanına çekmiş ve böylece kabinenin kurulmasına da müdahale etmiştir (Aslan, 2013: 75).

Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra İnönü'nün önemli ve sert bir şekilde iktidar mücadelesi olmadan cumhurbaşkanlığına seçilmesi, ülkede tek-parti sisteminin ve rejimin kesintisiz süreceğini göstermekteydi. Her ne kadar İnönü döneminin başlamasıyla birlikte "Tek Adam" döneminde yapılan yeniliklerin kaldırılacağına yönelik basında haberler yer alsada İnönü TBMM konuşmasında yapılan inkılapları savunmuştur (Koçak, 1997: 122). Böylece Cumhuriyetin kurulmasının ardından yapılan yenilikler ve değişikliklerde bir değişime gidilmeyeceği anlaşılmıştır.

Cumhurbaşkanı olarak ilk kez ziyaret ettiği İstanbul Üniversitesi'nde düşünce özgürlüğünü savunan bir konuşma yaparak umutları yükseltmiştir. CHP kongresinde iktidarını pekiştirdikten sonra "Milli Şef" ve değişmez genel başkan unvanını almıştır (Çavdar, 2001: 64). Şevket Süreyya göre, Milli Şeflik anlayışı Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlayan ve eksik kalan devrimlerin tamamlanıp kökleştirilmesi için başvurulan bir yöntemdir (2016: 50).

İsmet İnönü dönemi 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle Türkiye açısından sıkıntılı süreçlerin yaşandığı günlerdir. Her ne kadar Türkiye savaşa girmese de savaşın etkisi altında kalmıştır. Savaş yılları boyunca hem iç politikaya hem de dış politikaya yönelik

sorunlarla meşgul olunmuştur. İç politikada yaşanan ekonomik zorluklarla mücadele edilirken, dış politikada ise denge siyaseti izlenmiştir.

Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri Türk siyasal hayatı açısından da bir dönüm noktası olarak kabul edilen çok partili hayata geçiştir. Cumhuriyet döneminde daha önce farklı dönemlerde denenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Bu anlamda, İnönü dönemi demokratik değerler açısından bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

3.1.2.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

Atatürk'ün ölümü sonrasında hem CHP genel başkanlığı hem de cumhurbaşkanlığı makamı boşalmıştır. İnönü'nün cumhurbaşkanı olması ile birlikte, CHP genel başkanlığına seçim yapmak üzere, 26 Aralık 1938 tarihinde kurultay için CHP toplanmıştır. Bu kurultayda CHP'nin kurucu ve ebedi başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk, değişmez genel başkan olarak da İsmet İnönü kabul edilmiştir (Uran, 1959: 318).

Bu gelişme, İnönü'nün Türkiye'yi demokratik bir süreçten ziyade, Tek Parti hakimiyetinin sağlanmasını sağlayacak şeflik süreci için bir alt yapı hazırlığı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, benzer şekilde CHP kurultayı ile partideki otoriter yapı kuvvetlendirilmiştir (Burçak, 1979: 17). Tek Parti yöneticilerinin toplum mühendisliğine yönelmiş olmaları da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Halkın henüz yeterli demokratik bilince sahip olmadığı inancını taşıyan CHP yöneticileri arzu edilen değişim için atılacak her adımın yukarıdan aşağıya doğru olmasını uygun görmüşlerdir. Yönetici grubun en iyiyi bilme ve halk adına karar verme iddiasını içeren elitist tavrına karşı çıkan birey ve çevrelerin etkisiz hale getirilmesi için başvurulan yöntemlerle anti-demokratik bir görünüm oluşturulduğu söylenmektedir (Tekin, 2011: 108).

Diğer taraftan Özbudun (2011: 4), Türkiye'nin 1925-1945 yıllarını tek partili ve kapalı otoriter rejim türüne göre bir ülke olarak değerlendirirken, 1945 yılı sonrasında da demokratik değerlerin yoğunlaşması ile birlikte otoriter özelliklerinde muhafaza edildiği seçimsel demokrasi ülkesi olduğunu belirtir. Dünya'da üç demokratikleşme dalgasının yaşandığını ileri süren Huntington (2011: 55) ise, Türkiye'nin Brezilya, Bolivya, Hindistan, Pakistan, Güney Kore, Peru, Filipinler ve Ekvator gibi ülkelerle birlikte ikinci demokratikleşme dalgası içinde bulunduğunu ifade eder.

Bununla birlikte, faşist ve komünist tek parti yönetimlerinin dünyadaki örnekleri ile Türkiye’de uygulanan tek parti sisteminin farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Tam anlamıyla demokratikleşme sağlanamasa da girişimlerin olduğu bilinmektedir (Çelebi, 2017: 280). Tek Parti döneminin demokrasi ile ilişkisi, uzun yıllar tartışılan bir konu olmuştur. Kimine göre demokratik öğeleri içinde barındıran ve asıl amacı demokrasiye geçiş olan bir dönem iken, kimine göre de kalıcı otoriter yönetim anlayışını benimseyen ve dolayısıyla demokratik hedeflerin olmadığı bir dönemdir. Kuşkusuz, her iki iddiayı destekleyecek öğeleri veya gelişmeleri dönemin içinden belirlemek mümkündür. Dikkat edilmesi gereken husus, Tek Parti döneminin kendi koşulları içinde değerlendirilmesi gereğidir (Tekin, 2011: 107).

3.1.2.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na girmemesine rağmen, cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır. 1930’lu yılların politikaları sonucu esasen bir hayli daralmış bulunan ithalat iki yıl içerisinde yarı yarıya düşmüştür. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşüslere yol açmıştır. Zira savaş yıllarında buğday üretiminde yaklaşık %50 gerileme meydana gelmiştir. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınaı yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir (Boratav, 1998: 83). Bunlar, savaş yıllarının bir iktisadi gerileme dönemi olmasına yol açan nesnel etkenlerdir ve 1940-1945 dönemini bu anlamda, yani iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında, bir kesinti olarak nitelendirilebilir.

1939-1945 yıllarını değerlendirirken Türkiye’nin içinde bulunduğu şartları da göz önünde bulundurmak gerekir. İkinci Dünya savaşında Türkiye ekonomik açıdan ciddi sıkıntı içerisindeydi ve dış desteğe ihtiyacı vardı. Bu desteği, Batılı demokratik ülkelerden bekliyordu. Ancak, Türk hükümetinin ekonomide karşılaştığı darboğazı aşmak için yaptığı açılımlarla, 1930’ların siyasi gelişmelerinden kendini soyutlaması mümkün değildir. Türkiye’nin ihracat kalemleri krom hariç, tarım ürünlerinden oluşuyordu. Bunun tek alıcısı da Almanlardır. Almanlar, Türklerin istediği fiyattan mal alabilmekte ve sömürgelerinden daha kaliteli mamul ve hammadde temin edilen İngiltere ya Türkiye’den mal almıyor ya da düşük fiyattan almak için ısrar ediyordu. Bu mallara ihtiyaç olmasa bile Almanya, Türkiye’yi kendi yanında tutuyor ve kendine mecbur kılmak adına özel olarak ekonomik ilişkilerini geliştiriyordu. Mali zorluklar

içerisinde olan İngiltere'nin ise böyle bir lüksü bulunmuyordu. İkinci Dünya Savaşı başlarında Almanya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı haline gelerek, ihracatın ve ithalatın %50'sini kontrolünde tutuyordu. Türkiye'nin alman pazarından çekilmesi ekonomide önemli sorunlara neden olabilirdi. Çünkü bu malların tek taliplisi Almanya'ydı. Türk ekonomisini desteklemedeki aciziyetine karşın Türkiye, İngiltere'ye karşı olumsuz bir tavır sergilememiştir. Hatta Almanların ekonomideki etkisini kırmak için Londra'yı zorlamış, ancak çok sınırlı bir karşılık bulmuştur (Çolak, 2010: 259).

Tek parti rejiminin yönetici kadrolarının bir kanadı, savaş yıllarını, bir yandan haksız kazançlara set vuracak etkin devlet müdahalelerini yerleştirmek, öte yandan ekonomik ve kültürel alanda bazı kalıcı reformlara yönelmek için bir fırsat olarak kullanmaya da teşebbüs etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan, fakat savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan muzdarip olan Türkiye, savaşa hazır bulunmanın zorunluluklarından dolayı özellikle geniş ve yoksul halk kesimlerini olumsuz etkileyecek tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu tedbirler içinde en önemlileri Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'dir (Aslan, 2013: 79).

2. Dünya Savaşı, Türkiye'yi iktisadi hayatta devlet müdahalesinin çapını ve şiddetini artıracak iktisadi zorluklara uğratmıştır. Zaten savaş döneminin denetim sistemine uygun olan mevcut devletçilik yönündeki kanunlara, hükümete olağanüstü geniş iktisadi yetkiler veren ve 18 Ocak 1940'da kabul edilen 'Milli Koruma Kanunu' eklenmiştir (Aslan, 2013: 80). Bu kanuna dayanarak çıkarılan kararnameler, savaş yılları ekonomisinin ana politikasını oluşturuyordu. Böylece hükümet her türlü alanda, her türlü ticari ve endüstriyel işletme kurma, hatta gerekli gördüğünde özel sektör işletmelerine el koyabilme ve bunları işletme imkanına sahiptir. Her ne kadar özel girişimin zararına olsa da bazı gerekli tedbirler alınarak özel işletmeler tamamen devletin vesayeti altına girmiştir. Bu kanun aynı zamanda artan ihtikara (vurgunculuk), iâşe sorununa ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir dizi önlemler paketidir. Savaş yıllarında çok büyük oranlara varan fiyat artışları, vurgunculuk ve karaborsacılık ile mücadele hedeflenmiştir. Ayrıca bu kanuna muhalif olanlara para ve hapis cezası öngörülmesi ve vergisini ödemeyen dar gelirlerin zorla çalıştırılması sonucunu doğurmuştur. Üstelik ekonomide hedeflenen düzelmeler de gerçekleşmemiştir (Çolak, 2010: 260).

Türkiye savaşa katılmasa da savaşın getirdiği şartların sonucu olarak ordunun sayısının artması, tarımdaki üretken kesimin silahaltına alınması, ordunun sürekli teyakkuzda bulunması, ithalatı ve ihracatı olumsuz etkilemiştir. Bundan kaynaklanan sorunların aşılması için alınan önlemler istenilen sonucu vermemiştir. Karne uygulaması ve denetimler gibi önlemler yetersiz kalmıştır. Kendilerini bizzat mağdur olarak gören şehirli bürokratlar, tüccarlara karşı tavır almaya başlamıştır. Üretimin olmayışı ve vergilerin toplanmayışı ise hükümeti masrafları karşılamak için para basmaya zorunlu kılmıştır. Hükümetin para basma yoluna gitmesi ise enflasyonu körüklemiştir. Bu olumsuzlar karşısında hükümet tarafından kanun tasarısı 11 Kasım 1942 tarihinde meclise getirilmiştir. TBMM tarafından, vergilendirilmiş servet üzerinden alınacak, görünüşte haklı gerekçelere dayanan tasarı onaylanmıştır. Aynı dönemde dünyanın değişik yerlerinde benzer vergiler toplanmaktadır. Uygulamadaki amaç; devlete kaynak bulmak, piyasadan para çekip enflasyonu frenlemek, karaborsacıların ve stokçuların aşırı karını ağır vergilerle engellemektedir (Çolak, 2010: 261).

Her şeyden önce vergi uygulamasının yasal bir mantığı bulunmazken, takdirinin temel unsuru olan itiraz etme hakkı da kanunla engellemiştir. Bu verginin uygulanış biçimi hükümetin asıl amacının, resmen açıklanmasa da İstanbul ve İzmir'deki azınlıkların güçlerini kırmak ve Müslüman-Türk iş adamlarına özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamaya yöneliktir (Aslan 2013: 81). Böylece yerli bir burjuva grubu oluşturulacak ve gayri-müslim sermayenin büyümesinin önüne geçilecektir.

Kanuna göre kimin ne kadar vergi vereceği bağımsız komisyonlar tarafından belirlenecektir ve komisyonların kararına itiraz hakkı yoktur. Kanun servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere vergi alınmasını öngörüyordu. Vergiler 15 gün içerisinde belirlenecek ve 15 gün içerisinde ödenecektir. Bu sürede ödenemeyen vergiler için yüksek faiz işletilecektir. Vergiler gecikmeli olarak ödenmediği takdirde yükümlülerin malları haciz edilecek veya yükümlüler tutuklanabilecektir. Bu yüzden kendisine biçilen vergi miktarını ödeyebilmek için taşınmaz mallarını ucuz fiyata elden çıkartmak zorunda kalanlar kişilerde olmuştur (Çolak, 2010: 261).

26 Nisan 1942 yılında kabul edilen, tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef alan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun tasarısının gerekçesinde,

ekonomik zorlukların toplumda dengeli bir biçimde paylaştırılması için, “maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür” denilmektedir (Aslan, 2013: 83).

Bu vergiyle ilgili kritik noktalardan ilki, topraktan aldığı ürünlerle kendisini geçindiremeyen halka salınmış olmasıdır. Bu halkın devlet eliyle daha da yoksullaştırılması anlamına gelecektir. Nitekim vergi belli bir tarım kaleminde ürün olarak ödenecektir. Ödeyemeyen köylüler yol yapımı işlerinde çalıştırılacaktır. İkinci vergi de takdir doğrudan doğruya bürokrasiye bırakılmıştır. Bu var olan yapısı içinde, zaten karşı karşıya bulunan halk ve kararları jandarma tarafından desteklenen bürokrasi çatışmasında yönetimin kayıtsız biçimde ağırlığını bürokrasiden yana koyması anlamına gelmektedir (Aslan, 2013: 84).

Ancak bu atılımların her biri belli bir süre sonunda ve farklı biçimler içinde, toplumsal yapının egemen güçlerinin ya engellemesiyle karşılaşarak son bulmuş ya da aynı güçlerin denetimine geçerek, asli amaçlarıyla karşıt mecralara sürüklenmişlerdir. Toprak reformu, eğitim politikası, özellikle Köy Enstitüleri gibi konulardaki çalkantı ve çekişmeler, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde de yer alırlar. İktisadi gelişme göstergeleri bakımından bir kesinti bir gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek olan 1940-1945 yılları, 1946’da Türkiye’yi iktisat politikaları, dünya içindeki konumu ve siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir gelişme doğrultusunda yönetecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan önemli bir “kuluçka dönemi” olarak da görülebilir (Ekinci, 1997: 251-255).

3.1.2.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

İsmet İnönü’nün tek adam olarak aktör olduğu dış politika uygulamaları 1938-1950 arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası Mustafa Kemal Atatürk’ün belirlemiş olduğu ekseninde yürütülmüştür. İnönü döneminde de Lozan’da kazanılan statünün korunması ve savaş karşısında tarafsızlık ilkesi anlayışı sergilenmiştir. Aynı zamanda, İnönü’nün cumhurbaşkanlığı ile başlayan süreçte yaşanan savaş tehdidi, dış politika uygulamalarını da şekillendirmiştir.

Genellikle bu dönemde müttefik ve mihver devletler Türkiye’yi yanına çekme adına savaş stratejisi geliştirmişlerdir. Bu yönde strateji geliştirilmesinin nedeni Türkiye’nin sahip olduğu stratejik konumdur. Savaş durumunda Türkiye’nin bu stratejik

önemi ve rolü göz önünde bulundurularak, Almanya ve İngiltere deneyimli devlet adamlarını Ankara'ya büyükelçi olarak görevlendirmişlerdir (Weisband, 1974: 3). Bir asker olarak deneyimli olan İnönü Türkiye'nin konumunun farkında olmakla birlikte, olası bir savaşı yürütebilecek güçte olmadığını da biliyordu. İkinci dünya savaşı sırasında, savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye izlediği politikanın olumlu-olumsuz sonuçları savaşın sonunda yaşamaya başlamıştır.

Dünya tarihinin gördüğü en geniş çaplı savaştan Türkiye yara almadan kurtulmayı başarmıştır. 1939-1945 yılları arasında İngiltere, Almanya ve Sovyetlerin baskılarına maruz kalan Türk devlet adamları hareket özgürlüklerini korumayı bildiler. Türkiye salt savaşın dışında kalmasından öte savaşın her iki tarafı da onun diğer tarafa meyilleşmesini önlemek kaygısıyla yüksek bir fiyat ödemeye zorladılar. Bir dünya çatışmasıyla küçük devlet diplomasi için bundan büyük bir başarı olamaz. Atatürk döneminden izlenen aktif politikanın aksine, İnönü döneminde izlenen pasif politika, Türkiye'nin hem batılı ülkelerle itibarına darbe vurmuş ve yalnızlık içerisine itmiş, hem de Türkiye'nin üzerinde geleneksel Rus taleplerinin rüyasının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur (Çolak, 2010: 346).

Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçişini siyasi, sosyal ve ekonomik iç etkenlerle dış gelişmelerin hızlandırdığı söylenebilir. Dış etkenler bağlamında uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi belli tercihleri yapmaya sevk etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası galip devletler, savaş sonrası barışçıl bir düzen oluşturmak için 'Birleşmiş Milletler Teşkilatını' kurmaya karar vermişler, Türkiye'de yeni kurulacak barış düzenine, galip devletler arasında yer alan Sovyet Rusya'nın kabul edilemez istekleri nedeniyle, katılma ihtiyacı hissetmiştir (Haytoğlu, 2007: 83). Bu bağlamda Sovyetlerin, Türkiye ile yapılan 'Saldırmazlık Paktı'nın yenilenmesi kapsamında, Türkiye'den toprak ve boğazlara ilişkin bazı taleplerde bulunmasının, Türkiye'nin Batılı ülkelere yana tavır koymasında etkili olduğu belirtilmiştir. Şüphesiz Batıyla ortaklık kurmak, onun siyasi rejim sistemini de onaylamak anlamına gelmektedir (Sarıbay, 2001: 51).

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'nın nedeni olarak otoriter faşizan yönetimlerin görülmesi, hala tek parti otoriter sistemini devam ettiren Türkiye üzerindeki baskıları artırdığı, bu baskının hem içerden hem de dışarıdan geldiği söylenebilir (Bahadır ve Baltacı, 2012: 75). Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi

cephesinin kazanması ve Batılı ülkelerin refahı, gücü ve toplumsal örgütlenmesi, Türkiye için Batı'yı model konumuna getirmiştir. Nitekim bu tarihten sonra Türk basını da gelişmelere duyarsız kalmamış, müttefiklerin başarılarını överek, Türkiye'nin Batıya yaklaşma politikasını desteklemiştir (Gürkan, 1998: 95). Aynı şekilde bu dönemde Türkiye'nin ABD'yle yakınlaşma politikası ve Birleşmiş Milletler (BM) Anayasasını imzalamış olması, demokratikleşme yönündeki değişimi zorunlu kılmıştır (Bahadır ve Baltacı, 2012: 74).

İkinci Dünya Savaşı sonrası galip devletler, 1945'teki Yalta Konferansı'nda, oluşturulacak yeni düzen tartışmalarında, Avrupa devletlerinde kesintisiz işleyen demokratik rejimlerin kurulacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Batı ittifakında karar kılmış Türkiye', 1944 yılında kapatmış olduğu "Tan, Vatan ve Tasvir-i Efkâr" gibi gazetelere, 1945'te yeniden yayın izni vererek, ABD ve Avrupa nezdinde iyi bir intiba bırakmaya çalışmıştır. BM görüşmeleri için San Francisco'ya gitmeden önce gerek İnönü gerekse Türk heyeti başkanı Hasan Saka, yapmış olduğu açıklamalarda, daha fazla demokrasi vurgusu yaparak, savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik akımların gelişmesine izin vereceklerini belirtmişlerdir (Çufalı, 2005: 404). Diğer taraftan, Şubat 1945'te ABD ile Türkiye arasında imzalanan "Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması" gereğince Türkiye'nin demokratikleşme konusunda önemli adımlar atması istenmiş, bu bağlamda ABD Dışişleri bakan yardımcısının, Türkiye'ye verilecek Amerikan yardımlarının hedefinin, Türkiye'de demokrasinin inkişaf ettirilmesinin sağlanması yönündeki açıklamaları, bu durumu açıkça ortaya koymuştur (Koltuk, 2008: 34).

Sonuç olarak, BM örgütünün, demokrasi temelli bir örgüt olduğu için, Türkiye'deki tek parti uygulamalarına, düşünce vicdan ve örgütlenme özgürlüklerine yapılan kısıtlamalara sıcak bakması beklenemezdi. Nitekim İnönü, 19 Mayıs 1945'te yapmış olduğu açıklamada demokrasi vurgusu yapmış, en kısa zamanda çok partili hayata geçileceğini belirtmiştir (Çavdar, 1995: 393). İngiltere ve ABD başta olmak üzere Batı desteğini alan Türkiye, Sovyet isteklerine direnmiş, gerek 1947'deki 'Truman Doktrini', gerekse, 1952 NATO üyeliği kapsamında Türkiye'ye ciddi Amerikan ve Batı yardımları gelmeye başlamıştır (Lewis, 2007: 11). Osmanlı döneminde yabancı devletlerin baskısı, nasıl ki Tanzimat ve Islahat fermanlarının kabulüne yol açıyorsa, BM Anayasasında kendini bulan demokratik ve özgürlükçü

anlayış, CHP'nin siyasi hürriyetleri kabul etmeye mecbur bıraktığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim çok partili siyasal sisteme geçişte bu durumun tek başına etkili olduğu söylenemez (Karpat, 2010: 231).

3.1.2.5. Dönemin Siyasal Analizi

Türk siyasal hayatında tek parti döneminin “Milli Şef” sıfatıyla İnönü ile bütünleştiği 1938-1950 arasındaki yıllar siyasal açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Bu dönem hem iç politika hem de dış politika açısından Türkiye'nin siyasal tarihinin, kültürünün ve yapısının şekillenmesinde etkili olacaktır. Bu başlık altında İsmet İnönü döneminde yaşanan olaylar, siyasal gelişmeler ve İsmet İnönü'nün liderlik yönü incelenecektir.

3.1.2.5.1. Olaylar

Milli Şef döneminin en önemli icraatlarından biri, eğitim içerikli gözükmekle birlikte aslında siyasal yönü çok daha ağır basan Köy Enstitüleri'dir. 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu'nun gerekçesinde Türkiye'nin o günlerdeki eğitim durumunun bir bilançosu çıkarılmıştır (Şener, 2015: 289). Türkiye'nin önünde duran bir modernleşme sorunsalı vardı ve rejimin devamı bu sürecin hızla yaşanmasına bağlıydı. Oysa Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktadır ve önemli bir kısmının da rejimin temel ilkelerinden haberi yoktur. Modernleşmek isterken veya modernleştirirken, asli unsurun, büyük kitlenin yani köylünün ürkütülmemesi gerekiyordu. Ayrıca, halkçılık ilkesi gereği, toplumsal bütünleşme öngörülmekteydi ve çoğunluğun da buna katılımı şarttı. Ancak, eğitilmemiş bir topluluğun söz konusu bütünleşmeye ne kadar faydalı olacağı endişe doğurmuştu. O halde köylere eğitim götürülmeli ve köylünün ulusal bütünleşmeye katılımı sağlanmalıydı. İşte Köy Enstitüleri de bu amacın bir uzantısı olarak 1940'da faaliyete başlamıştır (Tekin, 2011: 106).

Köy Enstitülerinin kurulmasının temelinde yatan sebep, mümkün olan en kısa zamanda çok sayıda öğretmen yetiştirmek ve kırsal kesimde eğitim sorununu, devlet bütçesine en az yük getirecek şekilde çözmektir. Bu amaçla, kırsal kesimde köylülerin emeğine dayanılarak inşa edilecek öğretmen okullarında, yine köyden alınarak yetiştirilmiş çok sayıda köy kökenli öğretmen yetiştirilecektir. Köy kökenli oldukları için bu öğretmenlerin, kentte yetiştirilenlerin aksine köyle daha çabuk ve etkili bir

biçimde bütünleşebilecekleri ve köy koşullarında daha verimli faaliyet gösterebilecekleri düşünülmüştür (Ersoy, 2017: 325).

Köylünün eğitimini amaçlayan ve köylerin kalkınmasını hedef edinen Köy Enstitüleri, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in desteğiyle 20 yerde (Akçadağ, Aksu, Akpınar, Arifiye, Beşikdüzü, Cilavuz, Çifteler, Dicle, Düziçi, Gölköy, Gönen, Hasan oğlan, İvriz, Kepir tepe, Kızıl Çullu, Ortaklar, Pamuk pınar, Pazar ören, Pulur ve Savaştepe) kurulmuştur. İsmail Hakkı Tonguç ise Enstitülerden sorumlu tutulmuştur. 1950'den sonra işlevlerini tamamen kaybeden Enstitüler yaklaşık on yıllık süre içinde önemli aktivitelerde bulunmuş ve çok kısa sürede de 5447 köy öğretmeni, 8756 eğitmen ve 541 sağlık memuru yetiştirmiştir (Tekin, 2011:106).

Bu dönemde, CHP'nin kendi ideolojisini yerleştirmek için köylerde Köy Eğitmen Teşkilatları, şehirlerde ise Halk Evleri kurduğu söylenmektedir. Eğitim ve kültür reformlarının amacının, halkın eğitim ve kültür seviyesini yükseltmekten ziyade, kendi planladıkları yurttaş tipini oluşturma çabasıyla, halkla daha yakın temas kurarak rejimi ve reformları, halka benimsetmek (Seydi, 2009: 263) olduğu belirtilmektedir.

Bununla birlikte Çavdar'a göre Halk Evleri'nin amacı, Türk İnkılabını köylü ve gençlik başta olmak üzere, tüm halk yığınlarına benimsetmektir. Bu bağlamda, 'Halk Evleri'nin, partinin tartışılmaz demir yumruklu ideoloji merkezi olduğu belirtilmiştir (1995: 308-313). Diğer taraftan köylere öğretmen olarak gönderilen şehirli gençlerin, kırsal kesime ayak uyduramamasından dolayı başarı sağlanamadığı, öğretmenlerin köyde yetişmesinin daha verimli olacağı düşüncesiyle kurulan 'Köy Enstitüleri', başta Kazım Karabekir olmak üzere birçok muhalif grup tarafından eleştirilmiştir. Eleştirinin temeli, bu projenin, sadece köylerde okuyan gençlere yönelik olması ve şehirle irtibatı tamamen kesik bir durumda, iletişim ve gelişmelerden kopuk bir durağanlığa yol açabileceği ihtimaline dayanmaktadır. Köy Enstitüleri, 1945'te kaldırılmış olmasına rağmen, eleştiriler devam etmiş, bir kısım görüşler, bunu çağdaş bilim yuvası olarak görürken, diğer bazı çevreler 'komünist yuvası' olarak değerlendirmişlerdir (Seydi, 2009: 264).

Tek Parti yöneticilerinin toplum mühendisliğine yönelmiş olmaları da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Halkın henüz yeterli demokratik bilincine sahip olmadığı inancını taşıyan CHP yöneticileri arzu edilen değişim yönünden atılacak her adımın "yukarıdan" "aşağıya" doğru olmasını uygun görmüşlerdir. Yönetici grubun

en iyiyi bilme ve halk adına karar verme iddiasını içeren elitist tavrına karşı çıkan birey ve çevrelerin etkisiz hale getirilmesi için başvurulan yöntemler anti-demokratik bir görünüm oluşturulmuştur (Tekin, 2011: 108).

İnönü döneminde, Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılan reformların korunması bakımından birtakım uygulamalar yapılmıştır. Bu kapsamda, Kılık-kıyafet Kanunu'na, Şapka Kanunu'na muhalefet edenlere, yönetimi eleştiren, dini propaganda yapan ve devrimlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında yasal işlemler yapılmıştır. Benzer şekilde tek parti dönemine ait en fazla tartışma konusu yaratan diğer bir uygulama ise “Ezanın ve Kuran'ın Türkçe okunması” olmuştur. Zira bu konuda katı bir politika izlenmiş ve Arapça ezan yasağına karşı gelenler tutuklanarak cezalandırılmıştır (Dikici, 2008: 164-171).

5 Eylül 1945'de faaliyetine resmen başlayan Milli Kalkınma Partisi ile Türkiye çok partili siyasal yaşama geçmiştir. Parti'nin kurucusu ve ilk başkanı Nuri Demirağ olmuş, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan da kurucu üyeler arasında yer almışlardır. Milli Kalkınma Partisi çok partili siyasal yaşamın ilk partisi olması itibariyle önemli olmakla birlikte belirgin bir iz bırakamamıştır (Tekin, 2011: 108).

1945'li yıllara gelindiğinde, iç ve dış politika gelişmelerinin de etkisiyle, yerel güç odaklarının aleyhine yapılan “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” gibi bazı uygulamalar, sert tepkiyi de beraberinde getirmiş, bu kesim kendi ekonomik ve sosyal yapısının olumsuz yönde etkileneceği endişesiyle, CHP'ye karşı muhalefeti açıkça ortaya koymuştur (Çaylak ve Nişancı, 2009: 307).

Varlık Vergisi'nin kabulünden sonra tüm tarım ürünlerini vergiye tabi tutan 1944 tarihli “Toprak Mahsulleri Vergisi”, mecliste sert tartışmalara neden olmuş, bu durumun muhalif kanadın bir nevi CHP saflarından ayrılmasına neden olan bir gelişme olduğu belirtilmiştir. Yasanın amacı topraksız veya toprağı yetersiz köylülere toprak vermek, toprağın belli ellerde toplanmasına engel olmaktır. Sonradan adı “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” olarak değiştirilen kanun görüşmelerine, başta Adnan Menderes, Emin Sazak ve Recep Peker olmak üzere, toprak sahipleri muhalefet şerhi koymuştur (Çavdar, 1995: 381-388).

Bu kanunun özünün, ekonomik güç sahibi orta sınıfı, bir nevi ortadan kaldırma operasyonu olduğu yönünde görüşler de ortaya atılmıştır (Karpaz, 2010: 52). Şerh koyanların içinde Recep Peker'in bulunması, parti içinde şaşkınlık yaratmıştır

(Haytoğlu, 2007: 84). Diğer taraftan, 1945 yılı bütçe kanunu oylamasına yetmiş yedi milletvekilinin katılmamasının yanında, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak gibi isimlerin ret oyu vermesi, kendi partilerine ve hükümetine güvensizlik anlamı taşımıştır. İnönü, ortamı yumuşatmak amacıyla, Mayıs 1945'te yapmış olduğu açıklamada, harp zamanıyla ilgili darlık ve kısıtlamaların gün geçtikçe demokratik fikir ve hayatın gelişmesiyle ortadan kalkacağını bildirmiştir (Erdoğan, 2009: 94). Bu dönemde yaşanan meclis içi muhalif seslere basın da ilgisiz kalmamış, “Vatan ve Tan” gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi kurulmuştur. Hatta muhalif Vatan'ın başyazarı Ahmet Emin Yalman'la, CHP'nin bir nevi resmi yayın organı gibi çalışan Ulus'un başyazarı Falih Rıfkı Atay arasında, hakarete varan tartışmalar yaşandığı belirtilmiştir (Karpat, 2010: 236).

Bu dönemde, meclis içindeki muhalefet, Dörtlü Taktir'le kendisini iyice ortaya koymuş, söz konusu olan bu belge, muhalefetin şikayet ve önerilerini içeren, ancak usul hataları yönünden reddedilen bir belgedir (Çaylak ve Nişancı, 2009: 308). CHP'nin etkisiz hale getiremediği kemikleşmiş muhalif isimlerden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, meclis grubuna 7 Haziran 1945 tarihinde verdikleri önergede, çok partili hayata geçişi engelleyecek tüm düzenlemelerin değiştirilmesini istemişlerdir. Ayrıca önergede artık savaş ortamının olmadığı, toplumun demokrasiye hazır hale geldiği, meclisin hükümeti kontrol etmesi gerektiği, anayasa da belirtilen hak ve hürriyetlerin tanınarak çok partiye dayanan siyasi faaliyetlere izin verilmesi gerektiği de dile getirilmiştir. İnönü yapmış olduğu açıklamada muhalefetin parti içinde yürütülmemesi gerektiğini, gerekirse yeni bir parti kurarak mücadelenin burada verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Haytoğlu, 2007: 85).

Siyasal liberalleşmenin önünün açılması, dünyada hızla yayılan demokrasi uygulamalarının bir an önce Türkiye'de de hayata geçirilmesini isteyen önerge sahiplerinden Menderes, Ağustos 1945'te, BM Anlaşması görüşmeleri sırasında, BM Anlaşmasının kişi hak ve özgürlüklerine vurgu yaptığını, bu anlaşmayı imzalayan Türkiye'nin kendi vatandaşlarına bu hakkı vermesi gerektiğini belirtmiştir. Menderese göre, BM Anayasası ile Türkiye Anayasası birbiriyle uyumluydu, ancak CHP'nin hürriyet aleyhtarı uygulamaları bu uyumu bozuyordu. Ancak, dörtlü taktiri verenlerin Eylül 1945'te parti disiplinine uymadıkları gerekçesiyle parti ile ilişkileri kesilmiştir (Günay, 2009: 95, 100).

İsmet İnönü'nün, 1945'de çok partili siyasal yaşama neden izin verdiği konusunda ileri sürülen çeşitli görüşler bulunur. Kimine göre İnönü, Tek Parti iktidarının nihai hedefini gerçekleştirirken, kimine göre ise Türkiye'de ve dünyada var olan şartlar bu kararı zorunlu kılmıştır (Tekin, 2011: 109). İnönü'yü demokrasiye geçişe zorlayan veya ikna eden bir diğer husus da hiç kuşku yok ki, uluslararası ortam ve Türkiye'nin dışişleri politikasının gerekleri olmuştur. 1940'lar Türkiye'nin Sovyetler Birliği kaynaklı bir tehdidi hissettiği yıllar olmuştur. Bu bağlamda Batı'nın desteğini almaya çalışan Türkiye, demokrasiye uzak kalamamıştır (Tekin, 2011: 109).

Milli Kalkınma Partisi, çok partili dönemin ilk muhalefet partisi olsa da asıl etkili muhalif hareket yine CHP'nin içinde vücut bulacaktır. Demirkırat veya resmi adıyla Demokrat Parti, Türk siyasal yaşamının en etkili partilerinden biri olarak varlık kazanmaya başlayacaktır. Bu bağlamda ilk girişim, Dörtlü Takrir'dir (Tekin, 2011: 109).

Genel olarak belirtmek gerekirse, halkın tek parti rejimine ve Milli Şef'in otoritesine olan güven kaybı, uluslararası değişim ve bu değişimin Türkiye'ye olan yansımaları, savaş yıllarıyla birlikte yaşanan ekonomik sıkıntılar ve artan muhalif sesler, cumhuriyeti kuran kadroyu, demokrasi arayışlarına sevk etmiştir (Günel, 2009: 92-96).

Bu bağlamda, özellikle 1940'lı yıllardan sonra, yumuşama sinyallerinin daha fazla arttığı görülmüş, çok partili sistem ve demokratikleşme konusunda daha net görüşler ortaya konulmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü bazı zamanlarda, parti içinde bir hizip olarak çalışmak yerine, CHP'nin içindeki muhalif seslerin açık bir şekilde ortaya çıkması konusunda bazı açıklamalar yapmıştır (Koltuk, 2008: 41). İnönü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında, demokratik uygulamaların artacağını ve hükümetin uygulamalarının kontrol edilmesi gereği çok partili sisteme geçişin gerekliliğini vurgulamıştır. Nitekim 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerde, CHP adaylarını kendisinin belirlememesi bu yönde olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te meclis açılış konuşmasında, Türkiye'nin tek eksiğinin, hükümetin karşısında muhalefet partisinin olmadığını, demokrasi ve hürriyetlerin tam işletilmesi halinde, bunun gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Yine kurultayda alınan kararlar, “değişmez genel başkan” veya “milli şef” uygulamasının kaldırılarak her dört yılda bir genel başkanlık seçimlerinin yapılması,

normal seçimlerin tek dereceli yapılması, daha önce parti içi muhalefet amacıyla kurulmuş olan “müstakil grup” uygulamasının kaldırılması gibi değişiklikler bu bağlamda değerlendirilebilir (Haytoğlu, 2007: 86-88).

Bunun yanında, Atatürk döneminde değişik vesilelerle dışlanan, başta Kazım Karabekir olmak üzere Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar gibi isimler, yeniden CHP milletvekili yapıp yeni dönemin meşruiyet zemini geniş tutulmaya çalışılmış, işleri bakanlarının parti genel sekreterliği, valilerin il başkanlığı görevlerini yürütmesine son verilmiştir (Günel, 2009: 93).

1945-1946 döneminde dernekler kanunu ve ceza kanununun değiştirilmesiyle, laikliğe karşı uygulamalarla komünist eylem ve söylemler dışındaki tüm propaganda ve siyasal faaliyet serbest hale getirilmiştir (Lewis, 2007: 10). Aynı şekilde, Mayıs 1946’da basın hürriyetlerini ciddi ölçüde kısıtlayan Basın Kanunu’nda değişiklikler yapılarak, basın suçlarının bir kısmı affedilmiş, gazete kapama yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verilmiştir (Karpaz, 2010: 245).

Kasım 1947 yedinci dönem kurultay kararları, CHP’nin devrimci bir parti olmaktan daha ılımlı hale geldiği yorumlarına neden olmuştur. Buna göre, hükümete istediği zaman istimlak yetkisi veren ‘Topraklandırma Kanunu’nun on yedinci maddesi kaldırılmış, Köy Enstitüleri’nin programında, eleştiriler yönünde değişiklik yapılmış, parti tüzüğü de değiştirilerek genel başkanın Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde, genel başkanın görevlerini ikinci başkanın yapması kararlaştırılmıştır (Karpaz, 2010: 295).

3.1.2.5.2. Liderler

1920’li yılların ortalarından 1940’lı yılların sonlarına kadar olan süreçte İnönü bütün yetkileri kendinde toplamıştır. Atatürk ile birlikte, devleti ve toplumu Batılı bir yönelimle yeniden inşa etmeye çalışmıştır. İnönü kendisine güvenen birisi olup, başkalarının görüşlerine başvurur, ancak kararlarını yine kendisi alırdı. Parti liderliği yaparken kendi görüş ve inançlarının hayata geçmesini düşünürdü. Atatürk’e çok saygı duyar ve O’nu velinimet olarak görürdü. Aynı zamanda Atatürk’le arasındaki mesafeyi de koruyarak, bazı zamanlar bağımsız hareket etmiş ve hatta çatışmıştır. Atatürk’ün hükümet meseleleriyle ilgili kritik kararları, yakın destekçileri ile birlikte akşam yemeklerinde almasına karşıdır. Zira Atatürk’ün putlaştırılmasına da karşı çıkmıştır (Heper, 2008: 41-44).

Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanlığı için İnönü'den başka Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'ın da adı geçse de bu isimlerin aday olmak istememelerin yanında sivil ve askeri kanadın tercihinin İnönü'den yana olması, kritik olması beklenen seçim kolaylaştırdı. İnönü yeni kabineyi kurma görevini tekrar Celal Bayar'a verdi. Atatürk'ün ölümü üzerine ilk hükümetle sadece Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bizzat İnönü'nün talebi ile yer almadı. Atatürk ile İnönü'nün son görüşmelerinde aralarının açık olduğu bilinen bir gerçektir. 1937'de başlayan kırınglık Atatürk'ün ölümüne kadar devam etti. Bu iki sabık bakanın İnönü'yü Ankara'dan uzaklaştırmak için Washington'a büyükelçi olarak atamayı öneren kişiler olması dikkat çekicidir. Celal Bayar, bu iki bakanın yerine İnönü'ye yakın isimlerden Refik Saydam'ı içişleri bakanı, Şükrü Saraçoğlu'nu da dış işleri bakanı olarak atamıştır. İçişleri bakanı aynı zamanda CHP genel sekreteri olduğundan, Saydam CHP genel sekreterliği koltuğuna oturmuştur. Kaya sadece milletvekili olarak kalırken Aras, Londra büyükelçiliğine atanarak siyasal hayattan uzaklaştırılmıştır (Çolak, 2010: 257-258).

1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanlarına verdiği yetkilerin sınırlı olmasına karşılık, İsmet İnönü, CHP ve meclis içindeki gücünü korumuş “milli şef” ve “değişmez genel başkan” sıfatlarıyla ülke kaderini doğrudan etkileyen kişi olmuştur.

3.1.2.5.3. Seçimler

1939 seçimleri İnönü'nün genel başkanlığı döneminde yapılan ilk genel seçimdir. İnönü bu seçimle ikili bir politika gütmüştür. Birinci olarak, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında önünü kesmek için uğraşan kişileri partiden uzaklaştırarak aday göstermiş ve bu kişilerin siyasi hayatlarını sonlandırmıştır. İkinci olarak TPCF önderleri Kazım Karabekir ve Rauf Orbay, SCF başkanı Fethi Okyar gibi geçmişin muhalifleriyle barışarak bunları parti desteğiyle aday göstermiş ve seçilmelerini sağlamıştır (Demirel, 2012: 172-173).

26 Mart 1939 tarihinde yapılan seçimlerin sonucunda, İsmet İnönü'nün aday gösterdiği 420 CHP'li milletvekili (14'ü kadın) ile 4 bağımsız aday (gayrimüslim) olmak üzere toplamda 424 milletvekili seçilmiştir. CHP, bağımsız adaylar için 4 kişilik kontenjan ayırmıştır. Bu uygulama ilk kez 1931 seçimlerinde başlamıştır. Ancak bu

kontenjan sayısı 1930'da 20, 1935'te 13 iken, 1939 seçimlerinde 4'e düşürülmüştür (Mahmutoğlu, 2016: 57).

Bağımsız aday kontenjanının 1939 seçimleriyle birlikte düşürülmesinin nedeninin CHP Müstakil Grubu uygulaması olduğu söylenebilir. Seçime CHP adayı olarak katılan bazı milletvekilleri seçimden sonra Müstakil Grup'u kurmak üzere partiden istifa ettirilmişlerdir. Böylece yeni bir denetim mekanizması kurulmaya çalışılmıştır (Demirel, 2012: 173).

1943 seçimleri Cumhuriyet döneminin son tek partili seçimleridir. 1943 seçimlerinden önce seçim mevzuatında birleştirmeye gidilmiş; 1942 yılında seçim mevzuatı büyük ölçüde 4320 sayılı yasada toplanmıştır. Bu toplulaştırma çalışmaları sırasında sınırlı sayıdaki değişikliklere de gidilmiştir. Gerçekleştirilen değişikliklere göre; memurların seçme haklarına kısıtlamalar getirilmiş, askerlerin, subayların, askeri memurların, polislerin ve hakimlerin birinci ve özellikle daha önceki seçimlerde yaygın olarak kullanılan ikinci seçmen olma hakları kısıtlanmıştır (Buran, 2005: 102-103).

1946 Seçimleri Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde yapılan ilk erken, ilk tek dereceli ve ilk çok partili seçimdir. Seçimlerden önce 4918 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya göre seçimlerin tek dereceli, açık oy-gizli sayım, seçimlerin yürütme yönetiminde ve yargı denetiminde yapılması öngörülmüştür. Yine bu yasaya göre; bağımsız adaylar ilk kez parti dışından aday olabileceklerdir (Buran, 2005: 104).

21 Temmuz 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ve Kalkınma Partisi'nin katılımıyla yapılan seçimler sonucunda CHP'den 397, Demokrat Parti'den 61 (gerçekte 63 olmakla birlikte iki seçim çevresinde birden aday gösterilenlerden ikisi, iki seçim çevresinde kazanmıştır) Köylü Partisinden 0 ve bağımsız 7 milletvekili seçilmiştir. Seçimler açık oy ve gizli sayım esasına göre yapıldığından; seçim sonuçları konusunda oldukça tartışma yaşanmıştır (Buran, 2005: 105).

İsmet İnönü döneminde tablo 2'de görüldüğü üzere; 1939, 1943 ve 1946 yıllarında genel seçimler yapılmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte ileriki dönemlerde yaşanan siyasal ve toplumsal süreçlerin olgunlaşmasında bu dönem belirleyici olmuştur.

Tablo 2: 1923-1938 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri

YILLAR	UYGULANAN SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİ SAYISI	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	MECLİSE GİREN SİYASİ PARTİLER
1939	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP
1943	İki Dereceli Seçim Sistemi	1	CHP	CHP
1946	Liste Usulü Çoğunluk Sistemi	3	CHP, DP, MKP	CHP, DP

Kaynak: TÜİK, 2012: 4

3.1.2.5.4. Neden İnönü?

İnönü kendi kuşağındaki askerler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemindeki sorunları bire bir yaşamış bir kişidir. İnkılapçı bir kişilikten ziyade, dengeli bir ilerlemeciliği siyasi yaşamı boyunca tercih etmiştir. Reformcu yaklaşımları olmasına rağmen Mustafa Kemal Atatürk gibi devrimci olmamıştır. Ancak askerliğin kendisine kazandırdığı en önemli özellik iyi bir taktik ve strateji uzmanı olmasıdır (Çavdar, 2001: 53-54). İnönü kariyerinin başlangıcında itibaren, bütün görevlerinde ve hizmetlerinde ciddiyetiyle yapabileceğinin en iyisini yapmaya gayret etmiştir.

Bazıları İnönü'yü diktatör olarak tanımlarken, Heper (2008: 41-45); İnönü'nün kendi kişisel çıkarları doğrultusunda keyfi politikalar uygulamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, İnönü kendisine güvenen biriydi. Başkalarının görüşlerine başvurmakla birlikte kararlarını kendisi alırdı. Siyasette, vekilden çok vasi konumunu benimsemiştir. Sağduyulu yönetime önem veren İnönü için rasyonel bir demokrat tanımlaması yapılmıştır.

İnönü yaşamı boyunca büyük bir sorumluluk duygusu taşımıştır. Önemli olup olmamasına bakmaksızın, yeni bir görevi üstlenmekte asla tereddüt etmemiştir. Kişinin yaptığı işi hiçbir zaman küçümsememesi gerektiğine, önemsiz bir konumda olsa bile önemli katkılarda bulunabileceğine inanıyordu. Ayrıca, eğer görev önemliyse, uygun sonucu elde etmek için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamıştır (Heper, 2008: 55).

Sonuç olarak, İsmet İnönü Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin kurulduğu süreçlerde önemli görevler alan, Türk siyasi hayatı açısından belirli bir döneme

damgasını vuran liderdir. 1938-1950 arasındaki yıllarda Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve uluslararası konjonktürü göz önüne alındığında, Mustafa Kemal Atatürk gibi dünya lideri olamasa da, Atatürk'ün en yakın arkadaşı olan İnönü, kendine özgü kişilik yapısıyla ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Zira Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından mirası devralan İnönü, "Milli Şef" ünvanı ile tek parti dönemini şekillendirmiştir.

3.1.3. 1950-1960 Dönemi

Türk Siyasetinde 1950–1960 yılları denildiğinde, ilk akla gelen isimlerden birisi Adnan Menderes'tir. Dolayısıyla, Menderes 1950 ve 1960 yıllarında Türk siyasal hayatında yaptıkları ve yapamadıklarıyla bir dönemde etkin rol alan liderdir. Yaşanan değişim ve gelişmeler dönemin kendine özgü koşulları çerçevesinde farklı boyutlar ve yaklaşımlarla açıklanacaktır.

3.1.3.1. Dönemin Genel Karakteri

CHP, siyasal iktidarı Demokrat Parti'ye devretmeden önce 16 Şubat 1950'de 5545 sayılı yasayı yürürlüğe sokmuştur. Bu yeni seçim yasası önemli değişiklikler getirmiştir. Buna göre, gizli oy/açık sayım ilkesi, tek dereceli seçim uygulaması ve seçim esnasında partilerin sandık başında temsilci bulundurabilmeleri sağlanmıştır. Böylece 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimin ardından iktidar el değiştirmiş ve ülke yönetimi DP'ye geçmiştir (Okutan, 2011: 134). Böylece 10 yıllık DP iktidarı başlarken, 12 yıllık Cumhurbaşkanlığı yapan İsmet İnönü'de muhalefet partisi olarak bu süreçte rol almıştır.

Diğer yandan DP'nin, CHP'ye karşı toplumdan yükselen bir muhalefetin siyasallaşmasıyla vücut bulmayıp, aksine CHP içinden bu toplumsal muhalefeti kanalize eden bir siyasal oluşum olarak yükseldiği de bilinmelidir. DP dönemini tam olarak anlamak için DP'nin ortaya çıkışına neden olan tarihsel arka planı ve sosyo-ekonomik yapıyı çözümlenmek gerekir (Çemrek ve Uluer, 2017: 401).

DP, kuruluşundan itibaren her türlü aşırılıktan imtina ederek, kanun dışına çıkmadan, halka dayalı, ortak tarihe ve kültüre vurgu yapan pragmatist bir siyaset izleyerek iktidara gelmiş, bu şekilde de büyük bir toplum mühendisliğinin yaşandığı 27

yıllık tek parti iktidarına kansız ve muvazaasız olarak son vermiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 193).

DP, liberal ekonomik ve politik hedeflerin mücadelesinin verildiği bir partidir. DP programı, teorik olarak yerel yönetimlere ağırlık verilmesini ve merkezi hükümetin yetkilerinin sınırlandırılmasını öngörüyordu. DP, özellikle köylü kesimi ve küçük esnaflar arasında popüler hale gelen bir parti olmuştur (Bektaş, 1993: 32).

Seçimlerin ardından TBMM'nin 22 Mayıs 1950 tarihli oturumunda Bayar Cumhurbaşkanı, Kor Altan ise Meclis Başkanı seçilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 195). Sıra Başbakanın atamasına gelince Menderes Bayar'a Köprülü'yü teklif etmiş, fakat Bayar hükümeti kurması için Menderes'i görevlendirmiştir. Ayrıca Partinin liderliğini de Menderes'e devretmiştir (Bayar, 2010: 142-143).

3.1.3.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

2. Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçişle birlikte; "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyal Demokrat Partisi, İslam Koruma Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Türkiye Yükselme Partisi ve Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi gibi farklı ad ve amaçlar doğrultusunda kurulan siyasal partilerde vardır (Turan, 1999: 225). Ancak, bu partiler siyasal yaşamda etkin bir varlık gösterememişlerdir. Eroğul, bu süreç içerisinde halkın büyük bir kesiminin DP'nin üyelerine sağladığı kişisel çıkar seçeneğinden yararlanmak ve seçkinlerin yerine geçmek için DP'ye yöneldiğini belirtmiştir (Eroğul, 1988: 13).

Demokrat Parti'nin demokrasinin evrensel boyutta gerçekleşmesini sağlamak ve temel hak ve özgürlükleri genişletmek gibi temel hedefleri vardır. Bununla birlikte, seçim güvenliği, tek dereceli seçim sistemi, din özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü gibi alanlar üzerinde durulmuştur. Özel girişim ve sermaye ekonominin temel unsuru olarak görülmüştür (Tunaya, 1995: 662). DP'nin siyasal hayata adım attığı dönemde liberal bir anlayışı benimsediğı ve savunduğı söylenebilir.

Liberal anlayışla hareket eden DP, yeni girişimci ve tüccar sınıfı ile liderlik kadrolarını oluşturmuştur. Zira tek parti döneminin seçkinleri ile savaş sonrasında ortaya çıkan alternatif seçkinlerin beklenti ve çıkarları birbirinden farklıdır. Aynı zamanda, DP alternatif seçkinlerin yanında köylüler ve yerel seçkinlerin de çıkarlarına ve beklentilerine cevap vermeyi hedeflemiştir (Demirel, 2004: 25).

DP; CHP'nin laiklik anlayışı ve dini gruplara karşı yürüttüğü katı politikalara karşı, daha hoşgörülü ve yumuşak tutumu özellikle kırsal alanda yaşayan halkın partiyeye olan desteğini artırmıştır. Bununla birlikte, DP tek parti yönetiminin uygulamalarına karşı muhalefet etmiş ve toplumda benzer görüşe sahip olanlar tarafından da desteklenmiştir (Örs, 1996: 151).

3.1.3.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

Kurtuluş Savaşından çıkan Türkiye, yıllardır batı emperyalizmine pazar olmuş ülkemizi yabancı sermayeden kurtararak tam ekonomik bağımsızlık hedeflenmiştir. Bu yıllarda özel teşebbüste yeterli sermaye birikiminin bulunmaması devleti ekonomik hayatta daha aktif faaliyete zorlamıştır. Türkiye'de 1950 yılına kadar uygulanan ekonomik model devletçiliktir. Türkiye'nin böyle bir modeli tercih etmiş olması biraz da şartların zorlaması sonucudur. II. Dünya Savaşı yıllarının olumsuz ekonomik koşulları, CHP hükümetini 7 Eylül 1946'da radikal kararlar almaya iterek ekonominin toparlanmasına çalışılmıştır. Ekonomiye yapılan bu müdahale ile TL'nin döviz karşısında değeri yeniden belirlenirken, halk uzun bir süredir çektiği ekonomik sıkıntıları bir müddet daha çekmeye mecbur bırakılmıştır. 7 Eylül kararlarının ekonomik ve siyasal sonuçları DP'ye yaramıştır. Halkta biriken memnuniyetsizlik DP'ye oy olarak dönerken, 1946'daki acı reçetenin olumlu sonuçları da DP döneminde görülmeye başlanır.

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan soğuk savaş dünyayı ikiye bölerken, ülkemizin stratejik öneminin artmasına ve dış yardımların ülkemize akmasına neden olmuştur. 1947 yılından itibaren ABD'den Truman Doktrini ile başlayan yardım, 1948'de Marshall Planı çerçevesinde genişleyerek uzun yıllara yayılmıştır (Öztürk, 1996: 189). DP devrinde bu uluslararası konjonktüründe katkısıyla büyük yardımlar sağlandı. Kore savaşı da gerek yardım boyutu gerekse uluslararası alanda tarım fiyatlarının yükselmesi nedeniyle ekonomik açıdan olumlu etkiler sağlamıştır.

14 Mayıs 1950'de iktidarın değişmesi ülkemizde köklü bir ekonomik değişimin olacağına yönelik bir beklenti yaratmamıştır. 1946'dan itibaren CHP hükümetlerinde de hızlı bir liberalleşme eğiliminin başladığını söylemek mümkündür. Bu değişim iç ve dış şartlarında zorlamasıyla DP döneminde hızlanarak gelişme imkanı bulmuştur. CHP ile DP'nin tüzüğü incelendiğinde DP'nin ekonomide resmi yerleşmiş anlayışın ötesinde birtakım değişikliklerin de olacağı anlaşılmaktadır. Bu farklılığı uygulanan devletçilik

ilkesinin yorum tarzında görmekteyiz (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1949: 15). DP'nin ekonomiye bakışının CHP'den en önemli farkı, özel teşebbüse verdiği önemden dolayı daha liberal bir ekonomik modeli benimsemiş olmasıdır.

Menderes ancak bu yollardan gidilerek, hayat pahalılığını önlemek, maliyetleri dünya seviyelerine yaklaştırmak, üretimi hayat pahalılığı ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak, iş ve üretim hacmini genişletmenin mümkün olacağını, dolayısıyla bunun sonucu olarak hayat standardının yükseleceğini, geniş çiftçi ve işçi kitlelerinin refaha kavuşacağını düşünmektedir. Menderes'in meclise getirdiği bu programın liberalizm yolunda özel sektöre verilen değeri gösterirken, üretim ve yatırım konularına da ayrı bir önemin verildiğine dikkat çekmektedir (Avcıoğlu, 2001: 702).

1950–1954 arası DP'nin “Altın Çağları” olarak kabul edilir. Bunun en önemli nedeni, DP iktidarının iktisadi başarılarıdır. Bu başarının temelinde önce büyük ölçüde karayollarının yapılması, tarım alanında gerçekleştirilen atılımlar ve sanayi alanında başlayan fabrikalaşma çabaları yatmaktadır. CHP'nin DP'den farklı bir ekonomik programı olmadığından, iktisadi bir direnç göstermemiştir.

Bu dönemde, ülkenin iktisadi koşullarında hızlı iyileşmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve NATO'ya üye olma çabası Batılı ülkeler tarafından dikkatle izlenmiş ve olumlu değerlendirilmiştir. Kuşkusuz bu girişimler Türkiye'ye kredi olarak geri dönmüştür. Ayrıca, tarım ürünlerinde de makineleşmeye bağlı olarak ciddi artışlar sağlanmış ve dış piyasalara satış mümkün olabilmıştır. İklim koşullarının elverişli olmasının da yardımıyla tarım alanında sağlanan hızlı iyileşmeler, toplumsal refahta ciddi yükselişler sağlanmıştır. Demokrat Parti'nin “liberal” politikaları sonucu ülke, iktisadi mana da ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bu iyi gidiş fazla sürmemiş, tıpkı siyasal yaşamda olduğu gibi iktisadi koşullarda da birtakım yanlış uygulamalar kendini göstermeye başlamıştır (Okutan, 2011: 136).

3.1.3.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra takip etmeye başladığı, Batı ile iş birliği siyaseti DP döneminde de devam etmiştir. ABD'nin komünizmin yayılmasını önlemek için uygulamaya koyduğu Truman Doktrini ve Marshall Planı girişimleri Türkiye'ye bir rahatlama getirmiş ise de SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehdidini tamamen ortadan kaldıracak nitelikte değildir. Türkiye bu tehlikeden ancak NATO'ya üye olarak kurtulabilmeyi planlamıştır.

4 Nisan 1949'da ABD'nin öncülüğünde Kanada ve Batı Avrupa Ülkeleri tarafından kurulmuş olan NATO'ya üyelik için Türkiye haziran ayında müracaatta bulunmuş, fakat İngiltere, Norveç, Danimarka ve Hollanda gibi devletlerin karşı çıkmaları sebebiyle bir sonuç alınamamıştır. İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirebilmek için Türkiye ve Mısır'ın da içinde bulunduğu bir Ortadoğu komutanlığı kurmayı planlıyor, Türkiye'nin bu savunma sistemi içinde yer almasını istediğinden NATO üyeliğine karşı çıkıyordu. Batı Avrupa Ülkeleri de Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinin Sovyetler Birliği'ni kızdıracağını, bunun da kendilerine zarar vermesinden korktukları için istekli davranmıyorlardı. Bununla birlikte, Türkiye bu konudaki çabalarından vazgeçmedi. 20 Haziran 1950 tarihinde Kore savaşı çıktığı zaman Birleşmiş Milletler üye ülkelerden asker talebinde bulunmuştur. Türkiye bu talebe cevap vermiş ve bir tugay asker göndermiştir. Ancak, bu kararın ardından Türkiye, NATO'ya girmek için tekrar müracaat etmiştir (Turan, 2009: 303).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Yunanistan'ın Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Batı bloğu ile yakınlaşmaları NATO'ya girmeleri ve Balkan Paktı gibi savunma sistemlerinde yer almaları iyi ilişkiler içinde olmalarını sağlamıştır. Fakat, Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs Ada'sını ilhak için harekete geçmesi ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı biter bitmez oluşmaya başlayan Rus tehdidinin etkili olduğu alanlardan biride Balkan yarım adasıdır. Bu bölge iki blok arasında ayrılmıştır. Bu ikiye bölünmüşlük Tito'nun Moskova'dan farklı bir politika izlemeye başlaması sonucunda Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasıyla yeni bir boyut kazanır (Fırat, 2002: 588).

1930'dan sonra samimi bir şekilde cereyan eden Türk-Yunan ilişkileri, ikinci Dünya Savaşında ve onu takip eden dönemde müşterek düşmana karşı birlikte hareketi gerçekleştirmiş, Truman Doktrini ile elde edilen ortaklaşa yardım ve Kuzey Atlantik Paktı'na birlikte katılma olgusu bu iki devleti birbirine daha sıkı bağlamıştır. Diğer yandan yukarıda da bahsettiğimiz gibi Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılışı sonrasında bağımsız bir politika izlemeye başlaması, Batı'dan yardım görmesini ve üçlü Balkan Paktı'nın akdini kolaylaştırmıştır (Duman ve Haktan, 2012: 311).

3.1.3.5. Dönemin Siyasal Analizi

Türk siyasal hayatında tek parti döneminin ardından çok partili hayata geçişle birlikte başlayan 1950-1960 arasındaki dönem siyasal açıdan önemli gelişmelerin

yaşandığı yıllardır. Bu dönem, demokrasi kültürü bakımından bir başlangıç olmuştur. Bu başlık altında Adnan Menderes döneminde yaşanan olaylar, siyasal gelişmeler ve Adnan Menderes'in liderlik yönü incelenecektir.

3.1.3.5.1. Olaylar

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, toplumsal beklentilerin artık ertelenebilecek bir düzeyde olmadığını göstergesi olmuştur. 27 yıl iktidarda kalmış olan Cumhuriyet Halk Partisi, belirgin bir hoşnutsuzluk doğurmuştur. Aslında, uzun zaman iktidarda kalmış bir siyasal partinin toplum nezdinde her geçen gün güçlenmesi mümkün değildir. Buna, zaman zaman pratik edilen otoriter temayüller de eklenince, Demokrat Parti'nin önünü açacak koşullar olgunlaşmıştır.

Toplumun beklentisi, yoksulluktan kurtulmak ve demokratik yolların açılmasıdır. Demokrat Parti iktidarı bu beklentilere kısmen de olsa cevap vermeye başlamıştır. Nitekim Parti programında “devri sabık” yaratmayacağız sözünün verilmiş olması bile geçmişe takılıp kalınmayacağını bir göstergesi olmuştur. Ancak, ilerleyen yıllarda bu durum değişecektir. Yine de Demokrat Parti dönemi özgürlükler açısından önemli sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Dönemin ilk yılları demokratik gelişmeler bağlamında önemli mesafelerin kaydedilmesine sahne olmuştur. Basın üzerindeki baskılar azaltılmış, düşüncenin açıklanması ve örgütlenebilmesi için hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, bu özgürlükçü ortam, ilerleyen yıllarda aynı şekilde devam etmemiş, hava neredeyse tam tersine dönmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi koşullar da söz konusu değişime paralel bir seyir izlemiştir (Okutan, 2011: 136).

1950 seçim zaferinin rüzgarını da arkasına alarak yola koyulan Demokrat Parti'nin ilk icraatlarından biri din konusunda olmuştur. Hatta Adnan Menderes hükümet programını açıkladığı Meclis konuşmasında konu üzerinde durmuş ve Atatürk devrimlerini tasniflemiştir. Buna göre devrimler, halkın benimsemesine göre değerlendirilecektir. Benimsenen devrimlerin korunacağını söyleyen Menderes, laikliğin halk tarafından kabul görmediğini ima etmiştir. Bu söylemin bir devamı 29 Kasım 1955 yılında yine Menderes tarafından ifade edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gücünden bahseden Menderes, “şu anda isterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz” demiştir (Okutan, 2011: 137).

1950 genel seçiminin hemen akabinde ilk düzenlemeler yapılmıştır. Haziran ayında ezanın Arapça okunması ve Temmuz'da da radyoda dini program yapma yasağı kaldırılmış, okullardaki din dersleri de ekim ayında zorunlu hale getirilmiştir. 25 Temmuz 1951 tarihinde “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” kabul edilmiştir (Atılğan, 2016: 430).

DP'nin din konusundaki ılımlı tavrı, ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Menderes'in 1958 yılında Said-i Nursi ile Emirdağ'da görüştüğü ifade edilmiş, dindar kesimin ilgisi giderek artmıştır. DP'nin din konusundaki tavrı ve düzenlemelerinde birkaç husus bir arada etkili olmuştur. Öncelikle, özgürlükleri öne alan ve siyasal çizgisini bu çerçevede belirlemiş bir siyasal partinin dini özgürlükleri yok sayması mümkün olmamıştır. İkincisi, Türk halkı için din önemli bir yol gösteren olarak varlığını korumuş, dolayısıyla sadece DP'nin değil bütün siyasal partilerin bu durumu dikkate alma zorunluluğu olmuştur. DP için dindar kitle her zaman önemli bir siyasal taban olarak düşünülmüştür (Okutan, 2011: 138).

Demokrat Parti'nin “milli irade” söylemi önemli bir dayanak noktası olmuştur. Halkın çoğunluğunun desteğini alarak iktidar olması, devlet kurumlarını tekeline almak kabilinden yanlış bir sonuca götürmüştür. Bu durum, tek parti dönemi zihniyetinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Oysa, çok partili sistemlerde devlet kurumlarının tarafsızlığı esas alınmalıdır, ancak uygulamada bu durum görülmemiştir. Hatta CHP'liler devlet radyosunu tekelleştirdiğine dair hükümeti suçladıklarında Adnan Menderes, denetleme yetkisinin hükümette olduğu bir organ için mevcut durumun gayet demokratik olduğunu savunmuştur (Atılğan, 2016:427-428).

DP'liler için sorun, CHP'den daha çok İsmet İnönü idi. İnönü, geçmişle özdeşleştirilmekteydi ve partinin başında bulunduğu sürece çok partili siyasal yaşamın sağlıklı bir biçimde yürütülebileceğine inançları yoktu. Bu bakış açısı, geçmişle ilişkilendirilen birçok şeyin sorun haline gelmesi demektir. Nitekim CHP düzenlemesi olan Köy Enstitüleri 1954 yılında kaldırılmıştır. Bundan önce ise CHP ve Halkevlerinin mallarına ilişkin bir düzenleme de yapılmıştır (Çemrek ve Uluer, 2017: 414).

8 Ağustos 1951 yılında çıkarılan bir kanunla, belediyelerin ve bir takım devlet teşekküllerinin siyasi partilere bedelsiz olarak devrettikleri taşınmazların önceki sahiplerine geri verilmesi öngörülmüştür. Aynı kanun halkevleri olarak kullanılan ve bir siyasi parti adına kayıtlı olan taşınmazların da devlet adına kaydedileceklerini hükme

bağlamıştır. Mart 1954 yılında bir Basın Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre, devletin siyasi ve mali prestijine ve vatandaşın özel yaşamına zararı olan yazıların cezalandırılması hükme bağlanmıştır. Muhalefet, gelişmelerden son derece rahatsız olmuştur. Hatta DP'nin birtakım altyapı ve fabrika inşaatlarının seçmenler dikkate alınarak gündeme alınmasını eleştirmişler ve birçok çimento ve şeker fabrikasını “seçim fabrikaları” olarak nitelendirmişlerdir. DP, demokrasinin vazgeçilmezi olarak kabul edilen muhalefet olgusunu kabullenip, hukuki sınırlar ve siyasi teamüller çerçevesinde hareket edeceği yerde, yaptığı yeni düzenlemelerle bastırma yoluna gitmiş, adeta tek parti anlayışı doğrultusunda hareket etmiştir. Muhalefet üzerindeki baskı gün be gün arttırılmış, basın kanunu sertleştirilmiş, devlet olanaklarının DP tekeline alınması için düzenlemeler yapılmıştır (Okutan, 2011: 140-142).

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasi sistem önemli değişiklikler geçirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin başı çektiği iki kutuplu güç bloğu, Soğuk Savaş döneminin başlamasına neden olmuştur. İki büyük güç arasında Türkiye tercihini Batı Blokundan yana kullanmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri sona ermiş, Boğazlar ve Kuzey Doğu Anadolu üzerindeki Sovyet taleplerine direnmekle beraber, ABD öncülüğündeki ittifakın içinde olmanın avantaj sağlayacağını düşünmüştür. Şubat 1952'de NATO üyeliğiyle Türkiye, ittifakın askeri kanadın da yerini almıştır (Çemrek ve Uluer, 2017: 414).

Kıbrıs konusu, Türkiye'nin hem dış hem de iç politikası için büyük bir önem arz etmiştir. 1950'li yıllar sorunun başladığı tarihler olması itibariyle önemlidir. Sorun, ilerleyen yıllarda daha da çetrefilleşecek ve Yunanistan ile ilişkiler ve hatta Batı dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde rol oynayacaktır (Okutan, 2011: 148).

3.1.3.5.2. Liderler

Menderes'in DP üzerindeki olağandışı güç ve otoritesinin çeşitli kaynakları vardır. 1950 öncesinde parti üzerinde belli bir nüfuz sahibi olan Menderes, 1950 seçimlerinden sonra başbakan ve parti genel başkanı seçilmesiyle birlikte, parti üzerindeki iktidarını artırmıştır. Menderes'in parti lideri olarak sahip olduğu meşruiyet ve hiyerarşik yetki de parti içindeki karşıtlarının istifa etmeleri veya ihraç edilmeleriyle sonuçlanmıştır (Sayarı, 2008: 90).

Başta Adnan Menderes olmak üzere DP liderleri farklı görüşler, eleştiriler ve yönelişlere karşı son derece tahammülsüz bir tutum sergilemişlerdir. Ancak, DP'nin

yapısal özellikleri tek sesliliğe ve lidere mutlak itaate elverişli değildir. Zira Menderes DP iç mücadelelerinin çok çetin ve ibret verici safhalardan geçtiğini ifade etmiştir. Bu anlamda, DP'nin önemli isimlerinden Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Kazım Taşkent ve Fethi Çelikbaş gibi isimler istifa ederek farklı girişimlerde bulunmuşlardır (Atılğan, 2016: 441). Bu girişimler Menderes'e muhalefet olma veya karşısında parti kurma gibi çabalarla sonuçlansa da, Menderes rakipleri karşısında sahip olduğu liderlik yetenekleriyle on yıllık bir döneme önderlik etmiştir.

Tek parti döneminden beri siyasal yaşamda aktif bir rol alan Adnan Menderes, CHP'den ayrılıp yeni parti kurduktan sonra Türk siyasal hayatında önemli bir önder olmuştur. 1960 darbesi sonrasında idam edilmiş, ancak günümüzde sürekli hatırlanan ve hatırlatılan bir siyasi lider konumdadır.

3.1.3.5.3. Seçimler

Seçimlerden önce çıkarılan 5545 sayılı milletvekili seçimi kanunu ile adi çoğunluk yönteminin kabul edilmiş olması sayılmazsa, bu yasa ile demokratik nitelikte düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerin en başta geleni, seçimlerin yargı yönetim ve denetiminde yapılmasıdır. Ayrıca bir "Yüksek Seçim Kurulu" oluşturulması öngörülmektedir (Buran, 2005: 105).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde; DP %53,3 oy oranı ile 401 milletvekili, CHP %39,9 oranı ile 69 milletvekili ve Millet Partisi %3,1 oy oranı ile 1 milletvekili ile parlamentoya girme hakkını elde etmişlerdir (Bilgiç, 1995: 7). Listeli çoğunluk sisteminin uygulandığı 1950 seçimlerine bakıldığında alınan oy oranlarıyla temsiliyet arasında orantısızlık olduğu da görülür. Zira DP %53,3 oya karşılık %83,57'lik temsil oranı elde etmiştir (Erdoğan, 2005: 159).

Adnan Menderes, 1950'deki seçim zaferinin ardından 29 Mayıs'ta kurduğu ilk hükümetin programını milletvekilleri önünde okurken "Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hakim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor" demiştir. Bu cümlede kritik bir rol oynayan ve sonraki on yıllarda sağ kanat siyasetin en merkezi kavramlarından biri olacak olan 'milli irade' kavramından DP'lilerin ne anladığı zamanla anlaşılacaktır. Yürürlükteki 1924 Anayasası, DP'nin çoğunluğun tahakkümüne dayalı demokrasi anlayışına güçlü bir meşruiyet çerçevesi veriyordu. Bu yüzden iktidara gelene kadar hep vaat etmelerine rağmen anayasa değişikliğine gidilmemiştir (Atılğan, 2015: 427-428). 1950

seçimlerinin ardından, seçim mevzuatında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, 1950 seçimleri demokratik ilkelerin yerleşmesi bakımından bir dönüm noktasıdır.

DP iktidarının devamı bağlamında, ikinci seçim 2 Mayıs 1954 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu seçime ekonomik alanda başarılı icraatlar gösteren DP avantajlı bir şekilde girmiştir. Seçimle sonucunda; oyların %57,5'ini alan DP 502 milletvekili, %35,29'unu alan CHP 31 milletvekili, %4,8'ini alan Cumhuriyetçi Millet Partisi 5 milletvekili çıkarmışlardır. 1954 seçim sonuçlarına göre iktidar partisi olan DP oylarını ve temsiliyetini artırırken, muhalefet partisi olan CHP'nin ise oylarının ve temsiliyetinin düştüğü görülmektedir (Buran, 2005: 106).

Tablo 3: 1950-1960 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

YILLAR	UYGULANAN SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİ SAYISI	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	MECLİSE GİREN SİYASİ PARTİLER
1950	Liste Usulü Çoğunluk Sistemi	3	CHP-DP-MP	CHP
1954	Liste Usulü Çoğunluk Sistemi	5	CHP-CMP-DP-İP-KP	CHP-CMP-DP
1957	Liste Usulü Çoğunluk Sistemi	5	CHP, CMP-DP-HP-VP	CHP, CMP-DP-HP

Kaynak: TÜİK, 2012: 4

Büyük seçim zaferleri yaşayan DP iktidarının ikinci döneminde, ülkedeki olumlu hava ekonomik koşulların kötüleşmesi, iç siyasi tartışmalar ve gerginlikler nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler nedeniyle DP sahip olduğu avantajı kaybetmemek için 1958 yılında yapılması gereken seçimler bir yıl öne alınmıştır. Yapılan seçim sonucunda; DP %47,9 oy oranı ile 424 milletvekilliği, CHP ise %41,1 oranı ile 178 milletvekilliğini almıştır (Okutan, 2011:135). 1957 seçimlerinde DP oy kaybına uğrarken, CHP'nin oy oranını artırdığı görülmektedir. Adnan Menderes döneminde tablo 3'te görüldüğü üzere; 1950, 1954 ve 1957 yıllarında genel seçimler

yapılmıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte 1950 ile 1960 yılları arasında yapılan seçimler demokratikleşme süreci ve çoğulculuk açısından önem taşımaktadır.

3.1.3.5.4. Neden Menderes?

Menderes'in kişiliği, hayranları ve eleştirenleri üzerinde farklı ve zıt izlenimler yaratmıştır. Hayranları onu duyarlı, zeki ve müşfik bir insan olarak tarif ederken, karşıtları kaba, başkalarının kaygılarına duysız ve güvenilmez bir insan olarak tanımlamıştır. Ancak hemen herkes onun gayet utangaç ve pek az yakın dostu olan yalnız bir insan olduğunu, yabancıların yanında rahat edemediği, gününün gününe uymadığı ve zaman zaman depresyona girdiği konusunda hemfikirdir. Bu yalnızlık duygusunun esasen çok küçük yaşta öksüz ve yetim kalmış olmasından kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür (Sayarı, 2008: 88).

Menderes, ilk gençlik yıllarında romantik-vatansever ve ulusalcı bir çizgidedir. Ülkenin o günkü koşullarında gençliğin çoğunluğu gibi, vatanın kurtuluşu için hayatından vazgeçebilme ideali ön plana çıkmaktadır. 1922 yılından 1930'lara kadar ise ölme yerine yaşayıp vatani yeniden inşa etmek ideali egemen olmuştur. Bu dönemde etkin üretim, ticaret ve kredi çalışmaları gibi ekonomik içerikli alanlarla ilgilenmiştir (Ülker, 2011: 10).

Menderes'in karizmatik kişiliği, onun kitleleri seferber etme ve peşine düşürme yeteneğine katkı yaparken, atılgan ve biraz istikrarsız kişiliği ise bir lider olarak önündeki en ciddi engeldir. Tüm siyasi yaşamı boyunca ani kararlar vermeye, bir şey söyleyip hemen arkasından başka bir şey söylemeye, dikkatini hızla başka noktalara çevirmeye ve bir konudan ya da projeden diğerine atlamaya eğilimli olmuştur. Kişiliğinin atılgan ve istikrarsız yanı, özellikle kendini Türkiye'nin 1959-60'ta girdiği yükselen kriz ortamının merkezinde bulunduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Duygusal ve çabuk parlayan bir insan olduğundan, 1960'ların ilk aylarında Ankara'da askeri darbe söylentileri dolanmaya başladığında, heyecana kapılmış ve büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Özel kalem müdürüne göre, "kısa sürede o kendine güvenen ve kararlı Menderes gitmiş, yerine ne yapacağını bilmez, kararsız ve kendini olayların akışına bırakmış bir adam gelmişti". Menderes'in yapıcı eleştiriyi kabul etme konusunda gösterdiği direnç, onun bir siyasi lider olarak davranışlarını olumsuz biçimde etkileyen başlıca kişilik kusuru olarak belirtilmiştir (Sayarı, 2008: 89-90).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin siyasal yaşamına damga vuran devlet adamları ve önderler arasında Adnan Menderes'in de önemli bir yeri vardır. Bu dönem içerisinde askeri darbe ile iktidardan indirilip idam edilen tek başbakan ve siyasal parti lideridir. Menderes, siyasi önderler arasında mizacı ve yapısı ile siyaset alanındaki performansı arasında birebir ilişki kurulabilen bir kişi olarak öne çıkmaktadır (Çulhaoğlu, 2001: 79).

Menderes'in partideki gücü, sadece hiyerarşik yetkilerine ya da DP'nin kuvvetli seçmen kitlesinden kaynaklanmıyordu. O'nun liderlik yeteneği, kendisiyle astları arasında duygusal bir bağ yaratmasını sağlıyordu. Kişilerin kendisine gösterdikleri duygusal sadakatin ortaya çıkmasında Menderes'in karizmatik siyasi kişiliği etkili olmuştur. Menderes'in siyaseti kişiselleştirme eğilimi, 1950'den 1960 yılına kadar süren DP ve hükümet liderliğinde de net olarak görülmüştür (Sayarı, 2008: 91). Menderes'in liderlik üslubunda siyasi hamiliğin ve siyasetin kişiselleşmesinin büyük yeri vardır. 1950 sonrası dönem Türk siyasal yaşamındaki siyasal, ekonomik ve uluslararası alanda yaşanan konjonktürel gelişmelere bağlı olarak Menderes'in, karizmatikliği ile Türk siyasetinde liderliğini pekiştirmiş olduğu söylenebilir.

3.1.4. 1960-1970 Dönemi

Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarının 27 Mayıs darbesiyle sona ermesi sonucu Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Demokrasiye ve siyasal süreçlere darbelerle ara verilmesi son derece antidemokratik bir uygulamadır. Darbenin ardından normalleşme sürecine geçilmesiyle birlikte bu döneme etkisini vuran lider Süleyman Demirel olmuştur. Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak hem Süleyman Demirel hem de Adalet Partisi 1960-1970 döneminde Türk Siyasal hayatına yön vermiştir.

3.1.4.1. Dönemin Genel Karakteri

1960'lı yıllar, Türk siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan Süleyman Demirel ile bütünleşen bir süreci özetlemektedir. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri Adalet Partisi'nin bir siyasi örgüt olarak hızlı bir şekilde oluşumu ve yükselişi olmuştur. Aslında gerek kadrosu gerek programı açısından AP, eski Demokrat Parti'nin çok yakın mirasçısı olarak kabul edilmiştir (Bektaş, 1993: 31).

1960'lı yıllardan 2000'e kadar geçen yaklaşık 40 yılın 13 yılında başbakanlık, 7 yılında da cumhurbaşkanlığı yapan Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin

neredeyse yarım yüzyılına politik olarak damgasını vurmuştur. Bu 40 yılın 20 yılında doğrudan iktidar mevkiinde bulunan Demirel'in 'altın yılları' 1965-71 arasında salt çoğunlukla iktidar olduğu dönemdir (Öngider, 2001: 109). Demirel görevde kalma süresinin uzunluğu açısından Türk siyasal hayatında ayrı bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, başbakanlık yaparken altı kez görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca ordu tarafından iki kez görevden alınan tek liderdir. Bu anlamda, Türkiye'nin yaşamış olduğu demokrasi krizlerinde ve demokrasiye dönüş süreçlerinde kilit role sahip bir lider olmuştur. Zira uzun bir siyasi yaşamı olan Demirel, halk tarafından "baba" olarak isimlendirilmiştir (Arat, 2008: 101). Demirel'in Türk siyasetinde kalıcı bir unsur haline gelmesinde bu dönemde ki performansının önemli bir payı vardır.

Cumhuriyetle birlikte kapitalistleşme sürecinde belirli adımlar atan Türkiye'nin dünya kapitalist sistemi içindeki yeri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından belirlenecektir. Bu savaşın sonrasında dünya kapitalist sistemi ABD'nin hegemonyasında yeniden şekillenirken, iktisadi olarak Türkiye'de bu sisteme uygun bir iktisadi gelişme sürecine girmiştir (Öngider, 2001: 110).

3.1.4.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

1960-1971 döneminin siyasal gelişmeleri hızlı, çok yönlü, yerel olanla uluslararası olanın kaynaşıp kesintiye uğrayan sıçramalarla ilerlediği, devletin ve toplumun daha önceden hiç bilmediği kurum, örgüt ve mücadele biçimleriyle tanıştığı bir dönem olarak nitelendirilebilir (Atılgan, 2015: 543).

1960'lı yıllar sadece Türkiye'de değil, Batı Avrupa'da da yeni bir siyasal dalgalanım ortaya çıktığı dönemdir. Yaşanan bu siyasal dalgalanım eş zamanlı bir şekilde Türkiye'ye de yansımıştır. Türkiye'de bu dönemde yaşanan gelişmeler daha önceki dönemlerin aksine iç dinamik kaynaklı olmamıştır. Tarihsel Blok'u oluşturan ordu-aydınlar-bürokrasi üçlüsü, bu dönemden itibaren hem kendi içlerinde çekişme yaşamış hem de birbirlerini tasfiye etmeye çalışmışlardır. Özellikle Tarihsek Blok içerisindeki aydınlar ve ordu kanadı birbirini tasfiye etmek için iktidarı elde etmek istemiştir (Kahraman, 2008: 212). 1950'li yıllarda merkez bürokrasisi seçilmiş kenar temsilcilerini egemenliği altına almaya çalışmıştır. Zira Şerif Mardin 1950'lerin temel çatışma eksenini "bürokratik merkez" ile "demokrat" kenar olarak belirtmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturulan sosyo-politik düzenin korunmasını amaçlayan

devlet bürokrasisi ve aydınlardan oluşan merkezle değişim isteyen kenar olarak tanımlanan çatışma eksenini 1960'lı yıllara da egemen olmuştur (Kalaycıoğlu, 2014: 518).

Diğer taraftan, 1960 sonrası dönem, çeşitli nedenlerle bastırılan ideolojilere kendini ifade etme fırsatı tanımıştır. Neredeyse her ideolojinin, hatta kendi içinde bölünmelerinin, siyasal veya örgütsel kuruluşları faaliyet gösterebilmiştir. Elbette bu gelişme, hızlı bir siyasal ve toplumsal kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 1960 sonrası dönemde Türkiye, birçok şeyin konuşabildiği ama bir yandan da toplumsal kargaşanın ve siyasal istikrarsızlığın zemininin adeta hazırlandığı bir ülke görünümünün de olmuştur (Okutan, 2011c: 155).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısı dışında gerçekleştirilen ilk askeri müdahaledir (Ahmad, 2009: 147). Akşin (2018: 265), bu askeri müdahaleyi hem darbe olarak görmekte, hem de devrim olarak tanımlamaktadır. Nitekim Akşin'e göre, 27 Mayıs Türkiye'de Atatürk ve İnönü'nün kurmuş oldukları demokrasinin temellerini genişletip pekiştirmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi ile DP süresiz biçimde kapatıldı ve partinin 4 milyondan fazla üyesi bir anda boşlukta kaldılar. Bu boşluğu doldurmak amacıyla Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi kuruldu. Bu iki partide demokrat oyları kendilerine çekmeye çalıştılar. Ancak, Yeni Türkiye Partisi başarılı olamayınca, DP taraftarları 1961 tarihinde emekli bir general olan Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan AP'yi, DP'nin mirasçısı olarak kabul etmiştir. Gümüşpala kısa sürede eski DP mensuplarını partisinde toplayarak faaliyete geçmiştir. Kuruluş yıllarını Gümüşpala'nın liderliğinde örgütlenmekle geçiren parti, kısa bir süre sonra, 1964'de Gümüşpala'nın ölümüyle bir liderlik krizi yaşamıştır. Bu süreçte Süleyman Demirel Adalet Partisi'ne genel başkan seçilmiştir (Bektaş, 1993: 33-34). Lider krizini aşan AP ile DP arasında birçok benzerlik vardır. Türk siyasal hayatında belirli dönemlere karşılık gelen bu partiler belirli seçkin grupların toplumu kontrol altında tutma eğilimlerine karşı ortak tavır sergilemişlerdir.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile başlayan 1960-1971 arası dönemde, siyasal kurumların yeniden teşkilatlandırıldığı, toplumsal ve ekonomik hayatın yeni amaçlara göre planlandığı ve yeni oluşumların doğduğu bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde yeni

bir anayasa ve yeni bir ekonomik düzen benimsenmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 268). Bu döneme damgasını vuran ve iktidarı elde eden siyasal hareket AP olmuştur.

3.1.4.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

1960-1970 döneminde Türkiye’de toplumsal hareketlilik ivme kazanmıştır. Yoğun bir ithal ikameci anlayışa dayalı bir sanayileşme çabası ile birlikte geniş çaplı kente göç olayı yaşanmıştır. Merkez-çevre bağlamı dışında, 1960’lardan itibaren işçi-işveren ayrımından söz edilmeye başlanmıştır. Özellikle seçim dönemlerinde geleneksel bağların yanı sıra yerleşim birimi ve toplumsal sınıf gibi değişkenler üzerinde durulmuştur (Kalaycıoğlu, 2014: 521). Türkiye, 1960 yılının ardından yeni bir döneme girmiş ve yeni bir siyasal oluşum başlamıştır. Zira siyasal alanda yaşanan değişiklikler ekonomi politikalarına da yansımıştır.

Gelişmekte olan kapitalist pazar doğal olarak sanayide büyük burjuvaziye, tarımda ise büyük toprak sahiplerini öne çıkarıyordu ve bu ikisinin ittifakı da Türkiye’deki egemen bloğun temelini oluşturuyordu. Demirel ve AP’nin de sınıfsal planda öncelikle bu kesimlerin politik temsilcisi olduğu söylenebilir (Öngider, 2001: 110). Yükselen yeni zengin sosyal gruplara hitap eden AP, doğal olarak, Türkiye’nin nispeten zenginleşen batı vilayetlerinde, Ege Bölgesi’nde Marmara ve Karadeniz yöresinde en güçlü biçimde ortaya çıktı. Bu bölgelerde nüfusun çoğunluğu bağımsız toprak sahibi köylülerden oluşuyordu (Bektaş, 1993: 34). Bu durumun nedeni AP’nin DP’nin mirasçısı olmasına bağlanabilir. Zira AP, DP’den miras aldığı politik tavrı ve tutumu korumuştur.

Ancak 60’lı yılların ikinci yarısında düzenden ve halinden memnun olanlar sadece büyük burjuvazi ve büyük toprak sahipleri değildir. Kapitalist gelişmenin genel olarak vaat ettiği refah ve yeni yaşam tarzı toplumun önemli bir kesimi için hem çok cazip hem de ulaşılabilir bir durumdur. Demirel’in etrafında toplanan ve AP’yi de en dinamik ve etkin yapan kitleler hem köyde hem de kentte kapitalist gelişmenin nimetlerinden yararlanan kesimlerdir (Öngider, 2001: 110-111).

Aynı zamanda, DP’yi desteklemiş olan aynı sosyal sınıflar, AP’yi de desteklemiştir. Zengin toprak sahipleri, varlıklı kapitalistler büyük ölçüde AP’nin peşinden gitmiştir. AP, ekonomi politikasında, CHP tarafından savunulan devletin ekonomiye ağırlıklı biçimde müdahalesini reddetmekle birlikte, ekonomik kalkınma

çarelerini, özel sektörü ülkenin az gelişmiş yörelerinde yatırım yapmaya teşvik etmekte görüyordu (Bektaş, 1993: 35).

27 Mayıs darbesinin ardından ekonomik sıkıntılar ve zorluklar baş göstermiştir. DP döneminden kalan ekonomik sorunlar askeri yönetimden sivil yönetime geçişi zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine 1963 yılında 77 sayılı kanun gereğince, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur (<https://www.tbmm.gov.tr>, 2019). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile fiyat istikrarı ile birlikte kalkınmayı sağlayacak bir para politikası hedeflenmiş ve enflasyonist bir tablo oluşturmayacak kredi politikası izlenmeye çalışılmıştır. Bu planın uygulanması sonucunda belirli ölçülerde hedeflere ulaşılmıştır (Zarakoğlu, 1966: 861). Bu planın belirli bir dönemi AP dönemine denk gelmiştir. Ardından AP döneminde İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile AP sürekli ve kalıcı büyüme hedefini ortaya koymuştur (Serin, 1968: 101). Böylece 1962 sonrasında ekonomi politikalarında planlama dönemi başlatılmıştır. Bu planlı dönemde, planlama yöntemleri ve planların uygulamaya konulmasıyla birlikte yatırım politikaları da şekillendirilmiştir.

Ayrıca bu dönemde hazırlanan ve uygulama alanına dahil edilen yeni iktisadi modele “Planlı Karma Ekonomi” modeli adı verilmiştir. 1961 Anayasası, devlete iktisadi ve sosyal hayatın düzenlenmesi, geliştirilmesi ve planlanması ile ilgili görevler yüklemiştir. Türkiye’deki karma ekonomi ve plan uygulamalarının temel özelliği kamu sektörü için emredici, özel sektör için de yönlendirici ve yol gösterici olmasıdır. Bu planlar ile ekonomik yapının tarımdan sanayiye doğru kayması hedeflenmiştir (Gökçen, 2017: 204).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın temel hedefi katkılı ulusal gelirin yılda ortalama yüzde 7 büyümesi olarak belirlenmiştir. Bu planda, ekonomik gelişmenin iş bulma, tasarrufların artırılması ve ekonomide dışa bağımlılığın azaltılması gibi tüm diğer öğeler büyüme hızına bağımlı olarak ele alınmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan farkı büyüme hızını temel belirleyici amaç olarak saymasıdır. Ayrıca İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda tarım ve sanayi sektörünün dengeli büyümesi ilkesinden vazgeçilmiş ve ekonominin sürükleyici sektörü olarak sanayi öngörülmüştür. Ayrıca, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kentleşme sorununa farklı bir yaklaşım getirmiştir. Zira plana göre, kentleşme bir taraftan desteklenirken, diğer taraftan da kentleşmeden ekonominin itici bir gücü ve gelişme

aracı olarak faydalanılacaktır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 148). Bu bağlamda, hızlı kentleşme ile ucuz iş gücü arzı sağlanması, geniş kitlelerin piyasa ekonomisine eklenmesi ve iç pazarın genişletilmesi amaçlanmış olabilir.

Bu dönemde gerçekleştirilen ortalama %7 kalkınma hızı ve %5 enflasyon oranı uzun bir dönem gerçekleştirilmiş başarılı adımlar olarak görülmüştür. Ayrıca söylemlerinde Demirel, “Büyük Türkiye”, “Nurlu Ufuklar”, “Mamur ve Müreffeh Türkiye” gibi sloganlarla ve “şehirde ne varsa köyde de o olacaktır” sözü ile köyden kente göç eden kitleler üzerinde heyecan uyandırmıştır (Öngider, 2001: 109). Gelişme biçimi bakımından Boratav (2007: 118) bu dönemi, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsü ile hem 1930’lu yıllara hem de 1954-1961 dönemine benzer görmekle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler de taşıdığını belirtir. 1960’lı yılların sosyo-politik yapısı ve bölüşüm ilişkileri ithal ikameci sanayileşme ile biçimlendirilecektir.

DP iktidarının ardından derinleşen kapitalist pazar Türk toplumunu radyo, tüpgazlı ocak, buzdolabı, çamaşır makinesi ve otomobil gibi dayanıklı tüketim malları ile buluşturmuştur. Böylece bütün bu başarılar Demirel’in liderliğindeki AP iktidarı tarafından sağlanmış olacaktır (Öngider, 2001: 109). Bu tüketim talepleri, devlete egemen olan sınıfların zevk ve eğilimlerini yansıtmaktadır. Ancak 1960’lı yıllardaki koşullar ülkedeki kısıt dövizin serbest bir şekilde dışarı çıkmasına elverişli değildir. Bu nedenle, bu malların üretimi ülke içinde salt montaj şeklinde ve yabancı sermaye girişimciliğinde gerçekleştirilecektir (Boratav, 2007: 119).

Plan uygulamaları sonucunda % 7 kalkınma hızına ulaşılmış ve amaçlanan yapısal değişiklikler belir oranda gerçekleştirilmiştir. 1962-1971 yıllarında sabit fiyatlarla GSMH sürekli artış gösterirken, % 12 ile en yüksek artış 1966 yılında olmuştur. Yine bu dönemde, kişi başına GSMH da sabit fiyatlarla sürekli artış göstermiş ve en yüksek artışlar 1963 ve 1966 yıllarında yaşanmıştır. Diğer taraftan tarım sektörünün ekonomideki payı 1962 yılında %34,6 iken 1971 yılında %30,2’ye gerilemiştir. Sanayi sektörünün payı %16,7’den %17,8’e, hizmetler sektörünün payı ise %48,7’den %52’ye yükselmiştir (Gökçen, 2017: 206-207).

AP’nin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 arası dönemde Demirel, büyük bir inşaa hamlesi başlatmıştır. Başta Keban Barajı, Hidroelektrik Santrali, Ambarlı Termik Santrali, Gökçekaya Barajı, Seyitömer Termik Santrali, İstanbul Boğaz Köprüsü, köprü

ve yol yapımları ve devlet binalarının yeniden inşa edilmesi gibi birçok projeyi gerçekleştirmişti (Çetin, 2016: 141). Bu kalkınma hamlelerinin ülkenin ekonomik kalkınmasına olumlu etkileri olmuştur.

3.1.4.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

1960-1971 döneminin dış politika bakımından iki yeni özelliği vardır. Bunlardan ilki, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren dış politikanın ilk kez devlet katının bir işi olmaktan çıkarak, toplumunda dış politikaya müdahil olabilmeye şansı kazanmasıdır. İkincisi ise, ülke içindeki bazı gelişmeler nedeniyle emperyalist politikaların toplum tarafından bilinebilir olmasıdır (Atılğan, 2016b: 645).

İkinci Dünya Savaşı, iki süper gücün ortaya çıkmasını ve dünyanın da iki blok etrafında şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Soğuk Savaş dönemi olarak anılan zaman dilimi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında cereyan eden güç mücadelesiyle geçmiştir. Nükleer silah üretimi iki ülke arasında adeta bir yarışa dönüşmüştür. İki süper gücün mücadelesi kuşkusuz diğer ülkeleri de etkilemiştir. 1961 Anayasası sağladığı özgürlük ortamıyla halkın bilgi kaynaklarının artmasını sağlamış ve bu durum dış politikaya ilgiyi de canlı tutmuştur (Okutan, 2011c: 171).

1960-1971 döneminde, Demirel iktidarından önce 27 Mayıs ile birlikte İnönü hükümetleri görev almıştır. İnönü hükümetleri döneminde ise dış politikada Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu olmak üzere iki önemli sorun yaşanmıştır. Bu sorunlardan ilki, 1962 yılında SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirmesinin ardından, ABD'nin tepki göstermesi tüm dünyayı nükleer savaş tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu kriz SSCB'nin Küba'daki füzeleri kaldırması karşılığında Türkiye'de yer alan Jüpiter füzelerinin kaldırılmasıyla çözülmüştür. Bu olay sonucunda Türkiye'de, ABD ile olan dostluğun sorgulanmış ve ABD karşıtı toplumsal tepkiler ortaya çıkmıştır (Bal, 2008: 371). İkincisi ise, Kıbrıs'ta yaşayan Türklere Rumların saldırması sonucunda Türkiye'nin almış olduğu silahlanma ve müdahale kararının ardından gerçekleşmiştir. Yunanistan ve Türkiye gibi NATO üyesi iki ülkenin olası savaşı ABD için çıkarlara uygun görülmemiştir. O dönem ABD başkanı olan Johnson tarafın İnönü'ye diplomatik kurallara uygun olmayan bir dilde mektup yazılmıştır. Bu gelişmenin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır (Yurdsever Ateş, 2008: 63).

Demirel'in özellikle başbakanlığının ilk dönemlerinde dış politikada küresel bir vizyona sahip olduğunu söylemek mümkün olmayabilir. Ancak, zeka ve sağ duyusuyla mevcut koşullarda Türkiye'nin dış politikada izlemesi gereken genel çizgiyi doğru olarak saptayabilmiştir. Bu anlamda, Türkiye'nin gerek güvenliği gerek ekonomik gelişimi açısından Batı ile yakın ilişkiler kurulmasına inanmıştır (Yavuzalp, 1996: 144). Demirel, dış ilişkilerde ABD ile SSCB arasında yumuşamanın başlaması ve dünya ekonomisinin evrelkelerinde büyümesine izin verdiği bir ortam hükümet kurmuştur. Bu avantajı doğru kullanabilmiştir. Özellikle Ortadoğu'da ve SSCB ile ilişkilerin Menderes'e göre çok şanslı konumda olan AP lideri, dünya politikasındaki yumuşamaların etkisiyle rahat davranma imkanı bulmuştur (zdemir, 1997: 217).

Demirel iç siyasette sergilediği gerçekçi tutumu dış siyette de görülür. Türkiye II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ile yakın siyasi ve askeri ilişkiler geliştirmiştir. Kıbrıs'ta Yunan kuşatması altındaki Türkleri korumak amacıyla, Türkiye'nin yapacağı olası bir askeri müdahalenin olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade eden Johnson mektubu, Türkiye Amerika arasındaki ilişkileri germiştir. Demirel, başbakan olduktan sonra Türkiye'nin uluslararası ortamdaki ilişkilerinde temkinli davranmış ve çok taraflı ilişkiler kurmuştur. Arap dünyası ile başlatılan ilişkiler sonrasında Türkiye İşlam Konferansı rgt'ne üye olmuştur. Komünizme karşı durmasına rağmen, Sovyetler Birliği ile pragmatik ilişkiler geliştirmiştir. Karşılıklı olaraklke ziyaretleri gerçekleştirildiği gibi, İşkerunda kurulan demir-elik fabrikası Sovyet mali ve teknik desteği ile yapılmıştır (Arat, 2008: 107).

Bu dönemde, Türkiye ile ABD arasında yaşanan bir sorunda Afyon krizi olmuştur. ABD başkanı Nixon döneminde gerçekleşen başkanlık seçimlerinde uyuruçuya karşı vermiştir. Bu nedenle Nixon, Türkiye'yi haşhaşretimi ve uyuruçucu trafiği konularında suçlamıştır. Ardından, ABD Trkiyezerindeki baskılarını artırmış ve yapılan yardımların kesilmesi ile Türkiye'yi tehdit etmiştir. Bu gelişmelerin ardından AP hükümeti haşhaşretimini sınırlandırma yoluna gitmiştir (Bal, 2008: 374).

Son olarak, Türkiye Batılkeleri ile yakın ilişki kurma yolunda önemli bir adım atarak, 1959 yılında AET'ye başvuru yapmıştır. 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye ortakye statüsü kazanmıştır. Türkiye ekonomisinin bu dönem

içerisinde gelişmesinde AET'nin yapmış olduğu ekonomik ve ticari yardımların payı olduğu söylenebilir (Gözen, 2008: 212).

3.1.4.5. Dönemin Siyasal Analizi

27 Mayıs askeri darbesinin ardından ara verilen demokratik yaşam, yeniden sivil yönetime geçilmesi ile birlikte devam etmiştir. 1960-1970 arası dönem hem Türkiye'de hem de dünyada siyasal ve toplumsal alanda değişimlerin yaşandığı yıllardır. Bu başlık altında Süleyman Demirel liderliğindeki AP döneminde yaşanan olaylar, liderler, seçimler ve lider olarak Süleyman Demirel incelenecektir.

3.1.4.5.1. Olaylar

1960-1971 döneminde gerçekleşen olaylar incelendiğinde hiç şüphesiz bu dönemi şekillendiren 27 Mayıs 1960 askeri darbesine öncelikli olarak değinmek gerekir. 1961 Anayasası 1960 askeri müdahalesinin ve bu müdahaleyi besleyen koşulların ürünüdür.

38 düşük rütbeli subayın gerçekleştirdiği askeri darbeye Emekli Orgeneral Cemal Gürsel başkanlık etmiştir. MBK olarak isimlendirilen bu grup göreve başlamasıyla birlikte 1924 Anayasasını ve TBMM'yi feshetmiştir. Ayrıca siyasi partilerin faaliyette bulunmalarını da yasaklamıştır. 1960 yılı ekim ayında DP'lilerin yargılanmasına başlanmış, Türkiye Cumhuriyeti başbakanı ve iki bakanı ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca MBK kendi içindeki çatlak sesleri sonlandırmak içinde 14 subayı tasfiye etmiştir (Okutan, 2011c: 156).

Tanör, 27 Mayıs'ı devrim, ihtilal, darbe veya cuntacılık gibi politik değer yargıları ile değerlendirmek yerine nesnel terimlerle incelemenin doğru olduğunu belirtmiştir. Bunun nedenini ise 27 Mayıs ile ilgili farklı görüş ve yaklaşımların varlığına bağlamıştır. Bazı kesimlerce 1960 darbesi, bürokrasinin devlete, halka veya burjuvaziye yönelik bir eylemi olarak nitelendirilmiştir. Farklı bir kesimde burjuvazi bürokrasi dengesinin bozulmasına ve bürokratik yanın zayıf düşürülmesine bir tepki olarak değerlendirir (1997: 364). Diğer taraftan, Zürcher (2013: 351), 1960 darbesinin toplum nezdindeki etkilerini değerlendirmiştir. Buna göre toplumun belli kesimleri 27 Mayıs'ı sevinçle karşılarken, bazıları da hayra alamet sayılmayacak bir sessizlik şeklinde bir tepki ile karşılaşmışlardır.

Toplumsal yapı içerisinde meydana gelen bu bölünme darbenin ve darbeyi yapanların meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine meşruiyet kazanmak amacıyla yapılan darbenin haklılığını anlatma çabaları başlamıştır. Atılğan'a göre (2016b: 548-550); bu çabaların ilk adımı öğretmenlerden, öğrencilerden ve imamalardan oluşan komitelerin kurulması olmuştur. Bu komiteler darbenin gerekliliğini ve DP iktidarının neden devrilmesi gerektiğini halka anlatmakla görevlendirilmiştir. Ardından, devlet başkanı Cemal Gürsel'in katılımı ile Türk Kültür Derneği açılmış ve DP'ye gönül veren kırsal çoğunluğun milli, hedefler doğrultusunda seferber edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Cemal Gürsel ve tüm MBK üyeleri meşruiyet sorununun çözümü için yurt gezilerine çıkmıştır. Darbe ile halk arasında simgesel bir ilişki kurmak için basılan hatıra parasının bir yüzünde Atatürk, diğer yüzünde ise "27 Mayıs 1960, Hakimiyet Milletindir" yazısı bulunuyordu. Ayrıca 27 Mayıs sigarası çıkarılmış ve üzerinde "Milletçe El Ele: 27 Mayıs 1960" yazılı slogan ile normalleşme çabaları sürdürülmüştür.

MBK, iktidara geldiği günden itibaren ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir anayasa yapma çalışmalarına başlamış ve Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında üniversite öğretim üyelerinden oluşan bir komisyonu (İstanbul Komisyonu olarak da bilinen), anayasa tasarısını hazırlamakla görevlendirmiştir. Ancak, bu tasarının kamuoyunda ciddi tereddütler yaratması üzerine MBK, anayasa yapmak üzere Kurucu Meclis oluşturulmasına karar vermiştir. Buna göre kurucu meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kanattan oluşuyordu (Özbudun, 2005: 35). Temsilciler Meclisi'nin kurulmasında, genel oy sistemine başvurulmamıştır. Meclis üyelerinin bir bölümü iki aşamalı olarak illerden seçilen üyelerden, bir bölümü iki siyasi partinin (Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) temsilcilerinden, bir bölümü de Devlet Başkanı ve MBK tarafından atanan üyelerden oluşuyordu. Ayrıca Temsilciler Meclisi'nin üyeleri arasında çeşitli meslek örgütlerinin ve bazı kamu görevlilerinin temsilcilerine de yer verilmiştir (Erdoğan, 2007: 151).

Kurucu Meclis, Anayasayı ve seçim kanunlarını yapma olan asli görevinin dışında, TBMM'nin diğer yetkilerine de sahiptir. Kurucu Meclis, kendisine tanınan süre içinde yeni anayasayı yapma görevini sonuçlandırmış ve 1961 Anayasası halkoyuna sunularak yürürlüğe girmiştir (Özbudun, 2005: 36).

Kurucu Meclis'in çalışmaya başlaması ile birlikte siyasi faaliyetlere konan kısmi yasağa rağmen siyasal mücadeleler başlatılmıştır. Bu mücadeleler devrik DP mirasına hangi partinin sahip çıkacağı konusuna kilitlenmiştir. Yeni partilere izin verildiği 12 Ocak-13 Şubat 1961 tarihleri arasında, kitlelerin yönelebileceği CHP ve CKMP olmak üzer iki alternatif parti bulunmaktadır. DP'nin mirasçısı olarak, darbe yönetiminin ilk Genelkurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala liderliğinde Adalet Partisi, Maliye Bakanlığı yapmış olan Ekrem Alican liderliğinde de Yeni Türkiye Partisi kurulmuştur. Bu süreçte siyasi partiler arasına on üç yeni parti katılmıştır (Çaylak ve Baran, 2017: 438).

1961 Anayasası çağdaş klasik demokrasilerdeki temel hak ve özgürlüklerin hemen hemen hepsini kapsayan bir yaklaşım getirmiştir (Soysal, 1990: 37). Ayrıca bu dönemde çeşitli ideolojik akımlar kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilmişlerdir. Siyasi katılma ve örgütlenme açısından, geniş çaplı bir örgütlenmenin gerçekleştiği bu dönemde, merkez partilerden başka ideolojik ve dini temelli partilerde parlamentoda temsil imkanı bulmuşlardır (Küçük, 2005: 81).

Bu dönemde, 1962 yılında yapılan hukuksal düzenlemeler dikkat çekicidir. Ordu içerisinde birtakım huzursuzluklar yaşanmış ve 27 Mayıs'ın tam anlamıyla istenilen sonucu vermediği gerekçesiyle Talat Aydemir öncülüğünde bir grup asker tarafından yönetime el konulmak istenmiştir. Ancak, yaşanan silahlı çatışmanın ardından Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam edilmiştir (Okutan, 2011c: 170). Ayrıca, 1962 yılında yapılan düzenlemelerle, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, DPT, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve Cumhuriyet Senatosu kurumsal düzenlemelere gidilmiştir (Akşin, 2018: 265). Bu kurumsal düzenlemelerin Türk siyasal hayatına önemli etkileri olmuştur.

1960-1971 döneminde çeşitli dergi, gazete ve kitaplarda çağdaşlaşma, az gelişmişlik, feodalizm, bağımsızlık, yabancı sermaye, sosyal adalet, kalkınma, sanayileşme, liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi konular yoğun bir şekilde işlenmiştir. Türkiye kendisini, 1961 yılının başlarından itibaren gelişip, 1965'den sonra zirveye ulaşan sol bir hareketlenmenin içinde bulmuştur. Bu yıllar, aşırı solun, sosyalizmin, komünizmin ilk defa açıktan açığa dillendirildiği bir dönemdir (Kaçmazoğlu, 2000: 46). 68 Kuşağı olarak adlandırılan solcu gençler tarafından ülke gündemine yönelik birtakım hareketler başlatılmıştır. Deniz Gezmiş, Mahir

Çayan, Yusuf Alan, Hüseyin İnan, Cihan Alptekin Türkiye’de 68 Kuşağı’nın sembol isimleri olmuşlardır. Antiemperyalist anlayışla hareket eden öğrenci hareketlerinin en önemli örneği ABD’ye ait 6. Filo’nun İstanbul ve İzmir’de karaya çıkmasına izin verilmeyerek, askerlerin denize atılmasıdır (Okutan, 2011c: 171). Ayrıca toplumsal muhalefetin değişik cephelerinin gelişimi ve birleşme imkanı bulduğu özel okulların devletleştirilmesi, Ankara yürüyüşü, işçi grevlerine verilen destekler, Doğu mitingi, NATO ve ABD karşıtı mitingler gibi birtakım sosyal hareketler bu dönemde yoğun olarak görülmüştür (Atılğan, 2016b: 613).

AP, 1961 Anayasası ile uygulanan planlı ekonomi modelini aşırı devletçi bulmuş ve kendilerinin liberal bir modeli benimseyeceklerini açıklamıştır. Bu söylem üzerine CHP, Süleyman Demirel’in Amerkancı olduğunu vurgulamış ve Demirel’in ‘mason’ olduğunu iddia etmiştir. Bu olay üzerine AP genel başkanı olan Demirel mason olmadığını bir belge ile ispat etmek durumunda kalmıştır. Benzer şekilde, ‘ortanın solu’ şeklinde yeni söylem geliştiren CHP ise yoksul ve orta sınıfa daha iyi hayat şartları vaat etmiştir. Bu söylem nedeniyle CHP komünist olmakla suçlanmış ve ‘ortanın solu Moskova’nın yolu’ sloganları ile eleştirilmiştir. Bu ortamda kurulan partilerden biri olan TİP, ilk genel seçim programında ‘güler yüzlü sosyalizm’ vaadinde bulunmuş, CKMP milliyetçi ve otoriter bir söylem kullanmış, YTP ise DP’nin tabanına yönelik alışılmış söylemleri kullanmıştır (Çetin, 2016: 132).

AP, 1965 seçimlerinde, oyların %53’ünü ve 450 üyeli Millet Meclisi’nin 240 üyeliğini kazanarak iktidara gelmiştir. Ardından AP, 1969 seçimlerinin de galibi olarak 12 Mart 1971 tarihine dek iktidarda kalmıştır. Bu tarihte, ülke de artan karışıklıkların ardından Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhurbaşkanı’na verdiği muhtıradan, Demirel Hükümeti’ne güvenleri olmadığını açıkça belirtmiş, işlerin iyiye gitmemesi ve çok gerekli olan sosyal ve ekonomik reformların yapılmaması durumunda, ordunun müdahale edebileceğini ima etmiştir. Bunun üzerine, Demirel Hükümeti istifa etmiştir (Bektaş, 1993: 35). Böylece 1965-1971 yılları arasında merkez sağın güçlü iktidar dönemlerinden biri sonlanmış olacaktır.

3.1.4.5.2. Liderler

11 Şubat 1961 yılında kurulan AP’nin kurucu isimleri Ragıp Gümüşpala, Mehmet Yorgancıoğlu, Cevdet Perin, Kamuran Evliyaoğlu, Necmi Ökten, Şinası Osma, Tahsin Demiray, Etem Menemencioğlu, Muhtar Yazır, İhsan Önal ve Emin Acar’dır.

Partinin kurucu lideris ise 27 Mayıs askeri müdahalesi sırasında 3. Ordu komutanı olan Ragıp Gümüşpala'dır (Sosyal, 1983: 2017). AP'nin kurucu üyeleri farklı siyasal geçmişe sahip üyelere oluşmakta ve 27 Mayıs'a karşı geliştirilen ortak tepkinin birlikteliği olduğu dikkat çekmektedir. Parti içerisinde farklı görüş ve anlayışta kişilerin varlığı ise parti içindeki rekabeti beslemiştir.

Parti içindeki birinci grup politikaya ilk defa giren emekli ordu mensupları, serbest meslek mensupları ve ve üst düzey eski bürokratlardan oluşmaktadır. İkinci grup ise parti politikalarının şekillenmesinde belirleyici olan eski DP'lilerdir. Üçüncü grup ise islam milliyetçiliği taraftarı olanlardan oluşmaktadır. İslam milliyetçiliği grubunun lideri ise Sadettin Bilgiç'tir. Farklı grupların mücadelesi olarak algılanan bu ortam AP'nin genel politikalarına da yansımıştır. Parti içindeki en önemli ayırım "ılımlılar" (politikaya yeni atılanlar ve eski DP'liler) ve "aşırımlar" (İslamcı-milliyetçi) biçiminde oluşmuştur (Bektaş, 1993: 150-151). AP'nin bu görünümü kurucu lider olan Gümüşpala'nın güçlü ve partisine hakim bir lider olamadığı şeklinde yorumlanabilir.

Ragıp Gümüşpala'nın ölümünün ardından AP yeni lider belirleme sürecine girmiştir. Genel başkanlık yarışında ismi geçen kişiler Süleyman Demirel, Sadettin Bliğiç, İhsan Sabri Çağlayangil, Seyfi Kurtcebe, Ali Fuat Başgil ve Tekin Arıburnu'dur. Ancak, bu kişiler arasında en güçlü lider adayları Demirel ve Bilgiç olmuştur (Turan, 1999: 108). AP II. Genel Kongresi 27 Kasım 1964 yılında yapılmış ve Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel ve Tekin Arıburnun genel başkanlık için bu kongrede yarışmışlardır. Yapılan seçimde Süleyman Demirel ezici bir çoğunlukla parti genel başkanı olmuştur. Demirel 1962 yılından beri partinin idari organlarında görev almış, bürokrat sınıfının dışından, kırsal kesimden gelen bir vatandaştır. Demirel'in parti lideri olarak seçilmesinin ardından hizipler nedeniyle dikkatli davranmış ve gruplar arasında tarfsız kalmayı tercih etmiştir. Ayrıca ordu nezdinde de Demirel uygun bir lider olarak değerlendirilmiştir (Bektaş, 1993: 154).

Sahip olduğu liderlik uslubu Demirel'in siyasetteki başarılarını kolaylaştırmış ve darbelerden sonra demokrasiye dönüş süreçlerinde olumlu katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda, bir taraftan aşırılıkları yatıştırdığı gibirakipleri ile işbirliği de kurabilmiştir. 1960 darbesi sonrasında DP'nin yasal hakları elinden alınan liderleri için adalet peşine düşen AP'nin radikalleşmesinin önüne geçmiştir. Partideki Bilgiç grubunu kontrol altında tutmayı da başarabilmiştir (Arat, 2008: 110).

Demirel kırk yaşında, kendi partisinde Sadettin Bilgiç gibi bir rakibi devirerek genel başkanlık koltuğuna oturmuştur. Siyasette rakibi olan isimler ise İsmet İnönü gibi Cumhuriyet'in kurucularından biri, DP'yi hayli uğraştıran Osman Bölükbaşı gibi yetenekli bir hatip ve kendisi gibi DP mirasına sahip çıkan YTP lideri Ekrem Alican şeklindedir (Öngider, 2001:119).

3.1.4.5.3. Seçimler

1961 Anayasası ve çıkarılan temel yasalar siyasal sistemimiz üzerinde köklü değişiklikler yapmıştır. Yapılan köklü düzenlemeler arasında seçim, siyasal partiler ve parlamento konuları da yer almaktadır. Yeni dönemin seçim kanunu seçimlerin temel hükümlerini düzenlemek amacıyla oluşturuldu ve Yüksek Seçim Kurulu oluşturuldu. Seçim kanunundan sonra milletvekili seçim kanunu, nispi temsil yöntemini ve seçim çevresi barajlı d'Hont sistemi benimsendi (Atılğan, 2016b: 570).

1961-1970 döneminde; 1961, 1965, 1969 seçimleri olmak üzere; 450 milletvekili belirlemek için; toplam 5 seçim yapılmıştır. 1961 seçimleri barajlı d'Hondt sisteminin tercihli oy yöntemine göre yapılmış ve hiçbir parti çoğunluğu sağlayamamış ve 1965 yılına kadar 4 ayrı koalisyon hükümeti kurulmuştur (Buran, 2005: 108).

15 Ekim 1961 yılında yapılan genel seçimlerine CHP, DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Partisi ve Yeni Türkiye Partisi katılmıştır. Seçmen kütüklerine kayıtlı seçmenlerin (13.679.753) %81,41'i katılım göstermiştir. Seçim sonuçlarına göre, oyların %36,7 sini alan CHP 173, %34,8 ini alan AP 158, %14 ünü alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54, %13,7 sini alan Yeni Türkiye Partisi 65 temsilcilik elde etmiştir. Seçim sonuçlarına göre, CHP'nin karşısında yer alan partilerin koalisyona gitmesi dönemin koşullarında AP'nin razı edildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla ilk hükümet CHP-AP koalisyonu şeklinde oluşturulmuştur (Özdemir, 1997: 207-208).

Tablo 4: 1961 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
CHP	36,7	173
AP	34,8	158
CKMP	13,9	54
YTP	13,7	65

Kaynak: TÜİK, 2010: 117

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerde yine nispi seçim sistemi uygulanmış, ancak yöntem olarak 'seçim sayısı' yöntemi kabul edilmiş, seçim çevrelerinden artan oylara ise; milli bakiye yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem temsilde adaleti en fazla sağlayan yöntem olarak gösterilebilir. Bu seçimlerle birlikte getirilen ikinci yenilik ise 'Birleşik Oy' pusulası uygulamasına geçilmiştir (Buran, 2005: 110).

Koalisyon hükümetleri sonrasında, 10 Ekim 1965 yılında yapılan genel seçimlerde Süleyman Demirel liderliğindeki AP için önemli bir başarı sağlanmış ve AP tek başına iktidara gelmiştir. Kayıtlı 13.679.753 seçmenin %71,3 ünün oy kullandığı seçimlere; altı siyasi parti ve bağımsız aday katılmıştır. Bu seçimlerde, AP oyların %52,87 ile 240 milletvekili, CHP ise %28,75 ile 134 milletvekili çıkarmıştır. Ayrıca MP %6,26 ile 31 milletvekili, YTP %3,72 ile 19 milletvekili, TİP %2,97 ile 14 milletvekili, CKMP %2,24 ile 11 milletvekili, bağımsızlar ise %3,19 ile 1 milletvekili çıkarmıştır (Özdemir, 1997: 216).

Tablo 5: 1965 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AP	52,87	240
CHP	28,75	134
MP	6,26	31
YTP	3,72	19
TİP	2,97	14

CKMP	2,24	11
BAGIMSIZ	3,19	1

Kaynak: TÜİK, 2010: 117

Tablo 5 incelendiğinde 1965 yılı seçimleri Süleyman Demirel liderliğindeki AP, tek başına iktidar olma şansını yakalamıştır. Böylece, DP döneminden sonra başlayan koalisyon hükümetleri sona ermiş ve AP Türk siyasal hayatında DP'den sonra tek başına hükümeti kuran ikinci parti olmuştur. Ayrıca bu seçimin diğer önemli bir özelliği de milli bakiye sisteminin sonucu olarak sosyalist bir parti olarak TİP'in meclise girmesidir. Ayrıca CKMP ile Alparslan Türkeş ve arkadaşları da parlamentoya girmişlerdir.

12 Ekim 1969 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde katılım oranı %64,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu katılım oranı halkın siyasi partilere olan güvensizliği olarak yorumlanabilir. Yapılan seçimin sonuçlarına göre, AP %46,5 oy oranı ile 256 milletvekili çıkarırken, CHP %27,3 oy oranı ile 143 milletvekili çıkarmıştır. GP %6,5 oy oranı ile 15 milletvekili, BP %2,8 oy oranı ile 8 milletvekili, MP %3,2 oy oranı ile 6 milletvekili, TİP %2,1 oy oranı ile 6 milletvekili, MHP %3 oranı ile 1 milletvekili çıkarmıştır. Aynı zamanda bu seçimlerde 13 bağımsız aday ise milletvekili olmuştur (Okutan, 2011c: 161).

Tablo 6: 1969 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AP	46,5	256
CHP	27,3	143
GP	6,5	15
BP	2,8	8
MP	3,2	6
YTP	2,1	6
TİP	2,6	2

MHP	3	1
BAĞIMSIZ	5,6	13

Kaynak: TÜİK, 2010: 117

Tablo 6 incelendiğinde 1969 yılı seçimlerinde her ne kadar AP'nin oyları 1965 yılı seçimlerine oranla düşmüş olsa da AP tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu durumun nedeninin 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye sisteminin uygulamadan çıkarılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

3.1.4.5.4. Neden Demirel?

Süleyman Demirel, Isparta'nın İstanköy'ünde 1 Kasım 1924'te doğmuştur. Okuma yazma oranının görece yüksek olduğu İstanköy halkı daha çok tarım, hayvancılık ve ticaretle meşgul olmaktadır. Zira Demirel'in ailesi de kendi toprağını işlemekte, hayvancılıkla ve afyon ticaretiyle uğraşmaktadır. Kendisine “Çoban Sülü” denmesinin nedeni de tatil dönemlerinde ailesinin hayvanlarına çobanlık yapmasından kaynaklanmaktadır. Demirel'in yetiştiği ortamın koşulları köylünün sorunlarını iyi bilmesini sağlamıştır (Selçuk, 2011: 46). 1960'lı yıllarda Türkiye'nin kapitalist gelişme süreci tam da köyden kente göçün yoğunlaştığı ve kent yaşamına hızla geçildiği bir dönemde köylüyü tanıyan bir siyasi lider olan Demirel'e büyük avantajlar sağlamıştır. Köylüler tarafından da Demirel DSİ Genel Müdürlüğü sırasında yapmış olduğu çalışmalardan dolayı biliniyordu (Öngider, 2001: 123).

Demirel gerek kişisel özellikleri gerekse de geliştirmiş olduğu sosyal ağlar nedeniyle hızlı bir yükseliş sergilemiş bir liderdir. Demirel'in yakın çevresiyle dayanışma içinde olması ve yakınlarına yardım etmesi siyasi yaşamı boyunca sürekli gündemde olmuştur. Demirel seçkinlerle yakın bir ilişki kurarken, aynı zamanda halka dayalı söylem geliştirmiş ve siyasal patronoja dayalı ilişkiler kurmuştur. Zira Demirel'e insanların “baba” diye hitap etmesi, halkla yakın ilişki kurmasından kaynaklanmaktadır (Selçuk, 2011: 48).

Demirel'in siyasi yaşamındaki ana itici gücü ihtirası olmuştur. Kişisel ihtiras, belirli düzeylerde her siyasi liderde bulunması gereken bir özellik olmakla birlikte, Demirel'in kişiliğinin özellikle önemli bir cephesidir. Demirel kendi ifadesiyle, “İhtiras o kadar kınanacak bir şey değildir. İhtiras olmayan kişinin başarılı olması zordur.”

şeklinde konuşmuştur. Zira siyasal hayatında hızla yükselmesinde ihtirasının büyük payı bulunmaktadır (Arat, 2008: 105).

Kuvvetli bir hafızaya sahip olması Demirel'in en ayırt edici kişilik özelliklerindedir. Diyalog kurduğu kişileri unutmayan Demirel, bu durumu “*yüz elli bin kişiye adı ile hitap ederim*” sözleri ile betimlemiştir (Kazdağlı, 1999: 26).

Demirel'in siyasal söyleminin temelleri liderliğini yapmış olduğu siyasal hareketin sözcülüğünden gelmektedir. Demirel konuşmalarında sessiz milyonların sözcüsü olduğunu sık sık tekrarlamıştır. Liderlik döneminde kitleleri peşinden sürüklediğinin farkında olan Demirel, “halkı seveni, halk sever” sözü ile bu durumu açıklamıştır. Kendisine has uslûbu ile Demirel, kitlelere hitap ederken nutuk verir gibi konuşmak yerine konuşur gibi bir diyalog geliştirmiştir. Kitlelerle iyi bir diyalog kuran Demirel siyasetin lisan değiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Komşuoğlu, 2012: 1934).

Bora, DP'nin Menderes'te kişileştiği gibi, AP'nin de Süleyman Demirel'in karizmatik liderliğinde kişileştiğini belirtir. Demirel'in Türk siyasal hayatının belirli dönemlerine damga vurduğu, bu dönemlerde farklılıkların ve devamlılıkların görüldüğü bilinmektedir. Buna göre, 1970'lerin milliyetçi cephe lideri Demirel faşizan ve milliyetçi, 1991 sonrasının başbakanı ve cumhurbaşkanı Demirel ise cumhuriyetçi-muhafazakar çizgide yer almıştır. 1960'larda AP'nin tek başına iktidar olduğu güçlü evrelerdeki Demirel ise liberal bir tavır takınmıştır. Bu durum merkez sağın liberal meşrebinin muhalefet dönemlerine veya bu akımın iktidarının problemsiz dönemlerine mahsus olduğunu göstermektedir (2017: 542).

Türk siyasal hayatında önem atfedilen bir lider olan Süleyman Demirel siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili göstergeler bağlamında ele alındığında, kişisel özellikleri, karizmatikliği ve siyasal söylemleri çerçevesinde siyasetin kişiselleşmesine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Demirel AP lideri olarak parti yetkililerinin ve politikalarının önüne geçmiştir. 1960-1970 yılları arasında Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve uluslararası alanlarda yaşadığı konjonktürel gelişmeler bağlamında, karizmatikliği ve kişisel özellikleri ile Türk siyasal yaşamında etkili olan lider Demirel olmuştur.

3.1.5. 1970-1980 Dönemi

27 Mayıs'ın ardından yeniden demokratik ve sivil bir yaşama geçilmesi ile birlikte, Türkiye'de merkez sağ partilerin egemenliği görülmüştür. Ancak, 12 Mart 1971 yılında yapılan askeri müdahale ile siyasal yaşam tekrar sekteye uğramıştır. Bu müdahale ile özdeşleşen 1970-1980 dönemi, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal olarak kaos yaşadığı yıllar biçiminde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, CHP'nin genel başkanı olan Bülent Ecevit kendine özgü siyasi çizgisiyle, bu dönemde Türk siyasal yaşamına damga vuran bir lider olmuştur.

3.1.5.1. Dönemin Genel Karakteri

1970-1980 dönemi Türkiye açısından önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönem hem ülke içinde hem de ülke dışında meydana gelen konjonktürel değişimlerle birlikte şekillenmiştir. Dönemin en önemli olayı demokratik siyasal yaşama darbe vuran 12 Mart 1971 tarihli askeri muhtıradır. Böylece, 27 Mayıs ile başlayan sivil yönetimi darbe yoluyla görevden uzaklaştırma anlayışı 12 Mart ile Türkiye'de gelenek haline gelmiştir.

1970'li yıllar Türkiye tarihinde istikrarsızlık ve kaos dönemi olarak tanımlanmaktadır. Zira bu dönemin temel özelliği sağ-sol çatışması olarak vurgulanmaktadır. Dünyada ithal ikameciliğe dayanan kalkınma ve refah devleti anlayışına uygun sermaye birikim modeli tıkanmalar yaşarken, Türkiye'de ithal ikameci ekonomi politikalarının doğurduğu problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizle birlikte yaşanan siyasal kriz toplumsal olarak farklı alanlarda yeniden yapılanma taleplerine neden olmuştur (Ozan, 2016: 665). Zira bu dönemde toplumun siyasallaştığı ve örgütlenmenin arttığı bilinmektedir.

1965-1971 yılları arasında Türkiye'de yaşanan ekonomik değişim beraberinde toplumsal krizleri de getirmiştir. Kente göçün artması, gecekondulaşma ve sanayi alanındaki yenilikler aynı zamanda işçi sınıfının da toplumsal bir etken olmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'deki siyasi anlayışı da şekillendirmiştir. Kentlerin gelişmiş semtlerinde yaşayanlar sağ anlayışlı partileri desteklerken, toplumsal dönüşümün mağduru durumunda olan varoş sakinleri ise sol anlayıştaki partilere eğilim göstermiştir (Çetin, 2016: 171). Demirel'in başbakan olduğu dönemde, 1968 öğrenci hareketleri ve işçi eylemleri dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoğun bir şekilde

yaşanmıştır. 1968-1971 yılları arasında protestolar, işgaller, üniversite baskınları, boykotlar, işçi ve köylü eylemleri farklı toplumsal kesimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

1970-1980 dönemi, 1961 Anayasası ile başlayan özgürlükçü ortamın yaygınlaştığı ve demokratik seçimlerin desteklendiği sürecin ardından, 12 Mart 1971 muhtırası ile kesintiye uğratıldığı ve yeniden şekillendirildiği geçiş yıllarıdır. Muhtıranın ardından yeniden demokrasi sürecine giren Türkiye seçimlerle normalleşme çabası içine girmiştir. CHP ve AP başta olmak üzere sağ ve sol anlayışa sahip birçok siyasi parti halkın desteğini almak için mücadele etmiştir. Ancak, ortanın solu söylemi ve yeni siyasi anlayış geliştiren Bülent Ecevit bu dönemde en fazla öne çıkan lider olmuş ve Türk siyasal hayatında bu dönem ile özdeşleşmiştir.

3.1.5.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

1970'lerin başlarında toplumsal alanda yaşanan dalgalanmalar, AP hükümetinin işçilerle yaşadığı gerginlik, sol eğilimli muhalefetin parlamento dışı silahlı eylemleri, ordu içinde hükümet karşıtı seslerin yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca ordunun iktidardan beklediği birtakım reformların hayata geçirilememesi de yeni bir müdahale olasılığını artırmıştır (Börklüoğlu, 2017: 129). 1960 darbesinin ardından 1971 muhtırası ile demokratik yaşama ara verilen bu dönemde, toplumsal ve siyasal ayrışmalar çok keskin bir şekilde yaşanmıştır. Bu süreçte meydana gelen gençlik hareketleri sonucunda birçok insan yaşamını yitirmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri hükümete yönelik bir muhtıra hazırlamış ve bu muhtırayı Cumhurbaşkanına, Senato Başkanına ve Meclis Başkanına göndermiş, aynı zamanda da TRT radyolarından okutmuşlardır (Günel, 2009: 223). 1971 askeri müdahalesi, ordunun doğrudan iktidarı devralmadan, sivil siyasetçilere neler yapmaları gerektiğini söylediği bir muhtıra özelliğini taşır. Bu anlamı ile 1960 darbesinden farklıdır (Findley, 2014: 316). Ayrıca bu muhtıranın diğer bir farkı da ordunun hiyerarşik düzeni içinde gerçekleşmiş olmasıdır.

1971-1980 arasındaki yılları Kahraman (2008: 218), Tarihsel Blok'un kendi içinde parçalanmaya başladığı dönem olarak ifade etmektedir. 12 Mart muhtırasının ikili bir anlama sahip olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, muhtıra hem ordunun

kendi içindeki bir kırılmaya hem de orduyla aydınlar arasındaki tarihsel kopuşa işaret etmektedir.

Benzer şekilde Atılgan'da (2016b: 643); 12 Mart muhtırasının gelmekte olan bir hegemonya krizini askeri müdahale ile aşma girişimi olarak değerlendirir. Muhtıra öncesinde ülkenin içinde bulunduğu durumu Gramsci'nin hegemonya krizi tanımlaması ile ilişkilendirmiştir. Farklı tarihselliklerde ve farklı biçimlerde yaşanabilecek hegemonya krizinin öğeleri; i) sınıfsal egemenlik biçiminde rızaya dayalı olan üstünlük biçiminin yerine doğrudan baskı biçimine geçilmesi, ii) krizin tarihsel blokun temel yapı üstyapı uğraklarını kuşatması, iii) temsil krizinin baş göstermesi, iv) egemen sınıfın, baskıya dayalı olağandışı yöntemlere başvurmak durumunda kalmasından dolayı siyasal ortamın kırılanlaşması olarak sıralanabilir. Türkiye'de de 12 Mart muhtırası ile yaşanan hegemonya krizi, mevcut hükümetin istifa ettirilip, Nihat Erim başbakanlığında meclis içinden ve meclis dışından belirlenen bakanlarla hükümetin kurulması ile aşılmaya çalışılmıştır.

1970-1980 arasındaki yıllar iki darbe arasındaki dönem olarak da nitelendirilmektedir. Bu dönemde 1961 Anayasasının getirmiş olduğu çoğulcu yaklaşımın sonlandırılıp, yaşanan olayların kontrol edilmesine yönelik bazı hamlelerin yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, toplumsal ayrışmalar ve çatışmalar önlenmek istense de, başarılı olunduğunu söylemek zordur. Ara verilen demokratik yaşam seçimlerle devam ettirilmiş ve başta Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'nin, Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin ve diğer partilerin rekabet içinde olduğu bir süreç yaşanmıştır. Zira her ne kadar koalisyon hükümetleri görülmüş olsa da, bu dönemde CHP'nin liderliğine oturan Bülent Ecevit ön plana çıkmıştır.

3.1.5.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

1970-1980 arasındaki yıllar ekonomik olarak Türkiye'nin bunalımlar yaşadığı dönemlerden biridir. Aynı zamanda 1970'li yıllarda dünya kapitalizmi de yapısal tıkanıklar yaşamıştır. Bu kriz, Fordizmin krizi, Keynesçiliğin krizi ve ithal ikameci birikim stratejisinin krizi olarak adlandırılmıştır (Ozan, 2016: 666). Dolayısıyla hem dünya ekonomisinin hem de Türkiye'nin koşulları ekonomik gelişmeyi etkisi altına almıştır.

1968-1972 yıllarında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulamaya konulmasıyla birlikte, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi bunalım nedeniyle

12 Mart muhtırası gerçekleştirilmiştir. Bu ortamda hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (1973-1977) diğer planlardan ayrılmaktadır. İİKP ile yenir bir uzun dönemli gelişme stratejisi hedeflenmiştir. Kepenek ve Yentürk (2001: 150-151), İİKP'nda AET ile ilişkilerden doğacak sorunların, yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisi ile çözümünün belli bir sürede (AET ile 1970'te imzalanan Katma Protokol'e göre belirlenmiştir) ulaşılmasına bağlı olduğunu ifade etmektedirler. Bununla birlikte, uzun dönem yaklaşımı, sınıai üretim yapısının değiştirilmesi ile hızlı büyümenin yakalanmasında kamu kesimini öncü olarak görürken, özel sektör ise daha çok özendirilmek istenmiştir. Ayrıca, İİKP'nda ekonomik gelişmenin gereklerine uygun bir etkinliğin sağlanmasına yönelik, adalet, eğitim ve kamu kesimi alanlarında bir dizi reform önerilerine yer verilmiştir.

Ancak, 1969 yılının ardından hem ekonomik hem de siyasi alanda krizler baş göstermiştir. Enflasyon yükselirken ücretlerin düşmesi, işçi grevlerinin yaygınlaşması, dış borcun artması ve yükselen ödemeler dengesindeki açıklar nedeniyle Türkiye ekonomisi ağır yaralar almıştır (Çetin, 2016: 178). Kronik dış açıklara dayanan gelişme süreci, 1961 yılında OECD bünyesinde kurulan Türkiye'ye yardım konsorsiyumu ile denetim altına alınmıştır. 1968 yılından sonra dış çevreler, IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesini istemişlerdir. 10 Ağustos 1970'te 1 dolar 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılmıştır (Boratav, 2007: 128). Türk lirasındaki değer kaybının yaşanması 1958 yılından sonraki ilk devalüasyon olarak açıklanabilir. Bu devalüasyonun siyasi yansımaları AP içinde görülmüştür. Demirel ve AP'nin sanayi yerine tarım burjuvazisine yönelme arzusu ve birtakım yolsuzluk iddiaları nedeniyle AP'den kopmalar (40 milletvekili ayrılarak Demokrat Parti'yi kurmuştur) yaşanmıştır (Akşin, 2018: 268).

1970-1975 TL'nin değeri düşürülmemiş, ABD'nin devalüasyona gitmesiyle birlikte dolar 13.70 TL'ye gerilemiştir.1975-1977 arasında ise yeni devalüasyonlarla dolar 17.50 TL'ye kadar yükselmiştir.1970-1974 arasında işçi dövizlerindeki ani sıçrama ve 10 Ağustos kararlarının ardından dış kredilerin artırılması nedeniyle dış tıkanıkların asgariye indiği bir dönem yaşanmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki ani yükselme ile bu rahatlama sona ermiştir. 1974 yılında tüm dünyada hissedilen petrol krizinin yansımaları Türkiye'de gergin siyasi rekabetin yarattığı seçim koşullarında ertelenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde, ticari krediler ve dövize çevrilebilir mevduat

gibi pahalı bir kısa dönemli borçlanma yöntemleri uygulanmıştır. Dünya ekonomik bunalım yaşarken, Türkiye ekonomisi 1975 ve 1976 yıllarında yaklaşık % 8 büyüme kaydetmiştir (Boratav, 2007: 129).

1979-1983 yıllarında Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ağır bir ekonomik ve siyasi bunalım dönemi nedeniyle bir yıl gecikmeyle birlikte 1979 yılında uygulamaya konulmuştur. Nitelikleri ve amaçları bakımından IVKP diğer planların bir uzantısı konumundadır. Bu planın temel amaçları, hızlı büyüme (büyüme hedefi %8,2'dir) için gerekli yatırımların kamu kesimince yapılması ve sanai üretimde dış alım yerine yerli üretim politikasının sürdürmesi şeklinde özetlenebilir. IVKP ile ekonomik büyümenin daha eşitlikçi bir gelir bölüşümü ile sağlanması hedeflenmiştir. Böylece köylüye yönelik politikalar geliştirilerek, kooperatifleşme ve halk girişimciliği ile kırsal kesimin ekonomik etkinliğe kavuşturulması planlanmıştır. Ayrıca bu planda öncelik verilen ilk alt sektör madencilik ve enerji üretimi olurken, dış ticaret ve bankacılık kesiminde oluşan birikimin sanayi sektörüne aktarılması amacıyla para ve kredi politikalarının yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2001: 153-154).

Tablo 7: 1971-1980 Dönemi Ekonomik Göstergeleri

Ekonomik Göstergeler	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Fiyat Artışı %	18,3	9,9	20,5	30,9	21,1	15,4	23,8	46,9	75,7	89,5
Dolar Kuru (TL)	14,3	14,3	14,28	14,13	15,3	16,83	19,64	25,5	35,7	91,04
GSMH Büyüme Hızı %	7	9,2	4,9	3,3	6,1	9	3	1,2	-0,5	-2,8
Ekmek Fiyatı (TL/KG)	1,58	1,64	2,11	2,71	3,86	4,46	5,19	6,63	10,43	21,97

Kaynak: Ozan, 2016:670

1971-1980 yılları arasındaki ekonomik durum tabloya göre incelendiğinde, belirli oranda büyüme hızı yakanlanmış olsa da, özellikle 1978, 1979 ve 1980 yıllarında gerçekleşen devalüasyon ve yüksek enflasyon nedeniyle GSMH'de negatif yönlü bir artış söz konusu olmuştur.

Ayrıca bu dönemde hizmetler sektörünün payı %52'den %55,4'e, sanayi sektörünün payı %17,8'den %20,5'e yükselmiş, tarım sektörünün payı ise %30,2'den 24,2'ye gerilemiştir (Gökçen, 2017: 207).

Türkiye ekonomisinin olumsuzluklar yaşadığı bu dönemde 24 Ocak kararları gündeme gelmiştir. 24 Ocak 1980'de alınan kararlarda (Okutan, 2011d: 185); %32,7 oranında devalüasyon öngörülmüş ve günlük kur uygulamasına geçilmiş, devletin ekonomideki payı küçültülmüş, ülkeye yabancı sermaye girişini kolaylaştıran önlemler alınarak, dış ticaretin serbest hale gelmesi sağlanmıştır.

3.1.5.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

1970-1980 arasında Türkiye hem kendi iç sorunları ve ekonomik krizlerle baş etmek durumunda kalmış, hem de dış politikada var olan problemler ile karşı karşıya kalmıştır. 1960'lı yıllarda Johnson mektubu ile başlayan dış politikadaki kırımlar, bu dönemde de özellikle Kıbrıs sorunu ile önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde, Türkiye dış politikadaki temel yaklaşımını devam ettirmeye çalışmıştır.

1974 Kıbrıs krizinin iki önemli özelliği öne çıkmaktadır. İlki, Yunanistan'ın 'Enosis' için ilk kez ciddi ve doğrudan doğruya bir girişimde bulunması, ancak Türkiye'nin de 1964'ten beri ilk kez Ada'ya fiilen müdahale etmesi ve Ada'nın üçte birinden fazlasını işgal etmesidir. İkinci özelliği ise, Türk-Yunan ilişkilerine olan etkisinin dışında, Türk-Amerikan ilişkilerini de olumsuz etkilemiş olmasıdır (Armaoğlu, 2017: 301).

1973 sonrası Yunanistan'daki askeri rejimin çözülmeye başlaması, Kıbrıs'taki ve Türkiye'deki siyasal gelişmeler nedeniyle Kıbrıs konusunda yeni bir dönemin başladığını göstermiştir. Ayrıca, 1974 yılında CHP-MSP koalisyonunun Ege Denizi'nde petrol arama faaliyetlerine girişmesi ile Ege sorununu doğurmuş ve Yunanistan'la ilişkiler gerilmiştir. Ardından Yunanistan Rum Milli Muhafız Teşkilatı'nın Kıbrıs'ı kendilerine bağlamak için, Kıbrıs Milli Mücadele Örgütü ile birlikte bir darbe gerçekleştirmiştir. Bu darbe ile Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un başkanlık sarayı bombalanmış ve Makarios'un öldürülerek, Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir (Ozan, 2016: 742).

Yaşanan bu gelişmeler Türkiye açısından Kıbrıs'ın anayasal düzene son verilerek meşru olmayan bir yönetimin kurulduğu anlamına gelmiştir. Aynı zamanda 1960 Garanti Anlaşması hükümlerine göre, bu durum Türkiye'ye müdahale hakkı

vermektedir. Dönemin başbakanı Ecevit, İngiltere'ye ve Amerika'ya Kıbrıs'ta ortak bir İngiliz-Türk askeri müdahalesi gerçekleştirilmesi düşüncesi ile diplomatik çözüm önerileri sunmasına rağmen, bu ülkelerden destek alamamıştır. İngiltere ve Yunanistan'a rağmen Türkiye 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Ada'sının kuzeyine Barış Harekatı düzenlemiştir (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1999: 347). Bu hareketin ardından Yunanistan'da görevde olan cunta her ne kadar savaş ilan etmiş olsa da hazırlıksızdı ve iktidardan düşerek yerini sivil bir hükümete bırakmıştır. Bununla birlikte, 22 Temmuz'da BM Kıbrıs'ta ateşkes ilan etmiştir (Findley, 2014: 322). Ancak taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadığı için Türkiye 14 Ağustos (saat 04.19'da) ikinci hareketi başlatmıştır. 14-16 Ağustos tarihlerinde düzenlenen hareket sonucunda TSK Magosa-Lefke hattına ulaşarak, Ada'nın % 38'ni ele geçirmiştir. Ardından Türkiye tarafından ateşkes ilan edilerek başlatılan hareket durdurulmuştur (Fırat, 2001: 742).

Türkiye'nin Kıbrıs'taki gelişmeler üzerine yapmış olduğu hareketlerden ilki yasal bir müdahale olarak algılanırken, ikinci hareket Dünya'da tepkilere yol açmıştır. 14 Ağustos'ta Türkiye'nin yapmış olduğu hareket işgal olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde yalnızlaştırılan Türkiye'ye İngiltere ve SSCB tepki göstermiş, ABD ise 1974-1978 yılları arasında Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır (Özdemir, 1997: 253).

ABD'nin uyguladığı silah ambargosu Türkiye'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Ancak, Türkiye'de silah ambargosunun kaldırılması için 1975'te karşı hame yaparak, Amerikan üs ve tesislerinin kullanılmasını düzenleyen anlaşmayı yürürlükten kaldırdığını ilan etmiştir. Ardından iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşaması ile birlikte, 1976 yılında yeni bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanarak silah ambargosunun kaldırılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1999: 591).

Diğer taraftan, ABD ile ilgili dış politikada ilişkileri şekillendiren diğer konu da Türkiye'nin haşhaş ekimidir. Türkiye'deki haşhaş ekimi ABD talebiyle 1912, 1915 ve 1931 yıllarında kısmi olarak sınırlandırılmıştır. Nihat Erim hükümeti tarafından da 1974 yılında haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Fakat, CHP ve MSP koalisyon döneminde bu yasak kaldırılarak 1974'ten itibaren koşullu haşhaş üretimi yapılmıştır (Ozan, 2016: 744).

Bu dönemde hem ABD hem de Avrupa ile mesafeli ilişkiler geliştiren Türkiye, ekonomik olarak da iyi bir pazar olan ve ihracatını artırmak için Ortadoğu ülkelerine

yönelmiştir (Sander, 2013: 236). Özellikle 1973 yılının ardından Türkiye İslam ülkeleri ile işbirliği ve dostluk politikası izlemiştir (Özdemir, 1997: 253).

Bu dönemde, Avrupa ile ilişkilerde Türkiye açısından önemli olmuştur. Türkiye, 1957 yılında kurulan AET'ye Yunanistan'la birlikte 1959 yılında üyelik başvurusu yapmıştır. Türkiye 1963'te hazırlık, geçiş ve tam üyelik dönemi gibi süreçlerden oluşan bir anlaşma çerçevesinde AET'ye ortak üye olmuştur (Findley, 2014: 323). 1974 krizinden sonra Türkiye ve Yunanistan Avrupa Konseyi'ne, Kuzey Atlantik İttifakı'na ve OECD'ye beraber müracat ederek birlikte kabul edilmişlerdir. Ancak, şimdiki adıyla AB'ye tam üyelik konusunda Yunanistan başvuru yaparken Türkiye başvuruda bulunmamıştır. Yavuzalp (1996: 193) bu durumu, Yunanistan'ın tam üyelik başvurusunda bulunduğu dönemde iktidarda olan Demirel'in koalisyon ortağı MSP'yi kaybetmemek için müracat edemediği şeklinde açıklamaktadır. Benzer şekilde 1979'da da Ecevit topluluğa başvuruda bulunmadığı gibi ilişkileri dondurmıştır.

3.1.5.5. Dönemim Siyasal Analizi

12 Mart askeri darbesinin ardından ara verilen demokratik yaşam, yeniden sivil yönetime geçilmesi ile birlikte devam etmiştir. 1970-1980 arası dönem, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal olarak önemli sorunlar yaşandığı yıllardır. Bu başlık altında dönemin siyasal gelişmeleri ele alınarak, Bülent Ecevit liderliğindeki Türkiye'de yaşanan olaylar, liderler, seçimler ve lider olarak Bülent Ecevit incelenecektir.

3.1.5.5.1. Olaylar

1970-1980 döneminde gerçekleşen olaylar incelendiğinde, 1970 öncesinde yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerin devamında ülkenin içinde bulunduğu olumsuz gidişatı durdurmak amacıyla 12 Mart 1971 muhtırasının gerçekleştirildiği ifade edilebilir. 12 Mart muhtırası ile birlikte Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamış ve şekillenmiştir.

Özellikle 1967 yılından sonra Türkiye'de genel bir askeri müdahale beklentileri yükselmiştir. 1968 sonrasında artarak devam eden öğrenci hareketleri genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştır (Okutan, 2011d: 179). 1970' de tırmanan olaylar, DİSK'e yönelik bir yasa tasarısını protesto eden işçilerin İstanbul'daki eylemleri, öğrenci olaylarının şehir gerillası tipine kayması, banka soygunları, Amerikalılara yönelik eylemler, Deniz Gezmiş'in de aralarında olduğu THKO'nun 4 ABD'li subayı kaçırması

ve ODTÜ’de yaşanan çatışmalar nedeniyle ülkede tedirginlikler yaşanmıştır. Bu dönemde Demirel hükümeti söz konusu olayları engelleyememiş ve bu durumda ordu içinde hareketlenmelere yol açmıştır. Bu şartlar altında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra verilmiştir (Akşin, 2018: 268).

Üste (2016:84), 1971 askeri muhtirasının, dört komutanın (Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur) ülkenin gidişatından memnun olmadıkları gerekçesiyle gerçekleştirdikleri bir müdahale olduğunu ifade etmektedir. Muhtıra metninde, parlamento ve hükümetin devam eden tutum, görüş ve icraatlarıyla ülkedeki anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara neden olduğu, Türkiye Cumhuriyeti’nin ağır bir tehlike inde olduğunu, ordunun ülkenin bu durumda olması nedeniyle derin üzüntü içinde olduğunu, eğer bu durum hızlı bir şekilde düzeltilmezse ordunun idareyi doğrudan doğruya üzerine alacağı ifade edilmiştir.

Aslında 1971 yılında Türkiye’deki siyasal yapı gereği, Çavdar’a göre (2013: 191) iki temel darbe isteği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk gibi isimlerin başını çektiği, ilerici gençlik grupları tarafından da desteklenen, ordu içinde de uzantıları olan gruba aitti. Zira dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur bu gruplara destek olduğu söylenmektedir.

İkincisi ise, Türkiye’de işçi ve gençlik hareketlerinin yarattığı ortamı kendileri için tehlikeli bulan, ABD ve ABD’nin Türkiye’deki uzantıları, büyük sanayiciler, tüccarlar ve büyük toprak sahiplerinden oluşan gruptur. Bu grup ilerici ve devrimci nitelikteki gelişmelerin sert bir iktidar tarafından engellenebileceğini ifade etmişlerdir. İkinci gruba göre, böyle bir iktidar sadece ordunun duruma el koyması ile sağlanabilecektir.

Benzer şekilde Kahraman’a göre (2008: 218-220) ikili bir anlama sahip olan 12 Mart Muhtırası, ordu üst kademelerinin alt kademelerden gelen bir darbeye karşı müdahalesidir. 9 Mart günü gerçekleştirilmesi planlanan darbe, ordunun kara, deniz, jandarma kuvvetleri ile birlikte, son anda hava kuvvetleri komutanının da saf değiştirmesi üzerine, 12 Mart günü bütün ordu üst kademesinin ittifakıyla görüntüde hükümete karşı gerçekleştirilen darbe, aslında 9 Mart cuntasına karşı yapılmıştır.

Ayrıca, Kahraman muhtıranın Türk siyasal yapısını etkileyen iki boyutlu bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.

Birincisi, ordunun kendi denetiminde hazırlanan 1961 Anayasasını radikal biçimde değiştirmesidir. Bu değişiklik esnasında kendisini destekleyen kuvvet, zamanında o anayasaya karşı çıkan eski DP, yeni AP kadrolarıdır. Bu, ordunun o tarihten sonraki ittifak odağını belirlemesi açısından önemlidir. Ayrıca bu durum ordunun çevreyle bütünleşmesi anlamına gelmemekle birlikte, merkezin yeniden yorumlanması ve muhafazakarlaştırılması anlamına gelmektedir. İkincisi ise, merkez-çevre etkileşimini göstermesi açısından da CHP'nin tepkisi önem taşımaktadır. 12 Mart 1971'de kuvvet komutanlarının muhtırasıyla gerçekleştirilen askeri darbe, Merkez'in bir kez daha iktidarı ele geçirme atılımıdır. Bu atılım, merkezin kendi içindeki ilk kırılması olarak ifade edilebilir. Merkez (yani CHP) içinde başta İsmet İnönü olmak üzere belli kanatlar muhtırayı desteklerken, ortanın solu olarak kendisini göstermeye çalışan Bülent Ecevit ve genç kanatlar muhtıraya karşı çıkmışlardır.

Dönemin başbakanı Süleyman Demirel, muhtıranın ardından Cevdet Sunay'a istifa mektubunu göndermiş ve muhtıranın anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan, CHP genel başkanı İnönü ise Demirel'in istifasını demokratik istifa olarak değerlendirmiştir (Sucu, 2005: 29). Bununla birlikte, Kongar (2006: 203) tarafından neredeyse bütün toplumsal örgütler tarafından desteklenen 12 Mart muhtırasına, 'darbe bana karşı yapılmıştır' sözleri ile Bülent Ecevit'in bir siyasetçi olarak karşı duruş sergilediğini ifade etmektedir.

Akşin'e göre (2018: 268), 12 Mart muhtırası sol bir söylemle yapılmasına rağmen, ordu içinde sol bir darbe hazırlığına yönelik ve darbeyi önlemek için yapılmış bir askeri müdahaledir. Zira darbenin ardından, 5 general, 1 amiral ve 35 albay (9 Martçılar) görevden alınmıştır.

Bu muhtıra döneminde terör olayları artmaya devam etmiş ve 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. İsrail İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un THKP-C mensuplarınca kaçırılıp öldürülmesi üzerine, sol kesime yönelik baskılar artırılmıştır. Zira içlerinde gazeteciler, yazarlar ve öğretim üyelerinin de olduğu yaklaşık 5000 kişi tutuklanmıştır. Tutuklamalar ile birlikte işkence haberleri de gündeme gelmeye başlamıştır. Böylece ülke çapında bir sıkı yönetim ve baskı ortamı oluşturulmuştur. Ayrıca, 20 Temmuz 1970'te TİP toplumda azınlıklar yarattığı gerekçesiyle ve 20 Mayıs

1971’de MNP laikliğe aykırılık gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu dönemde, siyasi partiler arasında herhangi bir kayba uğramayan ve hızla büyüyen tek parti MHP olmuştur (Fedayi, 2017: 492). Bu süreçte yüzlerce aydın tutuklanmış, askeri mahkemelerde yargılanmış, hapsedilmiş ve hatta öldürülmüştür. Dönemin öğrenci örgütlenmeleri içerisinde silahlı mücadeleyi benimseyen üç gençlik lideri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan da yargılanarak idam edilmiştir. Bu tarihsel blokun kendi içinde kırılması ve aydınlarla ordunun artık birbirine ters düşmesidir (Kahraman, 2008: 219).

14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar muhtıra döneminde partiler üstü nitelik taşıyan dört hükümet kurulmuştur. 12 Mart’ın ardından partisi CHP’den ayrılan Nihat Erim, bağımsız milletvekili statusüne geçmiştir. Bu olay üzerine Ecevit, darbenin desteklenmemesi amacıyla partisinden istifa etmiştir (Bila, 1999: 248). Erim ise 19 Mart 1971’de Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 33. Cumhuriyet hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir. Bu hükümet, 5 AP’li, 3 CHP’li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ve 14’te parlamento dışından teknokratın bakan atanması ile kurulmuştur. 33. Hükümet 7 Nisan 1971’de güvenoyu alarak göreve başlamış ve 3 Aralık 1971’e kadar görevde kalmıştır (Günel, 2009: 234). Ardından Sunay, Nihat Erim’i tekrar görevlendirmiş, ancak beş ay sonra Erim sağlık gerekçesiyle istifa etmek durumunda kalmıştır. Bu kez görevi Ferit Melen devralmış AP, CHP ve CGP ortaklığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1973 yılında Fahri Korutürk’ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Ferit Melen görevi bırakmış, yerine Korutürk tarafından Naim Talu görevlendirilmiştir. Talu ise AP ve CGP ortaklığında bir koalisyon hükümeti kurmuştur (Okutan, 2011d: 182).

12 Mart 1971 Muhtırasının ardından, 1961 Anayasasına karşı biriken tepkilerde daha rahat şekilde dile getirilmiştir. Basında, iş çevrelerinde düzenlenen seminerlerde köklü bir anayasa değişikliği fikri gündeme sokulmuştur. Önceki dönemlerin kendilerine sağladığı iktisadi ve sosyal kolaylıkların sürmesini isteyenler, bu dilek ve istemlerini çoğu kez emniyet ve istikrar gibi üstü kapalı formüllerle ifade etmişlerdir (Tanör, 1994: 40).

Bu bağlamda, 1961 Anayasasında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler göre; Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, üniversite özerkliğinin zayıflatılması ve TRT’nin özerkliğinin kaldırılması (Küçük, 2005: 85), Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Sayıştay’ın denetimi dışına çıkarılması, tabii hakim ilkesinin, kanuni hakim ilkesine dönüştürülmesi, Devlet

Güvenlik Mahkemeleri ve Askeri Yüksek İdare Mahkemelerinin kurulması (Yazıcı, 2009: 87) gibi çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

1971 muhtırası ile başlayan süreç, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlükleri daraltmıştır. Yapılan değişiklikler temel hak ve özgürlükler açısından kişi ve toplum aleyhine devlet otoritesini büyüten bir yaklaşım getirmiştir (Tanör, 1997: 416). Bu dönemde yapılan düzenlemeler 1980 darbesine kadar uygulanmıştır.

1971-1980 yılları arasında dokuz yıl içinde 11 hükümet kurulmuştur. Bu dönemde Türk siyasal hayatında koalisyon dönemleri yaşanmış ve partiler arasında iş birlikleri yapılmıştır. Aynı zamanda siyasi partiler içinde ayrılıklar ve tartışmalar da görülmüştür.

Bu süreç içerisinde 1970'li yıllarda büyük değişimler yaşayan CHP'de lider değişimi gerçekleşmiştir. 12 Mart muhtırasının ardından kurulan Erim hükümetine destek konusunda İnönü ile Ecevit arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. 6 Mayıs 1972'deki CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayı'nda, İnönü herhangi bir uzlaşmaya varmadan, partililerden Ecevit ile kendisi arasında bir seçim yapılmasını istemiştir. Bu kurultay Ecevit'in zaferiyle sonuçlanırken, İnönü 34 yıldır genel başkanlık yaptığı partiden istifa etmiştir (Bila, 1999: 267). Bu değişimin ardından, sosyal demokrat bir çizgiyi benimseyen Bülent Ecevit 1970'li yıllar boyunca CHP'ye liderlik yapmıştır.

İnönü'nün istifasından sonra CHP'den ayrılanların kurmuş olduğu Cumhuriyetçi Parti ile Milli Güven Partisi tarafından 4 Mart 1973'te Cumhuriyetçi Güven Partisi kurulmuştur. Turhan Feyzioğlu liderliğindeki CGP, tutucu Kemalizm anlayışı ve sola karşı olumsuz bir tutum sergilediği için sağ partiler arasında gösterilmiştir (Ozan, 2016:692). Diğer taraftan Necmettin Erbakan ve arkadaşları tarafından 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi kurulmuştur. MSP'nin kurucu genel başkanı Arif Emre olmuş, ancak 20 Ekim 1973'te Erbakan genel başkanlığı devralmıştır (Günel, 2009: 252).

1970'li yıllarda Türkiye toplumsal olarak şiddet, katliam ve terör olaylarına sahne olmuştur. Bu olayların hedefinde öğrenci hareketleri, işçi sınıfı, belli mezhepler, siyasetçiler ve gazeteciler olmak üzere birçok aydın vardır. DİSK'in İstanbul'da düzenlemiş olduğu 1 Mayıs mitinginde kalabalığın üzerine açılan ateş sonucunda 34 kişi yaşamını yitirmiştir. Diğer yandan, 1978'te Kahramanmaraş, Çorum, Sivas,

Erzincan ve Malatya gibi illerde Alevi yurttaşlara yönelik saldırılar gerçekleşmiş ve pek çok yurttaş yaşamını yitirmiştir (Akşin, 2018: 271).

Bu dönemde gerçekleştirilen suikastlerde onlarca insan yaşamını yitirmiş ve birçok suikastin faileri de ortaya çıkarılmamıştır. 1977'de Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Orhan Yavuz, 24 Mart 1978'de Savcı Doğan Öz, 11 Temmuz 1978'de Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Bedrettin Cömert, 9 Ekim 1978'de yedi TİP üyesi öğrenci, 20 Ekim 1978'de İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Bedri Karafakıoğlu, 26 Kasım 1978'de KTÜ öğretim üyesi Necdet Bulut, 18 Aralık 1978'de TMMOB Adana Bölge Başkanı Akın Özdemir, 1 Şubat 1979'da Milliyet gazetesi genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi, 28 Eylül 1979'da Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, 2 Temmuz 1980'de TİP'in kurucularından Kemal Türkler, 12 Mart dönemi bakanlarından Nihat Erim, MHP'nin İstanbul, Mardin, Tunceli ve Manisa İl Başkanları, Ortadoğu gazetesi yazarı İlhan Darendelioğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak (Ozan, 2016: 730-741) gibi birçok insan gerçekleştirilen suikastlerde öldürülmüştür.

1971-1980 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri incelendiğinde parçalı siyasal temsil ve buna dayalı temsil krizi dönemin en önemli özelliği olarak görülmektedir. Bu dönemde yapılan seçim sonuçlarında hiçbir parti tek başına iktidar olamamış ve koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Bu durum 12 Mart muhtırasının getirmiş olduğu bir sonuç olarak yorumlanabilir.

1973 seçimlerinde büyük bir başarı elde eden CHP, demokratik yaşama geçildikten sonra ilk kez seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Fedayi'ye göre (2017: 497); Ecevit liderliğindeki CHP halkın ilgisine mazhar olurken, AP ise tarihinde görülmedik bir biçimde oy kaybı yaşamıştır. Ecevit hükümeti kurmakla görevlendirilmesine rağmen, görevi iade etmiş ve yerel seçimleri beklemeyi tercih etmiştir. Zira yapılan yerel seçimlerde de CHP % 37,69 oy alarak birinci parti olmuştur. Bu gelişmenin ardından yeniden Ecevit hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Uzun görüşme ve pazarlıkların ardından, CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Sarıbay (1985:189), bu koalisyon hükümetinin kurulmasında MSP'nin meşruiyetini kabul ettirdiğini ve büyük kazanım sağladığını ifade etmektedir.

CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde, bir taraftan Türk dış politikasında önemli bir yer tutan Kıbrıs sorunu ile uğraşılırken, diğer taraftan da 1973 dünya petrol

krizinin yaratmış olduğu ekonomik sorunlarla mücadele edilmiştir. Ayrıca, MSP’li bazı milletvekillerinin itirazına karşın, 12 Mart dönemine ilişkin olarak genel bir af çıkarılarak, Ecevit’in tüm solu kuşatması amaçlanmıştır (Günel, 2009: 261).

CHP-MSP koalisyonu, farklı anlayışa sahip partilerin birlikteliği çok başarılı olamamış ve bu durum anlayış olarak birbirine benzeyen partileri yakınlaştırmıştır. Bu doğrultuda, I. Milliyetçi Cephe Hükümeti AP, MSP, MHP ve CGP arasında kurulmuştur. MC hükümeti anti-komünizm çizgisinde ülkeyi sol partilere bırakmama amacıyla hareket etmiştir. MC hükümetinde; AP 15, MSP 8, CGP 4 ve MHP’de 2 bakanlığa sahip olurken, Alpaslan Türkeş başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştır (Ozan, 2016: 699).

MC hükümetinde koalisyon partileri arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar (özellikle MSP ile MHP arasında) yaşanmıştır. Bu dönemde, MHP’nin ve MSP’nin bakanlıklardaki etkinliği artmıştır. Ayrıca MHP gençliği sokaklarda daha etkin rol almış ve sağ-sol çatışmaları yoğun bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu süreçte iki önemli olay yaşanmıştır. Olaylardan ilki, 19 Mayıs 1976’daki resmi törenlerde devlet protokolü önünde ‘Başbuğ’ olarak adlandırılan Türkeş’e tazim gösterisi yapılmasıdır. İkincisi ise, 1 Mayıs 1977’de Taksim’de sol grupların katılımıyla faşizme karşı yapılan mitinge yapılan saldırıda 40 kişinin yaşamını yitirmesidir (Fedayi, 2017: 501).

MC hükümetindeki anlaşmazlıklar sonucunda 5 Haziran 1977’de seçime gidilmesine karar verilmiştir. Bu seçimde de CHP birinci parti olmuş ve Ecevit tarafından azınlık hükümeti kurulmuştur. Ancak azınlık hükümeti güven oyu alamadığı için düşürülmüştür. Bunun üzerine II. MC koalisyon hükümeti, AP, MSP ve MHP arasında kurulmuştur. II. MC hükümetinde; AP 17, MSP 7 ve MHP’ de 5 bakanlığa sahiptir (Ozan, 2016: 701).

1978 Ocak ayına kadar görevde kalan hükümet, ekonomik sıkıntılar, dış politika sorunları ve giderek tırmana terör olayları karşısında zor durumda kalmıştır. Ardından, AP’ den 11 milletvekilinin istifa etmesi sonucu MC hükümeti hakkında gensoru önergesi verilmiş ve hükümet 229 muhalif oyla düşürülmüştür. Böylece II. MC hükümeti Cumhuriyet tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur (Fedayi, 2017: 504).

II. MC hükümetinin düşmesinin ardından yeniden Ecevit tarafından 5 Ocak 1978’de hükümet kurulmuştur. Bu hükümet CGP’ den 3, DP’den 1 ve Bağımsızlardan

11 milletvekilinin (AP'den istifa edenler) deseği ile kurulmuştur. Hükümet kabinesi toplamda 34 bakandan oluşturulmuştur. Ecevit için 34 kişilik bakanlar kurulunu idare etmek ve koordinasyonu sağlamak oldukça zor olmuştur. Bu hükümet, hem kuruluşu hem de uygulamaları ile demokrasi tarihine “Güneş Motel Hükümeti” olarak geçmiştir. Bu dönemde terör ve şiddet eylemleri hızla devam etmiş, enflasyon ve faiz oranları % 100'e ulaşmıştır (Günel, 2009: 269).

Bu gelişmeler nedeniyle Ecevit istifa etmesi üzerine, Demirel bir azınlık hükümeti kurmuştur. On ay süren hükümet döneminde, Demirel 24 Ocak kararları olarak isimlendirilen ekonomi programını başlatmıştır. Programın tek elden hızlı bir şekilde yürütülebilmesi için Başbakan Müsteşarı Turgut Özal'ı görevlendirmiştir. Ancak Demirel'in azınlık hükümeti 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sonlanmıştır (Okutan, 2011d: 183).

Sonuç olarak, 1971 muhtırası ile 1961 Anayasasının kurguladığı toplumsal anlayışa ve ülkede yaşanan kutuplaşmalar önlenmek istenmiştir. Ancak muhtıranın ardından yeniden demokratik yaşama devam edilirken, ülkedeki ayrışmalar ve çatışmalar sonlandırılmamıştır. Bu çatışma ortamı 1980'de Türkiye'yi yeni bir askeri darbeye sürüklemiştir.

3.1.5.5.2. Liderler

Bu dönemde, ülke geleceğinin hemen hemen kırk yılına damgasını vuracak dört karizmatik lider yeni kahramanlık iddiaları ile ortaya çıkmıştır. Süleyman Demirel 'Baba', Bülent Ecevit 'Karaoğlan', Alparslan Türkeş 'Başbuğ', Necmettin Erbakan ise 'Mücahit' olarak isimlendirilmiştir. Bu nitelendirmeler halkın darbecilere direnebilecek kahraman lider beklentisinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu durumda, Türk siyasal hayatında demokratik meşruiyet yerine demokratik akıl ve ahlakın yok edildiği karizmatik krize neden olmaktadır. Karizma, modernleşme krizlerinin başlıca çözümü olan kurumsal iktidar yerine geçip kişisel iktidarlara fırsat vermekte ve demokrasi üzerinde yeni vesayetlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Çetin, 2016: 131).

1973 seçimlerinde CHP, hiç beklenmedik bir başarı elde etmiş ve birinci parti olarak büyük bir başarı yakalmıştır. Seçim propaganda sürecinde 'Karaoğlan' figürü ile Ecevit Türk kamuoyunda merkezi bir konuma gelirken, Demirel 'şapkasını alıp giden adam' olarak algılanmıştır (Fedayi, 2017: 496).

3.1.5.5.3. Seçimler

Türk demokrasi tarihine bakıldığında genel seçimlerde askeri darbe dönemlerinin ardından yapılan seçimlere yönelik olumsuz bir bakış açısı vardır. 12 Mart muhtırasının ardından yapılan 1973 seçimleri dışında, demokrasiye geçiş dönemlerindeki seçimler tüm siyasi partiler tarafından adil olarak görülmemektedir. Bu durumda iktidar partisi ile muhalefet partileri arasında karşılıklı güvensizlik doğurmaktadır (Sertel ve Kalaycıoğlu, 1995: 23).

Muhtıranın ardından otuz üç ay süren sıkıyönetim döneminde sık sık değişen zayıf hükümetlere rastlanılmaktadır. Ancak, bu dönemde Anayasanın temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerinde kapsamlı değişikliklerin yapıldığı, tutuklama, yargılama, dernek ve parti kapatmalarla özellikle sosyalist muhalefetin baskı altına alındığı söylenebilir (Ozan, 2016: 697). Meclis, 14 Ekim 1973'te yapılmak üzere ilk seçim kararı almıştır. Bundan sonraki ikinci seçim ise 5 Haziran 1977'de yapılmıştır.

1973 yılında yapılan milletvekili genel seçiminde TÜİK (2010: 119) verilerine göre; 16.798.164 kayıtlı seçmenin 11.223.843'ü oy kullanmıştır. Bu seçimlerdeki katılım oranı ise %66,8'dir.

Seçimlerde Ecevit liderliğindeki CHP birinci parti olurken, en büyük rakibi AP ise 1969 seçimlerine göre daha düşük oy alarak ikinci parti olmuştur. Ancak, bu seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına iktidar olamamıştır. Merkez sağına ana temsilcisi olan AP'nin, 1973 seçimlerinde oy kaybetmesi sağ kanatta MSP, DP ve MHP'nin bu seçimlerde yeni parti olarak var olmalarına bağlanabilir.

Tablo 8: 1973 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AP	29,8	149
CHP	33,3	185
CGP	5,3	13
DP	11,9	45
MP	0,6	0
MHP	3,4	3
MSP	11,8	48

TBP	1,1	1
BAĞIMSIZLAR	2,8	6

Kaynak: TÜİK, 2010: 117-119

1973 seçimlerinin ardından CHP ile AP arasındaki görüşmeler sonuç vermediği için 1974 yılı ocak ayında, Bülent Ecevit başbakanlığında CHP ile MSP arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümeti, her iki ortak için ilk hükümet etme deneyimi olmuştur (Okutan, 2011d: 182).

5 Haziran 1977 milletvekili seçimi ise erken genel seçim olarak yapılmıştır. 1977 seçiminde TÜİK (2010: 119) verilerine göre; 21.207.303 kayıtlı seçmenin 15.358.210'u oy kullanmıştır. 1977 seçimindeki katılım oranı ise, % 72,4'tür.

1977 seçimlerin de Ecevit liderliğindeki CHP %41,4 oy oranıyla birinci parti olurken, AP ise %36,9 oy oranıyla ikinci parti olmuştur. Ancak, 1977 seçimlerinde de ortaya çıkan tablo yeni bir koalisyon hükümeti kurulmasını zorunlu kılmıştır.

Tablo 9: 1977 Milletvekili Genel Seçimleri ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AP	36,9	189
CHP	41,4	213
CGP	1,9	3
DP	1,8	1
MHP	6,4	16
MSP	8,6	24
TBP	0,4	0
TİP	0,1	0
BAĞIMSIZLAR	2,5	4

Kaynak: TÜİK, 2010: 117-119

Hükümeti kurma görevi Ecevit'e verilmiş ve Ecevit tarafından bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Ancak azınlık hükümeti güvenoyu alamadığı için ömrü bir ay olmuştur. Ardından Demirel hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Demirel tarafından II. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur (Okutan, 2011d: 183).

3.1.5.5.4. Neden Ecevit?

28 Mayıs 1925'te ailenin tek çocuğu olarak İstanbul'da doğan Bülent Ecevit, seçkin bir aile geçmişine sahiptir (Sağlamer, 1974: 48). Dolayısıyla, doğduğu ve büyüdüğü ailenin geçmişi incelendiğinde, kültürel bir birikimin olduğu görülmektedir (Koloğlu, 2000: 11). Annesi ünlü bir ressam, babası da üniversite profesörü ve CHP milletvekilliği yapmış olan Ecevit'in seçkin geçmişi dikkat çekici olmuştur. Ecevit, dönemindeki farklı liderlerle kıyaslandığında elit bir geçmişe sahip olmuş ve bu yönüyle Celal Bayar, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan gibi liderlerden farklılık göstermektedir (Tachau, 2008: 121).

Seçkin bir aile yapısının getirmiş olduğu avantajlarla birlikte, Ecevit'in kişisel özelliklerinin gelişiminde Robert Koleji'nde eğitim görmesi de etkili olmuştur. Bu yıllarda edebi yönü gelişen ve şiir yazma tutkusunu geliştiren Ecevit, emsallerine göre daha farklı bir eğitim görmüş ve yetişmiştir. Ayrıca, yabancı eserleri okumasından dolayı tercüme yeteneği gelişmiştir (Kılıç, 2005: 261).

1950 yılının ardından, Ecevit'in babası birtakım girişimlerde bulunmuş ve Ecevit'i Ulus Gazetesi'ne yerleştirmiştir. Ulus Gazetesi'ndeki ilk dönemlerde Ecevit bir taraftan çeviriler yapmış, diğer taraftan da sanat yazıları yazmıştır (Sağlamer, 1974: 145). Bu yıllar aynı zamanda Ecevit'in siyasal olarak kendini gösterdiği yıllar olmuştur.

Türk siyasal hayatında sosyal demokrat kimliği ile ön plana çıkan Ecevit siyasetin kişiselleşmesi bağlamında ele alındığında, kendine özgü tarzı, eğitimi ve politik söylemleri ile halkın ilgisini toplayan bir lider olmuştur. Bununla birlikte, 1970-1980 dönemi Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve uluslararası alanlarda yaşamış olduğu konjonktürel gelişmeler ele alındığında, Kıbrıs Harekatı Ecevit'in karizmatik bir lidere dönüştüğü önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türk siyasal yaşamında siyasi başarısıyla elde ettiği karizma ve kişilik özellikleriyle Ecevit'in bu döneme damga vurduğu söylenebilir.

3.1.6. 1980-1990 Dönemi

1980 öncesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle 1980 askeri darbesi gerçekleştirilmiştir. Zira 12 Eylül darbesinin izleri hem bu dönemde ve hem de izleyen yıllarda görülecektir. Askeri darbe ile başlayan dönemin bitmesi ve sivil siyasetin başlaması beraberinde Türk siyasi yaşamı açısından önemli liderleri ve gelişmeleri de getirmiştir. Bu anlamda, Türkiye'de yeni anlayışlar ve uygulamalarla 1980-1990 arası döneme damgası vuran lider Turgut ÖZAL olmuştur.

3.1.6.1. Dönemin Genel Karakteri

1980-1990 arası dönem özellikleri itibari ile iki kısımda incelenebilir. Birinci kısım 12 Eylül 1980 darbesi ile başlayan süreç, ikincisi ise 1983 yılında gerçekleştirilen seçimlerle başlayan sivil dönemdir. 1980 öncesi dönemde Türkiye, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal ayrışmalar yaşamıştır. Bu nedenler ise darbenin gerçekleştirilmesindeki temel faktörler olarak görülmüştür. Darbeyi gerçekleştiren otoriter yönetim hem Türkiye'nin yaşamış olduğu sorunları çözmek istemiş hem de devlet ve toplum hayatını yeniden şekillendirmiştir.

Türk siyasal yaşamında 1980 darbesi ile demokratik hayat bir kez daha kesintiye uğramıştır. Karpat'a göre (2013: 286), Türkiye'de darbe siyasi bir ihtiyaca dönüştürülmekte, radikal ideolojiler demokratikleşmeye engel oluşturmakta, geleneksel devlet anlayışından ziyade bireyci anlayışının benimsenmesi sonucu demokrasi zayıflatılmaktadır. Benzer şekilde Karadağ'da (2005: 315), Türkiye'nin demokrasi sorununun hem demokrasinin içselleştirilmemesinden hem de demokrasi karşıtı zihniyetin dönüşmemesinden kaynaklı olduğunu belirtmiştir.

Darbenin ardından başlayan ara dönemde, 12 Eylül darbesini gerçekleştirenlerin temel hedefleri toplumu kendi görüşlerine uygun olarak yeniden biçimlendirmek olmuştur. Zira Evren, yozlaşmış ve işlemeyen demokrasi yerine bir daha kazaya uğramayacak bir siyasal sistem kurulacağını ifade etmiştir. Bu nedenle, bireyi koruma adına devleti zaafa uğrattığı düşünülen 1961 Anayasasının kökten değiştirilerek yürütmeyi güçlendirecek yeni bir anayasa yapılması öncelikli hedef olmuştur. Ayrıca, yıkıcı ve bölücü fikirlere dayalı partilerin oluşumlarını engellemek için yeni bir siyasi partiler kanunu ve küçük partilerin siyasal yaşamdaki etkilerini azaltmak için seçim

kanunu yapılması gibi hedefler askeri yönetim tarafından hayata geçirilmiştir (Akgün, 2017: 537).

1983 yılında yasakların kaldırılması ve seçimlerin yapılması ile başlayan yıllar Türkiye’de Turgut Özal dönemi olarak anılmaktadır. Türkiye’de siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan kırılmaların yaşandığı bu dönem Ataman’ a göre (2017: 553); hem iç ve dış siyasetin yeniden yapılanması hem de liderlik değişimi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde, Özal kurucusu olduğu ve dört farklı siyasal eğilimi (liberal, sosyal demokrat, muhafazakar ve milliyetçi) içinde barındıran Anavatan Partisi’nin iktidarda olduğu yıllara damga vuran bir lider olmuştur.

1980’li yıllar darbenin etkisiyle metapolitik bir siyaset anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, metapolitik siyaset anlayışı askeri yönetim ve ANAP tarafından da benimsenmiştir. Bu dönem, Türk siyasetinde popülüzmin ve muhafazakarlığın yükseldiği yıllar olarak belirtilmiştir (Öğün, 2004: 30).

3.1.6.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

1980’ler Türkiye’nin demokrasiye geçişinde yeni bir başlangıç dönemi olmuştur. 12 Eylül darbesi, 12 Mart ile birlikte başlayan merkezin muhafazakarlaştırılması sürecinin bir uzantısı olarak görülmüştür. Bu dönemin temel yaklaşımı üç başlık altında özetlenebilir. İlki; 12 Eylül darbesi demokratik, çoğulcu, diyalektik iç çelişiklere sahip bir toplumsal yapıyı geriye işleterek, yerine organik, korporatist ve dayanışmacı bir toplum inşa etmiştir. İkincisi; donuk, muhafazakar ve statükocu bir Atatürk imgesine bu ideolojinin üst söylemi niteliği kazandırılmasıdır. Sonuncusu ise, toplumun 1930’ların merkeziyetçi ve otoriter Kemalist anlayışı ile bütünleştirilmek istenmesidir. 12 Eylül darbesi, Tarihsel Blok’u parçalamak, ordunun özerklik kazanmasını sağlamak ve 1982 anayasasıyla yeni denem fakat eski bir toplumsal modeli gerçekleştirmek için yapılmıştır (Kahraman, 2008: 223).

Heper’e göre (2011: 217); 1983 yılının ardından yaşanan gelişmeler, yeni bir sermaye sınıfının yükselmesi gibi etkili toplumsal ve siyasi grupların ortaya çıkmasını ve yerleşik devletçi bürokrasiye ortak bir cephe alınmasını sağlamıştır. Bu dönem, Türkiye’nin yeni temel siyasi ilke ve siyasi söylemlerle yeniden oluşum süreci olarak tanımlanmaktadır. Yeni oluşum döneminde, monist demokrasi anlayışı zayıflamış, orduya yönelik eleştirel bakış yükselmiş, dış dünya ve piyasa kurallarına uygun politikalar geliştirilmiştir.

1983 yılında darbe kadrolarının dışında kurulan ANAP iktidara gelmiş ve merkeze karşı varlığını ortaya koyabilmiştir. Çevrenin temsilcisi olan ANAP, daha önce benzer özelliği taşıyan siyasi partilerden farklı bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlamda, yeni sağ ve neoliberal ekonomilerle bütünleşmiş, çevrenin içerdiği köylülük yerine büyük kent çevresindeki yeni sosyolojilerle irtibat kurmuştur. Böylece, ANAP çevredeki merkezin veya merkezdeki çevrenin partisi niteliğini kazanmıştır (Kahraman, 2008: 224).

Sıra dışı bir dönemde iktidara gelen ve farklı bir kişilik sahibi olan Özal, kendine özgü yönetim anlayışı ile Batı tipi demokratik bir devlet anlayışını benimsemiştir. Zira Özal, “*devlet için halk değil, halk için devlet*” anlayışının Türkiye için gerekli olduğuna inanmıştır (Ataman, 2017: 555). Özal’a göre devlet kutsal bir varlıktan ziyade, araçsal bir mekanizma olarak görülmeliydi. Ona göre, devletin görevi bireylerin önündeki engelleri kaldırmak ve bireylerin önünü açmaktır (Erdoğan, 2016: 28). Sezal (2016: 132); Özal’ın 1983 öncesi dönemlere bakıldığında toplumsal barışı tehdit eden çatışma noktalarını iyi tespit ettiğini ve toplumsal barış tasarımını buna göre oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu dinamikler; (i) Cumhuriyeti Osmanlı ile barıştırmak, (ii) Cumhuriyeti İslam ile barıştırmak, (iii) Toplumunu birbiri ile barıştırmak, (iv) Halkı siyasetle ve devletle barıştırmak şeklinde özetlenmiştir.

Türkiye’de ilk kez ANAP’lı birçok siyasetçi, halka yakın olmaya, onların tercihlerini, duygularını paylaşmaya başlamıştır. Bu siyasetçiler “inançlı siyasetçiler olarak değil, girişimci siyasetçiler” olarak tanımlanmıştır. Siyasetçilerin girişimci olmalarının gerekliliği halkın ideolojiden ziyade yapılan hizmetlere göre siyasetçileri destekleme eğiliminden kaynaklanıyordu. Zira Türk siyasal yaşamında seçimlerde halkın oylarını ekonomik çıkar hesaplarına ve pragmatik nedenlere dayalı olarak kullandığı görülmüştür (Heper, 2011: 225).

1980-1990 arası dönemde, hem Türkiye’deki siyasal ve toplumsal gelişmelerin hem de dünyadaki dönüşümlerin etkisi ile birlikte Türk siyasal yaşamında önemli yapısal değişimler meydana gelmiştir. Türkiye’de 1960 ve 1971 askeri müdahaleleri ile yara alan demokrasi süreci, 1980 askeri darbesi ile bir kez daha kesintiye uğratılmıştır. Böylece, ordunun devlet yönetimine ve sivil yaşama müdahalesi gelenek haline getirilmiştir. Ayrıca, bu dönemde dünyada neoliberal anlayışın hakim olması beraberinde siyasi ve ekonomik yapısal değişimleri de getirmiştir. Türkiye’de bu

dönemde, özellikle sivil yönetime geçişin ardından iktidara gelen Özal liderliğindeki ANAP ile konjonktürel gelişmelere ayak uydurmuş ve yeniden yapılanma bu yıllara damga vurmuştur.

3.1.6.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

1980’li yıllar Türk siyasetinde reformist ve yenilikçi yönleri ile öne çıkan Turgut Özal’ın kişiliğinde şekillenmiştir. ANAP dönemi olarak da nitelendirilen bu yıllar Özal’ın farklı anlayış ve uygulamaları ile özdeşleşmiştir. Bu anlamda, lider olarak Özal’ın ekonomik alanlarda gerçekleştirdiği yapısal reformlar kamuoyunda başarı olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’nin Özal’la özdeşleşen neoliberal dönüşümünde, Özal’ın neoliberal ekonomi politikalarını basitleştirerek halka anlatmasının da etkisi olmuştur. Halka yönelik olarak yaptığı konuşmalarda dışa açılma, küreselleşme, serbest piyasa, girişimcilik, köşeyi dönme, zengin olma ve tüketim gibi kavramlara söylemlerinde yer vermiştir (Ataay, 2019: 187).

Liberal anlayışı serbest rekabet, özel girişim ve piyasa ekonomisi olarak benimseyen Özal, Türkiye’de liberalizmin uygulanmasında siyasi liberalizmden ziyade ekonomik liberalizmi öncelikli hedef olarak tercih etmiştir (Köker, 1992: 115). Özal’ın iktisadi anlayışı istikrar getirme (stabilization), serbestleştirme (liberalization) ve özelleştirme (privatization) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Ataman, 2017: 559).

Bu dönemde Türkiye’nin siyasi ve ekonomik olarak değişimine neden olan en önemli gelişmelerden biri 24 Ocak 1980 kararları olmuştur. Kapsamlı bir ekonomik program olarak nitelendirilen 24 Ocak kararlarının mimarı müsteşarlık görevini yürüten Özal olmuştur. Özal, 24 Ocak kararlarıyla Türkiye’nin ekonomik kalkınmayı sağlayacağını, çalışanların ekonomik durumlarının iyileşeceğini, işsizliğin önleneceğini ifade etmiştir.

24 Ocak kararları Parasız’a göre (1998b: 198); istikrarı sağlamak için konjonktürel olarak şok tedavisi stratejisinin uygulanması, istikrar politikaları ile para arzının kontrol edilmesi ve kamu harcamalarının kısıtlanması, para arzı artış hızının azaltılması ve IMF anlaşmalarıyla dış kredi sağlanması gibi birtakım özelliklere sahiptir. Bu kararların temel felsefesi, Türkiye’nin dış ticaret rejimini değiştirmek ve devletin ekonomideki rolünü asgari düzeye indirerek, ekonomik büyüme için özel sektöre daha fazla önem verilmesidir (Kazdağlı, 2016a: 372).

Yerli ve ulusal sermayenin güvenini kazanmış olan Özal'ın öncülüğünde, 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan neoliberal program ile ilgili farklı gözlemler yapılmıştır. Boratav'a göre (1998: 147-148); ilk olarak, programda yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedavisi öğelerinin, IMF'nin üç yıldır Türkiye'den istediği niceliksel boyutları fazlasıyla aştığı görülmektedir. Ardından, bu kararların bir istikrar programı niteliği taşımasının yanında, uluslararası sermayenin Dünya Bankası aracılığı ile pazarladığı piyasa serbestisi ile yerli ve uluslararası sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedeften oluşan bir yapısal uyum perspektifi taşımasıdır. Son olarak, 12 Eylül rejimi iktisat politikalarını sermayenin bir karşı saldırısı biçiminde gelişmesini, işgücü piyasasını askeri bir denetim altında tutarak gerçekleştirmiştir.

Ekonomik özgürlük olmadan siyasi özgürlüğün bir anlamının olmadığını düşünen Özal, ekonomik özgürlüklerin önündeki engelleri kaldıracak birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler altı başlıkta özetlenebilir (Ataman, 2017: 559-560). Bu düzenlemelerden ilki, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun kaldırılmasıdır. Sabit döviz kuru politikasından vazgeçilerek serbest kur rejimine geçilmiştir. Ardından, sermaye piyasasını kontrol edebilmek için 1980 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuştur. 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) faaliyete geçirilerek, 1988 yılında bankalara mevduat ve kredi faiz oranlarını belirleme yetkisi tanınmıştır. Üçüncü olarak ilk Özal hükümeti döneminde Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı vergi düzenlemesi yapılarak vergilendirme kuralları revize edilmiştir. 1985 yılında ekonomide önemli bir yeri olan katma değer vergisi (KDV) uygulamaya konulmuş ve gelir vergilerinin kamu gelirleri içindeki payında artış elde edilmiştir. Dördüncü olarak, ithal ikameci anlayış yerine ihracata dayalı bir ekonomik politika izlenmiştir. İthalat ve ihracattaki liberalleşmelerle birlikte üretimi ve ticareti yasak olan mallar serbestleştirilmiştir. Beşinci olarak, Özal yönetimi doğrudan yabancı yatırımları teşvik ederek, Türkiye'yi yabancı yatırımlar açısından cazip bir ülke haline getirmiştir. Son olarak da ekonomik liberalleşmenin ön koşullarından olan ekonomi, eğitim ve medya gibi alanlarda özelleştirme süreci başlatılmıştır.

Tablo 10: 1980-1989 Döneminde Türk Ekonomisinin Performans Göstergeleri

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Reel GSMH	206	215	224	232	246	258	279	300	311	316
Tarımsal GSMH	45.3	45.3	48.2	48.1	49.8	50	55.1	56.2	60.8	54
Endüstriyel GSMH	40.8	43.9	46	49.7	54.7	58.1	63.2	69.2	71.4	73.6
GSMH Deflatörü (%)	103	41.9	27.5	28	50.1	43.9	30.9	38.3	65.8	66.88
İhracat	2.9	4.7	5.7	5.7	7.1	8	7.5	10.2	11.7	11.6
İthalat	7.9	8.9	8.8	9.2	10.7	11.3	11.1	14.2	14.3	15.8

Kaynak: Kazdağlı, 2016:392

Tablo 10 incelendiğinde, bu dönemde uygulanan politikalar özellikle 1988 yılına kadar Türkiye ekonomisinin temel yapısının ve sektörlerin ekonomi içindeki ağırlıklarının değiştiğini göstermektedir. Sektörel dağılım kapsamında, tarımsal üretimin büyüme hızı %4 olmasına rağmen, sektör olarak ağırlığını yitirmiştir. Zira sanayi sektöründe büyüme hızı %7 bandını aşarak, önemli bir paya sahip olmuştur.

Çavdar'a göre (2013: 235); Özal'ın bu dönemde Türkiye ekonomisi ile ilgili temel amaçlarından biri dünya ekonomisine entegrasyonu sağlamaktır. Dünya ekonomisine entegrasyonu sağlamak amacıyla 1980 sonrasında kur uygulaması revize edilmiş ve tek tip kur sistemine geçiş sağlanmıştır. Bununla birlikte ithalat rejiminde de yapılandırma yapılarak belirli ürünlerin ithalatına izin verilmiştir.

Ayrıca, Boratav'da Özal döneminde ithalatta liberalleşme, ihracatta çok cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen bir esnek kur sisteminin benimsendiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, ithalatta uygulanan kotalar kaldırılarak, gümrük tarifelerinde de indirimlere gidilmiştir. Bu durum, bir taraftan gümrük tarifelerinde keyfiliğe yol açarken, diğer tarafta ihracatı artırmaya yönelik sağlanan teşviklerin hayali ihracat sorununa neden olduğu görülmektedir (2007: 155).

1981-82 ve bunu izleyen 1983-87 arası dönemin toplumsal bölüşüm ilişkileri açısından temel özelliği ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurt içi talebin daraltılarak, yurt

dışı pazarlarına ihraç edebilecek bir artışın yaratılması olmuştur. Reel ücretler sendikal hareketlere getirilen yasal sınırlamalarla ve emeğin politik örgütlenmesine getirilen sınırlamaların artması nedeniyle geriletilmiştir. Sanayi sektöründe ücretin maliyeti geriletilirken, ihracatçı sektörler için yönelik olarak; vergi iadesi, vergiden muafiyet ve kredi kullanımı gibi dolaysız destek olanağı sağlanmıştır (Yeldan, 2004: 42).

3.1.6.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

12 Eylül 1980 yılında gerçekleşen askeri darbenin Türkiye'nin iç siyasal yapısını, küresel gelişmelere uygun bir biçimde yeniden dizayn etmiştir. Bu anlamda dönemin uluslararası yapısını da şekillendiren neoliberal anlayış, yeşil kuşak çerçevesinde “ılımlı İslam” gibi unsurların Türk siyasal hayatına yansımaları görülmüştür (Ereker, 2017: 175). 1983 sonrası dönemde, ordunun siyasetteki ağırlığının azalması ve demokratik sürecin başlamasıyla birlikte Turgut Özal Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli bir aktör olmuştur. Gürbey, Özal'ın birçok alanda olduğu gibi dış politika sürecinde de geleneksel anlayışın dışına çıkarak inandığı değerler çerçevesinde dış politikayı yönlendirmek istediğini belirtmektedir. Zira Özal uluslararası serbest ticaret sistemi çerçevesinde dünya pazarına Türkiye'yi eklemlenmek istemiştir (2016: 227).

1980'li yıllarda neoliberal ekonomi politikaları ve uluslararası sistemde yaşanan değişimler, Türk dış politikasında revizyonist bir anlayışı hakim kılmıştır. Bu revizyonist anlayış ulus devlet ideolojisinden ziyade yeni-Osmanlıcılık üzerine temellendirilmiştir. Dış politikadaki bu anlayış Türkiye'yi Müslüman dünyanın önderliğine taşıyacak yeni bir imparatorluk projesinin merkezine yerleştirme politikası olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemdeki dış politikanın diğer bir özelliği de fırsatçılık olmuştur. Özal, “eğer önümüze açılan bu hacet kapılarından girmezsek bu tarihi fırsatı kaçırmış oluruz” sözleri Türkiye'nin tarihi fırsatları kaçırmaması gerektiğini vurgulamıştır (Balcı, 2017: 212).

Özal'ın dış politika anlayışının temel dayanağını ekonomi oluşturmaktadır. “Önce ekonomi” söylemiyle Özal, dış politika modelini de ekonomi ağırlıklı kurmuştur. Bununla birlikte, Özal'a göre ekonomisi kuvvetli olan ülke siyasi ağırlığa da sahip olacaktır. Bu durumda dış politik ilişkilerde ticari menfaatlerin elde edilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda, güvenlik politikalarının belirlenmesinde de ekonomik

boyut ihmal edilmemelidir. Dolayısıyla Türkiye'nin dünyadaki siyasi değişimde rol alabilmesi için daha aktif bir dış politika izlemesi gerekmektedir. Bu anlamda, Özal'ın dış politika anlayışı hesaplı riziko almaya, ileriye dönük politikalar oluşturma ve izlemeye, hareketliliğe ve cesarete dayanır (Gürbey, 2016: 233; Laçiner, 2003: 30-35).

Cemal'in ifadesine göre (1990: 294); dış politik aktör olarak Atatürk ve İnönü karşılaştırıldığında Özal, Atatürk'ün daha aktif ve cesur hareket ettiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda, Özal'da geleneksel pasif ve ihtiyatlı bir dış politika yerine inisiyatif alan aktif bir dış politika hedeflemiştir.

Türkiye'nin dünyaya açılması Özal için sadece ekonomik bir proje olmayıp, aynı zamanda ekonomiyi, toplumu, kurumları dışa açarak "otoriter-bürokratik devlet" yapısında dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda modern dünya ile bütünleşmiş bir Türkiye'nin açık topluma evrilmesi kaçınılmaz bir durumdur. AB'ye tam üyelik süreci Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Özal ordunun sivil denetim altına alınması, hukuk devletinin güçlenmesi ve sivil toplumun kökleşmesi için Türkiye'nin evrensel siyasal standartlara erişmesi gerektiğine inanmıştır (Dağı, 2016: 208).

Bu bağlamda, 1983 yılı ANAP Hükümet Programı'nda; AT'ye tam üyeliğin Türkiye açısından vazgeçilemez bir konu olduğu vurgulanırken, bu durum "nihai amaç" olarak belirtilmiştir (1983: 53).

Özal döneminde AB ile ilişkilerin normalleşmesi ve üyelik yolunda adımlar atılmıştır. Öncelikle 1983 yılından itibaren uygulamaya çalışılan liberal adımlarla topluluğun Türkiye'ye karşı geliştirdiği eleştirilerin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak, 1985 yılında AP'nin işkence, idam cezaları ve siyasi yasaklar başta olmak üzere Türkiye'ye yönelik karar alması, Türkiye açısından kızgınlıkla karşılanmıştır. İlişkilerin normal seyrine dönmesiyle birlikte Türkiye 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Tam üyelik başvurusu komisyon tarafında kabul edilmemiştir (Ereker, 2017: 179). Bu durum, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi anlamda Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında geride olmasıyla ilişkilendirilebilir.

1980 sonrası dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında bazı sorunların yaşandığı söylenebilir. Bu dönemde, Yunanistan'ın AT'ye üye olması, Limni Adası'na NATO harekat üssü kurma önerisi, Limni Adası'nı da kapsayacak şekilde deniz ve hava tatbikatı yapmak istemesi ve kıta sahanlığı gerilimi gibi konular Türkiye ile Yunanistan

arasındaki ilişkilerde diplomasi krizine neden olmuştur. AT üyesi olan Yunanistan'ın stratejik olarak üstün konum elde etmesi ve Türkiye'nin üyelik yolunda problem yaşamaması amacıyla Özal Yunanistan'la ilişkileri düzeltme politikası izlemiştir (Balcı, 2017: 198).

Gözen'e göre (2003: 256); Özal Batı dünyasıyla olduğu gibi İslam dünyasıyla da yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Bu doğrultuda, Batı eğilimli bir dış politik anlayışla İslam dinini kapitalist ekonomilerle bütünleştirmek istemiştir. Diğer taraftanda, İslam ülkelerinin de Batı eğilimli dış politik anlayışı izlemelerini ve liberal demokrasi çizgisinde hareket etmelerinin bir gereklilik olduğunu savunmuştur (Aral, 2016: 186).

Diğer taraftan, Türkiye bu dönemde komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmek için yoğun çaba göstermiştir. Bu kapsamda ihracatını ve pazar payını artırmak amacıyla İran ve Irak başta olmak üzere komşu ülkelere yönelmiştir. Benzer şekilde, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde de benzer politika izlenmiştir (Gözen, 2016: 255). Aynı zamanda, Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile askeri ve ticari ilişkilerini geliştirmesi ABD tarafından teşvik edilen bir durumdur. İran İslam Devrimi sonrasında ABD gündemine alınan Körfez güvenliğinin sağlanmasında Türkiye kilit bir rol almıştır. Türkiye, bu dönemde Ortadoğu ülkelerinde patlak veren kriz dönemlerinde denge politikasını izleyerek milli çıkarlarını koruma yoluna gitmiştir (Ereker, 2017: 181).

Bu dönemde, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda gerginlikler yaşanmıştır. Bu gerginlikler aynı zamanda terör örgütü PKK ile de paralellik göstermiştir. Zira Özal Irak'ın kuzeyinde kurulabilecek bir Kürt devletine engel olunması ve bölgedeki petrolün hakimiyetinin verilmemesi gerektiğini düşünüyordu. 1999 yılında terör örgütü PKK'nın lideri Öcalan'ın yakalanmasının ardından bu konu pazarlık unsuru olmaktan çıkmıştır (Balcı, 2017: 203).

Türkiye'nin dış politikası Özal döneminde, Özal'ın hem inanç ve değerleriyle hem de kişisel özellikleriyle şekillenmiştir. Türk siyasetinde kişisel özellikleri çerçevesinde farklılık yaratan bir lider olan Özal, siyasi ve ekonomik karar verme sürecinde olduğu gibi dış politikada da pragmatist bir tutum sergilemiştir.

3.1.6.5. Dönemin Siyasal Analizi

12 Eylül askeri darbesinin ardından ara verilen demokratik yaşam, 1983 yılında yeniden sivil yönetime geçilmesi ile birlikte devam etmiştir. 1980-1990 arası dönem, Türkiye'nin önemli yapısal değişimler yaşadığı yıllar olmuştur. Bu başlık altında dönemin siyasal gelişmeleri ele alınarak, Turgut Özal liderliğindeki Türkiye'de yaşanan olaylar, liderler, seçimler ve lider olarak Turgut Özal incelenecektir.

3.1.6.5.1. Olaylar

12 Eylül 1980 tarihinde ordu ülke yönetimine el koymuş ve Türkiye'de demokratik yaşama bir kez daha ara verilmiştir. Canatan'a göre (2010: 39); 12 Eylül darbesi ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, olası bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devletin otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik sistemin işlemesine engel olan sebepleri ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 29 Haziran 1981 tarihinde çıkarılan kanunla, yeni anayasa hazırlamakla görevli, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis oluşturulmuştur.

Özbudun, Kurucu Meclis'in görevlerini; yeni anayasayı ve anayasanın halkoyuna sunulmuş kanununu hazırlamak, anayasanın kabulü kesinleşince siyasi partiler kanununu hazırlamak, seçim kanununu hazırlamak, TBMM kurulup göreve başlayıncaya kadar, kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmek şeklinde belirtmiştir (2005: 53). Önce Danışma Meclisi tarafından, sonra da MGK tarafından kabul edilen 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve %91,37 evet oyuyla kabul edilerek uygulamaya konmuştur.

1982 Anayasasının ardından Türkiye'de yeniden sivil ve demokratik yaşama geçilmiştir. 1983 yılı ile başlayan süreçte Turgut Özal ve partisi ANAP'ın etkin olduğu bir siyasi anlayışın izleri görülmektedir.

Demokrasiye dönüş öncesinde birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu anlamda, 22 Nisan 1983'te Siyasi Partiler Kanunu, 10 Haziran 1983'te de Seçim Kanunu değiştirilmiştir. Bu yasal düzenlemelere bakıldığında siyasi partilere yönelik önemli kısıtlamalarla birlikte, %10'luk ülke barajı ve seçim çevresi barajı gibi uygulamaların getirildiği görülmektedir. Böylece temsilde adalet ve çoğunluk gibi ilkeler zayıflatılmıştır (Ataay, 2019: 180).

Bununla birlikte, 24 Nisan 1983 tarihinde yayımlanan MGK kararı ile bir taraftan siyasi partilerin kurulmasına, vatandaşların siyasi partiler içinde siyasi faaliyette bulunmalarına izin verilmiş, diğer taraftan da 12 Eylül öncesinde yaşanan çatışmaların canlandırılmaması gibi hükümler getirilmiştir. Ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu kapsamında sıkıyönetim komutanlarının koydukları yasakların ve almış oldukları kararların tartışma konusu yapılması yasaklanmıştır (Tekin, 2011: 197).

Askeri yönetimin üç yıllık idaresinin ardından 1983 genel seçimleri yapılmış ve Anavatan Partisi tek başına iktidara gelmiştir. MGK, 1983 yılında yapılan seçimlere Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP) olmak üzere üç siyasi partinin katılmasına izin vermiştir. Ancak yapılan seçim askeri yönetimin yönlendirme ve denetimi altında bazı kısıtlamalarla birlikte gerçekleştirilmiştir. Tek başına iktidara gelen Özal, darbe öncesi ve askeri yönetim dönemindeki olumsuz şartlardan dolayı uygulayamadığı 24 Ocak kararlarını ve ekonomik görüşlerini hayata geçirme fırsatı yakalamıştır (Fedayi, 2019: 140).

ANAP iktidarı ilk döneminde askerle arasını iyi tutmuş ve ordunun otoritesi devam etmiştir. MGK'nın asker sivil ilişkilerinde rolü büyük olmuştur. 1982 Anayasası'yla yetkileri genişletilen ve sivil üye çoğunluğunu yitiren bu kurul, güvenlik kavramını en kapsamlı bir şekilde algılayarak kamusal hayatın çeşitli kesimleri üzerinde etkisini sürdürmüştür. Sıkıyönetim uzatma kaldırma, olağanüstü hal ilanı gibi konularda MGK'nın almış olduğu kararlar hükümetçe yerine getirilmiştir (Tanör, 2000: 60).

Seçim sonuçlarının kesinleşmesinin ardından 24 Kasım 1983 tarihinde TBMM toplanarak, TBMM Başkanlığı'na ANAP milletvekili Necmettin Karaduman seçilmiş, ANAP lideri Turgut Özal ise hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Özal hükümetinin ilk icraatları askeri yönetim tarafından atanmış olan valiler gibi üst düzey kamu görevlilerini değiştirmek olmuştur. ANAP hükümetinin ilk döneminde kabine içinde bazı problemler yaşanmış ve Cumhuriyet tarihinde ilkler görülmüştür. Özal'ın talebiyle Cumhurbaşkanı tarafından dönemin Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan görevden alınmış, ardından da Devlet Bakanı İsmail Özdağlar yolsuzluk nedeniyle Yüce Divan'a sevk edilip cezalandırılmıştır (Tekin, 2011: 200).

1983'te kurulan ANAP, DP'nin liberal-muhafazakar siyaset geleneğinin devamı olarak merkez sağ temsil eden bir kimlikle on yıl iktidarda kalmıştır. Ekonomik liberalizmi benimseyen ANAP ve lideri Özal, kültürel muhafazakarlığa dayalı

pragmatist ve popülist bir politika izlemiştir. Partinin en önemli özelliği, 12 Eylül öncesinin dört eğilimi olan liberal, muhafazakar, milliyetçi ve sosyal demokrat düşünceyi içinde barındırması ve DP gibi çevreyi merkeze taşımış olmasıdır. Özal iktidarında ekonomik olarak liberalizm, kültürel olarak muhafazakarlık, siyasi olarak da milliyetçilik ve sosyal demokrasi ön plana çıkmıştır. Benzer şekilde, bu dönemde hem teknolojik transformasyona dayanan bir modernleşme modeli benimsenmiş, hem de devlete karşı insan hakları, demokrasi ve sivil toplum gibi olguları ön plana çıkaran siyasal bir çizgi izlenmiştir (Çetin, 2016b: 176).

Ataay'a göre (2019: 183); Özal ve ANAP, 12 Eylül'ün muhalefeti tamamen susturduğu, buna karşılık özellikle televizyon yayınlarının geliştiği elverişli ortamdan faydalanmış ve neoliberalizmin ideolojik hegemonyasını inşa etmeyi başarmıştır. Bu başarının yakalanmasında serbest piyasa, girişimcilik, bireycilik, tüketim toplumu gibi neoliberal değerlerle Türk-İslam sentezine dayalı değerlerin etkileşimi etkili olmuştur. Zira bu süreçte Aydınlar Ocağı gibi fikir kulüpleri ile geleneksel tarikat ve cemaatler desteklenmiştir. Böylece dini çevreler de giderek piyasaya açılmış ve piyasa değerini benimsemişlerdir. Özal'ın bütün topluma yönelik "girişimci olma ve köşeyi dönme" çağrısı toplum nezdinde de karşılık bulmuştur. Ayrıca gecekondulu mahallelerdeki yoksul kesimler için gecekondulu aflat, "fak-fuk-fon" gibi popülist önlemlere de başvurulmuştur.

Diğer taraftan Çetin (2016b: 178); Özal ve ANAP'ın Türk siyasal kültüründe önemli değişimler meydana getirdiğini ifade etmektedir. Buna göre, bürokratik, merkezci, devletçi, devrimci ve darbeci siyaset anlayışı karşısında, kamusal inisiyatifeye dayanan yeni bir tür sivil toplum anlayışı kurulmuştur. Özal toplumsal sorunların çözümünde şiddete dayalı çözümlerden ziyade, uzlaşma içinde daha demokratik hareket eden bir siyasal çizgi izlemiştir.

Çaha'ya göre (2017: 571-573), Özal dinsel, siyasal ve ekonomik özgürlüğü savunmuş ve bu durum Türk siyasal yaşamına yeni bir renk ve soluk getirmiştir. Bu dönemde tek başına iktidarda bulunan ANAP program ve politikaları ile dikkatleri devletten topluma kaydırmıştır. Türkiye'de piyasa ekonomisine dayalı liberal bir ekonomik modelin gelişmeye başlaması sonucunda, sermaye tabana yayılmıve yeni yatırım imkanları doğmuştur. Böylece devlet karşısında giderek güç kazanan orta sınıf gelişerek, TÜSİAD'ın yanında MÜSİAD gibi işadamlarına ait dernekler kurulmuştur.

Ayrıca sivil toplumun gelişmesiyle birlikte devletin ekonomideki ağırlığı ve belirleyiciliği de azaltılmıştır.

Ataman, yeniden yapılanma süreci olarak tanımladığı Özal'ın liderliğindeki bu dönemi beş başlık altında toplamıştır (2017; 557-558). İlki, Özal devlet yönetimini askeri anlayıştan kurtarmak ve sivilleşmek için çaba göstermesidir. Etkili bir demokrasi için sivillerin askeri kurum ve kuruluşlar üzerindeki kontrolünü sağlayacak mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda 1987 yılında askerlere rağmen Necip Torumtay'ı genelkurmay başkanı olarak atayarak, sivil cumhurbaşkanlığının yolunu açmıştır. Ardından, Özal ademi-i merkezîyetçi anlayışı benimsediği için yetkilerin merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmesi sürecini başlatmıştır. Üçüncü olarak, halkın devlet yönetimine katılımını sağlamak ve 1982 Anayasasını daha demokratik bir hale getirmek için düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, TCK'nın düşünce suçlarını düzenleyen hükümleri kaldırılarak, siyasi görüşleri dolayısıyla hükümlü ve tutuklu kişiler cezaevlerinden salınmıştır. Dördüncüsü ise demokratikleşme amacıyla "başka bir ülkede birinci resmi dil olarak kabul edilmeyen bir dilin kullanılmasını" yasaklayan 2932 Sayılı Kanunun kaldırılmış olmasıdır. Son olarak, Özal döneminde insan hakları konusunda önemli adımlar atılmış, 1987 yılında AİHM'ye bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. 1990 yılında ise AİHM'nin kararlarının iç hukuktaki bağlayıcılığı kabul edilmiştir.

Birinci ANAP Hükümeti döneminde iç siyasette önemli gelişmeler olmuştur. HP ve SODEP Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşmiştir. CHP'nin yasaklı Genel Başkanı Bülent Ecevit'in ekibi Demokratik Sol Parti'yi (DSP) kurmuştur. 6 Eylül 1986'da yapılan halkoylaması ile siyasi yasaklar kaldırılmış ve Bülent Ecevit DSP (Demokratik Sol Parti), Süleyman Demirel DYP (Doğruyol Partisi), Alparslan Türkeş MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi), Necmettin Erbakan RP (Refah Partisi) genel başkanlıklarına getirilmişlerdir (Tanör, 2000: 60).

Özal'ın vermiş olduğu kararla 29 Kasım 1987 tarihinde erken seçime gidilmiştir. Erken seçim kararı aniden açıklandığı için baskın seçim olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde yasakların kalkmasının ardından partilerinin başına geçen liderler apar topar seçime gitmek durumunda kalmışlardır (Aydın ve Taşkın, 2015: 359). Bununla birlikte, seçim öncesinde seçim kanununda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere göre; milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmış, seçim

çevreleri yeniden düzenlenerek seçim çevresi barajı yükseltilmiştir. Ayrıca seçmen yaşı ve halkoylamasına katılma yaşı 21’den 20’ye indirilmiştir (Tekin, 2011: 205).

1987 seçimlerinde ANAP iktidarını korumuş ve seçim öncesinde yapılan düzenlemeler nedeniyle TBMM’deki temsil oranı artmıştır. Günel’a göre (2009: 333), Türk demokrasi tarihinde genellikle siyasi partilerin ikinci iktidar dönemleri sorunlu geçmektedir. Bu anlamda, ANAP’ın ikinci iktidar döneminde enflasyonun yükselmesi ve sosyal güvenlikle ilgili reformlar muhalet tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bu gelişmelere partiye yakın çevreler hakkında çıkan kayırmacılık, yolsuzluk, usulsüzlük gibi konular da eklenince, ANAP hızlı bir şekilde itibar kaybetmiştir.

3.1.6.5.2. Liderler

1980-1990 dönemi incelendiğinde, 12 Eylül darbesinin siyasi yasakları bu dönemdeki siyasi gelişmeleri ve siyasi liderleri şekillendirmiştir. Askeri darbenin yarattığı ortam yasaklı olmayan ve siyaset yapma isteğinde olan Turgut Özal için önemli bir şans olmuştur. Zira Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit gibi Türk siyasi hayatındaki deneyimli liderler yasaklı listesinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu döneme kendine özgü tarzı, yetenekleri ve siyasi eğilimleri ile Turgut Özal damgasını vurmuştur.

Akar (2001: 201); yakın dönem liderlerin “zevklerin ve renklerin tartışıldığı” bir dönemin ürünleri olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda yeni dönem liderlerle ilgili analizleri daha grift bir hale soktuğu söylenmektedir.

Türk siyasi liderlerinin ortalama kariyer sürelerine bakıldığında, Özal’ın kısa bir siyasi kariyer süresinin olduğu görülmektedir. Kısa siyasi yaşamına rağmen Özal, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en tartışmalı aktörlerden biri olmuştur. Özal’la ilgili iki farklı anlayış bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye’nin gelmiş olduğu kavşakta, yenilikçi ve cesur politik kararlar alma ve uygulama becerisi olan, sağduyulu ve vizyoner bir lider olmasıdır. İkincisi ise Özal’ın hukukun üstünlüğü ve yönetimde dürüstlük gibi devlet adamlığı vasıflarından yoksun, fırsatçı bir lider olarak görülmesidir (Acar, 2017: 185).

Bu dönemde, Özal partisi içinde kendi otoritesini koruyarak, hem parti içi kararların verilmesinde hem de ülke yönetim süreçlerini ilgilendiren kararlarda son karar verici olarak davranmıştır. Diğer yandan da ülkenin içinde bulunduğu koşullar

nedeniyle siyasi parti liderlerinin ve siyasi partilerin yasaklı olması gibi nedenler de Özal'ı alternatifsiz bir duruma getirmiştir.

3.1.6.5.3. Seçimler

1980-1990 döneminde, darbe döneminin ardından normalleşme süreci yeni partilerin kurulması ve ardından seçimlere gidilerek gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu dönemde 1983 ve 1987 genel seçimleri olmak üzere iki seçim yapılmıştır. Dönemin koşulları çerçevesinde yapılan seçimlerde Turgut Özal ve partisi ANAP iktidara gelmiştir.

1982 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak çift meclis sistemine son vererek, TBMM üye sayısını 400'e indirmiş ve seçim dönemini de beş yıla çıkarmıştır. Ayrıca 1982 Anayasası ve ardından çıkarılan 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'na göre nispi seçim sistemi korunmuştur. Bununla birlikte, TBMM seçimlerinde %10 ülke barajından ve %50'lere varan çevre barajından oluşan çift baraj sistemi uygulanmıştır (Buran, 2005: 119).

Milli Güvenlik Konseyi, 1983 yılında yapılan seçimlere Anavatan, Halkçı ve Milliyetçi Demokrasi partilerinin katılmasına izin vermiştir. Bu seçimlerde üç siyasi partiye izin verilmesinin sebebi ise, parti genel başkanlarının MGK döneminde etkin görev almaları ve askeri idare tarafından güvenilir olarak görülmelerine bağlanabilir.

6 Kasım 1983 tarihinde 1982 Anayasal döneminin ilk milletvekili seçimi yapılmıştır. 1983 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 19.767.366 kayıtlı seçmenin 18.238.362'si oy kullanmıştır. 1983 seçimindeki katılım oranı ise, % 92,3'tür.

Tablo 11: 1983 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçime Katılan ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
ANAP	45.1	211
HP	30.5	117
MDP	23.3	71
BAĞIMSIZLAR	1.1	0

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 11' e göre; 6 Kasım seçim sonuçlarına bakıldığında ANAP %45,1 oy oranı ile 211 milletvekili çıkararak TBMM'de %53 oranında temsil edilmiştir. Bununla birlikte, HP %30,5 oy alarak 117 milletvekili çıkarırken, MDP ise %23,3 oy oranı ile 71 milletvekili çıkarmıştır. Bu sonuçlar çerçevesinde ANAP lideri Turgut ÖZAL hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece ilk ANAP dönemi başlamıştır.

1987 yılında eski siyasetçilerin yasaklarının kaldırılmasıyla ilgili anayasa değişikliği halkoylamasına sunulmuştur. Yapılan halkoylaması %50,16 gibi bir çoğunlukla kabul edilerek anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Böylece siyasi yasaklar kaldırılmasının ardından parti kongreleri yapılmış ve eski siyasetçiler yeni partilerin genel başkanlığına getirilmişlerdir. DYP'de Süleyman Demirel, DSP'de Bülent Ecevit, RP'de Necmettin Erbakan ve MÇP'de de Alpaslan Türkeş dönemi başlamıştır (Tekin, 2011: 204).

Bu gelişmelerin ardından dönemin iktidar partisi olan ANAP tarafından erken seçim gitme kararı alınmıştır. Erken seçim kararının alınmasında muhalefet partilerinin daha fazla güçlenmelerine izin verilmek istenmediği söylenilebilir. Buran (2005: 121) 1987 yılına kadar anayasa ve seçim kanunlarında bazı değişikliklerin yapıldığını ifade etmektedir. Bu değişiklikler çerçevesinde seçmen yaşı 21'den 20'ye indirilmiş, seçim çevre büyüklükleri daraltılarak, illerin seçim çevre sayıları yediden altıya indirilmiştir. Bununla birlikte, TBMM üye sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır. Çift barajlı nisbi seçim sisteminin d'Hondt Yöntemi ve seçimlere katılmayanlara para cezası verileceği yönündeki hükümler uygulamaya konulmuştur. Son olarak siyasi parti örgütlenmelerinde değişiklikler yapılmıştır. Buna göre MDP kendini feshetmiş, HP ile SODEP birleşmiştir.

29 Kasım 1987 tarihinde bu dönemin ikinci milletvekili seçimi yapılmıştır. 1987 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 26.376.926 kayıtlı seçmenin 24.603.541'i oy kullanmıştır. 1983 seçimindeki katılım oranı ise, % 93,3'tür.

Tablo 12: 1987 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçime Katılan ve Meclis'e Giren Siyasi Partiler

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
ANAP	36.3	292
SHP	24.8	99

DYP	19.1	59
DSP	8.5	0
RP	7.2	0
MÇP	2.9	0
IDP	0.8	0
BAĞIMSIZ	0.4	0

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

1987 seçim sonuçlarına göre ANAP birinci parti olarak çıkmış ve tek başına iktidar olmuştur. 1987 seçimleri öncesinde seçim kanununda gerçekleştirilen değişiklikler ve baraj uygulamaları nedeniyle, seçim sonuçlarının TBMM'ye yansımalarının orantısız olduğunu belirtmektedir. Zira bu dönemde seçime katılan seçmenlerin % 20'sinin oyları TBMM'de temsil şansı bulamamıştır. Zira ANAP 30.000 oy için bir milletvekilliği elde ederken, rakipleri olan DYP 78.000 oy ile SHP'de 60.000 oy ile ancak milletvekilliği elde edebilmişlerdir (Tanör, 2000: 73).

Tablo 12'ye göre, ANAP %36,3 oy alarak 292 milletvekilliği kazanmış ve kazandığı sandalye oranı %64,9 olmuştur. Buna karşılık, SHP %24,8 oy oranı ile 99 milletvekili, DYP ise %19,1 oy oranı ile 59 milletvekili çıkarabilmişlerdir. Bu sonuçlar çerçevesinde seçime katılan yedi siyasi partiden sadece üçü mecliste temsil imkanı bulmuştur. Ayrıca, DSP (Demokratik Sol Parti), RP (Refah Partisi), MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) ve IDP (Islahatçı Demokrasi Partisi) %10 ülke barajını geçemedikleri için TBMM'de temsilcilik kazanamamışlardır.

3.1.6.5.4. Neden Özal?

Özal hakkındaki yazıların birçoğu incelendiğinde, Özal'ın kişilik yapısı üzerinde annesinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Ailede otoritenin anne olduğu ve sosyalleşme sürecinde babanın rolünün daha geri planda olduğu söylenebilir. Bu durumla, Özal'ın ilerleyen yıllarda toplumsal otorite kavramı ile barışık olmaması, sürekli onu dönüştürmeye çalışması ve risk alması arasında ilişki kurulmaktadır. İTÜ öğrenciliği dönemi Özal'ın siyasal görüşlerin biçimlendiği yıllardır. Öğrencilik döneminde, Türk siyasal hayatının en önemli aktörleri arasında yer alacak olan

Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan gibi isimlerle bir arada olmuş ve üniversite öğrencisi olarak birtakım siyasal olayların içinde yer almıştır. Aynı zamanda Özal'ın düşünceleri üzerinde ABD'de gördükleri büyük etki yapmıştır. Özal, “ileri ülkelerde ne varsa bizde de olacaktır” derken aklındaki ülke hep ABD olmuştur (Bozkurt, 2016: 146).

Özal gerçekçi ve pragmatik olmaya son derece olumlu bir anlam yükleyerek, toplumsal, ekonomik ve siyasi konulara da bu şekilde yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca kendi hesap etme ve rasyonel karar alma yeteneği ile gurur duyduğunu ifade etmiştir. Özal, bir taraftan yüzünü Batı'ya dönmüş dindar bir Müslüman, diğer taraftan da Türk toplumundaki özgürlük ve bireysellik değerlerini en üst seviyeye taşımaya çalışan otoriter bir lider olmuştur (Acar, 2017: 194).

Özal bir dönem basında sadece Red Kit okuyan bir lider olarak tanımlanmıştır. Ancak, konuşmalarına ve uygulamalarına bakıldığı zaman dünyada toplumsal dönüşüm sürecini sorgulayan yazarların çok büyük bölümünü takip etmiştir. Özal'ın kişiliği ile özel sektörün çalışma şekli büyük ölçüde örtüşmektedir. Zira Özal bürokrasiden ve birtakım kurallardan hoşlanmadığını sık sık dile getirmiştir. Kamu bürokrasisini, gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görmüştür. Özal, kendisini protokol adamı olarak değil de hizmet adamı olarak tanımlamıştır (Bozkurt, 2016: 147).

1980 sonrası dönem göz önüne alındığında, Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve uluslararası alanlarda yaşadığı gelişmeler çerçevesinde Özal'ın kişisel özellikleri ve liderlik yönü ile Türk siyasal yaşamını şekillendiren bir lider olduğu söylenebilir. Zira Türk siyasi hayatında Özal'ın kısa ancak etkili bir liderlik dönemi olmuştur. Reformcu, dönüşümcü ve gelenekselin dışındaki liderlik tarzı ile Özal, 1980 sonrası Türkiye'nin yapılanmasında bir dönüm noktası olmuştur. Bir taraftan kendi toplumsal değerleri ile yaşamış, diğer taraftan da evrensel değerlerle bütünleşmiştir. Bu özellikleri bağlamında, siyasetin kişiselleşmesi olgusunun lider olarak Özal döneminde var olduğu söylenebilir. Zira Özal'ın liderlik yönü, kişisel özellikleri, siyasi, toplumsal ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği politikalar kendi kişiliği etrafında şekillenmiştir. Böylece siyaset de Özal'la kişiselleşmiştir.

3.1.7. 1990-2000 Dönemi

1990'lı yıllarda Türk siyasi hayatı açısından önemli olayların ve gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Zira 12 Eylül darbesinin ardından tek başına iktidara gelen ANAP dönemi sona erecek, Türkiye'de yeniden koalisyon hükümetleri başlayacaktır. Bu dönemde siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu ortam içinde İslami siyaset çizgisine sahip olan Necmettin Erbakan ve lideri olduğu Refah Partisi ön plana çıkmıştır.

3.1.7.1. Dönemin Genel Karakteri

1990-2000 arası dönem incelendiğinde, 1990 öncesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulların yansımaları doğrudan görülmektedir. Darbe ile başlayan süreç ekonomik ve siyasi yapılanma modeliyle devam etmiştir. 90'lı yıllara ANAP hükümetleri ile gelinmiştir ve bu dönemdeki politikalar yeni dönemin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Türk siyasetinde merkez-çevre ilişkileri açısından meydana gelen değişimler, 1990 sonrasında yeni bir boyut kazanmıştır. Kahraman'a göre (2008: 226); Türkiye'deki klasik merkez-çevre ilişkisi 1991 yılında yapılan seçimlerin ardından eriyerek, çevre kendi içinde çoğullaşmaya başlamıştır. Çevrenin kendi içinde yaşamış olduğu çatışmanın temel nedeni ise, çoğunluğun kırsal kesimde yaşadığı nüfusun sosyo-ekonomik olarak geçirdiği dönüşümdür. Böylece, çevre yeni oluşumlar nedeniyle parçalanmış ve her parça ayrı bir siyaset üretmek durumunda kalmıştır.

1980'li yıllarda kademeli ve eksik neoliberal reformlar, çıkar grupları ve seçmenler arasında kazananlar ve kaybedenler olmak üzere iki blok oluşmasına neden olmuştur. Bu durum da parti sisteminin parçalanması ve 2002 yılına kadar koalisyon hükümetlerinin kurulması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, siyasi partilerdeki bu parçalanmalar sonucunda, neoliberal reformlardan önce var olan merkez-çevre, seküler-dini ve kentsel-kırsal gibi toplumsal bölünmelere yeni bir bölünme olan devletçi-liberal bölünme eklenmiştir (Avcu, 2017: 627).

1990-2000 arası dönemde, Türkiye'de geçmişte olduğu gibi yeniden koalisyon dönemleri başlamıştır. Özellikle 1991-1997 yılları arasında altı hükümet kurulmuştur. Bu hükümetler istikrarsız, siyasi ve ekonomik anlamda başarısız uygulamalarla sonlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümü, beraberinde Uğur

Mumcu suikastı, Susurluk, Sivas olayları ve 17 Ağustos depremi gibi olaylar yaşanmıştır. Ayrıca, bu dönemde, istikarsız hükümetler, siyasi ve ekonomik krizler ve toplumsal olaylara 28 Şubat 1997 tarihinde yaşanan post-modern askeri darbesi eşlik etmiştir.

Bu dönemde, siyasetçiler ve siyasi partiler bakımından yaşanan başarısızlıklar karşısında, yükseliş gösteren ve halkın tercihlerinde ön plana çıkan lider Necmettin Erbakan olmuştur. 1995 seçimlerinden marjinal bir parti olarak nitelendirilen Refah Partisi'nin çıkması sürpriz olarak karşılanmıştır. Refah Partisi iltica tehlikesi ile birlikte anılmasına rağmen, merkez sağ siyasette yer alan partiler karşısında ivme kazanmıştır.

3.1.7.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

Türk siyasi hayatında 90'lı yıllar ele alındığında yapı itibariyle Türkiye'nin farklı sorunlar yaşadığı dönem olarak ifade edilebilir. 1990 öncesinde darbe yönetiminden sivil yönetime geçilmesiyle birlikte iki dönem ANAP hükümetleri görev yapmıştır. Ancak, ANAP'ın tek başına iktidar dönemi 90'lı yılların başında sonlanmış ve koalisyon hükümetleri dönemi yeni bin yıla kadar süregelmiştir.

1990'lı yıllar Türkiye için siyasette yeni yapılanmaları ve oluşumları beraberinde getirmiştir. Bunun nedeni hem Türkiye'nin iç siyasal yapısına hem de dünya konjonktüründeki değişim ve yeniliklere bağlanabilir. Kahraman'a (2008: 228) göre, 1990'lı yıllarda sol partilerde parti içi mücadeleler artmış ve yaşanan tartışmalar klasik Tarihsel Blok da çatlaklara neden olmuştur. Bu dönemde gelişen kimlik, fark ve tanınma politikaları, İslam ve Kürt kimliği temelindeki açılımlar yeni politik anlayışların ortaya çıkışına neden olmuştur. Diğer taraftan, 1991 sonrası süreçte siyasetin ağırlık merkezini oluşturan ve siyasal İslam'a dayanan partilerin yapılan seçimlerde başarı gösterdiği söylenebilir.

Bu dönemde, 1989 yılında Özal'ın cumhurbaşkanı olması, 1993 yılında Demirel'in cumhurbaşkanı olup aktif siyasetten çekilmesi sağdaki partiler arasındaki dengeyi bozmuştur. Böylece sağ partiler ve sağ siyasetçiler içinde Refah Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Tekin, 2011: 214). 1991-1998 arasında yapılan seçimlerde başarı gösteren sağ partiler; kapitalistleşmiş çevre politikalarına karşı köylülüğü, kent çeperlerine yerleşmiş olan göçmenleri, metropollerdeki büyük sermaye karşısında Anadolu'da yerleşik olan taşra burjuvazisini

temsil etmiştir. Ayrıca, bu partiler 90'larda ortaya çıkan kimlik politikaları çerçevesinde İslami- Kürt çizgiyle bütünleşmişlerdir. Bu bütünleşme aynı zamanda çevreye meşruiyet sağlarken, siyasal İslam çizgisinde siyaset yapan partileri de güçlendirmiştir (Kahraman, 2008: 229).

Bununla birlikte, Heper (230: 2011), 1990'lı yılların başlangıcında Türkiye'de kurumsal monizmin aşındığını, kurumsal çoğulculuğun demokratik olarak görülmediğini, toplumsal çoğulculuğun bulunmadığını, demokrasinin ise pekiştirilemediğini belirtmektedir. Bu dönem açısından olumlu sayılabilecek hususun hiçkimsenin otoriter çözüm arayışı içinde olmamasıdır. Siyasetçiler de ülkenin karşı karşıya olduğu sorunlarla baş etmek ve siyasal hayatı demokratikleştirmek istemektedirler. Uzlaşmacı siyasetin gerekliliği olarak dönemin önde gelen siyasetçileri 1991 seçimlerinin ardından uyumlu bir politika izlemişlerdir.

1991 seçimlerinin ardından 12 Eylül ve ANAP dönemi kapanmış, dünyada meydana gelen demokrasi rüzgarları önemli dönüşümler başlatmış ve soğuk savaş sona ermiştir. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte liberalizm zaferini ilan ederken, demokrasi dalgası da yayılmaya başlamıştır. 1990'lı yıllar Türkiye'de de demokratikleşme yolunda umut yaratmış olsa da, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda bunalımların yaşanması önlenememiştir (Ataay, 2019: 190). Bu dönemde, mevcut seçim sisteminden kaynaklı olarak siyasi partiler arasında ittifaklar kurulmuştur. Ayrıca hiçbir parti meclis üstünlüğünü elde edemediği için zorunlu koalisyonlar dönemi başlamıştır.

3.1.7.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

1990 sonrası yıllar, Türkiye açısından diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da bazı problemlerin ve istikrarsızlıkların yaşandığı dönem olmuştur. Öncelikle 24 Ocak Kararları ile yapısal dönüşüm sürecine giren Türkiye, 1990 öncesinde Özal'la birlikte neoliberal dönüşüm aşamasına geçerek küresel ölçekte dünya ülkeleri arasında yer almaya çalışmıştır. Ancak, hem Türkiye'nin iç siyasi ve ekonomik durumu hem de dış dünyanın etkilerinden dolayı, 80'li yıllarda yapısal değişim ve reformlarla ekonomide hedeflenen istikrar yakalanamamıştır.

Bu dönemin şekillenmesinde ön plana çıkan iki boyuttan bahsedilebilir. Birincisi, küreselleşme sürecinin piyasa ekonomilerinin güçlenmesini sağlamış

olmasıdır. Zira Türkiye’de piyasa ekonomisi modelini benimsemiş ve yükselen bir pazar ekonomisi olarak serbestleşme politikalarını uygulamıştır. İkincisi, Kazgan’a göre (2008: 225); 1990’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından soğuk savaşın sonlanması ve ABD’nin dünya üzerinde hegemonik bir güç haline gelmiş olmasıdır. Bu iki boyut göz önüne alındığında, Türkiye’nin 90’larda yaşadığı ekonomik sorunlar ve krizlerin etkisinin rastlantı olmadığı söylenebilir.

1990’lı yıllar enflasyonun hızla yükseldiği, Türk lirasının değer kaybına uğradığı, bütçe dengesi sağlanamadığı için merkez bankası kaynaklarının kullanılması nedeniyle mali baskınlığın arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, 1990 yılında başlayan Körfez Krizi ve ardından alınan erken seçim kararı yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Bu yaşanan gelişmeler Türkiye ekonomisinde belirsizliklere yol açmıştır.

1990 sonrası dönem, 80 sonrasında uygulamaya konulan ekonomik kurumların gelişmesi ile ön plana çıkmakla birlikte, yüksek enflasyon ve dengesiz büyüme ülke ekonomisinde baskın olarak ön plana çıkmıştır. Kamu kesimine ait açıkların büyümesi kamu borçlanma ihtiyacını artırırken, aynı zamanda para ve sermaye piyasalarını da finansal olarak baskılamıştır. Bütçe açıklarının büyüklüğü ve bütçeyi finanse etmek için kullanılan yüksek reel faizle iç borçlanma yoluna başvurulması iç borç yükünü artırmıştır (Gaytancıoğlu, 2010: 142).

Bu dönemin en önemli ekonomik olaylarından biri 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz olmuştur. Mevcut ekonomi politikalarıyla enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmış, faizler yükselmiş, KİT’ler büyük miktarlarda zarar etmiş ve döviz darboğazı ile birlikte makroekonomik dengeler bozulmuştur. 1990’dan sonra tüketim harcamalarındaki artış büyümenin ithalata ve tüketim harcamalarına bağımlı olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Düşük döviz fiyatları ithalatı teşvik ederek yabancıların sıcak para yoluyla yüksek kar elde ederek dışarıya büyük miktarlarda transfer yapmalarına yol açmış ve yerli sermayenin gelişimi olumsuz etkilenmiştir. Bu uygulamaların ardından bankalar arasında ödeme güçlükleri ve döviz krizi patlak vermiştir. Bozulan dengeleri düzeltmek için 5 Nisan kararları alınmıştır (Gökçen, 2017: 208). Bu kararlar ile kamu harcamalarının azaltılarak kamu gelirlerinin artırılması yoluyla ekonomide istikrarı sağlamak ve yapısal birtakım düzenlemelerin yapılması hedeflenmiştir.

Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu darboğazı aşmak için dönemin hükümeti 5 Nisan 1994'te IMF ile masaya oturmuştur. Bu istikrar programının amacı döviz artışını önlemek ve istikrarı sağlamak olsa da hükümet devalüasyon yaparak ülkenin yaşamış olduğu krizi çözmek istemiştir (Aydoğan, 2004: 95).

Şahin'e göre (2007: 236-239); 5 Nisan İstikrar Programı'nda hedeflenmiş olan orta ve uzun vadeli yapısal düzenlemeler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Bu çerçevede, kalıcı istikrar sağlanamamış, istikrar programı ekonomide stagfasyona neden olmuş, vergi reformu çıkarılmamış, 1994 yılı için öngörülen özelleştirme programı gerçekleştirilmemiş, sosyal güvenlik yasası, yerel yönetimlerin etkinliğinin artırılması, tarımsal destekleme politikaları ve bankacılık ile ilgili düzenlemlerde gerekli olan reformlar beklendiği gibi gerçekleştirilmemiştir.

1997 ve 1998 yıllarında meydana gelen Güneydoğu Asya ve Rusya krizi, 5 Nisan Kararları ile makroekonomik olarak istikrar sağlamaya çalışan Türkiye'yi de diğer piyasa ekonomileri gibi etkilemiştir. Yaşanan krizin etkisiyle ülkeden sermaye çıkışı hızlanmış, dış borçlanma maliyeti yükseldiği için iç borçlanma yoluna başvurulmuştur. Bunun ardından meydana gelen 17 Ağustos depremi ile ekonomik koşullar daha da ağırlaşmıştır. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1999 Aralık ayında IMF ile stand-by anlaşması yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir (Yüce vd., 2013: 187).

1990-2000 arası döneme ait ekonomik göstergeler incelendiğinde, enflasyon oranlarının yüksekliği ve dış borcun ise sürekli olarak arttığı görülmektedir. Özellikle 1994 yılına gelindiğinde enflasyon oranının üç haneli rakamlara ulaşarak, %149,6'ya yükseldiği görülmektedir.

Tablo 13: 1990-1999 Arasında Türkiye Ekonomisine İlişkin Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Hızı (%)	Dış Borç (Milyar \$)
1990	48.6	9.4	49
1991	59.2	0.3	50,5
1992	61.4	6.4	55,6
1993	60.3	8.1	67,4
1994	149.6	-6.1	65,6
1995	64.9	8.0	73,2
1996	84.9	7.1	84
1997	91	8	91
1998	54.3	3.9	103

1999	62.9	-6.4	104
------	------	------	-----

Kaynak: Tokgöz, 2001: 250-277

Tablo 13'e göre, Türkiye'nin ekonomik büyüme verilerine bakıldığında, büyüme hızında istikrarın yakalanamadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz yıllarında (1994 ve 1999 yıllarında) büyüme hızı negatif eğilim göstermiştir.

Bununla birlikte, bu dönemde sektörlerin ekonomi içindeki payı incelendiğinde, tarım sektörünün payının giderek azaldığını, sanayi ve hizmetlerin ise payının giderek arttığı görülmüştür. 1990-1999 arasında tarımın payı %16,3'ten %13,4'e düşerken, sanayinin payı %21,5'ten %27,9'a, hizmetlerin payı ise %55,9'dan %58,8'e çıkmıştır (Gökçen, 2017: 212).

3.1.7.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

1990-2000 arası dönem, uluslararası sistem ve dış politika boyutları ile incelendiğinde, uluslararası sistemde meydana gelen köklü dönüşümlerin yansımaları görülebilmektedir. 1945 yılında başlayan Soğuk savaş dönemi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sonlanmış ve uluslararası sistem yeniden şekillenmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin dış politika anlayışını ve tavrını da etkilemiştir.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu blokunun yıkılması ile eski dünya düzeni sona ermiştir. Ardından yaşanan Körfez bunalımı ABD'nin hakim olacağı *Yeni Dünya Düzeni* olarak isimlendirilen yeni yapıyı ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda küreselleşme olarak adlandırılan bu dönemde; hukukun üstünlüğü, insan hakları, özgürlük ve demokrasi gibi değerler ön plana çıkmıştır (Sarıay, 2000: 875).

Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme gibi uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişimlerle birlikte, bu dönemi şekillendiren diğer bir unsurda iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemelerdir. İletişim teknolojilerinde yaşanan değişim Gönübol ve Bingün (2006: 650) tarafından, farklı sosyo-kültürel gruplar arasında uzlaşma ve bütünleşmeden ziyade, çatışma odaklı yoğun bir etkileşim sürecinin başladığı bir dönem olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde, mikro-milliyetçi hareketler veya atomizasyon süreci küre üzerindeki belirli coğrafyalarda çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Bu dönemin dış politika süreci 1990-1993 ile 1993-1999 yılları olmak üzere iki bölümde incelenebilir. 1989 yılından itibaren Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Özal ilk dönem Türk dış politikası üzerinde etkin bir rol almıştır. Altı yıllık kısa süren ikinci dönemde ise yedi koalisyon hükümeti kurulmuş ve dokuz farklı bakan dışişlerinden sorumlu tutulmuştur. 1980 sonrasında Türkiye’de iç ve dış politika süreçlerinde Özal’ın belirleyiciliği ve ABD yanlısı tutumu, Körfez Savaşı’nda da benzer şekilde Türk dış politikasının temel parametrelerini ortaya koymaktadır. Ancak, Türkiye’nin dış politika anlayışındaki değişim 1996 yılında kurulan Necmettin Erbakan hükümeti (Refah-Yol) ile yaşanmıştır. Bu dönemde, ABD karşıtı ülkelerle iş birliği kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır (Saraçoğlu, 2016: 860). Bu on yıllık dönemde dış politika açısından öne çıkan olaylar Körfez Savaşı, PKK sorunu, Balkanlarda yaşayan Türk azınlıklar ve AB üyeliği gibi başlıklar şeklinde sıralanabilir.

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak, Kuveyt’in tartışmalı bölgede petrol kuyusu açarak kendisini zarara uğrattığını iddia etmiş ve bu olay üzerinde Kuveyt’i işgal etmiştir. Ardından BM Güvenlik Konseyi Irak’ın işgali durdurması ve geri çekilmesi için ambargo kararı almıştır. Benzer şekilde Türkiye’de Özal’ın talebi ile Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattını kapatarak, Irak ile yapmış olduğu ticareti durdurduğunu açıklamıştır (Balcı, 2017: 221).

Aynı zamanda, Irak tarafından Kuveyt’in işgal edilmesi üzerine başlayan süreçte, Türkiye tarafından hem Türk askerinin yabancı ülkelere gönderilmesine hem de yabancı ülke askerlerinin Türkiye’de konuşlanmasına izin verilmiştir. Körfez krizi ile birlikte Irak’tan 500.000’e yakın mülteci Türkiye’ye gelmiştir. Ayrıca ABD, Fransa ve İngiltere askerlerinden oluşan ve *Çekiç Güç* olarak isimlendirilen askeri birliklerde Türkiye’de konuşlandırılmışlardır (Tekin, 2011: 212).

Türkiye’nin Özal’ın etkisiyle Körfez Savaşı’nda ABD yanında yer almasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Balcı’ya göre (2017: 222); ilk olarak Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrasında da Batı odaklı dış politikasının devam ettiği ve Batılı ülkelerle müttefik olduğu gösterilebilecektir. İkinci neden ise PKK sorunundan dolayı Türkiye’nin dış politika konularından biri Irak olmuştur. Özal, bir savaşın ardından Irak’ın yeniden yapılanma sürecinde etkin rol almak istemiştir.

Bu süreçte Türkiye’nin ABD yanlı dış politika yaklaşımına karşılık, ABD yönetimi Türkiye’den üç farklı talepte bulunmuştur. Bu talepler; Türkiye’deki üslerin

kullanılması, Irak'ın Kuveyt cephesindeki gücünü zayıflatmak amacıyla Türkiye'nin askeri birliklerinin Irak'ın kuzeyine kaydırılması ve Suudi Arabistan'da bulunan müttefik kuvvetlerine asker gönderilmesi şeklinde sıralanmıştır. Türkiye, bu dönemde ABD'nin taleplerini parlamento tarafından alınan kararlarla kabul etmiştir (Oran, 2005: 224).

Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda izlemiş olduğu politikaların bazı sonuçları zamanla ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle Türkiye'nin de ekonomik olarak zarara uğramasına neden olmuştur. Petrol boru hattının kapatılması ve Irak'la yapılan ticaretin sona ermesinin etkileri 1994 krizinde görülmüştür. İkincisi, Türkiye için artık Irak bölgesel düzlemde rakip olma statüsünü yitirmiştir. Üçüncü sonucu, savaş sonrasında Irak'ta ortaya çıkan güç boşluğudur. Bu güç boşluğu PKK tarafından fırsata çevrilmiş ve bir üs olarak Irak terör örgütü tarafından daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu durumda, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın 90'lı yıllar boyunca militarist bir karakter kazanmasına sebep olmuştur. Son olarak da, özellikle Güneydoğu bölgesinde ticaretin sona ermesi beraberinde işsizliğin artmasına neden olmuştur. Bölgede yaşanan işsizlik ve ekonomik koşullar ise bu bölgede PKK'nın daha etkin olmasını sağlayacak sosyal bir zemini doğurmuştur (Balcı, 2017: 224).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Bu devletler arasında beş Türk devleti (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) ilk kez Türkiye tarafından tanınmış ve uluslararası ilişkilerde desteklenmiştir. Ayrıca, 1993 yılında Türkiye ve Türki Cumhuriyetler arasında kültür ve dil birliği sağlamak adına TÜRKSOY kurulmuştur (Ege, 2008: 327).

1993 yılında Özal'ın ölümünün ardından Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Bu dönem koalisyon hükümetlerinin yapısına göre şekillenmekte, dolayısıyla dış politika anlayışları da bu kapsamda belirlenmektedir. Sönmezoğlu (2014: 595); Tansu Çiller'in başbakanlık yaptığı 1993-1995 yılları arasında, dış politikayı doğrudan kendisinin yönetmek istediği ve her konuda müdahale ettiğini belirtir. Benzer şekilde, 1996 yılında kurulan Refah-Yol koalisyon hükümetinin başbakanı Necmettin Erbakan da, dönemin dışişleri bakanı Çiller'den farklı bir anlayışla hareket ettiği söylenebilir. Zira Erbakan İslam ülkeleri ile ilişkiler geliştirirken, Çiller

Batılı ülkelerle ilişkiler sürdürmüştür. Dönemin başbakanı Erbakan öncülüğünde İslam ülkeleri ile işbirliği ve İslam dünyasına yönelik açılım çerçevesinde D-8 projesi (Türkiye, İran, Mısır, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Pakistan) ile Türk dış politikasında yeni bir başlangıç yapmıştır. Bu proje ile Türkiye'nin lider olduğu bir İslam pazarı oluşturmak hedeflenmiştir (Ege, 2008: 329).

Bu dönemin dış politika açısından öne çıkan gelişmelerden biri de Avrupa Birliği ile kurulan ilişkilere dir. 1987 yılında Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin reddedilmesi ile gerilen ve askıya alınan ilişkiler yeniden geliştirilmek istenmiştir. Sraçoğlu'na göre (2016: 861); ilişkileri canlandırmak adına atılmış ilk adım 1995 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'nı kabul etmesidir. Bu anlaşma ile AB üyesi olmadığı halde Türkiye, üye ülkeler arasında uygulanan dış ticaret ve gümrük politikalarına, gümrük vergisi ve kotalara uygun hareket etmek durumunda kalmıştır. Bu gelişmelerde Türkiye'nin adaylığını kesinleştirmedeği gibi, Türkiye insan hakları ve demokrasi gibi konularda Kopenhag Kriterlerini karşılamadığı gerekçesiyle dışarda bırakılmıştır. 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde eski komünist Doğu Avrupa ülkelerine ve Kıbrıs'a aday ülke statüsü verilmiştir. 1999'da Helsinki Avrupa Konseyi toplantısında, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde öngörülen değişiklikleri yapması, Kıbrıs sorununa ilişkin Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan ile sorunlarını çözmesi gibi birtakım şartları yerine getirmesi durumunda aday ülke olarak kabul edilmesi kararı alınmıştır.

3.1.7.5. Dönemin Siyasal Analizi

1990-2000 arası dönem hem Türkiye açısından hem de Dünya ülkeleri açısından yeni bir dönemin, yeni dünya düzeninin başladığı yıllar olarak ifade edilebilir. 1983 yılından itibaren başlayan tek parti iktidarı yerini 90'lı yıllarda koalisyon hükümetlerine bırakmıştır. Bu dönemde, Özal'ın ölümü üzerine Demirel'in Cumhurbaşkanı olması beraberinde merkez sağ partilerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Parçalı bir siyasal yelpazede özellikle 1995 sonrasında Erbakan siyasal anlayışları ile ön plana çıkmıştır. Bu başlık altında dönemin siyasal gelişmeleri ele alınarak, Necmettin Erbakan liderliğindeki Türkiye'de yaşanan olaylar, liderler, seçimler ve lider olarak Necmettin Erbakan incelenecektir.

3.1.7.5.1. Olaylar

Türk siyasal yaşamına bakıldığında, 1990-2000 arasındaki dönem Türkiye açısından en derin ve yaygın krizlerin yaşandığı yıllar olarak ifade edilebilir. Türkiye de bu dönemde büyük kırılmalar yaşanmıştır. Bu dönemin başlıca gelişmeleri; Özal'ın ölümü ve yaşanan siyasal kriz, farklı koalisyon hükümetlerinin kurulması, toplumun önde gelen aydınlarının ölümü, Alevi-Sünni çatışması ve Madımak olayı, PKK terörünün tırmanışı, 28 Şubat süreci ve medyanın yeni bir ağırlık merkezi haline gelmesi gibi konular şeklinde sıralanabilir.

90'lı yıllar Türk siyasetinde siyasi partilerin tek başlarına iktidar olmalarını sağlayacağı seçim sonuçları ortaya çıkarmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde siyasi partiler merkez sağ çizgide birleşmiş veya sol partilerle ortaklık kurmak durumunda kalmışlardır. Zira bu dönemde, DYP-SHP koalisyon hükümeti, Çiller-Karayalçın hükümeti, Ana-Yol hükümeti, Refah-Yol hükümeti, ANASAOL-D hükümeti ve son olarak da Ecevit azınlık hükümeti kurulmuştur.

1991 yılında yapılan genel seçimlerde DYP, ANAP, SHP, DSP ve RP olmak üzere beş siyasi parti TBMM'de temsil imkanı bulabilmiştir. Böylece 8 yıl tek başına iktidar olan ANAP dönemi sonlanmış ve koalisyonlar dönemi başlamıştır. 1991 seçimlerinin ardından, DYP ile SHP arasında Süleyman Demirel başkanlığında ve Erdal İnönü'nün de başbakan yardımcılığı yapacağı hükümet kurulmuştur. Bu hükümet döneminde TBMM'nin de parçalı bir aritmetiğe sahip olduğu söylenebilir. 6 Kasım'da toplanan TBMM'de yemin töreni esnasında, HEP'li bazı milletvekillerinin Kürtçe yemin etme istekleri önemli bir tartışma başlatmıştır. Ardından ikinci önemli tartışmada TBMM Başkanlığı konusunda yaşanmıştır. DYP'nin eski genel başkanlarından Hüsamettin Cindoruk ancak üçüncü tur oylamada seçilebilmiştir (Tekin, 2011: 211).

49. Hükümet açıkladığı programda demokrasi alanında önemli vaatlerde bulunmuştur. Programa göre; ülkedeki hukuk sistemi ve anayasanın baştan sona değişeceği, yargı güvencesinin sağlanacağı, işkencenin önleneyeceği, üniversite özerkliğinin yeniden tesis edileceği ve sendikal hakların ILO standartlarına uygun hale getirileceği gibi konularda sözler verilmiştir (Börklüoğlu, 2017: 141).

Ayrıca, DYP-SHP koalisyonunun bir başka gündemi de işçi ve memur ücretleri ile Kürt sorunu olmuştur. Bu anlamda, işçi ve memur ücretleri ile tarım ürünlerinin fiyatlarında artış yapılarak, 12 Eylül'den beri sıkıntı yaşayan toplumsal kesimler

rahatlatılmak istenmiştir. Kürt sorunu ise özellikle PKK tarafından 1984 yılında başlatılan terör eylemlerinin giderek artması sonucunda önemli bir soruna dönüşmüştür. Bu dönemde, SHP'den ayrılan ve ihraç edilen milletvekilleri tarafından HEP kurulmuştur. 49. Hükümet döneminde gelişen bu olaylar karşısında, hükümet tarafından demokratikleşme adımları atılarak, Kürt kökenli vatandaşların şikayetleri sonlandırılmak istenmiştir. Zira dönemim başbakanı Demirel tarafından “Kürt realitesini tanıyoruz” açıklaması yapılmıştır. Ancak, HEP’li milletvekillerinin Kürtçe yemin etmek istemeleri, PKK’nın terör saldırılarını tırmandırması nedeniyle, Ordu hükümetin bu tip politikalarına karşı çıkmıştır (Ataay, 2019: 193).

DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde, anayasal değişikliklerin yapılması, özel radyo ve televizyonların açılması ve Türkiye’nin ev sahipliğinde Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı’nın kurulması yönünde önemli gelişmeler yaşanmış olsa da, hükümet programında belirtilen köklü reformlar hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, bu dönemde 12 Eylül rejimi tarafından kapatılan siyasi partilerin aynı isimle tekrar kurulabilmelerini sağlayan düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeyle Alpaslan Türkeş başkanlığını yaptığı Milliyetçi Çalışma Partisini feshederek, Milliyetçi Hareket Partisini (MHP) kurmuştur. İnönü ile ayrı düşen Deniz Baykal da SHP’den ayrılarak Cumhuriyet Halk Partisini (CHP) yeniden kurmuştur. MHP içerisinde Türkeş’in liderliğini sorgulayan Muhsin Yazıcıoğlu ise istifa ederek Büyük Birlik Partisini (BBP) kurmuştur (Börklüoğlu, 2017: 142).

1990’lı yılların ilk yarısında Türkiye’de radikal yasadışı İslamcı örgütler tarafından düzenlenen saldırılar sonucunda bazı aydınlar katledilmiştir. 1990 yılında Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun ve Bahriye Üçok İslami Hareket tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda öldürülmüşlerdir. 24 Ocak 1993 tarihinde ise Türkiye’nin en etkili gazetecilerinden biri olan Uğur Mumcu bir suikast sonucunda öldürülmüştür (Çavdar, 1995: 320).

Ayrıca, farklı siyasetçi kimliği ile bilinen eski Maliye Bakanlarından Adnan Kahveci şüpheli bir şekilde trafik kazasında yaşamını yitirmiştir. Ardından yine 1993 yılında, Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis ve beraberindeki dört kişi askeri uçağın motorlarından birisinin havada alev alması sonucu düşmesi nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu olayların ardından 24 Mayıs günü Bingöl-Elazığ karayolunda

acemi eğitimlerini tamamlayıp dağıtıma giden askeri konvaya saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıda da 33 askerimiz şehit edilmiştir (Tekin, 2011: 213).

Mumcu suikastinin ardından, 2 Temmuz 1993'te Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Etkinlikleri kapsamında Sivas'a gelen şair, ozan ve aydınların yakıldığı tarihimizin en vahşi olaylarından biri yaşanmıştır. Sivas katliamı, Aziz Nesin'e karşı yürütülen bir kampanya olarak başlamış, ancak kısa süre içerisinde 15 bin kişilik bir grup tarafından etkinlikler için kente gelen aydınların kaldığı Madımak Oteli sarılarak yakılmıştır. Bu olayda, 33 aydın yanarak ve boğularak can vermiştir. Saraçoğlu'na göre (2016: 821); Sivas katliamı Türkiye'de dinci radikalizmin 90'lı yıllarda sadece dış güçler tarafından kışkırtılan marjinal örgütlerin bir arayışından ibaret olmadığını, aynı zamanda kendisini linç ve şiddet olaylarında gösteren bir toplumsal temele sahip olduğunu göstermesi açısından son derece önemli görülmektedir.

DYP-SHP hükümeti döneminde yaşanan bir başka önemli gelişme de dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani bir kalp krizi geçirerek ölmesi olmuştur. Özal'ın ölümü yakınları tarafından şüpheli olarak görülse de bu konuda somut deliller ortaya çıkarılamamıştır. Özal'ın ölümünün ardından Cumhurbaşkanı seçimi yapılmış ve DYP lideri Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Boşalan DYP genel başkanlığına Tansu Çiller seçilerek, DYP içerisinde Demirel'e yakın isimler etkisiz hale gelmiştir (Ataay, 2019: 194).

Çavdar'a göre (2013: 317); Çillere, DYP genel başkanlığı mücadelesinde yazılı ve görüntülü yayın organlarınca büyük destek verilmiştir. Bir anlamda medyanın adayı olarak DYP genel başkanı ve sonrasında başbakan olmuştur. Diğer taraftan, benzer bir durumda Erdal İnönü'nün SHP genel başkanlığını bırakacağını açıklaması üzerine Murat Karayalçın'ın medya tarafından desteklenmiş olmasıdır. Karayalçın'da SHP genel başkanı olmuş ve Çiller ile DYP-SHP koalisyonu devam ettirilmiştir. Bu hükümet döneminin en büyük sorunu ekonomik bunalım olmuştur. Kamu açıkları finanse edilememiş, Türk lirası dolar karşısında çok büyük değer kaybı yaşamış ve enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmıştır.

Bu olumsuz koşullarda 1994 yılında yerel seçimlere gidilmiştir. Yapılan seçim sonucunda, Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu Refah Partisi üçüncü parti olmuştur. Bu seçimlerde, RP İstanbul (Recep Tayyip Erdoğan) ve Ankara (Melih Gökçek) belediye başkanlıklarını SHP'den alarak büyük başarı elde etmiştir. Akşin (2018: 295); İslamcı

oyların yükselişini belirli toplumsal nedenleri olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak, büyük partilerin iş bulma ve halka ekonomik fayda sağlama gibi konularda başarısız olmaları karşısında, İslamcıların bunu sağlayabilecekleri umudunun ortaya çıkmasıdır. İkinci olarak, şeriatçı yandaşlarının çömertliği sayesinde büyük paralar toplanmış, yerel örgütler kapı kapı dolaşarak propaganda yapmış, birçok kez gıda yardımı yapılmış ve dinsel amaçlarla oy verilmiş olmasıdır.

Bu gelişmelerin ardından alınan erken seçim kararı ile 24 Aralık 1995'te seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçlarında büyük bir sürpriz yaşanarak, ilk kez merkez partiler dışında marjinal bir parti birinci olmuştur. Necmettin Erbakan liderliğindeki RP birinci olurken, Deniz Baykal liderliğindeki CHP ise seçim barajını kıl payı geçmiştir (Tekin, 2011: 217). Saraçoğlu'na göre (2016: 824); 1995 seçimleri İslamcılığın iktidar yürüyüşündeki en önemli dönemeçlerinden birini teşkil etmekle birlikte, kazandığı en büyük zaferdir. Aynı zamanda, bu seçim İslamcılığın marjinal bir akım olmaktan çıkarak demokratik süreçleri zorlayacak suretiyle iktidarı ele geçirebilecek bir kitleliliğe eriştiğini göstermektedir.

Seçim sonuçlarının ardından koalisyon hükümeti zorunluluğu ortaya çıkmış ve bu durum Türkiye'de hükümet bunalımına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümeti kurma görevi RP lideri Erbakan'a verilmiştir. Ancak, seçim sonucundan memnun olmayan bürokrasinin sivil ve askeri kanadının rahatsızlıkları kamuoyunda karşılık bulmuştur. Böylece Erbakan koalisyon görüşmelerinde sonuç elde edememiştir. Uzun görüşmelerin ardından, ANAP lideri Mesut Yılmaz ile DYP lideri Tansu Çiller tarafından dönüşümlü başbakanlık formülü ile ANA-YOL koalisyon hükümeti kurulmuştur. (Börklüoğlu, 2017: 144).

1996 yılında Mesut Yılmaz'ın istifa etmesinin ardından Cumhurbaşkanı Demirel, Erbakan'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. İlk kez hükümeti kurma görevi verildiğinde diğer partilerle kurulamayan hükümet DYP ile kurulabilmiştir. Dönüşümlü başbakanlık yöntemiyle kurulan Refah-Yol hükümetinin ilk başkanı Erbakan olmuştur. Hükümet için yapılan güven oylamasında 278 kabul, 275 ret ve 1 çekimser oy kullanılmıştır (Arpacı, 2017: 83).

Refah-Yol hükümeti döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri Susurluk kazası sonucunda ortaya çıkan skandaldır. Yaşanan kazadaki araç içinde milletvekili Sedat Bucak, Abdullah Çatlı, eski emniyet müdürü, polis okulu müdürü ve Çatlı'nın

sevgilisi bulunmuştur. Bu olay çete soruşturması kapsamında ele alınmış ve yasadışı ilişkiler ağının ortaya çıkmasıyla birlikte ülke gündeminde yoğun olarak tartışılmıştır. İşleri bakanı Mehmet Ağar bu olay üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. Susurluk çetesinin ayrıntıları ortaya çıkmış, uzun yıllardan beri devam eden faili meçhul cinayetler, yolsuzluklar ve yasadışı eylemler gündeme gelmiştir. Bu gelişmeleri sonucunda bir dizi aydın tarafından “aydınlık için bir dakika karanlık” eylemi tüm yurda yayılmıştır (Çavdar, 2013: 334).

Başbakan Erbakan’ın bu dönemdeki icraatları kamuoyunda rahatsızlık yaratmış ve krizlere yol açmıştır. Arpacı’ya göre (2017: 84-87); ilk olarak Erbakan İran, Mısır, Libya ve Nijerya gibi bir dizi ülkeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde; Erbakan’ın Müslüman Kardeşler’e destek vermesi ve Kaddafi’nin Türkiye aleyhinde Erbakan’a sarf ettiği sözler tartışma konusu olmuştur. Ardından başbakanlıktaki tarikat liderleriyle iftar yemeği, Sincan’daki Kudüs Gecesi, Aczimendi tarikatı olayı, Taksim’e cami tartışması, kurban derileri, ramazan mesaisi ve karayoluyla hac gibi konulardaki söylemleri nedeniyle laikliğe zarar verdiği gerekçesiyle ciddi tepkilerle karşılaşmıştır.

Bu gelişmelerin ardından 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ile ordu hükümete köktendinciliğin yayılmasını önlemek için 18 maddelik önlemler listesi sunmuştur. Bu olay aynı zamanda “postmodern darbe” olarak da nitelendirilmiştir. Bu süreçte, ordu bir taraftan 28 Şubat kararlarının uygulanmasını kontrol ederken, bir taraftan da bu kararların uygulanması için farklı kesimlerle toplantılar düzenlemiştir. 21 Mayıs 1997’de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından, laiklik ilkesine aykırı eylemlerinin odağı haline geldiği gerekçesi ile RP’ne kapatma davası açmıştır. Bu olay üzerine Erbakan istifasını sunmuş, Demirel’de Mesut Yılmaz’a hükümet kurma görevini vermiştir. Böylece ANASOL-D koalisyon hükümeti kurulmuştur (Akşin, 2018: 303).

1997’de hükümeti devralan ANASOL-D hükümetinin de ömrü uzun olmamıştır. Bu dönemde en çok kamuoyunun gündeminde olan konu yaşanan yolsuzluk iddialarıdır. Zira Etibak’ın özelleştirilmesi, Egebank’ın devri ve Türkbank ihaleleri ile ilgili yolsuzluk iddiaları hükümetin düşmesine neden olmuştur (Tekin, 2011: 224).

Mesut Yılmaz’ın istifasının ardından Bülent Ecevit öncülüğünde, DYP ve ANAP’ın desteği ile bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Kurulan azınlık hükümetinin

temel hedefi hızlı bir şekilde seçime gitmek olmuştur. Bu konuda 1999 yılının nisan ayında erken seçime gidilme kararı alınmıştır. Bu kısa hükümet döneminin en çarpıcı gelişmesi, terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi olmuştur.

Bu koşullar çerçevesinde 1999 yılında gerçekleştirilen seçimlerde, DSP ve MHP büyük sıçrama ile oylarını artırmışlardır. Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümeti kurma görevi Ecevit'e verilmiştir. Ecevit'in başbakanlığında DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuş ve görevine başlamıştır (Börklüoğlu, 2017: 148).

3.1.7.5.2. Liderler

1990-2000 arası dönem incelendiğinde, 1980 darbesi ile getirilen yasakların kalkmasıyla birlikte, Türk siyasal yaşamında etkin rol alan liderler arasında hem rekabet yaşanmış hem de ortaklıklar yapılmıştır. Bu dönemde hem sağ partiler hem de sol partiler açısından önemli değişimlerin yaşandığı söylenebilir.

1990'lı yıllar Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte merkez sağ siyasetin önemli temsilcilerinde Demirel için bir fırsata dönüşmüştür. Ancak, Özal'ın ölümü üzerine Demirel cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişmenin ardından merkez sağ içinde Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP ile Tansu Çiller liderliğindeki DYP arasında yoğun bir rekabet yaşanmıştır. Diğer taraftan da merkez sol içinde Erdal İnönü, Bülent Ecevit, Murat Karayalçın ve Deniz Baykal gibi liderlerin rekabet ettiği söylenebilir.

1990-2000 arası dönemde, Erbakan'ın kişilik özellikleri sayesinde farklı toplumsal özellikler barındıran kesimleri bir arada tutabilmiştir. Bununla birlikte, milli görüş hareketini de aynı üst düzey kadrolarla yöneterek, parti merkezini de kendisinde cisimleştirmeyi başarmıştır. Böylece RP, amaçları için gönüllü çalışan ve özellikle kadınlardan oluşan dindar tabanıyla diğer partilerle kıyaslandığında, en iyi örgütlenmiş parti olarak ön plana çıkmıştır (Arpacı, 2017: 271).

Diğer taraftan, Erbakan'ın kendine has parti kimliği üslubu, onun siyasi kariyerine tümüne damgasını vurmuştur. Erbakan siyasete bir parti lideri olarak başlamıştır. Bu nedenle de, Ecevit ve Demirel gibi parti liderliğini, parti kongrelerinde mevcut liderleri yerlerinden ederek hak etmiş olan diğer liderlerden ayrılmaktadır. Ayrıca, Erbakan liderlik pozisyonu için hiçbir başka güçlü siyasi lider veya rakiple mücadele etmek durumunda kalmamıştır. Zira nurcuların Erbakan'a muhalefet

etmeleri dahi Erbakan'ın Milli Görüş hareketinin lideri olmasını engelleyememiştir (Özdalga, 2008:154).

Bu koşullarda, Türk siyasetinde milli görüş düşüncesi ile 1970'den itibaren kurduğu partiler ve siyasi söylemleri ile Necmettin Erbakan ve RP ön plana çıkmıştır. 1995 seçimlerinde ise milli görüş siyaseti tarihindeki en yüksek oy oranına sahip olmuştur. Ancak, 1990'lı yıllarda Erbakan tarafından geliştirilen söylemler başta ordu olmak üzere belirli kesimler üzerinde rahatsızlık yaratmıştır. Zira diğer siyasi parti liderleri de Erbakan'ın laiklik karşıtı duruşu konusundaki tepkileri ve duruşu destekleyici tavır sergilemişlerdir.

3.1.7.5.3. Seçimler

1990-2000 arası dönemde, 1991, 1995 ve 1999 yıllarında milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Bu dönem; birçok konuda olduğu gibi yapılan seçimler ve sonrasında girişilen hükümet kurma mücadeleleri, alınan erken seçim kararları, düşürülen hükümetler ve seçimlerde yapılan ittifaklar konusunda da kendine özgü koşulların yaşandığı yıllar olmuştur.

ANAP'ın tek başına iktidarını sürdürdüğü dönemde, muhalefetin de talepleri doğrultusunda erken seçim kararı alınmış ve 20 Ekim 1991 tarihinde genel seçimler gerçekleştirilmiştir. 1991 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 29.979.123 kayıtlı seçmenin 25.157.089'u oy kullanmıştır. 1991 seçimindeki katılım oranı ise, % 83,9'dur.

Tablo 14: 1991 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
DYP	27	178
ANAP	24	115
SHP	20.8	88
RP	16.9	62
DSP	10.8	7

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

1991 seçimlerinde siyasi partiler ülke barajını aşmak amacıyla ittifak yaparak seçimlere gitmişlerdir. Resmi olarak dört siyasi parti ve iki ittifak seçimlere girmiş olsa da gerçekte 8 siyasi parti seçimlere katılmıştır. Bu dönemde, SHP ile HADEP ittifakı ve RP-MÇP-IDP ittifakı yapılmış, seçimlere SHP ile RP resmi olarak katılmıştır (Buran, 2005: 123). Bu partiler seçimden sonra ittifaklardan ayrılmışlar ve seçime tek başına giren siyasi partilere oranla da TBMM’de temsiliyete erişmişlerdir.

Tablo 14’e göre; 1991 seçimlerinden DYP %27 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak bu sonuçlar hiçbir partiye tek başına iktidar olabilme şansı vermemiştir. Bu dönemde DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Demirel ve İnönü arasında kurulan koalisyon hükümeti bu dönemde meydana gelen gelişmelerin ardından lider değişimlerine sebep olmuştur. Lider değişimleri de beraberinde erken seçimleri getirmiştir. Türkiye’de, 24 Aralık 1995’te bir kez daha erken seçim yapılmıştır.

1995 seçimlerinde bazı değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin ilki seçim çevre büyüklükleri ile ilgili olup, her il bir seçim çevresi olarak kabul edilmiştir. İkinci değişiklik TBMM üye sayısı 450 milletvekilinden 550 milletvekiline çıkarılmıştır. Son değişiklikte, Anayasa Mahkemesi tarafından çevre barajı uygulamasının anayasaya aykırılığı gerekçesiyle iptal edilmiş olmasıdır (Teziç, 2012: 304).

1995 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 34.155.981 kayıtlı seçmenin 29.101.469’u oy kullanmıştır. 1995 seçimindeki katılım oranı ise, % 85,2’dir.

Tablo 15: 1995 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
RP	21.4	158
ANAP	19.6	132
DYP	19.2	135
DSP	14.6	76
CHP	10.7	49
MHP	8.2	0

HADEP	4.2	0
--------------	-----	---

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 15'e göre; 1995 seçim sonuçlarına bakıldığında Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisinin %21,4 oy oranı ile birinci parti olduğu görülmektedir. Seçimlerde merkez sağ partilerin oyunda gerileme yaşanırken, RP hem oy oranını hem de milletvekili sayısını artırmıştır. Ancak, bu seçim sonuçları da tek başına iktidar olmaya yetmemiş ve RP ile DYP arasında REFAH-YOL koalisyon hükümeti kurulmuştur. Erbakan başbakanlığı döneminde fikir ve uygulamaları ile siyaset alanına damga vurmuş olsa da, 28 Şubat krizinin ardından yeniden erken seçim kararı alınmıştır.

Bu dönemin üçüncü seçimi 18 Nisan 1999 tarihinde yapılmıştır. 1999 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 37.495.217 kayıtlı seçmenin 32.656.070'i oy kullanmıştır. 1995 seçimindeki katılım oranı ise, % 87,1'dir.

Tablo 16: 1999 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
DSP	22.2	136
MHP	18	129
FP	15.4	111
ANAP	13.2	86
DYP	12	85
CHP	8.7	0
HADEP	4.2	0

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 16'ya göre; 1999 seçimleri ele alındığında 28 Şubat sürecinin etkilerinin görüldüğü söylenebilir. 1995 seçimlerinde birinci parti konumunda olan RP'nin kapatılıp lideri Erbakan siyasal kısıtlı konuma geldikten sonra yerine kurulan Fazilet

Partisi bu seçimlerde ancak üçüncü parti olabilmiştir. Seçimlerden %22,2 oy alarak Ecevit liderliğindeki DSP 136 milletvekilliği ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçimin en çarpıcı sonuçlarından biri de CHP'nin baraj altında kalmasıdır. Sonuç olarak, seçim sonuçlarının ardından Bülent Ecevit başbakanlığında DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştur.

3.1.7.5.4. Neden Erbakan?

Siyasi bir lider olarak Erbakan, konuşmalarında telkin gücüne sahip olması ve yeni ufuklar açıcı bir güce sahip olması nedeniyle yakın etrafı üzerinde etki yaratabilmiştir. Erbakan, konuşma tarzı ve konuşmasında seçtiği kelimeler yönünden bir lider yapısındadır. Bu özellikleri sayesinde Erbakan çevresindekilere düşüncelerini rahat bir şekilde kabul ettirebilmiştir (Heyet, 1975: 113).

Milli Görüş lideri Erbakan'ın İslamcı siyaset ile eş zamanlı olarak siyasi kimliğinin geliştiği söylenebilir (Özdalga, 2006:103). Milli görüşçüler için Erbakan'ın efsanevi bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Çakır tarafından, Erbakan'ın taraftarlarına göre bu efsanelerin üç başlık altında toplandığı belirtilmektedir. İlki, Erbakan'ın becerikli ve akıllı bir politikacı olmakla birlikte, başarılı bir devlet adamı olduğudur. İkincisi, "en fazla hadis bilen" kişi olarak dindarlığı ve İslam ilimlerine yönelik bilgisidir. Sonuncusu ise Erbakan'ın "Hoca"lığı dindarlığından değil, profesörlüğünden gelmektedir (2001: 223).

Bu bağlamda, Milli Görüş hareketi ile lideri özdeşleşmiş ve hatta Erbakan hareketi olarak anılmıştır. Zira milli görüşe gönül verenler kişilerde Erbakancı olarak isimlendirilmiştir (Çakır, 2004: 767). Bu durumda, Erbakan'ın şahsının Milli Görüş hareketi temelinde merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir.

Necmettin Erbakan ve öncülüğünü yaptığı Milli Görüş hareketi Türk siyasi hayatının farklı noktalarında farklı siyasi partilerle var olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda Erbakan liderliğindeki RP kitle partisi konumuna erişmiştir. Bu ideolojinin bu düzeye ulaşmasındaki en büyük rol ise tabiatıyla Erbakan'a aittir. Erbakan, Nakşibendi tarikatına bağlı, muhafazakar ve dindar kimliği ile İslami siyaset anlayışını savunmuştur. Bu çerçevede siyasi söylemleri, siyasal eleştirileri ve çözüm önerileri de İslami siyaset anlayışından izler taşımıştır.

Necmettin Erbakan farklı kişilik özellikleri sayesinde Türk siyasetinin önemli figürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erbakan'ının kişilik özellikleri (Biçkes vd., 2017: 65-66); çok yönlülük, üstün değerlere bağlılık, amaçlara odaklanma, din-akıl ve ilmi rehber edinme, paradigma farklılığı, yılgınlık göstermeme ve iyi bir motivasyon kaynağı olmak üzere farklı boyutlar şeklinde sıralanabilir. Kişisel özelliklerinin yanında, bu dönem Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve konjonktürel yapısı incelendiğinde, koalisyon krizleri ve ekonomik darboğaz gibi faktörler Erbakan'ın Türk siyasetinde öne çıkmasını sağlayan gelişmelerdir. Dolayısıyla, siyasetin kişiselleşmesi bağlamında, siyasi liderin kişisel birtakım özelliklere sahip olması ve bu özelliklerle siyaseti şekillendirmesi gibi göstergeler düşünüldüğünde, Erbakan farklı kişisel özellikleri ile Türk siyasetinde önemli bir aktör olarak düşünülmelidir.

3.1.8. 2000 ve Sonrası

2000 sonrası dönem, Türk siyasi hayatı açısından önemli yeniliklerin ve değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönem, Türkiye'nin siyasi işleyişinde 1990'lı yılların parçalı yapısının ve koalisyon hükümetleri döneminin sonlanması bakımından önem arz etmektedir. 2001 yılında Milli Görüş hareketi içinden çıkan ve Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti tarafından kurulan hükümetler, 2000'li yılları şekillendirmiştir. 2000 sonrası döneme damga vuran ve bu dönemle şahsı özdeşleşen lider ise Recep Tayyip Erdoğan olmuştur.

3.1.8.1. Dönemin Genel Karakteri

2000'li yıllar Türk siyasetinde yeni yapılanmaları beraberinde getirerek, 1990'lı yıllarda var olan parçalı görünümün sonlanması açısından da önem taşımaktadır. Özellikle 90'lı yılların son döneminde yaşanan siyasi ve ekonomik krizler Türk siyasetinde yeni oluşumlara ve arayışlara neden olmuştur.

FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma kararı sonrasında, Milli Görüş içinde gelenekçi kanadın öncülüğünde yeni parti Saadet Partisi (SP) ismiyle kurulmuştur. Milli Görüş içindeki yenilikçi kanat bu partiye dahil olmamış ve kendi partilerini kurmuşlardır. Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında örgütlenen ve kendilerini İslamcı değil, "muhafazakâr demokrat" olarak niteleyen yenilikçi kanadın partisinin adı Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) olmuştur.

Bu süreçte, bir taraftan siyasal partiler bazında yaşanan bu yenilikler tartışılırken, diğer taraftan da Başbakan Ecevit'in yaşı ve geçirmekte olduğu rahatsızlıklar da gündemi işgal etmiştir. Ecevit'in sağlık sorunları parti içinde farklı seslerin yükselmesine neden olmuştur. Hatta bu tartışmalar partiden istifaları da beraberinde getirmiştir. Hükümetin büyük ortağı içindeki bu huzursuzluklar koalisyon içinde hissedilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine MHP lideri Devlet Bahçeli sürpriz bir biçimde 3 Kasım 2002 tarihinde erken genel seçimlerin yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu gelişmenin ardından, TBMM'de de bu yönde karar alınmış ve seçimlerin 3 Kasım 2002 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır (Tekin, 2011: 228).

3 Kasım 2002 seçimleri Kahraman'a göre (2008: 231); Tarihsel Blok'un yeniden oluşumu için bir başlangıç ve 2000'li yılların bir tepkisi olarak nitelendirilmektedir. Bu seçimin ardından İslami tonlar taşıyan ve o kökten gelmesine rağmen yenileşmenin simgesi olarak görülen Ak Parti, yani çevre tek başına iktidara gelmiştir. Bununla birlikte, seçimin ikinci partisi ise klasik merkezi temsil eden CHP olmuştur. Kesinleşen çizgiler içerisinde çevre ve merkez dikkate alındığında Türkiye'de kutuplaştırıcı bir atmosferden bahsetmek yerinde olacaktır.

Muhafazakar bir anlayışın hakim olduğu Ak Parti'nin bu dönemdeki yükselişi ve iktidar olması, Türk siyasetinin içinde bulunduğu bazı durumlarla ilişkilendirilebilir. Öncelikle, merkez sağ siyasetin temel temsilcileri olan partilerin itibar kaybetmesi ve sol siyasi partilerin güç kaybına uğramasıdır. İkinci olarak, yaşanan sosyo-ekonomik krizler nedeniyle toplumda meydana gelen yorgunluk ve bıkkınlık hissini yaygınlaşmasıdır. Bu koşullar içerisinde Erdoğan liderliğindeki Ak Parti toplumsal anlamda karşılık bulmuş ve başarılı bir grafik çizmiştir. Bu başarı grafiği Çiğdem'e göre (2012: 22); Ak Parti'nin sağ birikime rağmen muhafazakarlığı, Milli Görüş dogmasına ve laikliğe karşı İslamcılığı, örgütlü bütün temsilcilerine rağmen milliyetçiliği, daha liberal oluşumlara karşın popülist bir demokratik anlayışı, yerleşik unsurlara karşın AB ile entegrasyonu birbirine eklemleyerek kamulaştırmasına ve toplumla konuşabilmesine bağlı olarak gelişmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından, Erdoğan liderliğinde süregelen Ak Parti iktidarları kurularak, Türk siyasal hayatında yapısal olarak çevrenin merkeze yerleştiği bir süreç başlamıştır. Ayrıca, Türk siyasetinde merkez sağ ideolojinin temsilcisi konumunda Erdoğan liderliğindeki Ak Parti iç ve dış siyaseti şekillendirecektir.

3.1.8.2. Dönemin Siyasal Konjonktürü

2000'li yıllar, Türk siyasi tarihinde önemli bir değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. 28 Şubat 1997 post-modern darbesiyle başlayan ve istikrarsız hükümetlerle devam eden ağır bir siyasi ve ekonomik kriz döneminin ardından gelen bu dönüşümün başlıca siyasi aktörü ve taşıyıcısı, başarıları ve başarısızlıklarıyla, Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'dir (Ak Parti).

Özipek'e göre (2017: 683); Türk siyasi tarihinin çalkantılı bir döneminin ardından 2002 yılında iktidara gelen ve iki binli yıllara damgasını vuran Erdoğan, bir "dönüm noktası" olarak adlandırılmayı hak etmektedir. Türkiye'nin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki yapısında ve dış ilişkilerindeki köklü değişiklikler çerçevesinde Ak Parti dönemi, 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) ve 1983'te ise Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidara gelişleriyle kıyaslanabilecek bir tarihi dönemeci ifade etmektedir.

Diğer taraftan; Fedayi ise (2019: 165); Ak Parti'nin, ülkenin yakın geçmişinde yaşamış olduğu çok yoğun bir meşruluk ve katılma krizlerinin akabinde vücut bulduğunu ifade etmektedir. Ak Parti, 28 Şubat Süreci'nde yaşanan siyasal krizle paralel seyreden çok ağır bir ekonomik kriz ve tüm toplumu çalkalayan yoğun bir yolsuzluk/yozslaşma ortamında doğmuştur. Bu dönem ayrıca, mevcut partilerin siyasal temsil bakımından ağır bir krizin içine düştükleri bir dönemdir. Halk, mevcut partilerin kendilerini temsil etmediği ve sorunlara çözüm bulamayacağı konusunda bir kanaate varmıştır. İşte Ak Parti böylesine bir kriz ortamında, 14 Ağustos 2001'de kurulmuştur. Bilindiği gibi her kriz, tehlike ve fırsatı bir arada barındırır. Ak Parti'nin kurucuları bu kriz döneminin imkanlarını ustaca kullanmayı bilmiş ve siyasal arenadaki boşluğu doldurmuşlardır.

Kahramana göre (2008); Ak Parti'nin doğuşu ve yükselişinde, kendi gayre-tinden çok toplumun diğer partileri ortadan kaldırması olgusu yatmaktadır. Onların yok olduğu bir düzende doğan boşluğu Ak Parti, ortadaki tek parti olarak doldurmuştur. Ak Parti'nin, sosyal ve ekonomik anlamda "çevre"den geldiği ve tabanı itibarıyla orta ve alt sınıflara dayandığı söylenebilir. Çok partili dönem sonrası Türk siyasi tarihinde, serbest bir seçim ortamında "çevre"den gelen liderlerin, köklü bir siyasi parti geçmişine dayanmasa bile sürekli başarılı oldukları görülmektedir.

Ak Parti'nin iktidarda olduğu yıllar dönemselsel olarak incelendiğinde; meşruiyet krizini aşma ve iktidara yerleşme olarak nitelendirilebileceğimiz 2002-2007 yılları

arasında, Ak Parti iktidarda kalma amacına yönelik bir tutum sergilemiştir. Kaçmazoğlu'nun ifadesine göre; bu dönemde Ak Parti oldukça hassas bir siyaset izlemiş ve özellikle ordu ile kurulan ilişkilerde özenli davranmıştır. Bir taraftan kurumlarla uyum içerisinde, alttan alıcı bir politika yürütülürken, diğer taraftan da liberal, hoşgörülü ve özgürlükçü bir anlayış hakim kılınmıştır. Ayrıca, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi söylemler ön plana çıkarılarak, demokratikleşme çerçevesinde AB ile uyum yasalarının yürürlüğe girmesi için çaba sarf edilmiştir (2015: 62).

İkinci dönem olarak adlandıracağımız 2007-2011 arasındaki yıllarda Ak Parti, toplumdaki aldığı desteğin güçlü bir şekilde devam etmesi sonucu daha cesaretli davranmıştır. Bu dönemde, muhalif kadroların tasfiye edilmesi, Cumhurbaşkanlığı krizinin Ak Parti lehinde çözülmesi ve 2007 erken genel seçimlerinde büyük başarı sağlanması Ak Parti'nin güvenini artırmış ve ilk dönemde var olan korkuları ortadan kaldırmıştır (Kaçmazoğlu, 2017: 666). Zira bu dönemde laik ve ulusalcı subay, bürokrat ve sermaye çevrelerini etkisizleştirmek için siyasi davaların açıldığı görülmektedir.

2000 sonrası dönem siyasal anlamda, tek parti hükümetleri dönemi olarak önceki dönemlerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla, Erdoğan liderliğindeki Ak Parti, halkın beğenisini toplayarak, politika ve uygulamalarıyla destek görmüştür. Ancak, Bora'nın ifadesine göre (2017: 499); Ak Parti iktidarı rakip güç odaklarının üstesinden geldikten ve kendini muktedir olarak görmeye başladıktan sonra, yani 2010 yılından itibaren hızla otoriterleşen bir rotaya girmiştir.

Üçüncü dönem olarak adlandıracağımız 2011-2015 yıllarında ise Ak Parti kendi siyasi ideolojisini sisteme yerleştirme girişimlerinde bulunmuştur. Bu dönemde, 12 Eylül referandumu ve 2011 genel seçimlerinde elde edilen başarılar beraberinde Ak Parti'nin kendi hegemonyasını kurumsallaştırma çabalarını getirmiştir. Ak Parti'nin iktidar olduğu 2015 seçimlerinde, siyasal ve kültürel çeşitliliğe, demokratik çoğulculuğa karşı doğrudan cephe alarak, muhafazakar, baskıcı, otoriter ve aşırı tarafgir tutumlar sergilediği söylenebilir (Kaçmazoğlu, 2015: 70).

Dördüncü dönem olarak adlandıracağımız 2015-2018 yılları arasında Ak Parti iktidarı bir önceki dönemde öne çıkardığı tutumları sergilemeye devam etmiştir. Ancak, bu dönemde yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi hem Türkiye hem de Ak Parti iktidarı için neden ve sonuçları bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Beşinci dönem olarak adlandıracağımız 2018-2021 yıllarında da Erdoğan liderliğinde devam eden Ak Parti iktidarı, anayasa değişikliğiyle birlikte yeni hükümet sistemini fiili olarak uygulamaya geçirmiştir. Ancak, yeni hükümet sistemi ile istikrar, hızlı karar alma ve uygulama yönetsel olarak hedeflenmiş olsada, bu beklentiler çok karşılık bulmamıştır. Bu durumda, bir taraftan Erdoğan özelinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi modelini diğer taraftan da Ak Parti iktidarını tartışmalı hale getirmektedir.

3.1.8.3. Dönemin Ekonomik Konjonktürü

2000 sonrası yıllar, Türkiye açısından önemli ekonomik gelişmelerin ve sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. 2002 yılından itibaren başlayan Erdoğan liderliğindeki Ak Parti hükümetleri tarafından uygulanan liberal ekonomi politikaları bu dönemi şekillendirmiştir. Ayrıca, bu dönemde dünya ekonomisinde küresel ölçekte yaşanan gelişmelerin de Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin var olduğu söylenebilir.

19 Şubat 2001 tarihinde yapılan MGK toplantısında, dönemin Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasında yaşanan diyalog, büyük bir devlet krizine dönüşmüştür. Yaşanan bu kriz piyasada derin bir etki yaratmış ve bütün ekonomik parametreler derinden sarsılmıştır. Bu süreçte faizler %1000 seviyelerine, gecelik repo faizleri ise %7500 seviyelerinde bir artış gösterirken, bankacılık sektöründe de büyük zararlar görülmüştür (Sungur, 2015: 245). 2001 krizinin ardından Türkiye'yi ekonomik çıkmazdan kurtarmak adına IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da önerilen Kemal Derviş (Finansal Armagedon), dönemin başbakanı Ecevit tarafından ekonomiden sorumlu devlet bakanı yapılmıştır. 2001'de uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile ekonomide ihracat artışına dayalı bir yapısal değişim hedeflenmiştir. Bu dönemde, dış talebe yönelik üretim ile ekonomide büyüme öngörülmüştür (Kurtoğlu, 2017: 658).

Bu koşullar altında 2002 seçimlerinde Ak Parti'nin elde ettiği başarının ekonomik temelleri; neoliberal küreselleşme sürecinin kazananları ile kaybedenlerinin birleşiminden oluşan seçmen ittifakı, Refah ve Fazilet Partilerinin belediye yönetimlerindeki başarılı örnekleri, merkez sağ ve merkez solda yerleşik partilerin ekonomik sorunlar karşısında başarısız olmaları ile ilişkilendirilebilir (Öniş, 2010: 259).

2002 öncesinde, Türkiye'nin ekonomik olarak yaşadığı istikrarsızlıklar, yüksek enflasyon ve işsizlik oranları, dış borç miktarındaki artışlar ve krizler düşünüldüğünde, etkilenen ve etkileyen bir öge olarak siyasetin rolü ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, Ak Parti'de Türkiye'de yaşanan ekonomik sorunlara ve istikrarsızlıklara vurgu yaparak, Türkiye'nin ekonomik açıdan istikrara kavuşacağı yapısal reform ve dönüşüm hedeflerini neoliberal ekonomi politikalarıyla gerçekleştirmek istemiştir.

2002 yılından itibaren tek başına iktidara gelerek, 18 yılı aşkın süredir devam eden Erdoğan liderliğindeki Ak Parti hükümetlerinin en önemli gündem başlıklarından biri ekonomi olmuştur. Zira siyasi iktidarını sürdürmek isteyen Ak Parti, bunun ekonomik alanda elde edilen başarılarla bağlı olduğunu bilmektedir.

2000-2004 yılları arasında, IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları kapsamında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanarak, hem ekonomi yeniden yapılandırılmak istenmiş hem de istikrarı kalıcı hale getirmek hedeflenmiştir. Ayrıca, bu programın amacı (<https://www.tcmb.gov.tr/>); *“Yeni programın temel amacı kur rejiminin terkedilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır. Eski düzene dönmek artık gerçekten mümkün değildir.”* şeklinde açıklanmıştır.

2005-2008 yılları arasında IMF ile yeni stand-by anlaşması imzalanmış olsa da 2008 yılından itibaren yeni anlaşma yoluna gidilmemiştir. 2002 yılından itibaren MB'nin en öncelikli hedeflerinden biri enflasyonu düşürme hedefidir. Yeni bir yasa ile bağımsız bir kurum haline dönüştürülen MB, tek rakamlı enflasyon hedefini belirlemiştir (Gökçen, 2017: 216).

2005 yılında para reformu kapsamında çıkarılan 5083 Sayılı Kanun'la TL'den altı sıfır atılması, 2006 yılında ise enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi dönemin önemli ekonomik gelişmelerindendir. Bu doğrultuda, TCMB'nin öncelikli hedefi fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir. Enflasyon hedeflemesi ise fiyat istikrarına ulaşabilmek için uygulanan para politikasıdır (Karluk, 2014: 491).

Tablo 17: 2002-2020 Yılları Arasında Türkiye'deki Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Dış Borç (Milyar \$)
2002	6,2	29,8	10,3	129,6
2003	5,6	18,4	10,5	144,2
2004	9,6	9,3	10,8	161,2
2005	9	7,7	9,5	170,8
2006	7,1	9,6	9	208
2007	5	8,4	9,2	249,9
2008	0,8	10,1	10	280,4
2009	-4,7	6,5	13,1	268,4
2010	8,5	6,4	11,1	291,4
2011	11,1	10,5	9,1	305,1
2012	4,8	6,2	8,4	342
2013	8,5	7,4	9	394,7
2014	5,2	8,2	9,9	407,5
2015	4	8,8	10,3	399,7
2016	2,9	8,5	10,9	408,7
2017	7,4	11,9	10,9	454,4
2018	2,6	20,3	11	443,7
2019	0,9	11,84	13,4	436,9
2020	1,8	14,60	12,7	440,9

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar'dan faydalanılarak oluşturulmuştur.

Küresel kriz dönemleri dışında tablo 17'ye bakıldığında, 2002-2020 yılları arasında Ak Parti makroekonomik göstergeler içinde özellikle enflasyon ve bütçe konusunda görece başarılı olmuştur. Ak Parti'nin ilk dönemde elde ettiği ekonomik başarılar kamuoyunda destek görmüş ve Erdoğan iktidarlarının devamlılığını sağlamıştır.

Özellikle 2002-2007 yılları arasında, Erdoğan liderliğindeki Ak Parti'nin ilk dönemi açısından enflasyon oranlarının düşürülmesi ve toplumun satın alma gücünün artırılması önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, milli gelir, dış borç yükünün azalması, kamu borç yükünün ve faiz yükünün azalması gibi durumlarda ekonomi politikalarıyla hedeflerin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Buna karşın işsizlik, cari açık ve yüksek faiz gibi parametreler konusunda benzer başarı görülmemektedir.

İlk dönemi takip eden yıllarda bu başarının istikrarlı bir şekilde devam ettirilemediği açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle 2008 yılının sonunda ortaya çıkan küresel finansal kriz batılı ekonomiler kadar olmasa da Türkiye ekonomisini de sarsmıştır. Bu süreçte Erdoğan ısrarla bu finansal krizin Türkiye’yi “teğet geçeceğini” iddia etmiştir (Toros, 2011: 188). Ancak, Tablo 17’de görüldüğü üzere makroekonomik göstergelerde bu finansal kriz nedeniyle gerileme yaşanmıştır.

ABD’li finans devi Lehman Brothers’ın çöküşüyle patlak veren 2008 krizinin ardından 2008-2013 yılları arasında Türkiye ekonomisi, Saraçoğlu ve Yeşilbağ’a göre sadece büyüme hızı dikkate alındığında, Ak Parti bu dönemde vasat bir başarı grafiğine sahiptir (2016a: 886). Bu dönemde, dış kaynaklara olan bağımlılık artarken dış borç stoku 394 milyar dolara kadar çıkmıştır.

Diğer taraftan, Gür ve Dilek ise Türkiye ekonomisinin son 15 yıl içinde yukarı yönlü bir ivme yakalamasına rağmen, iç ve dış kaynaklı gelişmeler nedeniyle ekonomik aktivitelerin yavaşladığını ifade ederler. Zira küresel finansal kriz, başta Suriye iç savaşı olmak üzere Arap Baharı sonrasında Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, Gezi Parkı Eylemleri, 17/25 Aralık operasyonu, PKK ve IŞİD tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri, 15 Temmuz askeri darbe girişimi ve 2018 yılında yaşanan finansal spekülasyonlar Türkiye ekonomisinde birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur (2019: 135).

2019 yılı sonu itibariyle tüm dünyayı hızlı bir şekilde etkilemeye başlayan Covid-19 ve beraberinde gelişen pandemi koşullarının etkisiyle sınırlı bir yaşam başlamıştır. Bu dönem boyunca yaşanan gelişmeler insanları ve ülkeleri en fazla ekonomik açıdan çıkmaza sokmuştur. Pandemi döneminin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelendiğinde; dış ticaret, turizm, işsizlik, yüksek faiz, enflasyon ve bütçe açığı gibi makroekonomik göstergelerin derinden etkilendiği söylenebilir. Bu anlamda, Adıgüzel tarafından yapılan çalışmada (2020:219); Covid-19 krizinin Türkiye ekonomisinde “üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve merkezi yönetim toplam borç yükü” gibi unsurları olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu olumsuzluk beraberinde ekonomide durgunluğa neden olmuştur. Covid-19 pandemi sürecine bağlı olmakla birlikte bu koşullar altında yaklaşık 400-675 milyar TL GSYH kaybı yaşanabileceği öngörülmektedir.

3.1.8.4. Dönemin Uluslararası Konjonktürü

90 sonrasında soğuk savaşın bitmesi, küreselleşme, demokratikleşme ve yeni toplumsal hareketler gibi gelişmeler, 2000’li yıllarda ülkelerin iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. 2000’li yıllar, Türk dış politikasında da küresel yönelimler ve stratejik konum nedeniyle yeni stratejileri doğurmuştur. 2002 sonrası yıllar, 2002-2009, 2009-2013, 2013-2017 ve 2017 sonrası olmak üzere dört dönem şeklinde incelenebilir.

Erdoğan liderliğindeki yıllarda Türkiye’de dış ilişkiler bakımından öne çıkan genel başlıklar; 1 Mart tezkeresi, AB ile ilişkiler, PKK, Kıbrıs sorunu ve Annan Planı, Davos krizi, Arap Baharı, Suriye krizi, ABD ve Rusya ile ilişkiler gibi konular şeklinde sıralanabilir.

2002-2009 dönemi Türk dış politikasının temel ilkelerine bakıldığında, ilk dönem dış politika anlayışı Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan “Stratejik Derinlik” isimli kitaptan esinlenerek oluşturulmuştur. Davutoğlu’na göre (2010: 70); Türkiye’nin dış politikada İslam kimliğini terk etmesi ve tarihsel mirasın sunduğu olanaklardan faydalanmaması önemli bir eksikliklerdir. Bu kapsamda Türkiye’nin kendi siyasal kültürünü yeniden inşa ederek dış ilişkileri de bu düzlemde planlaması gerektiğine inanılmaktadır.

Bununla birlikte, Balcı Ak Parti iktidarında “komşularla sıfır sorun” ilkesinin inşa edildiğini belirtir. Bu ilke ile Türkiye’nin bütün komşularla iyi ilişkiler geliştirerek hem defansif tutumdan hem de düşmanlarla kuşatılmış bir algıdan kurtulacağı ifade edilmektedir (2017: 238). Böylece, Türkiye küresel ve bölgesel olarak farklı alanlarda merkezi bir role sahip olabilecektir.

Bu dönemde, dış politika da iki farklı anlayışa önem verilmiştir. Öncelikle, sıfır sorun politikasına ek olarak bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağlantılar, demokratik gelenek ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimi üzerine inşa edilen “yumuşak güç ilkesi” benimsenmiştir. Yumuşak güç ilkesi ile diplomasi yönteminin öne çıkarılması hedeflenmektedir. Dış politikada uygulanan diğer ilke ise ekonomik ilişkilerin önceliklenmesidir. Bu ilkeyle Türkiye’nin küresel ekonomik yapıyla bütünleşerek dış ticaret hacmini artırması amaçlanmıştır (Balcı, 2017: 289).

Bu dönemin önemli dış politik olaylarından biri 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD’nin Irak’a yönelik açtığı savaştır. Türkiye’nin müttefiki olarak kabul

edilen ABD, bu savaşta Irak'ın kuzeyinden askeri operasyonlarını yürütmek adına Türkiye'den toprak kullanmayı talep etmiş, ancak TBMM'de yapılan oylamada tezkere reddedilmiştir (Toros, 2011: 190).

Diğer taraftan, dış politikada komşularla sıfır sorunlu, çok boyutlu ve çok taraflı bir anlayışın benimsendiği bu dönemde, Türkiye AB ilişkileride önemli gündem maddesi olmuştur. Akçay'a göre (2017: 218); Ak Parti iktidara geldikten sonra siyasi ve ekonomik reformlar yaparak, 17 Aralık 2004 tarihinde tam üyelik müzakerelerini başlatmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin 2000 sonrasında yaşadığı değişim ve dönüşüm süreci AB ile ilişkiler kapsamında demokratikleşme, IMF ile ilişkiler kapsamında kurumsal yeniden yapılanma olarak gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde karşılaştığı en önemli sorunlardan biri Kıbrıs olmuştur. Bu noktada, AB tarafından Helsinki Zirvesi'nde üyelik görüşmeleri öncesinde Kıbrıs konusunda siyasi bir çözüm bulunması yönünde karar alınmıştır. Bu konuda, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan planda iki kurucu devletten oluşan bir federatif devlet tezi önerilmiştir. Ancak, Annan planına hem KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş tarafından hem de Türkiye tarafından karşı çıkılmıştır (Balcı, 2017: 297). Bu gelişmelerle birlikte 2004 yılında Kıbrıs AB üyesi olmuştur. Türkiye, AB üyeliği yolunda müzakerelere devam etmekle birlikte, Ak Parti'nin ilk yıllarında sergilediği isteklilik devam etmemiştir. Bununla birlikte, AB içindeki Almanya ve Fransa gibi ülkelerin Türkiye'nin üyeliği konusundaki olumsuz tutumları göz ardı edilmemelidir.

Türkiye'nin dış politikadaki tutumunu ve izlediği yolu etkileyen bir konuda terör örgütü PKK olmuştur. Zira Türkiye PKK terör örgütünden dolayı proaktif politikalar geliştirememiştir. 2007 yılında, dönemin Başbakanı Erdoğan ile ABD Başkanı Bush tarafından PKK terör örgütü Irak, ABD ve Türkiye'nin düşmanı olarak ilan edilmiştir. Bu gelişmenin ardından kısa süreli kara ve hava operasyonları düzenlenmiştir. Bu dönemde, TRT-6 Kürtçe yayın yapmaya başlamış ve Kürt açılımı ilan edilmiştir. 2009 yılında ise Kuzey Irak'tan gelen 34 PKK'lı terörist kafilesinin Habur sınır kapısından girişine izin verilirken, ayn zamanda da seyyar mahkemelerce serbest bırakılmışlardır (Akçay, 2017: 221). Ancak, bu sürece rağmen PKK tarafından terör eylemleri devam ederken, Türkiye'de çıkarlarını korumak amacıyla güvenlik temelli dış politikalarını sürdürmek durumunda kalmıştır.

2000’li yıllarda Başbakan Erdoğan dış politika sürecinde etkin bir şekilde rol almıştır. Bu anlamda, 2009 yılında düzenlenen Davos Zirvesi’nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’e yönelik suçlamaları tüm dünyada tartışılan bir gündem olmuştur. Erdoğan’ın dış politikadaki en büyük başarısı olarak *One Minute* gösterilmektedir (Özcan, 2012: 42). Erdoğan’ın Davos çıkışı dış politikada olduğu kadar iç politikada da ses getirmiş ve 2011 seçimlerinde bu durum kullanılmıştır.

2010 yılında Ortadoğu’da yaşanan gelişmelerde doğrudan Türk dış politikasını ilgilendirmiştir. Arap dünyasında eski düzenlerin yıkılarak, değişim ve dönüşüme uğradığı bu süreç “Arap Baharı” olarak isimlendirilmiştir. Uluslararası sistemde meydana gelen değişimler düşünüldüğünde, Ortadoğu’da Avrupalı devletlerin kurdurduğu siyasal düzenin yıkılması kaçınılmaz bir durumdur. Bununla birlikte, Arap dünyasında yaşanan bu olayların nedenleri arasında bir dış unsur olarak Türkiye etkisinin olduğuda bir gerçekliktir (Baharççek ve Arpacı, 2014: 111). Bu dönemde, Ortadoğu’da yer alan dinamiklerin değişimi ile birlikte Türkiye’de bölge ülkelerle olan ilişkilerini sürekli güncellemek durumunda kalmıştır.

Bu bağlamda, özellikle Türkiye-Suriye ilişkilerinde değişkenliğin yaşandığı söylenebilir. 2012 yılına kadar Esad rejimi ile ilişkiler devam ederken, Erdoğan ve Esad arasında yakın kişisel ilişkide kurulabilmiştir. Ancak, Arap Baharı sürecinde yaşanan dönüşümlere paralel olarak, Türkiye Suriye’nin belirli reformları hayata geçirmesini istemiştir. Türkiye bu süreçte Esad rejimini ikna edemeyince iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır.

2013-2017 dönemi incelendiğinde; 2013 yılında Ak Parti ve Gülen Cemaati arasında yaşanan gelişmeler ve FETÖ terör örgütü oluşumu, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın öne çıktığı yeni bir dönemi başlatmıştır. Bölgesel gelişmelerle birlikte PKK, PYD ve IŞİD gibi terör örgütleri ile mücadele eden Türkiye, milli çıkarlarını koruyan bir dış politika izlemiştir.

Özellikle Suriye konusu Türkiye açısından farklı boyutlardan önem taşımaktadır. Bu boyutlardan ilki; Suriye’nin kuzeyinde Irak’tan Akdeniz’e kadar uzanan bölgede PKK’nın bir kolu olan PYD’nin varlığıdır. PYD kontrolünde olası bir Kürt devleti Türkiye için önemli bir güvenlik sorunudur. İkincisi, Suriye sınır bölgesinde IŞİD’in kontrolünde bulunan alanlarda Türkiye açısından güvenlik riski taşımaktadır. Zira IŞİD tarafından yapılan saldırılarda çok sayıda vatandaşımız

yaşamını yitirmiştir. Üçüncüsü ise 5 milyonun üstünde Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerdir (Balcı, 2017: 351). Bu boyutlar ele alındığında Türkiye'nin egemenliğini tehdit eden unsurların varlığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye Fırat Kalkanı, İdlib, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı olmak üzere birçok askeri operasyon düzenlemek durumunda kalmıştır.

Ak Parti Dönemlerinde Türkiye'nin ABD ve Rusya ile ilişkilerinde dönemsel gelişmelere dayalı olarak bazı krizler yaşanmıştır. Özellikle Suriye konusunda her iki devletinde Türkiye'den ayrı politikalar izlediği söylenebilir. ABD'nin PYD'ye silah yardımı yapması, Kobani olayı, 17-25 Aralık operasyonları çerçevesinde ABD tarafından gerçekleştirilen tutuklamalar, Fetö darbe girişimi ve Fethullah Gülen'in iade edilmesi gibi konular Türkiye ile ABD arasındaki sorunların temel başlıklarıdır. Benzer şekilde, Rusya'nın özellikle 2015 sonrasında Esad rejimine destek vermesi, Türk hava sahasını ihlal eden Rus jetinin Türk jetleri tarafından düşürülmesinin ardından Türkiye ile Rusya arasında derin krizler yaşanmıştır. Ancak, Erdoğan ve Putin'in farklı platformlarda bir araya gelerek görüşmeleri iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmiştir (Akçay, 2017: 239).

2017 sonrası dönemde Türk dış politikasında öne çıkan başlıklar ise Ermenistan'ın Karabağ işgalinden kurtulması ve Azerbaycan'a destek verilmesi, Doğu Akdeniz doğalgaz anlaşmazlığı ve Yunanistan'la Ege ve Akdeniz konusunda yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politika anlayışı ve temel ilkeler incelendiğinde geçmişten günümüze statüko ve batıcılık düzleminde bir politika izlenmiştir. Özellikle Ak Parti döneminde Davutoğlu'nun dış politika belirleme sürecinde etkin rol alması sonucunda dış politik anlayış dönüştürülmek istenmiştir. Bu bağlamda, daha aktif ve belirleyici bir Türk dış politikası hedeflenmiş olsada, özellikle 2015 sonrasında Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış gelişmeler nedeniyle milli çıkarların gözetileceği güvenlik odaklı bir dış politika anlayışı hakim olmuştur.

3.1.8.5. Dönemin Siyasal Analizi

2000 sonrası dönem Türk siyasetinde yaşanan gelişmeler kapsamında Türkiye açısından yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu başlık altında dönemin siyasal

gelişmeleri ele alınarak, Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Türkiye’de yaşanan olaylar, liderler, seçimler ve lider olarak Recep Tayyip Erdoğan incelenecektir.

3.1.8.5.1. Olaylar

2000 sonrası dönem ele alındığında, seçimler ve seçim sonucunda kurulan hükümetlerle siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan önemli olayların öne çıktığı söylenebilir. Bu süreç içerisinde, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullarda Erdoğan liderliğindeki Ak Parti’nin siyaset tarzında değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından, Türkiye’deki siyasetin son yirmi yılının düşünsel ve aktif siyasal topoğrafyasına hakim olan merkez siyasetin sarsıldığı bir evre başlamıştır. Merkez sağ siyasetin sarsılması, 1980 sonrası aktif siyasette etkin olan merkez partilerin düşüşüne bağlı olduğu gibi, eldekilerden hoşnutsuzluklardan çıkan “yeni” bir merkez arayışına bağlı olarak da okunmalıdır (Üste, 2016: 163).

Benzer şekilde, 1998-2001 dönemine yayılan derin ekonomik krizle birlikte, toplumun 1991-2002 dönemindeki siyasal yozlaşmaya şiddetli bir tepki duyduğu da görülmüştür. Seçimden sonra, DYP lideri Çiller ve ANAP lideri Yılmaz, genel başkanlığı bırakmak zorunda kalmışlardır. ANAP ve DYP yıpranmış kadrolarını değiştirmekte geç kaldığı için merkez sağ seçmen artık yeni bir oluşum olarak gördüğü Ak Parti’ye yönelmiştir (Ataay, 2019: 209).

Heper’e göre (2003: 169-171); 2002 seçimleri Türk siyaseti için yeni bir sayfadır. Türkiye’de din eğilimi kuvvetli olan bir parti ilk defa tek başına iktidar olma şansını elde etmiştir. Ayrıca, bu parti anayasal düzeni İslami bir çizgide değiştirmeye yönelik bir amacının bulunmadığını belirtmiştir. Bu seçimlerle birlikte Ecevit, Bahçeli, Çiller ve Yılmaz gibi isimler kaybederken, Türkiye’de iki partili hayata geçmiştir.

Keyman ise Ak Parti’nin bu dönemde diğer siyasi partiler karşısında başarılı olmasını ekonomik sorunlara çözüm üretmesi ve toplumsal sınıflarla organik bağ kurmasına bağlamaktadır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde kendisini merkez sağ bir parti olarak tanımlayan Ak Parti, ideolojiden ziyade ekonomiyi öncelikleyerek siyaseti yapısal anlamda dönüştürmek istemiştir (2005: 217).

Ak Parti lideri Erdoğan, yaptığı bir konuşma nedeniyle hapis cezası almış ve siyasi yasaklı olmuştur. Erdoğan, bu nedenle, milletvekili adayı olamamıştır. Genel

Başkan Erdoğan milletvekili olamadığından, Ak Parti hükümeti Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ün Başbakanlığında kurulmuştur. Ancak, CHP lideri Baykal'ın da desteğiyle 1982 Anayasasında değişikliğe gidilerek, Erdoğan'ın siyasi yasağı kaldırılmıştır. Ardından yapılan ara seçimde Siirt'ten milletvekili seçilen Erdoğan Başbakan olabilmıştır.

Erdoğan hükümetinin ilk döneminde ekonomide ve siyasette liberal düzenlemelerin yapıldığı söylenebilir. AB'ye üyelik süreci çerçevesinde, Kopenhag kriterleri doğrultusunda demokratikleşme paketleri ve yasal düzenlemelerle reformlar yapılmıştır.

Erdoğan'ın ifadesiyle “Milli Görüş” gömleğini çıkaran Ak Parti, daha önceki dönemlerde görev alan merkez sağ iktidarlardan farklı bir tutum sergilemiştir. Bu anlamda, AB'ye üyelik hedefinin toplumun büyük bir kesimini birleştireceğine, AB ile uyumlu bir demokratikleşme çabasının da iç siyasette yaşanan bazı sorunları aşmada işlevsel olacağına inanılmıştır. Ayrıca, Ak Parti'nin KOBİ'lere sağlanan desteğe önem verirken, sadece MÜSİAD'la değil, TOBB'la yakın ilişki kurması ve TÜSİAD'lada mesafeli ancak uyumlu bir iktisadi politika izlemesi önemli bir noktadır (Aydın ve Taşkın, 2015: 472).

Bu dönemde, Ak Parti TBMM'de elde ettiği üstünlüğüde kullanarak yeni reform ve düzenlemeleri hızlı bir şekilde hayata geçirebilmiştir. Bu dönem “acil eylem planı” çerçevesinde; otoyol yapımı, sosyal güvenlik sistemiyle ilgili düzenlemeler, ilk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik ders kitaplarının ücretsiz dağıtımı, yeni üniversitelerin kurulması, orman arazileriyle ilgili yasal düzenlemeler ve borç stokunun azaltılması yönünde adımlar atılmıştır (Günel, 2009: 410). Diğer taraftan, Erdoğan ve Gül hükümetleri döneminde ekonomik sorunların çözülerek, enflasyon oranının tek haneli rakamlara düşürülmesi ve milli gelirdeki artışlar Ak Parti için önemli başarılarıdır.

Ayrıca, Ak Parti CHP'nin de vermiş olduğu destekle AB'yle entegrasyon sürecini derinleştirebilecek reform paketlerini hızlı bir şekilde yasalaştırmıştır. 2003 yılından itibaren dört uyum paketi gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte (Özipek, 2017: 689); insan hakları ihlallerine karşı gözaltı koşullarının iyileştirilmesi, cemaat vakıflarının yurt edinmesinin kolaylaştırılması, Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesinin kaldırılarak günlük yaşamda kullanılan farklı dil ve lehçelerde yayın yapılabilmesi,

farklı dinlere mensup olanların ibadethane açmalarının kolaylaştırılması, MGK sekreterliğinin sivilleştirilerek Başbakanlığa bağlanması, DGM'lerin kaldırılması ve ölüm cezası ile ilgili hükümlerin anayasadan tamamen çıkarılması şeklinde düzenlemeler yapılmıştır.

Bu dönemde yaşanan olaylar içerisinde en fazla tartışılan ve krize dönüşen olay, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanmıştır. Tekin'e göre (2011; 232-233); Ak Parti çoğunluğunun Cumhurbaşkanı seçemeyeceğini ileri süren bir kısım hukukçular, 1982 Anayasasına göre Cumhurbaşkanı seçimi için ilk tur oylamada üye tamsayısının üçte ikisi kadar milletvekilinin toplantıda yer almasının şart olduğunu belirtmişlerdir. Seçime egemen olan ortam ile ilgili olarak en önemli husus, 27 Nisan 2007 tarihinde gazetelere yansıyan ve gece saatlerinde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesine konulan bir açıklamadır. Bu durumda, TSK açıkça tartışmaya müdahil olmuş ve "E Muhtıra" olarak adlandırılan bir tavır sergilemiştir.

Bu gelişmelerle birlikte, 2007'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine, Ak Parti'den Abdullah Gül aday olmuştur. Fakat Anayasa Mahkemesi çok eleştirilen bir kararla seçimi iptal etmesi üzerine Ak Parti, 10 Mayıs 2007'de Anayasada bir değişiklik gerçekleştirerek, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kuralını getirmiştir. Bu değişiklikle, Cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıl olacak ve bir kişi en fazla iki defa seçilebilecektir. Genel seçimden sonra, 28 Ağustos 2007 tarihinde üçüncü tur oylamada 339 milletvekilinin oyunu alarak Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiş ve aynı gün yemin ederek görevine başlamıştır (Günel, 2009: 447).

2007 yılında yargı bürokrasisi ve emniyet içinde kadrolaşan ve devlet içerisindeki nüfuzunu artıran Fethullahçı yapılanma eliyle operasyonel gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte hem Ak Parti'ye muhalif olanlar hem de cemaatle ilgili şebekeyi deşifre edenler hedef olarak belirlenmiştir. Bu dönemde başlayan davalar zincirinin ilk ve en kapsamlı olanı Ergenekon Davası'dır. Türk siyasi tarihinin en tartışmalı siyasi davası olarak kabul edilen Ergenekon, farklı ideolojik profilden gelen birçok kişiyi kapsamıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2016a: 935). "Ergenekon terör örgütü" şeklinde uzun yıllar kamuoyunu meşgul eden ve bu süre zarfında birçok insanın yaşamını yitirmesine neden olan davanın 12 yıl sonra FETÖ kumpası olduğu anlaşılmış ve dava düşmüştür.

Bu dönem Ak Parti ile ilgili önemli bir gelişme de kapatılma davasının açılmasıdır. Kapatma davasının gerekçesi ise “laikliğe aykırı eylemlerin odağı olması” şeklinde açıklanmıştır. Ancak, Anayasa Mahkemesi, 30 Temmuz 2008’de açıkladığı kararıyla Ak Parti’nin kapatılması isteğini reddetmiştir (Ataay, 2019: 2212).

2009 yılında Kürtçe yayın kanalı TRT 6’nın kurulması, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün “Kürt sorunu Türkiye’nin en büyük meselesi ve çözülmesi için tarihi bir fırsat bulunuyor” şeklindeki açıklamaları ve Başbakan Erdoğan’ın DTP Eş Başkanı Ahmet Türk’le görüşmesi ile “demokratik açılım” süreci başlatılmıştır. Bu gelişmelerin ardından 34 PKK’nın Habur sınır kapısından Türkiye’ye girişine izin verilmiştir. Bu olay karşısında tepkiler yükselince “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak dönüştürülen açılım süreci, 2012 yılında Erdoğan tarafından “Çözüm veya Barış Süreci” olarak isimlendirilerek, Kürt sorunu demokratik yollardan çözülmek istenmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015: 490). Ak Parti tarafından başlatılan bu süreç bir taraftan 2015 seçim sonuçlarının ardından terör örgütü PKK tarafından düzenlenen saldırılardan diğer yandan da Arap Baharı sonrasında yaşanan gelişmelerden dolayı devam ettirilmemiştir.

12 Eylül 2010 tarihinde 1982 Anayasasında 26 maddelik bir değişiklik için referanduma gidilmiştir. Yapılan referandumda halkın %57,88’i evet demiş ve değişiklik gerçekleşmiştir. Değişiklikle birlikte bireysel başvuru hakkı, kamu denetçiliği kurumu oluşturulurken, HSYK’nın yapısında da değişikliğe gidilmiştir (Üste, 2016: 182). Bu değişiklik paketinde HSYK üye sayısının artırılması, Adalet Bakanı ve bakanlık müsteşarının doğal üye kabul edilmesi gibi düzenlemeler yargı üzerinde siyasi vesayet kurulacağı kaygılarıyla kamuoyunda sürekli olarak tartışılmıştır. Zira 2010 yılında HSYK ile ilgili yapılan düzenlemeler nedeniyle FETÖ yapılanmasının yargı içinde örgütlenme fırsatı bulduğu ortaya çıkmıştır.

2011 yılında yapılan genel seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Ak Parti, halktan önceki iki seçimden daha fazla destek alarak üçüncü defa tek başına iktidar olmayı başarabilmiştir. Erdoğan’ın söylemlerine ve uygulamalarına karşı toplumsal muhalefet başlamıştır. Bunlardan ilki 2013 yılında Gezi Parkı’na yapılmak istenen AVM inşaatına karşı başlatılan olaylardır. Bu kitlesel hareket kısa sürede büyümüş ve Türkiye’nin tamamını kapsayacak gösteri ve eylemlere dönüşmüştür. Gezi Parkı eylemlerinde yaşanan olaylarda 2 polis memuru ile 8 sivil vatandaş hayatını

kaybederken, 9063 kişide yaralanmıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2016a: 951). Bu durum karşısında, geri adım atmayan Erdoğan bu olaylar karşısında Türk halkını Milli İradeye Saygı Mitingleri'ne davet ederek pek çok şehirde mitingler düzenlemiştir.

Ak Parti ve Fethullah Gülen cemaati arasında yaşanan gerilimlerin ardından 17 Aralık 2013 tarihinde yolsuzluk ve rüşvet operasyonu başlatılmıştır. Bu operasyonda, Ak Partili üç bakanın aralarında bakanın çocukları, partili belediye başkanları, ünlü iş adamları ve bürokratların da bulunduğu yaklaşık 30 kişi gözaltına alınmıştır. 25 Aralık 2013 tarihinde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yakın çevresinden kişilerin de ifadeye çağrıldığı operasyonun ikinci dalgası gerçekleştirilmiş, devamında ise özenle belirlenmiş bazı iş adamlarının mal varlıklarına ihtiyati tedbir konulmuştur (Aydın ve Taşkın, 2015: 493). Yargı ve emniyet iş birliği ile gerçekleştirilen bu olay Türk siyasi tarihinde seçilmiş bir hükümete karşı düzenlenen bir darbe girişimi olarak tarihteki yerini almıştır. Yakın tarihinde askeri darbelerle sürekli karşı karşıya kalan Türk kamuoyu için bu durum kısa sürede anlaşılmıştır. Söz konusu girişim yargı ve emniyetteki FETÖ mensupları eliyle gerçekleştirilmiştir.

2007 yılında yapılan düzenleme gereği, Türk siyasi hayatında ilk kez Cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi 30 Ağustos 2014 tarihinde yapılmıştır. Dolayısıyla, halkın oyuyla seçilen bir Cumhurbaşkanlığı Ak Parti ve Erdoğan için son derece önem taşımaktadır. Bu seçimlerde, muhalefet partilerinden CHP ile MHP Erdoğan'ın karşısına Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday olarak çıkarmışlardır. Üçüncü aday ise HDP'nin eş başkanı Selahattin Demirtaş olmuştur. Seçim sonucuna göre Erdoğan %51,7 oy oranıyla ilk turda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan, kendisinden önceki Cumhurbaşkanlarından farklı olarak Çankaya Köşkü'ne oturmamıştır. Erdoğan Atatürk Orman Çiftliği arazi üzerine yapılan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na yerleşmiştir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2016a: 960).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisinde 40 yıldır organize bir şekilde yer edinen FETÖ/PDY mensupları, emir komuta zincirinin dışına çıkarak 15 Temmuz 2016'da Ankara ve İstanbul'da eş zamanlı olarak bir askeri darbe girişimi başlatmışlardır. İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüleri, Atatürk Havalimanı ve İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü FETÖ mensuplarınca zapt edilmeye çalışılmıştır. Ankara'da ise Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, TBMM, MİT, Emniyet Genel Müdürlüğü, TÜRKSAT ve Gölbaşı Polis Özel Harekat Merkezi gibi stratejik kurumlara

bombalı saldırılar düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan televizyonlardan ve sosyal medya üzerinden çağrılar yaparak, halkı darbeye karşı direnmeye çağırmıştır (Ataay, 2019: 220). 15 Temmuz 2016 günü ve sonrasında darbeci askere karşı verilen sivil ve toplumsal direniş ruhu, sonucunu değiştirip değiştirmeyeceğine bakmaksızın halkın cesaret ve kararlılıkla her türden darbeye karşı aktif bir duruş sergileme potansiyelini de açığa çıkarmıştır.

Erdoğan iktidarı döneminde yaşanan önemli gelişmelerden biride hükümet sistemi değişikliğine gidilmesidir. 2017 yılında yapılan referandumda, yapılması düşünülen anayasal düzenlemeler, halkın oyuyla kabul edilmiştir. Yeni hükümet sistemine fiili anlamda geçiş ise 24 Haziran 2018 seçimlerinin ardından, yapılan bir dizi yeni uygulamayla sağlanmıştır.

3.1.8.5.2. Liderler

2000 sonrası dönemdeki liderler incelendiğinde, lider olarak Erdoğan sahip olduğu özellikler ve koşulların varlığıyla büyük avantajlar elde etmiştir. 2000 öncesi liderlerin siyasetteki başarısızlıkları, bazı liderlerin de ileri yaşta olması gibi durumlar genç, dinamik ve hırslı bir lider olarak Erdoğan'ın liderliğini pekiştiren faktörlerdendir.

Bu dönemde, merkez sağdaki temel temsilcilerden Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller, 90'lı yıllarda başarısız olmaları nedeniyle güç kaybı yaşamışlardır. Diğer taraftan koalisyon ortakları olan Bahçeli ve Ecevit'te özellikle ekonomik kriz sonrasında yoğun eleştirilere maruz kalmışlardır.

Diğer taraftan, Ak Parti içinde de Erdoğan'ın tek adamlaşması karşısında rahatsızlıklar oluşsa da bir çatışmayı doğurmamıştır. Çünkü Erdoğan liderliğinde yürütülen davaya bağlılık ve lidere olan itaat etme anlayışı, Ak Parti kurucuları ve üyelerinin temel anlayışlarıdır.

2000 sonrası dönemde, Ak Parti ve lideri Erdoğan gücünü pekiştirirken, Erdoğan'ın karşısında yer alan muhalefet liderleri ise çok güçlü bir liderlik sergileyememişlerdir. Kılıçdaroğlu ve Akşener Türkiye'de seçmen kitlesi bakımından önemli bir kesimi temsil etmekle birlikte, Erdoğan'ın daha da güçlenen liderlik rolünü tersine çevirememişlerdir.

3.1.8.5.3. Seçimler

2000 sonrası dönemde; 2002, 2007, 2011, 2015 ve 2018 yıllarında milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Bu dönem; birçok konuda olduğu gibi yapılan seçimler ve sonrasında kurulan hükümetler ve seçimlerde yapılan ittifaklar konusunda da kendine özgü koşulların yaşandığı yıllar olmuştur.

2002 öncesinde koalisyon hükümeti Başbakanı Ecevit'in geçirdiği rahatsızlıklar ve eşlik eden ekonomik kriz ülkede siyasi istikrar sorunlarını doğurmuştur. Bu koşullar içerisinde dönemin koalisyon ortağı olan Bahçeli tarafından erken seçim çağrısı yapılmıştır. Bu gelişmenin ardından 2 Kasım 2002 tarihinde Türkiye de milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. 2002 seçiminde TÜİK verilerine göre (2012: 93); 41.407.027 kayıtlı seçmenin 32.768.161'i oy kullanmıştır. 2002 seçimindeki katılım oranı ise, % 79,1'dir.

Tablo 18: 2002 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AKP	34.3	363
CHP	19.4	178
DEHAP	6.2	0
DYP	9.5	0
GENÇ PARTİ	7.2	0
MHP	8.4	0
BAĞIMSIZ	1.0	9

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 17'e göre; 2002 seçimlerinden Ak Parti % 34.3 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre; CHP % 19.4 oy oranı ile ikinci parti olurken, MHP % 8.4 oy oranı ile baraj altında kalmıştır. Böylece, Erdoğan liderliğinde tek başına iktidar dönemi başlamıştır.

22 Temmuz 2007 tarihinde Türkiye de millet vekili genel seçimleri yapılmıştır. 2007 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 42.799.303 kayıtlı seçmenin 36.056.293 'ü oy kullanmıştır. 2007 seçimindeki katılım oranı ise, %84,2'dir.

Tablo 18: 2007 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AKP	46.6	341
CHP	20.9	112
DP	5.4	0
MHP	14.3	71
BAĞIMSIZ	5.2	26

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 18'e göre; 2007 seçimlerinden Ak Parti %46,6 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre CHP %20,9 oy oranı ile ikinci parti olurken, MHP %14,3 oy oranı ile üçüncü parti olmuştur. Böylece, Erdoğan liderliğindeki tek parti iktidarı devam etmiştir.

12 Haziran 2011 tarihinde Türkiye de milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. 2011 seçiminde TÜİK (2012: 93) verilerine göre; 52.806.322 kayıtlı seçmenin 43.914.948 'i oy kullanmıştır. 2011 seçimindeki katılım oranı ise, %83,2'dir.

Tablo 19: 2011 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AKP	49.8	327
CHP	26	135
MHP	13	53
BAĞIMSIZ	6.6	35

Kaynak: TÜİK, 2012: 93

Tablo 19'a göre; 2011 seçimlerinden Ak Parti %49,8 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre CHP %26 oy oranı ile ikinci parti olurken, MHP %13 oy oranı ile üçüncü parti olmuştur.

7 Haziran 2015 tarihinde Türkiye de millet vekili genel seçimleri yapılmıştır. 2015 seçiminde YSK verilerine göre; 53.741.838 kayıtlı seçmenin 45.121.773'ü oy kullanmıştır. 2015 seçimindeki katılım oranı ise, %86,43'dir.

Tablo 20: 2015 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AKP	40.66	258
CHP	25.13	132
HDP	12.96	80
MHP	16.45	80
BAĞIMSIZ	1.08	0

Kaynak: www.ysk.gov.tr

Tablo 20'ye göre; 2015 seçimlerinden Ak Parti %40,66 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre CHP %25,13 oy oranı ile ikinci parti olurken, MHP %16,45 oy oranı ile üçüncü, HDP %12,96 oy oranı ile dördüncü parti olmuştur.

24 Haziran 2018 tarihinde Türkiye de millet vekili genel seçimleri yapılmıştır. 2018 seçiminde YSK verilerine göre; 56.322.632 kayıtlı seçmenin 49.664.165'i oy kullanmıştır. 2018 seçiminde ki katılım oranı ise, %88,18'dir.

Tablo 21: 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
AKP	42.28	295
CHP	22.80	146
HDP	11.53	67
MHP	11.20	49
İP	10.14	43
BAĞIMSIZ	0.16	0

Kaynak: ysk.gov.tr

Tablo 21'e göre; 2018 seçimlerinden Ak Parti %42,28 oy oranı ile birinci parti olarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre CHP %22,80 oy oranı ile ikinci parti olurken, HDP %11,53 oy oranı ile üçüncü, MHP %11,20 oy oranı ile dördüncü parti olmuştur.

Bu seçimlerin en önemli özelliği, Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinin birlikte yapılmış olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimi ise Ak Parti adayı Recep Tayyip Erdoğan %52,38 oy oranı ile kazanmıştır. Böyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk Cumhurbaşkanı da Erdoğan olmuştur.

3.1.8.5.4. Neden Erdoğan?

Recep Tayyip Erdoğan ciddiyetsizlikten uzak duran ve bunu bir yönetim gerekliliği değil, karakter şekli olarak ortaya koyan bir kişiliğe sahiptir. Ne zaman ve hangi psikolojide olursa olsun ağırbaşlılığını koruyabilen, sürekli şakalaşmayan, mizah ve komiklik yapmayan, kahkahayla gülmeyen, malayani oyunlarla meşgul olmayan bir kişidir. Gerektiğinde sempatik olacak bir neşeliliğe sahip olmakla birlikte saygınlığını hafifletmeyecek bir ciddiyet ortaya koymaktadır. Erdoğan, siyasetinin odağına insan ve hizmet kavramlarını koymuştur. Hal böyle olunca da ister istemez hem kalkınma, gelişim, ilerleme gibi maddi ve somut kazanımlara vurgu yapmış, hem de insanın ahlaki varoluşunun temel ilke ve değerlerini geliştirmeyi öncelemiştir. Toplumun umumi mutluluğunu sağlamak için kalkınmaya ve medeniyet değerlerinin gelişimine atf

yapmış ve siyasetin temel görevinin adalet ve hakkaniyet üzerine kurulu bir düzen olduğuna inanmış bir liderdir (Akdoğan, 2017: 136-138).

Erdoğan'ın siyasi yaşantısı incelendiğinde; kendinden emin, kararlı, aldığı kararları uygulayan, eleştirileri dinleyen ama ne yaptığını da bilen bir lider konumunda olduğu görülmektedir. Hangi kararı almış olursa olsun o kararının arkasında sonuna kadar durmasını bilen biridir. Söylemleriyle eylemelerinin birbirini tamamlar nitelikte olmasına özen gösteren Erdoğan, siyasette ilkeli bir şekilde durmanın halk nezdinde güveni besleyen bir olgu olduğunu kabul eden bir düşünceye sahip olmuştur. Onun siyaset tarzı yakından incelendiğinde, önce birtakım ilkelerin belirtilmiş olduğu, daha sonra da bu ilkeler etrafında iş ve işlemlerin gerçekleştirildiği görülmektedir (Bayhan, 2007: 84-93).

Halkla aynı dili konuşan, halkın dilinden, derdinden anlayan onlara sahip çıkan lider olarak tanınan Erdoğan, insanların karşısına çıkarak hareketleriyle onlara değer veren birisi olduğunu hissettiren Erdoğan'ın siyasetteki en temel duruşu insanlara seçmen gözüyle bakmamasıdır. Çocuk-genç-yaşlı, kadın-erkek, zengin-fakir demeden herkesi kucaklayabilen bir yapısı bulunmaktadır (Pamuk, 2011: 47).

Erdoğan'ın belirgin özelliklerinden biri de çalışkan olmasıdır. Bunu hem İl Başkanlığı hem de İBB Başkanlığı döneminde görmek mümkündür. Beraber çalıştığı ekip arkadaşları, kendisinin ne zaman arayacağını ve ne zaman hangi işi soracağını belli olmadığını; her daim hazırlıklı olunması gerektiğini, bir işin ertelenmesini, ötelenmesini, bahaneler üretilmesini asla kabul etmediğini ifade etmişlerdir (Bayhan, 2007: 61).

Erdoğan, sanılanın aksine iyi dinleyen bir liderdir. İkili görüşmelerde ve toplantılarda karşısındakileri saatlerce dinleyip hiç tepki vermeden notlar almaktadır. 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı olayları sırasında, aktif olan danışmanlarından biri medya mensuplarına söylemiş olduğu; "Bugünlerde herkes bizim üzerimize geliyor. Başbakan etrafındaki kimseyi dinlemiyor. Etrafındakiler de ona bir şey demekten korkuyor diyorlar. Halbuki kamuoyunda bilinenlerin en az on katı diyebileceğiniz kadar, düşüncelerimizi uyarılarımızı en açık haliyle kendisine iletiyoruz" ifadeleri Erdoğan'ın dinleyici bir yapısı olduğunu anlatan bir açıklama olmuştur (Ferik, 2015: 20).

Çözümleyici ve kararlılığı sayesinde “karizmatik lider” özelliği ortaya çıkan Recep Tayyip Erdoğan, idaresi güç insanları başarılı bir şekilde yönetebilmekte, onları takım oyununa dahil edebilmekte, başarısı kamuoyunca bilinmeyen isimleri takım sinerjisinde adeta içindeki gücü keşfetmesine yardımcı olarak başarıdan başarıya ulaşmasının yolunu açabilmektedir. Yönetirken takımda aradığı en önemli iki şey liyakat ve güven unsurudur. Bu iki temel özelliğe dikkat eden Erdoğan takım sinerjisi ile başarıyı yakalamış ve sonuca ulaşabilmiştir (Bayhan, 2007: 82).

2002-2020 döneminde Bora'ya göre (2017: 504); Türk siyasetinde Erdoğan'a yönelik geliştirilen sevgi ve hayranlık karşısında, “Erdoğan nefretinin” de var olduğu ifade edilebilir. Bu durum, Erdoğan liderliğindeki Ak Parti iktidarının tek adam rejimine evrilmesiyle ilişkilendirilebilir. Erdoğan'a yönelik tepkisel duruş karşısında aynı zamanda da Erdoğanizm olarak adlandırılan “Erdoğan kültürünün” oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla, Türk siyasetinde şahsıyla tüm siyasal alanı özdeşleştiren Erdoğan'ın siyasetin kişiselleştiren bir lider olarak önemli bir örnek olduğu söylenebilir.

3.2. Türkiye’de Siyaseti Kişiselleştiren Liderler

Siyasetin kişiselleşmesi olgusu, Türkiye’de de diğer toplumlarda olduğu gibi farklı boyutlar ve toplumsal değişimlerle birlikte açıklanabilir. Siyasetin işleyişinde ideolojilerden, partilerden, parti programlarından ziyade kişisel özellikleri ve yetenekleriyle merkezi bir konumda olan liderler aktif rol almaktadırlar. Böylece liderin şahsı ile tüm siyasal alan özdeşleşmektedir. Zira siyasal süreçlerde oluşturulan politikalar, uygulamalar ve düzenlemeler lider tarafından doğrudan belirlenmektedir.

Cumhuriyet tarihimize bakıldığında, Türk siyasal kültüründe de her zaman ve her dönem lider unsuru önem arz etmektedir. Ayrıca, Türk siyasal hayatı veya Türkiye'nin demokratikleşme süreci incelendiğinde, bu dönemlerin liderler çerçevesinde açıklanmaya çalışılması lider faktörünün ne denli önemli olduğunun kanıtıdır.

Bu çalışmada, 1923'ten günümüze Türk siyasetinde önemli role sahip olan sekiz lider dönemleri içerisinde ele alınmaktadır. Siyasetin kişiselleşmesi bağlamında, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan kendi dönemleri içerisinde var olan koşullar çerçevesinde incelenmiştir.

Kişiselleşmenin nedenleri ve göstergeleri çerçevesinde ele alınan liderler arasında Türkiye’de siyaset, Mustafa Kemal Atatürk, Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere dört lider tarafından kişiselleştirilmiştir. Bu liderler, hem kendi dönemlerinde mevcut tarihsel koşulların etkisiyle, hem de kendilerine özgü liderlik özellikleri kapsamında siyasetin kişiselleşmesinin örneklerini temsil etmektedirler.

İlk olarak, Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olarak bir dünya lideridir. Milli mücadele döneminde yaşanan olağanüstü koşullarda üstün kişisel özellikleri ve karizması ile yeni bir ulus inşa ederek, günümüze kadar Türk toplumu için kurtarıcı lider olmuştur. Bu anlamda, Mustafa Kemal Atatürk siyasetin kişiselleşmesinin nedenlerinden ilki olan “devletin fiziki bir şahsiyetle özdeşleştirilmesi ve büyük kurtarıcı ihtiyacı” gibi boyutlar nedeniyle kişisel lider olarak tanımlanabilir. Olağanüstü koşullarda sıra dışı yetenekleriyle siyaseti kişiselleştirmiştir.

İkinci olarak, merkez sağ anlayışın önemli temsilcilerinden ve Türk siyasetinde politik duruşu ve söylemleri ile önemli bir yere sahip olan Süleyman Demirel gelmektedir. Aynı zamanda, halka yakın bir siyasetçi olan ve kendisine “baba” olarak hitap edilen Demirel’in karizmatik lider özelliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. 1960 darbesinin ardından Türkiye’deki siyasal yapı ve kurumların yeniden şekillenmesi ile birlikte, DP mirasını sahiplenen siyasetçi Demirel ve partisi AP olmuştur. AP ise Demirel’in şahsı ile özdeşleşmiş ve bu durum tüm siyasal alana yansımıştır. Toplumsal alanda meydana gelen değişimler, kitle iletişim araçlarının kullanılması ve siyasi partilerin yapısal değişimleri gibi faktörlerin etkisiyle Süleyman Demirel’in siyaseti kişiselleştiren bir lider olduğu söylenebilir.

Üçüncüsü, 1980 darbesinin ardından sivil yönetime geçilmesiyle birlikte siyasi ve ekonomik liberalizmi savunan Turgut Özal’dır. Yenilikçi ve karizmatik bir lider olarak Özal, fikirleri ve uygulamaları ile siyaseti kişiselleştirmiştir. Geleneksel değerleriyle evrensel değerleri bütünleştirebilen ve merkez sağ çizgide ANAP lideri olan Özal, Türk siyasetine yön vererek kendi kişiliğini tüm siyasal alana aksettirmiştir. Özal’ın iktidarda olduğu yıllar, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de neoliberal politikaların, uygulamaların ve piyasa ekonomisine geçişin olduğu bir döneme karşılık gelmektedir. Siyasetin kişiselleşmesi kapsamında Özal ele alındığında; karizmatik lider özelliği sayesinde siyaseti kendi şahsı ile bütünleştirmesi, kitle iletişim araçlarını

kullanması, şahsını partinin önüne geçirebilmesi gibi boyutlar çerçevesinde siyaseti kişiselleştiren bir lider olarak ifade edilebilir.

Sonuncusu ise 2000’li yılların başında Milli Görüş hareketinden ayrılarak yeni parti kuran ve kendine has liderlik özellikleri ile Türk siyasal hayatında önemli bir role sahip olan Recep Tayyip Erdoğan’dır. Erdoğan, Türkiye’de köklü değişiklikler yaparak Türk siyasal hayatında en fazla tartışılan liderlerden biri olmuştur. Aktif olarak siyasi liderliğini yaptığı AK Parti döneminde, kişisel özellikleri ve karizması ile siyaseti kendi şahsıyla bütünleştirmiştir. Menderes, Demirel ve Özal’ın mirası olan merkez sağ çizginin geleneğini sahiplenmekle birlikte, bu geleneği kendi siyasi amaçları çerçevesinde şekillendirmiştir. Ayrıca, Milli Görüş hareketinin içinden gelen biri olarak da, AK Parti liderliğinde kendi rüştünü ispatlayınca “milli görüş gömleğimi çıkarttım” sözleri ile pragmatist bir tavır sergilerken, kendisine yönelik eleştirileri de rahat bir şekilde göğüsleyebilmiştir.

2002 yılından beri Erdoğan’ın iktidar olduğu yıllar, Türkiye açısından hem iç politikada hem de dış politikada siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte lider olarak yapmış olduğu uygulamalarla Erdoğan, bir taraftan çok sevilirken, diğer taraftan da çok fazla eleştirilen bir lider olmuştur. Erdoğan, kişilik özellikleri ile karizmatik bir lider olarak tanımlanabilir. Zira Erdoğan, “Kasımpaşalı-Reis-Büyük Usta” gibi adlandırmalarla beğeni toplayan bir liderdir. Aynı zamanda sahip olduğu üslubu, hitap etme biçimi ve söylemleri ile güçlü bir lider imajına sahiptir. Bu kişilik özellikleri ile Erdoğan’ın şahsının Türkiye Cumhuriyeti ile özdeşleşmiş olduğu söylenebilir.

Siyasetin kişiselleşmesi bağlamında lider olarak Erdoğan ele alındığında farklı boyutlarla ilişkili birçok sonuç elde edilebilir. Siyasetin kişiselleşmesinin nedenleri arasında, karizmatik liderin şahsının devletle bütünleşmesi durumu Erdoğan içinde geçerlidir. Bununla birlikte, ideolojilerin zayıflaması nedeniyle siyasi partiler geri planda kalırken, lider odaklı siyaset anlayışı geçerli duruma gelmektedir. AK Parti lideri olan Erdoğan, partisinden her zaman önde olup parti programları da Erdoğan’ın belirlediği ve çizdiği sınırlar içerisinde oluşturulmaktadır. Ayrıca, kitle iletişim araçlarının etkin bir şekilde kullanılması bu tarzdaki bir lider için çok büyük öneme sahiptir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, liderlerin medya ve sosyal ağlardaki görünürlüğü de artmıştır. Erdoğan’ın da yazılı ve görsel medya ile sosyal ağları etkin

kullanan bir lider olduğu gör÷lmektedir. Bu anlamda, siyaseti sadece resmi alanlarda işletmeyip, siyasetini b÷t÷n alanlara taşıyabilmektedir. Bu çerçevede, Erdoğan'ın söylemleri tüm siyasi alanları kapsarken, kendi şahsında da siyaset kişiselleşmektedir.

3.3. Türkiye'de Siyaseti Kişiselleştiren Etmenler

Siyaseti kişiselleştiren nedenlerin, sonuçların ve boyutların Türk siyasal hayatında da kişiselleşme olgusuna neden olduğu söylenebilir. Ancak, Türkiye'de siyaseti kişiselleştiren etmenler iki farklı boyutta incelenebilir. Birincisi, Türkiye'deki siyasal kurumların yapısı, siyasi liderler ve siyasi partilerin özellikleridir. İkincisi ise modern dönemden post modern döneme geçişle birlikte meydana gelen değişimler, küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerdir.

Türkiye'de siyaset anlayışı demokratik bir düzlemde ihtiyaç duyulan kurumsal düzenlemeleri gerekli görmekle birlikte, demokrasinin tam anlamıyla işlerlik kazandığı ve içkin bir değer olarak gör÷ldüğü bir yapıyı oluşturmamaktadır. Dolayısıyla demokratik bir siyasal hayat için vazgeçilmez bir öge olarak kabul edilen siyasi partilerin işlevleri, lider eksenli bir yapı nedeniyle sınırlandırılmaktadır. Bu durumda, siyasetin çoğulcu, katılımcı ve uzlaşılı kültürüne dayalı olarak işlemesine engel olurken, liderlerin kişisel özellikleri çerçevesinde kişiselleşmektedir. Zira liderlerin imajı, söylemleri ve özel hayatı siyasi partilerin önüne geçerek, siyasi partiler liderin şahsı ile bütünleşmektedir. Bu bağlamda, siyasetin ağırlık merkezine tümüyle liderler yerleşmektedir.

Özellikle 1980 sonrası dönemde küreselleşmenin etkisiyle yaşanan değişimler ve teknolojik ilerlemeler b÷t÷n alanlarda olduğu gibi siyasal alanı etkilemiştir. Lash ve Urry'e göre (1987: 99); siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi, teknoloji yoğun üretimin artması, üretim ve sermayenin mobilitesinin artması, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin sınıf temelinden uzaklaşması, kişisel kimliği ve bireyi ön plana çıkarmaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiğı toplumsal dönüşümle birlikte, sosyo-politik alanda da kalıcı değişimler yaşanmıştır. Özellikle bireysel atomizasyon ve toplumsal yapının kimlikler üzerinden çözümlenmesi, modern çağa ait siyasal değerleri de kayba uğratmıştır. Yeni dönemle birlikte yaşanan dönüşümler siyasetçilerin tarzını da değiştirmiştir.

Lider merkezli siyaset anlayışı ile siyasi partiler zayıflayarak, siyasi partilerin varlığı da lidere bağlanmıştır. Böylece siyasetin en etkili aktörü liderler olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte liderlerin kişisel özellikleri ile görünürlüğü de artmıştır.

Siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan değişimler Türkiye’de de benzer şekilde etkili olmuştur. İdeolojik bağlılıkların zayıfladığı ancak kişisel aktörlerin güçlendiği bir ortamda, medyada liderlerin kişilik özelliklerini ön planda tutarak siyasetin kişiselleşmesine aracılık etmektedir.

3.4. Türkiye’ye Özgü Nedenler ve Sonuçlar

Siyasetin kişiselleşmesine yönelik Türkiye’ye özgü nedenlerin ve sonuçların açıklanabilmesi için siyasal kültürün temel öğelerine ve özelliklerine bakılmalıdır. Türk siyasal hayatında siyasal sistem, siyasal yapı ve devlet geleneği siyasetin işleyişini doğrudan belirlemektedir. Tarihsel süreklilik çerçevesinde devlet geleneği, toplumsal yapı ve bürokrasi gibi alanlar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne Osmanlı’dan miras kalmıştır. Cumhuriyet ile birlikte devletin yapısı, yönetim biçimi, anayasa ve sosyal yaşam alanlarına yönelik birtakım devrimler yapılmış olmakla birlikte, toplumsal yapıda içselleştirilmiş olan anlayışlar yeni kurulan Cumhuriyet’te de var olmuştur.

Şerif Mardin (2009: 37); Türk siyasasını açıklayabilecek bir kavram olarak sistemleştirdiği merkez-çevre ilişkileri bağlamında Osmanlı’daki yapıyı yöneten-yönetilen yaklaşımı üzerinden açıklamıştır. Bu durum, tarihsel süreç içerisinde burjuva devriminin ve buna bağlı olarak sınıf mücadelelerinin yaşanmaması ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla saray merkezi oluştururken, diğer tüm uyruklar da çevreyi temsil etmektedirler. Benzer şekilde Heper’de (2006); Türk siyasasını devlet geleneği anlayışına dayalı olarak, bürokratik-entelektüel elit ilişkisi çerçevesinde aşkın devlet üzerinden açıklamaktadır. Dolayısıyla devlet seçkinleri ile siyasi elitler arasında kurulacak ilişkiyi elitist bir anlayışa dayandırmaktadır.

Çaha’ ya göre (2007: 142); Osmanlı siyasal kültürü siyasal taleplerin var olacağı bir sivil topluma sahip olmadığı gibi, muhalefet olgusuna da antipatik bir yaklaşım sergilenmiştir. Ayrıca tarih boyunca Türkler, devlete ve topluma karşı organik yaklaşımlar sergilemiş ve solidarist doktrinleri benimsemişlerdir. Dolayısıyla Türk

tarihinde, Batı tarihinin aksine hiçbir zaman siyasal, kültürel ve ideolojik muhalefet meşru bir yapı olarak kurumlaştırılmamıştır.

Türk siyasal hayatına bakıldığında, siyasetin temel özellikleri bu yapısal unsurlar çerçevesinde şekillenmektedir. Merkez-çevre ilişkileri, merkeziyetçi devlet geleneği, lider merkezli olma, zayıf sivil toplum ve çoğulcu yaklaşım eksikliği gibi öğeler Türkiye’de siyasal yaşamın temel parametreleri olarak ifade edilebilir. Yolcu’ya göre (2019: 102); Türk kültüründe siyasi liderlere saygı duyulmasının nedeni kutsal devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Zira Türk yönetim kültüründe önderlik ve devletin devamlılığını sağlama önemli bir unsurdur. Siyasi liderler, geleneklere bağlı olarak toplum yapısına uygun koşullarda varlıklarını sürdürürler. Ayrıca, kutsal olarak görülen devlet gücü temsil ederken, devletin başarısı ise liderin başarısına bağlanmıştır. Diğer taraftan, siyasi sistem içinde lider ön plana çıkarken, siyasi partilerde birbirine benzeşmiş ve doğrudan lidere bağımlı hale gelmiştir.

Türk siyasi kültüründe lider figürü her zaman önemli güç olmuştur. Bununla birlikte, liderin sahip olduğu karizma siyasal alanın şekillenmesinde temel belirleyiciliğini korumuştur. Karizmatik liderliği meşruluğun ikinci tipi olarak adlandıran Weber’e göre (Weber, 2006: 30); karizma yurttaşların liderin tam anlamıyla kişisel iyilikçiliğine baş eğmesinden doğan iktidar biçimidir. Bazı kişilerin, kendilerini peygamberin, savaş zamanındaki liderin, parlamentodaki demagogun karizmasına bırakmalarının nedeni, onlara bir gelecek veya bir yasa adına değil, inanç adına baş eğilmesinden kaynaklanmaktadır. Tarihsel dönemlerde iyilikçi liderlere tüm alanlarda rastlanılmaktadır. Bu liderler; bir yandan büyücü ve peygamber kişiliğinde, diğer yandan da seçilmiş savaş önderi, çete reisi ve paralı asker lideri kişiliğinde iki temel kişilik olarak ortaya çıkmaktadır. Batı’ya özgü olanı ise özgür demagog örneğidir. Meşruluğun bu ikinci tipi, günümüzde bir parlamento partisinin lideri olarak kurumlaşmış devletlerde de görülmektedir.

Bu kapsamda, karizmatik liderlik, toplumun yerleşik düzenine karşı çıkararak köklü değişikliklere yöneldiği için genellikle radikal bir karakter olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, karizmatik liderler, bir toplumda tarihi, sosyal ve psikolojik koşulların yarattığı bir ortamda ortaya çıkarlar (Kapani, 2007: 99). Türk siyasal yaşamında da siyasal, ekonomik ve uluslararası alanlarda yaşanan gelişmeler her

dönemde bir siyasi liderin karizması ve kişilik özellikleri ile ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Kitle iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması hem halkın yöneticilere ulaşımını kolaylaştırmakta hem de diğer siyasi parti liderleri ile halk arasında yeni iletişim kanallarının açılmasını sağlamaktadır. Parti lideri ile halk arasında yeni iletişim kanallarının açılması partide liderlerin daha da ön plana geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte parti lideri ideolojik davranmak yerine, pragmatist bir yaklaşımla imaj üzerinden medyayı etkin kullanarak propaganda yapmıştır. Propagandanın ideoloji, inanç ve değer merkezli olmaktan uzaklaşması kurumsal yapıdan çok kişiselliği öne çıkarmıştır. Parti liderinin örgütün önüne geçmesiyle siyaset yapacaklarda parti için çalışmaktan ziyade lidere yakın olmayı amaçlamaktadırlar. Böylece, parti liderine yakın olma çabası liyakatin önüne geçerken, liderin yüceltilmesi de demokratik olmayan bir sonucu doğurmaktadır (Tuncel, 2013: 266).

Siyasi parti liderliği hem partinin iç hem de dış çevresi bakımından anahtar bir role sahiptir. Liderler, bir taraftan siyasi gelişmelerin seyrinde rol oynarken, diğer taraftan da parti örgütleri üzerinde mutlak denetim kurarlar. Siyasi parti liderleri, seçimlerde kimin milletvekili olacağından siyasal patronajın nasıl dağıtılacağına kadar oldukça geniş formel bir otoriteye sahiptirler. Batıdaki aksine Türkiye'deki siyasi liderlerin parti örgütleri üzerinde çok daha fazla kontrolleri olduğu ve kritik konularda kişisel karar alabilme fırsatlarının olduğu söylenebilir. Ayrıca, Türkiye'deki parti-lider ilişkisinin en ayırt edici özelliği, partinin niteliğinden bağımsız olarak oligarşik liderliğin her siyasi partide görülebilmesidir (Arpacı, 2013: 128).

Bununla birlikte, bireysel kimliklerin kolektif kimliklerin önüne geçmesi nedeniyle siyasi partilerle seçmenler arasındaki bağ zayıflamıştır. Bu bağın zayıflaması da seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerin ve seçmen önceliğinin değişmesine sebep olmuştur. Küreselleşme sürecinde bireyselleşmenin öne çıkması, seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerin ölçülmesini zorlaştırmakta, güçlü sınıf bilinci ile cemaat tipi yapıların da seçmen üzerindeki etkisini kırmaktadır. Bu durumda, liderin parti ve siyaset üzerindeki etkisini artırmaktadır (Tuncel, 2013: 268).

Siyasetin işleyişinde liderin merkezi konuma yerleşmesi, ideolojilere ve partilere olan bağın zayıflaması, toplumda bireysel kimliklerin ön plana çıkması sonucu teknolojik ilerlemelerin etkisiyle yaygınlaşan medya da siyasetin kişiselleşmesini

hızlandırmıştır. Siyasetin kişiselleşmesi sonucunda, siyaset sembolik değerler üzerinden temsil edilmekte ve gösterileşmektedir. Özkan tarafından (2007: 45), Türkiye’de ilk kez 1977 seçimleri ile birlikte medyanın siyasal iletişim çerçevesinde kullanıldığı ifade etmektedir. Bu doğrultuda, TRT ekranlarında siyasi partiler ücretsiz ve eşit bir biçimde siyasi propaganda yapabilmışlerdir. Bu süreçten günümüze gelinceye kadar medya tüm araçlarıyla siyasetin şekillenmesinde ve halkın yönlendirilmesinde etkin bir rol almıştır.

4. SİYASETİN KİŞİSELLEŞMESİ BAĞLAMINDA RECEP TAYYİP ERDOĞAN

4.1. Siyasi Geçmişi

Bu başlık altında Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğini ve siyasal hayatını şekillendiren kişilik özellikleri ve ideolojisi incelenecektir.

4.1.1. Kişisel Özellikleri

Recep Tayyip Erdoğan, Türk siyasetinin ve Türk sağının tarihsel süreç içerisindeki en önemli liderlerinden biri olarak tanımlanabilir. Tercihleri, üslubu, siyaset yapma tarzı, aldığı kararlar, Türkiye'nin geleceğine dair düşünceleri ve uygulamalarıyla siyasal ve toplumsal süreçleri dramatik bir biçimde etkileyen bir liderdir.

Siyasi bir lider olarak Erdoğan, Cumhuriyet tarihinde aralıksız şekilde en fazla seçim kazanan ve iktidarda kalan kişidir. Erdoğan'ın bu şekildeki liderlik başarısı ve takipçilerinin artan beğenisi karizmatik kişilik özellikleriyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, Erdoğan'ın birçok farklı kişilik özelliklerin de bahsedilebilir. Akdoğan'a göre (2017: 33); güzel şiir okuyabilen, şarkı söyleyebilen, top oynayabilen, üzüldüğünde ağlayan, haksızlığa uğradığında öfkelenen, meydanlarda vatandaşın “yürüyüşüne, duruşuna kurban” diye seslenerek Erdoğan'ın fiziksel görünüşü ve hitabeti ile sahici bir insan olarak görülmesine kadar farklı kişilik özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir.

Ortaylı ve Küçükkaya ise Erdoğan'ın İstanbul'un fakir bir semti olan Kasımpaşa'da dünyaya geldiğini, Kasımpaşa'da yetiştiğini belirtirler (2018: 216). Dolayısıyla Kasımpaşalı olmak da Erdoğan için ayrı bir öneme sahiptir. Bir siyaset adamı olarak kişiliğinin şekillenmesinde bu Kasımpaşalılık figürünün derin bir etkisi vardır.

Güçlü hitap ve hakim konuşma yeteneği olan Erdoğan'ın bu özelliklere sahip olması, Erdoğan'ın imam hatip eğitimi almasıyla ilişkilendirilmektedir. Rahat hareket etmesi, halka yakın özellikler göstermesi ve konuşmalarında sergilediği üslup Erdoğan'ı öne çıkaran kişilik özelleridir. Zira etkili, ikna edici konuşan ve sesini düzgün kullanan Erdoğan kalabalıklar karşısında etkili bir siyasetçi olabilmiştir. Erdoğan'ın diğer kişilik özellikleri ise çalışkan olması, cesur ve kararlı olması, dindar bir siyasetçi olması ve vesayet altına girmeyi kabul etmemesi şeklinde sıralanabilir (Akkır, 2018: 38).

Erdoğan'ın kişisel özellikleri arasında dindarlığı, duygusallığı ve sınırlı yapısı ile öne çıkmaktadır. Zira bu özellikleri siyasi ve fiziki güce düşkün olmakla birleştiğinde farklı bir karakter ortaya çıkmaktadır. Erdoğan kişisel özelliklerini “halk adamı” ortak paydasında birleştirmeye çalışan bir liderdir. Ancak, Erdoğan'ın sahip olduğu kişisel özelliklerin her koşulda kendi lehine bir gelişim seyrettiği söylenemez. Görevde olduğu dönem boyunca sınırlı ve çabuk parlayan yapısı ile ortaya koyduğu tavır ve söylem nedeniyle de eleştirilmiştir (Toros, 2011: 182). Bu çerçevede, başbakanlığı döneminde kameralar önünde “*Bu çiftçinin hali ne olacak? Anamız ağladı*” diyen bir çiftçiye “*terbiyesizlik, artistlik yapma , hadi ananı al git buradan ...*” (Hürriyet, 11.02.2006) şeklinde hitap etmesi en çarpıcı örneklerdendir.

Erdoğan'ın kişiliğini ve yaşamını etkileyen dört faktör vardır. Bunlar, Heper tarafından (2011: 382); babası, Kasımpaşa, ilkokuldaki öğretmeni ve İslamiyet'in tasavvuf öğretisi şeklinde ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Erdoğan'ın kişiliği ve siyasal yaşamı üzerinde Milli Görüş hareketinin ve Erbakan'ın da etkisi olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu faktörlerin etkisiyle şekillenen kişiliği, yaşamında karşılaştığı olaylardaki tutumuna yansımaktadır. Erdoğan yumuşak başlı olmayıp, başkalarına meydan okurken diğer taraftan da duygulu bir insan görünümündedir.

4.1.2. İdeoloji

Erdoğan siyasette aktif olarak rol aldığı günden bu yana mevcut koşulları iyi analiz ederek, kendini geliştiren ve değişimlere açık bir siyasetçi olmuştur. Gençlik yıllarından itibaren siyasete ilgi duyan Erdoğan'ın ideolojisinin şekillendiği ilk uğrak yeri Milli Görüş hareketidir.

Bununla birlikte, lise yıllarından itibaren Erdoğan sosyal ve siyasi hayatın içinde aktif olarak yer almak istemiştir. İlk olarak, 1969 yılında Milli Türk Talebe Birliği'ne dahil olarak, MTTB içinde faaliyetlere katılmıştır. Ardından 1975 yılında MSP İstanbul Beyoğlu Genlik Kolları Başkanlığı, 1984 yılında RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı, 1985 yılında İstanbul İl Başkanlığı ve 1994 yılında da İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı gibi görevleri yürütmüştür (Akdoğan, 2010: 16).

Ayrıca, İmam Hatip Okulu'ndan mezun olması da Erdoğan için ayrı bir öneme sahiptir. Pamuk, Erdoğan'ın “*İmam Hatip dönemi benim her şeyimdir, hayatımın çizgisini orada kazandım, vatan aşkını, insanları sevmeyi, ibadet etmeyi, ülkeye hizmeti, sosyalleşmeyi ve*

dayanışma ruhunu İmam Hatip Lisesi'nde kazandım” sözleri bu gerçeği açıkladığını ifade etmektedir (2001: 22).

Erdoğan, kendisini muhafazakar olarak tanımlamaktadır (Çakır ve Çalmuk, 2001: 60). Erdoğan, 28 Şubat krizinin ardından Milli Görüş hareketinden ayrılarak, muhafazakar demokrasi çizgisinde eski partisinin anlayışından farklı bir siyasi yol izlemiştir. Bu durumu, “*Milli Görüş gömleğimi çıkarttum*” sözleri ile anlatmaya çalışan Erdoğan, hem ideolojik duruşunu değiştirmiş, hem de lideri olduğu AK Parti'nin İslamcı olmadığını belirtmek istemiştir (Turam, 2011: 166).

Yıldıza göre (2004: 55); Ak Parti muhafazakar demokrasi isimlendirmesiyle batılı ideoloji üzerinden varlığını meşrulaştırmak istemiştir. Bunun içinde kültürel değerlere vurgu yaparak geniş seçmen kitlesine ulaşmak, Batı orijinli bir ideoloji ile kamuoyu üzerinde olumlu etki yaratmak ve siyasi İslam'dan farklı bir anlayışla merkezin tepkilerini azaltmak gibi amaçların hedeflendiği söylenebilir.

Erdoğan, toplumun ortak mutluluğunu sağlamak için kalkınma ve medeniyet değerlerinin gelişimine atıf yapan bir siyasetçidir. Bu kapsamda, siyasetin temel görevinin adalet ve hakkaniyet üzerine inşa edilen bir düzenin kurulması olduğuna inanmaktadır. Erdoğan, siyasetin ahlaki amacı olarak adaleti görürken, partisinin adını da adalet ve kalkınma kavramlarıyla ifade etmektedir. Partinin isminde geçen adalet kavramı özgürlük, kardeşlik gibi olgular ile değer dünyasındaki tüm erdemlere karşılık kullanılırken, kalkınma kavramı ise reel politikanın gereklerine ve maddi gelişmeye karşılık kullanılmaktadır (Akdoğan, 2017: 140).

Muhafazakar kimliğe sahip olan Erdoğan'ın aynı zamanda protest bir özelliği de vardır. Bu kapsamda, söylemlerinde düzen karşıtlığının izlerine rastlanılmaktadır. Erdoğan tarafından, “*10 Kasım ve Atatürk için yaygara yapıyorlar. Atatürk'ü seviyoruz bir türlü, sevmiyoruz bir türlü. Dertleri İslam düşmanlığı... Ayakta durup beklemek mi önemli, yoksa Fatiha okumak mı?*” ve “*Saygı duruşu sap gibi durmaktır. Saygı duruşu yerine dua edilmelidir.*” tarzında yapılan konuşmalar hem manevi değerleri sorgulayıcı hem de seçkin karşıtı açıklamalarına örnektir (Yetkin, 2010: 175).

Erdoğan, “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” mottosuna dayanan milliyetçiliği yeniden kodlayarak dönüştürmüştür. MHP'nin bozkurt işaretine karşı Rabia (dört işareti) ile yeni bir sembol kullanan Erdoğan, “Milli Birlik ve Kardeşlik

Süreci” olarak isimlendirdiği sosyal restorasyon projesiyle farklılıkları bir zenginlik olarak konumlandırmıştır (Akdoğan, 2017: 214).

Muhafazakar bir anlayış çerçevesinde hareket eden Erdoğan, kendisini samimi bir Müslüman olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla İslam coğrafyası ve İslam dininin yaşatılması noktasında da duyarlı davranmıştır. Bu anlamda, Erdoğan’ın siyasal yaşamında ideolojik olarak en net tavır sergilediği olay Davos Zirvesi’nde yapmış olduğu konuşmadır. Bu olay dünya kamuoyu önünde İsrail’e gösterilen birinci ağızdan ilk tepkidir. Böylece, Erdoğan dünya liderleri arasında duruşu ve ideolojisi ile uluslararası arenada da kendi yerini belirlemiştir.

Türk siyasal hayatında bir lider ve siyasetçi olarak Erdoğan’ın var olabilmesi için önündeki engelleri aşması ve siyasi söylemlerinde de bu yönde bir eğilim sergilemesi gerekmiştir. Değişim ve yenilikçi bir tema üzerinden ideolojisini ortaya koymuştur. Zira Türk siyasetinin işleyişine yönelik bazı değişimleri istemekle birlikte, bu değişimleri gerçekleştirebilme şansı içinde ideolojisini yumuşak söylemlere dayandırarak gerçekleştirmiştir. Bu şekilde, 28 Şubat ve sonrasında oluşan iklim nedeniyle dezavantajlı durumunu kendi lehine çevirebilmiştir. Sonuç olarak; Erdoğan siyasi İslam, muhafazakarlık ve neoliberal argümanlar çerçevesinde bir siyasi çizgiyi izlerken, Menderes ve Özal’ın mirası olan merkez sağ siyasetin temsilcisi olarak da kendisini Türk siyasetine eklemiştir.

4.2. Lider Recep Tayyip Erdoğan’ın Uygulamaları

Recep Tayyip Erdoğan’ın uygulamaları ve siyasi lider olarak gerçekleştirdiği icraatlar ele alındığında, aktif olarak siyasette olduğu farklı dönemlere de yer verilmesinin doğru olduğu kanaatindeyiz. Bu kapsamda, Erdoğan’ın uygulamaları RP İstanbul İl Başkanlığı ile İBB Başkanlığı dönemi, Ak Parti Genel Başkanlığı ve Başbakanlık dönemi ile Cumhurbaşkanlığı dönemi olarak sınıflandırılabilir.

Recep Tayyip Erdoğan, gençlik yıllarından itibaren siyasetin içinde yer almış bir kişidir. MSP döneminde 1976 yılında Beyoğlu gençlik kolları ve İstanbul gençlik kolları başkanlığı yaptıktan sonra, 1984 yılında RP Beyoğlu İlçe Başkanlığı, 1985 yılında da RP İstanbul İl Başkanlığı ve MKYK üyeliği yapmıştır. Ardından 1994 yılında yapılan yerel seçimleri kazanarak, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olarak görev yapmaya başlamıştır. Aktif siyasetin içinde yol kat ederken, kendi siyaset tarzını ve

icraatlarını ilk olarak İstanbul İl Başkanlığı ve İBB Başkanlığı dönemlerinde uygulamaya çalışmıştır.

MSP ve devamında kurulan RP'nin İstanbul il teşkilatlanmasında zaman içerisinde daha da güçlenen Erdoğan farklı bir siyaset tarzı ile yenilikçi kanatta dikkat çeken isimlerin başında yer almıştır. Bu anlamda, “partiye terlikle değil, ayakkabıyla girilmelidir” sözleri ile teşkilat yapısı ve işleyişinde yeni uygulamaları başlatmıştır. Seçim kampanyalarında müzik kullanmaya başlayan RP, bu dönemde propaganda çalışmalarında özellikle kadınlara ayrı bir yer vermiş ve kadınlar eliyle seçimler kazanmıştır.

Milli Görüş için kadınların aktif bir şekilde sahada bulunmaları en dikkat çeken yeniliklerden biri olmuştur. Aynı zamanda, kadınların sahada parti çalışmalarını yürütmesi parti içinde de itirazlara sebep olurken, Erdoğan bu itirazları geri çevirmeyi bilmiştir. Besli ve Özbay (2014: 44); Erdoğan'ın kadınların görev alanları belirlenirken, bölgede yaşayan insanların dünya görüşlerine ve yaşam tarzlarına dikkat ettiğini ifade ederler. Bu kapsamda, Beyoğlu'nun heterojen yapısından dolayı Okmeydanı'nda faaliyet gösteren ve başarılı olan çarşafli kadınların, İstiklal, Cihangir veya Tophane gibi semtlerde aynı başarıyı elde etmeleri mümkün değildir.

Erdoğan'ın İstanbul İl Başkanı olduğu dönemde, RP için İstanbul politika laboratuvarı şeklinde faaliyet göstermiştir. Bu dönemde, ilk kez İstanbul teşkilatlanmasında ilden ilçelere, mahallerden sokaklara ve apartmanlara kadar uzanan örgütlenme zinciri denenmiştir. 1994 yılında yerel seçimleri kazanarak İBB Başkanı olarak göreve başlamasının ardından, RP içinde Erdoğan halkın beğenisi ve desteği ile hızla yükselmiştir.

Erdoğan'ın İstanbul teşkilatındaki uygulamaları parti içinde “İstanbul Modeli” olarak isimlendirilmiştir. Erdoğan, kadınların parti içindeki rolünü artıran uygulamalara ek olarak, düzenli olarak anket çalışması da yaptırmıştır. Böylece sahadan gelen veriler doğrultusunda hangi bölgelere daha çok ağırlık verileceğine karar verilmiştir. Bir diğer yeni uygulamada, içinde kadın, erkek, genç, yaşlı bütün teşkilat mensuplarının ve partililerin katıldığı “sevgi yürüyüşleri” olmuştur (Besli ve Özbay, 2014: 94). Sevgi yürüyüşleri adı altında yapılan bu etkinlikler partiye seçim sonucuyla ilgili öngörüler kazandırmıştır.

İBB Başkanı olarak görev yapan Erdoğan, parti içinde gerçekleştirdiği uygulamaları belediye yönetimine de uygulamak istemiştir. Bu kapsamda, İstanbul'un çözüm bekleyen büyük sorunlarına odaklanmıştır. İstanbul'un hava kirliliği, su, çöp, ulaşım gibi sorunlarının çözülmesi Erdoğan'ın bir başarısı olacaktır. Bu nedenle, Erdoğan mevcut problemlerin çözümü için önemli adımlar atmıştır. Bu anlamda doğalgaza geçiş projesi, atık tesisleri, metro ve raylı sistem hatları gibi projelerin hayata geçirilmiş olması Erdoğan'ın yerel yönetim alanındaki başarısının temel kaynağıdır.

14 Ağustos 2001'de kurulan Ak Parti, bu dönemde uyguladığı ilk tüzükle Türkiye'deki diğer partilerden farklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu tüzüğe göre; diğer siyasi partilerden farklı olarak delegelere Genel İdare Kurulu'nu kontrol etme yetkisi verilmiştir. Ayrıca, Türk siyasetinde ilk kez bir siyasi lider kendi liderliği için süre sınırlandırması (3 dönem kuralı) getirmiştir. Bununla birlikte, bu tüzükle Ak Parti parti içi demokrasi hakem kurulunu oluşturan ilk parti olmuştur (Tepe, 2010: 153). Ancak, bu tüzük 2003 yılına kadar uygulanabilmiştir.

Türk siyasi hayatında 3 Kasım 2002 seçimlerinin önemli bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. Erdoğan liderliğindeki Ak Parti'nin tek başına iktidara gelerek siyasal ve ideolojik açıdan dönüşüm hedefleri için bu dönem bir başlangıç olmuştur. Milli Görüş hareketi içerisinde çıkan yenilikçi kanadın kurmuş olduğu Ak Parti, kuruluşundan dört ay sonra girdiği ilk seçimden büyük bir zafer elde etmiş ve mecliste çoğunluğu elde etmiştir. 2020 yılına kadar Erdoğan iktidarı ele alındığında, yeni seçimlerin kazanılması sonrasında yaşanan zaferlerle birlikte, ülke yönetiminde ortaya konulan anlayışlar ve uygulamalar da değiştirilmiştir. Zira 2002-2007 arası dönemde meşruiyet kazanma arayışı içerisinde siyasal tutum sergilenirken, 2007 sonrası dönemde ise iktidarını pekiştiren Erdoğan'ın siyasal hegemonya kurduğu söylenebilir.

Yavuz'a göre (2010:15); 2002 yılında Türkiye'deki seçmenler farklı nedenlerle güçlü bir şekilde Erdoğan'ı ve partisini destekleyerek yerleşik politikacıları silmiştir. İslam dünyası açısından ilginç bir deneyim olan bu seçim sonrasında, siyasal İslam içinde derin köklere sahip olan modern demokratik partinin demokratik sitemin inşası için gerekli atılımları yapabileceği konusunda kamuoyunda kuşkular oluşmuştur. Erdoğan liderliğindeki Ak Parti, bir taraftan siyasi sitemde ve devlet-toplum ilişkilerinde yenilik yapmayı hedeflerken, diğer yandan da muhafazakar demokrasi kimliğini öne çıkarmaktadır.

Erdoğan'ın karizmatik liderliği parti içindeki demokrasinin ana kurallarını da etkilemiştir. Partinin örgütsel yapısına ve karar alma süreçlerine baktığımızda, reformların hızıyla birleşen Erdoğan'ın karizmatik cazibesinin daha az parti içi demokrasi uygulamalarının çok fazla itirazla karşılaşmadan kabul görmesine yol açtığı da söylenebilir. Zira Erdoğan'ın olağanüstü popülerliği ile partinin geçmişi birlikte değerlendirildiğinde, merkezileşme ve liderliğin gücünü artıran bir yapı görülmektedir (Tepe, 2010: 155). Bununla birlikte, siyasal katılım ve çoğulculuk savunulmasına rağmen, parti içi demokrasi işletilmemekte ve karar alma mekanizmaları da merkezileştirilmektedir.

Bununla birlikte; Akdoğan'a göre, Ak Parti'nin başarısı İslamcılığın başarısı değildir, çünkü çıkarları birbirinden farklı çok geniş bir tabana yayılıyordu. Çekirdek kitlesinde İslamcılar olmakla birlikte, oy verenlerin tercihlerini belirleyen unsur, ideolojiden ziyade karizmatik lider Erdoğan'a yönelik beklentilerdir. Ak Parti seçim başarısının ardından katı ideolojik bir hareket olmak yerine ılımlı, hizmeti ve insanı merkeze alan, kuşatıcı bir söylem tercih etmiştir (2010: 64).

2000 öncesi koşullar çerçevesinde bir araya gelen kişilerin oluşturduğu Ak Parti'nin merkezleştirilmiş bir siyaset stratejisi izlediği görülmektedir. Erdoğan'ın güçlü liderliğinde muhafazakar demokrasi kimliği ile tanımlanan parti, daha çok farklı çıkarılara sahip kişilerin statükoyu değiştirmek için bulunduğu bir alan olmuştur. Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya'nın "Ak Parti'nin aslında insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya geldiği, kendi başına bir kimlik oluşturamayan, bir süpermarket olduğu" yönündeki sözleri bu durumu açıklamaktadır (Yavuz, 2010:17).

2002-2007 yılları arasında Erdoğan iktidarının ilk döneminde, kendi meşruiyetini ve yönetme kabiliyetini sorgulayan kesimi karşısına almak yerine, demokrasi ve millet idaresi gibi evrensel liberal nosyonlar üzerinden hareket edilmiştir. Bu dönemde, neoliberal politikalara ve piyasa ekonomisine bağlı kalınarak aynı zamanda ulusal ve uluslararası sermaye ile uyum sağlanmıştır. Benzer şekilde, ABD ve AB gibi güç merkezleri ile de ilişkilerde eşgüdüm yakalanmaya çalışılmıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2016a: 881).

AK Parti'nin Milli Görüş geleneğinden kopması önemli bir gelişme olmakla birlikte, iç ve dış çevrelerde hala Ak Parti'nin siyasal kimliği konusunda endişeler dile getirilmektedir. Ak Parti bu eleştirileri yatıştırmak ve gidermek için özellikle iç statüko

açısından hassas sayılan konulara girmemektedir. Dış statükonun ABD gibi başat unsurlarını ikna için de ABD'nin Ortadoğu'daki eylemlerine sessiz kalmakta ve yer yer de destek vermekte; IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara cephe almamaktadır. Bu bağlamda sıklıkla, “medeniyetler diyalogu” söylemini de kullanmaktadır (Fedayi, 2019: 177).

Ak Parti'nin ilk yılları ekonomide ve siyasette liberal rüzgarların estiği bir dönem olmuştur. Ak Parti iktidarının, AB'ye üyelik süreci çerçevesinde, Kopenhag kriterleri doğrultusunda demokratikleşme paketlerini ardı ardına yasalaştırarak reformlar yapması, liberal aydınların da desteğini kazanması açısından önem taşımaktadır. Bu dönemde uyum yasaları adı altında yapılan düzenlemeler çerçevesinde 1982 Anayasasında temel haklar ve özgürlükler alanında bazı antidemokratik uygulamalarda iyileştirmeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin ardından Türkiye'de sivil toplumun işleyişi güçlendirilirken, uluslararası alanda da Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde itibarı arttırılmak istenmiştir.

Ekonomide ise, 2002-2008 döneminde IMF'yle stand-by anlaşmaları yapılarak, IMF ve Dünya Bankası patentli ikinci kuşak neoliberal reform programı ve kapsamlı bir özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Böylece Ak Parti'ye başlangıçta ihtiyatla yaklaşan sermaye ve medya çevreleri de destek vermeye başladı. Ak Parti dünya ekonomisinin uygun konjonktüründen de yararlanarak, bulunduğu bol dış kaynak sayesinde yüksek oranlı büyüme oranları sağladı ve popülaritesini daha da arttırdı. Bunda, dar gelirli ve yoksul kesimlere yönelik sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerinin genişletilmesinin de payı vardır (Ataay, 2019: 209). Bu dönemde, ekonomide enflasyon 35 yıl aradan sonra ilk kez tek haneli rakamlara düşürülmüş, özellikle 2004 yılında %9,9 büyüme oranıyla, dünyadaki en yüksek büyüme oranı yakalanmıştır. Diğer taraftan Türk Lirasından sıfır atılarak başarılı bir şekilde Yeni Türk Lirası geçiş sağlanmış ve makroekonomik olarak önemli adımlar atılmıştır (Günel, 2009: 411).

Özipek' göre (2017: 688); ekonomik ve siyasi anlamda çevreye dayanan Ak Parti, ekonomide liberalleşmeyi yeniden dağıtımcı bir sosyal politikayla birleştirdi. Büyük sermaye gruplarının dışında kalan ve 28 Şubat süreciyle tasfiye edilmeye çalışılan “Anadolu girişimcilerinin” önünü açarak, seçkin zümrelerin dışında kalan dezavantajlı kesimlerinde kazanım elde etmelerini sağlayarak yeni bir dönüşüm

başlatmıştır. İlk dönemde “acil eylem planı” olarak isimlendirilen program uygulanarak sosyo-ekonomik alanda icraatlar başlatılmıştır. Bu kapsamda, 15 bin kilometrelik otoyol yapılmış, SSK, BAĞ-KUR ve Emekli Sandığı birleştirilerek halkın kamu hastanelerinden yararlanması sağlanmıştır. Ayrıca, genel sağlık sigortası uygulaması ile herkese sağlık hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, alt gelir gruplarına bedava kömür ve gıda yardımı, ders kitaplarının ücretsiz dağıtımı ile Toplu Konut İdaresi (TOKİ) aracılığıyla alt gelir gruplarına taksitle ev alma imkanı tanınmıştır.

2007 genel seçimlerinin ardından Erdoğan’ın icraatları ile yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Ordu ve yargı bürokrasisi ile girilen güç mücadelesinden üstün çıkılarak, Erdoğan ve partisine yönelik kitle muhalefeti de etkisiz hale getirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Erdoğan için siyasal manevra alanı iyice genişlemiştir. Böylece siyasi süreçleri, ideolojileri ve toplumsal alanı İslami-muhafazakar bir çizgide tek elden dönüştürme çabaları başlamıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2016a: 881).

Türk siyasal yaşamında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde dönemsel olarak görülen sorunlar, Ak Parti döneminde de yaşanmıştır. Erdoğan liderliğinde ilerleyen Ak Parti’ye yönelik farklı toplumsal kesimlerde kaygılar bitmediği gibi, bu kaygılar belirli dönemlerde daha artmıştır. 2007 yılı itibarıyla özellikle Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı olmasına karşı büyüyen bir toplumsal muhalefet vardır. TBMM tarafından seçilecek Cumhurbaşkanı için ilk kez 367 şartı aranması siyasal alanda bir krize dönüşmüştür. Bu krizin ardından Erdoğan ve Ak Parti kurmayları yeni bir adım atarak Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için anayasal değişikliğe gitmiştir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilme kuralı bir anlamda Türkiye’deki hükümet sistemi değişikliği olarak da yorumlanabilir. Böylece TBMM üyeleri karşısında doğrudan halk oyuyla seçilen Cumhurbaşkanının meşruiyeti güçlendirilmiştir.

Erdoğan liderliğindeki Ak Parti, uyguladığı politikalarla Türk siyasal yaşamında alışagelmış yaklaşımların dışına çıkarak, birtakım yeniliklere de imza atmıştır. Bu anlamda, “etnik, kimlik ve tanınma” siyaseti çerçevesinde Türkiye’deki “Kürt, alevi, Ermeni ve Roman” olmak üzere farklı kesimlere yönelik “açılım” politikaları uygulanmıştır (Üste, 2016: 166).

Erdoğan somut hedeflere ve icraatlara son derece önem vererek hem başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemler de yeni atılımlar yapmak istemiştir. Bu kapsamda, savunma, ulaştırma ve inşaat olmak üzere fiziki yatırımlara

önem vermiştir. Özellikle seçim dönemlerinde “Kanal İstanbul Projesi” gibi çığırın projeler kamuoyunda çok fazla tartışılan konular arasındadır.

Erdoğan’ın on yıllık icraatları içerisinde öne çıkan başlıklar “Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Marmaris ve Ahlat’ta yapılan Cumhurbaşkanlığı Sarayları, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, köprüler, havalimanları, yüksek hızlı tren, gemiler, İHA ve SİHALAR, savunma silahları” şeklinde sıralanabilir.

Erdoğan döneminde kurumsal düzenlemeler bağlamında yapılan en önemli yenilik ve dönüşüm hükümet sisteminde yapılan değişiklik olarak ifade edilebilir. “Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi” modeli olarak tanımlanan sisteme geçişin gerekçeleri parlamenter sistemden kaynaklanan istikrarsız ve zayıf hükümetler olarak açıklanmıştır. Yeni sistemle birlikte Türkiye’nin yaşadığı problemlerin ortadan kaldırılarak her alanda hızlı bir ivme yakalanacağı düşünülmüştür.

4.3. Siyaseti Kişiselleştiren Nedenlerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi

Genel anlamda, siyasetin kişiselleşmesine neden olan faktörler; devletin fiziki bir şahsiyetle özdeşleştirilmesi, kitle iletişim araçlarının gelişimi, partizan ideolojilere olan güvenin azalması, siyasi partilerin işlevsel-yapısal anlamda dönüşüme uğraması ve liderler karşısında zayıflaması şeklinde sıralanabilir.

Siyasetin kişiselleşmesine neden olan bu faktörler Türk siyasal hayatında uzun yıllar liderlik yapan Erdoğan’la ilişkilendirildiğinde, kendine has özellikleri nedeniyle Erdoğan’ı siyasetin kişiselleşmesinde merkezi bir konuma yerleştirebiliriz.

Erdoğan’ın kişilik özellikleri incelendiğinde karizmatik bir lider olması, Türk siyasetinde Erdoğan’ın yol kat edebilmesini sağlamıştır. Zira karizmatik liderler, genellikle ülkenin ve toplumun sorunlar yaşadığı, kriz dönemlerinde içinde bulunulan koşullara bağlı olarak ortaya çıkarlar. Yani bir anlamda toplum için karizmatik lider adeta kurtarıcı bir güce dönüşür. 1990’lı yılların sonları ve yeni bin yılın başları düşünüldüğünde, Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda çok önemli problemlerle mücadele içerisinde olduğu söylenebilir. Bu kaotik ortam içinde yeni bir siyasi harekete liderlik yapan Erdoğan, bir taraftan sahip olduğu karizmanın diğer taraftan da Türkiye’nin dönemselsel koşullarının ürünü olarak siyasette etkin olmuştur.

Bu bağlamda, Türk siyasal hayatında başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptığı 2002-2020 arası dönemde, lider olarak Erdoğan'ın karizmasının ve kişilik özelliklerinin Türkiye Cumhuriyeti ile özdeşleştiği ifade edilebilir. Zira iktidara geldiği yıldan beri birçok liderin elde edemeyeceği seçim başarılarına ulaşması da kendisine duyulan güveni göstermektedir. Bu koşullarda, Erdoğan'ın iktidarının ilk dönemi ile sonraki dönemlerinde farklı stratejiler izlediği de görülmektedir. İktidarının ilk yıllarında ılımlı ve uzlaşmacı davranırken, yeni zaferlerle iktidarını pekiştirdikten sonra daha sert tutum içerisinde de olmuştur.

Bununla birlikte, Türk siyasal hayatında siyasi ve ekonomik bakımdan kaos dönemi olarak nitelendirilen 1990'lı yıllarda, Türkiye'de de hem ideolojilere hem de siyasi partilere olan güvenin ve bağın sarsıldığı söylenebilir. Bu on yıllık süreçte, başarısız ve istikrarsız hükümetler, ekonomik krizler ve toplumsal olayların yaşanması mevcut siyasi liderlere ve partilere karşı olumsuz bir algının oluşmasına neden olmuştur. Eski liderler ve partileri başarısız görülürken, toplumda yeni bir lider ve oluşum arayışına girmiştir. Böylece, etkin ve dinamik lider olarak görülen Erdoğan'da toplumun beklentilerini karşılamıştır.

Genel başkanı olduğu Ak Parti içerisinde güçlü, baskın ve karizmatik özelliklere sahip olan Erdoğan öne çıkmıştır. Bu durum, hem Erdoğan'ın parti üzerinde kurduğu otorite ile hem de muhafazakar bir kimliğe sahip olan Ak Partililerin lidere itaat etme kültürüne sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bu açıdan parti ve parti politikalarının önüne geçen Erdoğan, karar alma süreçlerinde merkezileşerek siyaseti kişiselleştirmiştir.

Ayrıca, bu süreçte Erdoğan'ın şahsını ön plana çıkarabilecek önemli nedenlerden biri de kitle iletişim araçlarının ve teknolojik ilerlemelerin yaşanmasıdır. Bu süreçte hem medyanın hem de yeni sosyal ağların kullanılması ve yaygınlaşması da lider olarak Erdoğan'ın görünürlüğünü ve kişisel özelliklerini ön planda tutmayı sağlamıştır.

4.4. Siyaseti Kişiselleştiren Göstergelerin Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi

Siyasetin kişiselleşmesi olgusu farklı nedenlere dayalı olarak ortaya çıkarken, benzer şekilde siyaseti kişiselleştiren göstergelerde kişiselleşmeyi doğuran unsurlara

bağlı olarak tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla siyasal alana ilişkin tüm unsurlara kişiselleşme olgusu sirayet etmektedir. Siyaseti kişiselleştiren göstergeler Erdoğan açısından incelendiğinde, karizmatik özelliklere sahip lidere odaklanma, söylem ve kitle iletişim araçları ile lider imajının ön planda tutulması gibi faktörler çerçevesinde bir değerlendirme yapılmalıdır.

Erdoğan'ın iktidar olduğu yıllar ele alındığında, kişiselleşmeye neden olan faktörlerle birlikte, bu nedensel faktörlerin araçsallaştırılması da kişiselleşme olgusuna ilişkin birtakım verileri ortaya çıkarmaktadır.

Kişiselleşme olgusu, toplumda bireysel kimlikleri ve özellikleri öne çıkararak siyasal alanda lider odaklı bir anlayışın yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bu anlamda, siyaset yapma sürecinde de lider en etkin ve geçerli bir aktör haline dönüşmüştür. Bu anlayış içerisinde karizmatik kişilik özelliklerine sahip olan liderler vasıtasıyla siyaset gösterileşirken, tüm siyasal süreçlerde beraberinde kişiselleşmektedir.

Bu bağlamda, Erdoğan kendisinde var olan karizmatik kişilik özellikleri ile siyasete yön veren ve siyaseti kişiselleştiren bir lider görünümündedir. Siyasal karar alma süreçleri, seçimler, siyasi partiler, yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişki, politika ve uygulamalar düşünüldüğünde Erdoğan kişiliği ile her boyutta ön planda yer almaktadır.

Bununla birlikte, kitle iletişim araçları da siyasetin kişiselleşmesi ile ilgili göstergelerin ortaya çıkışına aracılık etmektedir. Siyasette kişisel özelliklerin ön planda tutulmasına yönelik anlayış, doğrudan medya tarafından desteklenmekte ve şekillendirilmektedir. Lider görünürlüğünün sürekli olarak ön planda tutulması, diğer siyasal unsurlar yerine liderlerin söylem ve imajları ile siyasal alanda etki alanlarını genişletmektedir. Bu anlamda, Erdoğan tarafından kullanılan söylemler Türkiye'de tüm siyasal alanı şekillendirebilmektedir. Özellikle Erdoğan'ın konuşma kabiliyeti güçlü söylemleri ile birleştiğinde siyaset üzerinde çok rahat bir şekilde hegemonya oluşturabilmektedir.

Kişiselleşme çerçevesinde liderin görünümü, giyim tarzı, üslubu ve yaşam tarzı gibi birçok etken liderin sahip olduğu imaj hakkında bilgiler vermektedir. Siyasetin kişiselleşmesi bağlamında da lider imajı ayrı bir öneme sahiptir. Lidere odaklanmış veya lider merkezli bir siyasal anlayış içerisinde güçlü bir imaj, liderler tarafından zorunlu bir gereklilik olarak görülmektedir. İmaj konusunun Erdoğan tarafından

önemsendiğini söyleyebiliriz. Zira dinamik ve güçlü duruşu, beden dili ve ses tonu ile bir taraftan sert bir imaj verirken, diğer taraftan da kitlelerle bağ kuran bir imaja sahip olabilmektedir.

Siyasetin kişiselleşmesinin temel göstergelerinden biride yeni medyanın liderler tarafından kullanılmasıdır. Özellikle, genç kitlelerin yoğun olarak kullandığı bir alan olan sosyal ağlar, siyasetin de etki alanı içerisine girmektedir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sosyal ağları etkin olarak kullandığı ve takipçileri tarafından ilgiyle izlendiği söylenebilir.

2020 yılında Dünya liderlerinin twitter, facebook ve instagram kullanımlarıyla ilgili yapılan sıralamaya göre (<https://twiplomacy.com>, 2020); Erdoğan'ın 17 milyon twitter takipçisi, 9 milyonda facebook ve instagram takipçisi bulunmaktadır. Twitterda en çok takip edilen 50 lider arasında 8. sırada, facebookta en çok takip edilen 50 lider arasında 9. sırada, instagramda ise en çok takip edilen 50 lider arasında 7. sırada yer almaktadır. Bu verilere bakıldığında, Erdoğan'ın sosyal medyayı etkin kullanarak, daha hızlı bir şekilde kitlelere ulaşmak istediğini ve lider olarak varlığını göstermek istediğini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla, siyasetin kişiselleşmesinin göstergeleri liderlerin kendi kabiliyetleri ile geliştirmiş oldukları yöntemlere ve tercihlerine bağlı olarak düşünülmelidir. Kişisel özellikleri ile ön planda olma, geliştirilen söylem, kitle iletişim araçları ve medya gibi göstergeler çerçevesinde, Erdoğan'ın siyaseti kişiselleştiren bir lider olduğu söylenebilir.

4.5. Siyaseti Kişiselleştiren Sonuçların Recep Tayyip Erdoğan Açısından İncelenmesi

Siyasetin kişiselleşmesi olgusu, siyasi partilerin, ideolojilerin, demokratik değerlerin, sivil toplumun, siyasi kurumların ve düzenlemelerin geri planda kaldığı, ancak tüm bu unsurlar karşısında liderlerin merkeze alındığı bir anlayışa karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda, siyasetin sadece bir şahsa ve lidere indirgenmiş olması günümüz demokratik toplum anlayışı karşısında sorunlu bir alan olarak görülebilir. Zira Türkiye gibi ülkelerde, demokrasi sahip olunan siyasal kültüre içkin bir kavram olarak yerleşik değilse, kişiselleşmiş bir siyaset anlayışı demokratik olmayan pek çok sonucu da beraberinde getirebilecektir.

Bu kapsamda, siyasetin işleyişinde demokratik mekanizmaların ve düzenlemelerin etkin olarak kullanıldığı bir siyasi kültür önemli hale gelmektedir. Siyasetin kişiselleşmesi ile demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partiler örgütlü ve kurumsal yapı olma özelliğini yitirirken, lider odaklı siyaset anlayışından kaynaklı olarak da siyasi partiler lider ile var olabilmektedirler. Zira bu vasıflara ve anlayışa sahip bir lidere dayanmayan partiler de varlıklarını sürdürmemektedirler.

Bununla birlikte, siyasi partilerde lider kültü ön plana çıkarken, toplumsal yapı incelendiğinde ise toplumsal grup ve kümelerden ziyade, bireylerin ve bireyselleşmenin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu durum, aynı zamanda siyasetin kişiselleşmesinin devamlılığına neden olmaktadır. Böylece, seçmen davranışları da sadece liderle seçmen arasındaki iletişim ve etkileşim sonucunda belirlenmektedir. Seçmen davranışlarının belirlenmesinde, lider dışındaki unsurlar ise kişiselleşme sebebiyle saf dışı kalmaktadır. Bu durumda, partilerin ve parti kurmaylarının etkisiz kalmasına neden olurken, kişiselleşen siyasette sadece liderin belirlediği konular üzerinden şekillendirilmektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde, siyasetin kişiselleşmesinin sonuçları Erdoğan özelinde ele alındığında, 18 yıldır iktidarda kalarak liderliğini pekiştiren bir siyasetçi olmakla birlikte, şahsını devletle bütünleştirmiş ve kendi şahsı özelinde siyaseti kişiselleştirmiştir. Bu çerçevede özellikle yakın dönemde “tek adam yönetimi ve diktatör” gibi sıfatlarla kendisine yöneltilen eleştiriler karşısında sert bir tutum sergilerken, bu eleştirileri de destekçilerine seslenerek cevaplamaktadır.

4.6. Spesifik Analizler

Bu başlık altında; Recep Tayyip Erdoğan’ın yürüttüğü seçim kampanyaları, seçim kampanyalarında izlediği stratejiler, beyanatlari ve olayları yürütme biçimine değinilerek, kişiselleşme bağlamında analizler yapılmaya çalışılacaktır.

4.6.1. Seçim Kampanyaları

Siyasal iletişim açısından farklı araçların kullanıldığı seçim kampanyaları bir taraftan siyasetçilerin ve partilerin rekabet edebilmesini sağlarken, diğer taraftan da seçmen davranışını şekillendirmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de seçim kampanyaları teknolojik yeniliklerle birlikte farklı propaganda tekniklerinin

kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Zira Türkiye’de 1970’li yıllarda siyasal kampanyalar kitle iletişim araçları üzerinden yürütülmeye başlanmıştır.

Siyasetin kişiselleşmesi ile ilişkilendirildiğinde seçim kampanyaları, propaganda, siyasi söylem üretimi ve imaj gibi unsurlar lider açısından büyük önem arz etmektedir. Seçim kampanyalarının profesyonel bir yöntemle yürütülmesi siyasal kültüre bağlı olarak geç başlamış olsa da Türkiye’de seçim dönemlerinde lider merkezli propaganda süreçleri yoğun bir şekilde işletilmektedir. 2002 yılından günümüze kadar Türkiye’de yapılan seçim kampanyaları ve kampanya süreçleri oldukça çekişmeli geçmiştir. Erdoğan’ın iktidar olduğu bu dönem içerisinde beş genel seçim yapılmıştır.

2002 yılı seçimleri hem Türkiye için hem de Ak Parti için yeni bir dönemi başlatmıştır. 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesine göre (Ak Parti, 2002 Seçim Beyannamesi: 8-12); Ak Parti kendisini yenilikçi, çağdaş, muhafazakar ve demokrat olarak tanımlamıştır. Ayrıca ilkeli siyaset anlayışı çerçevesinde parti çıkarlarını ülkenin çıkarlarından üstün gören negatif siyaset tarzı yerine, ülke çıkarlarını parti çıkarlarından üstün gören pozitif siyaset tarzını izleyeceğini beyan etmiştir. Ak Parti’nin 2002 seçim bildirgesi “*Her şey Türkiye için*” sloganı ile başlarken, ay zamanda da ilkeli siyaset, temel hak ve özgürlükler, demokrasi, sivil toplum, hukuk, adalet reformu, yönetimin yeniden yapılandırılması, ekonomi politikaları, tarım ve hayvancılık, sosyal politika ve dış politika gibi Türkiye’nin çeşitli sorunlarına yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

2000’li yıllarda hızla yaygınlaşan internet teknolojisi Ak Parti’nin ilk seçimi olan 3 Kasım seçimlerinde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde, Ak Parti dinamik bir internet sayfası hazırlayarak seçimlere girmiştir. Diğer taraftan, Ak Parti’nin seçim kampanyasını hazırlayan Arter Reklam Ajansı yöneticisi Erol Olçok’un ifadesine göre; “Tayyip Erdoğan Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasal markalarından biridir. Seçim kazanmak için lider, program ve kalite olacak. Neyin söylendiği değil, kimin söylediği önemlidir. Halk Erdoğan’ı dinledi ve anladı.” sözleri ile 2002 seçimlerini değerlendirmiştir (Akay, 2012: 132).

Resim 1: Ak Parti 2002 Genel Seçim Afişi

Kaynak: <http://www.arter.com.tr>

Parti tarafından 2002 yılı seçimlerinde kullanılan seçim afişlerinde sadelik tercih edilmiştir. Türkiye'nin önünü aydınlatma, siyaset ve kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verme, Türkiye için hizmete ve iktidara talip olma, Recep Tayyip Erdoğan'ın Ak Parti genel başkanlığı gibi konular afişlerde yer almıştır. Partinin klasik renkleri olan koyu mavi ve açıktan koyuya sarı afişlerde tercih edilen renklerdir. Erdoğan'ın yüzüne odaklanmış fotoğrafı ile koyu sarı renkte bir ampul fonu içinde partinin amblemi de afişlerde yer almaktadır (Tokgöz, 2010: 494).

2002 seçimlerinin ardından iktidar olan Ak Parti, 2007 seçimleriyle de bu iktidarını sürdürmek istemiştir. 2007 seçim beyannamesinde Erdoğan tarafından, "Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet" anlayışının Ak Parti'nin izlediği siyasetin özü olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, siyasetin merkezine insanı yerleştiren Ak Parti'nin insanı yaşat ki, devlet yaşasın anlayışıyla hareket edeceği belirtilmiştir (Ak Parti, 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 7-9).

22 Temmuz seçimlerinde de Ak Parti lider unsurunu ön plana çıkararak, seçim görsellerinde Erdoğan yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca, bu seçimde Ak Parti "Durmak Yok, Yola Devam" sloganını kullanmıştır. Diğer taraftan, Ak Parti 22 Temmuz seçimlerinde gazete reklamlarını ve billboardları yoğun olarak kullanmış ve bu konudaki çalışmalarda seçmenlerce takdir edilmiştir. Seçimler öncesi televizyon programlarında siyasi liderlerin buluşması seçmenler tarafından büyük ilgiyle izleniyor

olsa da, Ak Parti aldığı karar gereğince hiçbir tartışma programına katılmamıştır (Akay, 2012: 135).

Resim 2: Ak Parti 2007 Genel Seçim Afişi I

Kaynak: <http://www.arter.com.tr>

Başbakan Erdoğan'ın resminin bulunmadığı reklamlarda ise “durmak yok, yola devam”, “güçlü iktidar, güçlü Türkiye”, “önce insan, önce kadınlarımız” şeklinde mesajların verilerek farklı toplumsal kesimlere hitap edilmek istenmiştir. Ayrıca, ay-yıldızlı zemin üzerinde hazırlanan “Türkiye, Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet” başlıklı reklamda da milliyetçi bir söylem tercih edilmiştir. Yapılan reklamlarla kendisini toplumun merkezine yerleştiren Erdoğan ve partisi, Türkiye'nin partisi olmayı hedeflemiştir. “Milletin Adamları” başlıklı reklamda Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğrafları yerleştirilerek, Menderes ve Özal'dan sonra milletin adamı olarak Erdoğan sunulmuştur (Tokgöz, 2010: 497). Erdoğan 2007 seçimlerinde iktidar olduğu dönem içerisinde yapmış oldukları hizmetleri hatırlatmış ve tek başına iktidar olarak ülke yönetiminde kalmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönem Türkiye'de cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde düzenlenen “Cumhuriyet Mitingleri” ile Ak Parti'ye ve kitlesinin iradesine saygı duyulmadığını sürekli dile getirmiştir. Türkiye'de güven ve istikrar için Erdoğan teminat olarak gösterilmiştir. Zira 2007 seçimlerinin ardından Erdoğan iktidarı devam etmiştir.

Resim 3: Ak Parti 2007 Genel Seçim Afişi 2

Kaynak: <http://www.arter.com.tr>

2002 yılından beri iktidarını sürdüren Erdoğan, başbakan olarak 2011 seçimlerinde de etkin ve güçlü bir lider olarak yer almıştır. 2011 seçim beyannamesinde Erdoğan; “Her şey Türkiye İçin” söylemiyle yola çıkarak, Türkiye’nin gücüne güç katan siyaset anlayışının önümüzdeki dönemde de, millettten alınan güçle daha dinamik daha etkili bir Türkiye için çalışacaklarını ifade etmiştir. Bu seçim beyannamesinin sadece önümüzdeki dönem için olmadığını, aynı zamanda da Cumhuriyetimizin 100. yılına gidilecek yolda, Ak Parti tarafından atılacak adımların yol haritası olacağını belirtmiştir (Ak Parti, 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 5).

AK Parti’nin kampanyalarının başarısını sağlayan unsurlardan birisi de doğru zamanda uygun medya kullanımı olmuştur. Karizmatik bir lider avantajına sahip olan AK Parti’nin tüm kampanyalarında lider etkisi ağırlıklı olarak hissedilmektedir. Dolayısıyla medya kullanımı da AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan merkezinde şekillenmiştir.

Resim 4: Ak Parti 2011 Genel Seçim Afışı 1

Kaynak: <http://www.arter.com.tr>

İktidar partisi olmanın avantajını kullanan Ak Parti, seçim kampanyaları başlamadan önce illerde düzenlenen açılış programlarında seçime yönelik vaatlerini ortaya koymuştur. Seçime en hazırlıklı parti olarak, başta İstanbul olmak üzere birçok büyükşehir için hazırladığı “Çılgın Projeler” ile ülke gündeminde tartışılmıştır. Yapmış oldukları büyük projeleri “Hayaldi gerçek oldu” söylemiyle anlatırken, 2023 hedeflerini ise “Türkiye hazır hedef 2023” sloganı ile simgeleştirmiştir. Bu seçim döneminin sonuna doğru “Biz Birlikte Türkiye’yiz” türküsü ile de Ak Parti seçmenlerin beğenisini toplamıştır (Akay, 2012: 149).

Resim 5: Ak Parti 2011 Genel Seçim Afışı 2

Kaynak: <http://www.arter.com.tr>

2011 yılı seçim kampanyalarında Ak Parti “yeni anayasa”, “ileri demokrasi”, “birlik içinde güçlü toplum” ve “lider ülke” gibi söylemler yoğun olarak kullanılmıştır. Bu kampanya döneminde televizyon üzerinden çok sayıda reklamla seçmenlere ulaşılmıştır.

24 Haziran 2018 yılında yapılan seçimlerle birlikte Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan yeni sistem fiili anlamda uygulanmaya başlanmıştır. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylamasında, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi sağlayan anayasa değişikliği için sandığa gidilmiş ve halktan onay alınmıştır. Anayasa değişikliğinin ardından yeni hükümet sisteminin tam anlamıyla uygulanabilmesi için hem kurumsal düzenlemelere hem de yapılacak seçimlerle yasama ve yürütme organının belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca, bu seçimlerde hem Cumhurbaşkanı hem de milletvekili seçimi yapılarak, Cumhurbaşkanı seçilen kişi aynı zamanda yürütmenin başına geçerek hükümeti kurmuş olacaktır.

Resim 6: Ak Parti 2018 Genel Seçim Afışı

Kaynak: <https://www.akparti.org.tr>

2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler beyannamesinde Erdoğan (Ak Parti, 2018: 7); Ak Parti olarak 2002 yılından bu yana “kaynak Türkiye” ifadesiyle yola çıkıldığını, halkın teveccühüyle iktidarda kaldığını, gerçekleştirilen büyük dönüşümler, icraat ve yatırımlar ile ulaşılan hedefler doğrultusunda Türkiye’nin ne

kadar güçlü bir ülke olduğunu dost ve düşmana gösterdik ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca, demokratikleşme ve kalkınma hamlesiyle Türkiye'nin çehresini değiştiren Ak Parti'nin ötekileştirmeye son vererek insan hak ve özgürlüklerinden yararlanma imkanının artırıldığını, Türkiye'nin hedeflerine ulaşma noktasında engel olmaya çalışan hiçbir güç odayına izin verilmeyeceğini de ifade etmiştir.

Erdoğan'ın 2018 seçimlerinde kullanmış olduğu söylemlerde daha milliyetçi bir dili tercih ettiği söylenebilir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin ardından başlayan süreç bu söylem değişikliği ile ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan, yeni hükümet sistemi ile ilgili düzenleme seçimlerde partiler arasında ittifak oluşumunu zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, Ak Parti-MHP-BBP arasında cumhur ittifakı kurulmuş ve seçimlere iş birliği içinde gidilmiştir. Dolayısıyla seçim ittifakları da siyasi liderlerin siyasi propaganda süreçlerinde kullandıkları söylemleri şekillendirmiştir.

Bu seçim kampanyasında Erdoğan tarafından özellikle yeni sistem ve yeni sistemle birlikte Türkiye'nin tüm alanlarda hızlı bir ilerleme kaydedeceği sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu çerçevede, ekonomide faiz, enflasyon ve cari açığın düşürüleceği vaat edilirken, yeni hükümet sistemi ile de Türkiye'nin "şahlanış ve yeniden yükseliş ideali" ile muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarılacağı yönünde sözler verilmiştir.

Seçim kampanyaları siyasal iletişim çerçevesinde değerlendirildiğinde, 2018 seçimlerinde de lider olarak Erdoğan'ın yer aldığı seçim afişleriyle birlikte, "Türkiye Vakti-Zümrüdü Anka" reklam filmi ve "Birlikte Türkiye-Onun Adı Erdoğan- Erdoğan Erdoğan- Hasat Vakti" gibi seçim şarkıları medya etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Seçimlerle ilgili Erdoğan döneminde, 2007 seçimlerinin ardından bir geleneğe dönüşen ve Türk siyasal hayatında bir yenilik olan balkon konuşmalarıdır. Balkon konuşmaları seçim sonuçlarının netleşmesinin ardından kazanılan zaferin bir siyasi şova dönüşmesi ve kendi seçmen kitlesi ile buluşma olarak değerlendirilebilir.

Akdoğan'ın ifadesine göre; Erdoğan'ın balkon konuşmaları seçim zaferlerinden sonra intikam, küçümseme, şımarıklık ve galibiyet sarhoşluğu gibi tavırlar sergilemek yerine, herkesi kucaklamaya, yeni sayfa açmaya çalışmak amacıyla yapılan siyasi duruştur (2017: 195).

Resim 7: Balkon Konuşmaları

Kaynak: Sözcü, 2017

4.6.2. Beyanlar

Recep Tayyip Erdoğan; 2002-2014 yılları arasında Ak Parti genel başkanı ve başbakan olarak görev yaparken, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminden itibaren de Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmektedir. 18 yıllık süre zarfında Erdoğan Türk siyasetini kişiliği, düşünceleri, söylemleri, iddiaları ve kızgınlıklarıyla şekillendirmiş bir siyasi aktördür.

Erdoğan'ın siyasi söylemleri retorik özellikler çerçevesinde incelendiğinde, çok fazla konuşma içerisinden öne çıkan belli konular dikkat çekmektedir. Erdoğan farklı zaman ve mekanlarda konuşma yapmış olsa da söylemlerinin ana teması olan konuları yineleyerek vurgulamıştır. Bu bağlamda, “Milli İrade, Yeni Türkiye, Tek Millet, Temel Haklar ve Özgürlükler” gibi söylemleri geliştirerek, konuşmalarda bu temaları öne çıkarmaktadır. Ayrıca, özellikle seçim dönemlerinde yaptığı konuşmalarda “Beraber Yürüdük Biz Bu Yollarda” gibi şarkı sözleri ile topluluğa etkili bir şekilde veda etmektedir.

Erdoğan tarafından yapılan konuşmalar, hitap edilen çevreye göre değişmekle birlikte çoğunlukla kutuplaştırıcı bir söylemle birlikte duygusal bir dil de kullanılmaktadır. Bir taraftan konuşmalarında dinsel motifler, dualar şiirler yer alırken, diğer taraftan da aşırı kutuplaştırıcı bir söylemle “biz ve onlar” ayrımı yapmaktadır (Doğanay vd., 2017: 120).

Türk'e göre (2018: 366); "Kasımpaşalı ağır abi" olarak Erdoğan'ın sadece Türk sağının en başarılı ve güçlü liderlerinden biri olmadığı, aynı zamanda yaslandığı geleneğin diğer liderlerinde de görülen eril bir üslubu içselleştiren bir lider olduğu ifade edilmektedir. Erdoğan'ın iktidardaki yıllarından tam anlamıyla muktedir oluşuna uzanan çizgide, "Ulan hepiniz oradaydınız be" biçiminde eril üslubunun da tavizsizleştiği söylenebilir. Zira bu eril üslup Erdoğan'da zamanla daha sık bir biçimde görülmüştür.

Davos'ta "Ortadoğu'da Barış: Gazze" konulu panele katılan Erdoğan, kendisi söz aldığı anda konuşmasına müdahale edilmesi üzerine "one minüte" çıkışıyla toplantıyı terk etmiştir. Bir daha Davos'a gelmeyeceğini söyleyen Erdoğan, Peres'e "siz öldürmeyi iyi bilirsiniz" diyerek tepki göstermiştir. Ayrıca, Peres'i alkışlamanın Gazze'de yaşananları onaylamak anlamına geleceğini de sözlerine eklemiştir (Yılmaz, 2012: 325). Bu olay üzerine Erdoğan "Davos Fatih" gibi benzetmelerle hem ülke içinde hem de ülke dışındaki hayran kitlesine yenilerini eklemiştir.

İstanbul Gezi Parkı eylemleri çerçevesinde hükümete yönelik eleştiriler ve tüm Türkiye'ye yayılan Erdoğan'a yönelik muhalif girişimler yaşanmıştır. Bu olayla ilgili Erdoğan'ın yurt dışı gezisi öncesinde gazetecilerin yönlendirdiği sorulara vermiş olduğu yanıtlar da gündem yaratmıştır. Toplumun yarıya yakın kesiminin hükümetin icraatlarından rahatsız olduğunun söylenmesi üzerine Erdoğan'da "Şu anda evlerinde bizimde zorla tuttuğumuz bu ülkenin en az %50'si var" sözleri ile karşılık vermiştir (Hürriyet, 2013). Bu beyanı ile Erdoğan kendisine yönelik eleştirel tutumları kutuplaştırıcı bir söylemle yanıtlamıştır. Bu durum, retorik özelliği çerçevesinde kendi takipçilerine bir mesaj gönderme olarak düşünülürken, muhalif olan kesime de aynı zamanda bir gözdağı vermedir.

Gezi Parkı olaylarında öne çıkan gündem konuları ile ilgili de Osmanlı Arşivleri yeni hizmet binasının açılışında Erdoğan tarafından yapılan konuşmada "Taksim Meydanı yayalaştırma projesini yapıyoruz yapacağız. Tarihi Topçu Kışlası'nı da aslına uygun bir şekilde yapacağız. Af edersiniz çok açık söylüyorum. Biz birkaç tane çapulcunun o meydana gelip insanımızı, halkımızı yanlış bilgilendirmek suretiyle tahrik etmesine, pabuç bırakmayız. Bu millet bize reyini verirken tarihime tabiatıma sahip çık diye verdi" (Sabah, 2013) ifadeleri kullanılmıştır.

Bu bağlamda, Samsunda Erdoğan tarafından yapılan konuşmada kullanmış olduğu ifadelerde uzun süre tartışılmıştır. Buna göre; Erdoğan “Bir tane sipariş bikiniliyi Taksim Meydanı’na çıkarıyorlar, Niye? Tahrik etmek için, toplumun sabrını taşımak için.. Onlar milyonlarca tweet atsınlar, bizim tek bir besmelemiz oyunlarını bozar.” (Sabah, 2013), şeklinde konuşarak yine hem kutuplaştırıcı hem de dini bir söylem kullanmıştır.

Erdoğan için seçim dönemleri bir var olma mücadelesi olarak görüldüğü için bu süreçlere çok önem vermiştir. Bu kampanya dönemlerinde Erdoğan için İstanbul’un özel bir yeri olduğu söylenebilir. “İstanbul benim aşkım, benim sevdam. Bu şehirde doğup büyüdüm ve cumhurun başına Cumhurbaşkanlığına geldim” sözleri ile duygusal bir söylemle açıklamalarda bulunmuştur. Hitap ettiği topluluk içinden yükselen “dik dur eğilme, bu millet seninle” sloganlarına karşı “dik duracağız, dikleşmeyeceğiz” sözleri ile karşılık vermiştir. Ardından “gündemi belirlenen değil, gündem belirleyen bir Türkiye var” söylemini de cümlelerine eklemiştir (İHA, 2014).

Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde düzenlenen iftar programında da Erdoğan “Bizim Rabia’mız; tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet. Bizim birliğimizin, beraberliğimizin, kardeşliğimizin ve Hep birlikte Türkiye oluşumuzun sırrı budur. Bizim Türkiye Cumhuriyeti’nden başka devletimiz yoktur. Devlet içinde ikinci bir yapılanmaya gidenlere söylüyorum. İnerine gireceğiz demiştik, girdik.” (Sabah, 2016) sözleri ile illegal oluşum ve yapılanmalara çok sert ve net bir söylem geliştirmiştir.

Cumhurbaşkanı ve Ak Parti Genel Başkanı olarak Sivas’ta yaptığı konuşmada da “Ne diyorlar? Domates, biber, patlıcan, sivri biber. Yahu düşünün, bir merminin fiyatı nedir? Benim Mehmet’imin giyinip, kuşanması, bu teröre karşı verdiği mücadelenin bedeli nedir? Yani bizi George, Hans bir yerden vurmak istiyor, bunlarda onlara el ayak oluyor. Biz mücadeleyi hep kazandık kazanmaya da devam edeceğiz. Afrin’de leblebi çekirdek mi kullandık? Mermileri, bombaları kullandık.” (Cumhuriyet, 2019) şeklinde konuşmuştur. Bu cümlelerle Erdoğan, ekonomik sıkıntılar ve pahalılık nedeniyle ileri sürülen eleştirilere milliyetçi bir söylemle karşılık vermiştir. Milliyetçi bir söylem kullanması konuşmanın yapıldığı ilin Sivas olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Selahattin Demirtaş ile ilgili vermiş olduğu karara karşı Erdoğan; “Tüm yollar tüketilmeden AİHM bu kararı almıştır. Bunun da gerekçesini biliyoruz. Resmen ikiyüzlülüktür, çifte standarttır. AİHM, şu anda

bir teröristin arkasında olduğunu bilmelidir, Kobani'nin katili budur.” (Sözcü, 2020) ifadelerini kullanmıştır.

4.6.3. Olayları Yürütme Biçimi (Rolü)

Türk siyasal hayatındaki liderler içerisinde on sekiz yıl boyunca iktidarını sürdürerek, Türk siyasetini şekillendiren Erdoğan döneminde çok önemli değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır. Bir lideri lider yapan özelliklerin başında, olayların seyrine yön verebilmek gelmektedir. Bu anlamda, Erdoğan olumlu ve olumsuz durumlar karşısında ortaya çıkan tabloyu kendi lehine çevirebilen bir liderdir.

Toplum peşinden sürükleyen lider, karizmatiktir. Bütün liderlerin çevresindekileri etkileme biçimi birbirinden farklıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde her liderin grubunu etkileme biçimi de birbirinden farklı olmaktadır. Bir liderin başarısı, kendi grubunun görüş açısı bakımından, üyelerin bireysel amaçlarına veya ihtiyaçlarını sağlamak için grubu peşinde sürükleme yeteneğine bağlıdır (Sarıoğlu Uğur ve Uğur, 2014: 125).

Türkiye’de Erdoğan’ın iktidar dönemleri göz önüne alındığında özellikle icraatlar, yatırımlar ve hizmetler bakımından başarılı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Erdoğan başarı ölçütü olarak projelere, yatırımlara ve uygulamalara önem vermektedir. Bu kapsamda, parti programlarında da somut adımlar atılmış ve ortaya konulan hedefler için net programlar oluşturulmuştur. Bu süreç içerisinde de Erdoğan planlama aşamasında bizzat bulunarak, hedeflenen amaçlara ulaşmak için süreci doğrudan yönetmiştir.

Siyasi sistem içerisinde, partiler arasındaki rekabet, sadece siyasetin değil, tüm toplumun ve toplumla ilgilenen bilimlerin ilgi konusu içerisinde olmuştur ve yapılan tüm çalışmalarda partilerin liderleri, özel ve önemli bir yere sahip olmuşlardır. Siyasi tarih çalışmalarının çoğunluğu, partilerden daha çok partilerin ya da siyasi hareketlerin liderleri üzerinden değerlendirme yaparken, sık sık yapılan seçimler nedeniyle, partilerden ziyade liderler, popüler figürler olarak hep toplumun gündeminde olmuşlardır. İletişim imkânlarının artması, partilerin siyasi rekabet içerisindeki mücadelelerinde, lidere ya da adaya daha çok ağırlık vermeleri sonucunu doğurmuş, dolayısıyla lider ağırlıklı bir siyasi sistem oluşumu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan,

özellikle Türk siyasi sistemini, liderlerin ön plana çıktığı ve liderin etkin rol aldığı bir sistem olarak değerlendirmek yerinde olacaktır (Özgül, 2017: 202).

Erdoğan'ın olayları yürütme biçimindeki başarısının temel dayanağı kişilik özellikleri ile ilişkilendirilebilir. Erdoğan siyasi kariyeri boyunca gelişmeleri hem çok yakından takip etmiş hem de sabırlı ve soğukkanlı davranabilmiştir. Bazı anlarda çok asabi ve sinirli bir duruş sergilerken, bazen de empatiyle yaklaşmıştır. Bu özelliklerinin yanında Erdoğan hem parti içinde hem de yakın siyasi arkadaşları arasında baskın kişilik özellikleri sayesinde otorite kurabilmiştir. Böylece olayların istediği yönde seyretmesini sağlarken, çevresindekilerinde desteğini yanına alarak bir bütünlük oluşturmuştur.

5. SONUÇ

İnsanlığın temel uğraş alanlarından biri olarak tarihsel süreçte farklı uygulamalarla karşımıza çıkan siyaset kavramı, ülke yönetimlerinin şekillenmesinde temel belirleyiciliğini sürekli korumuştur. Siyasetin genel işleyişi içerisinde farklı aktörler yarışmakta ve siyasal iktidarı elinde bulundurmaya istemekteyiz. Siyasal iktidar için rekabet etme yöntemleri ise ülkelerin demokratikleşme süreçleriyle doğrudan ilgili bir durumdur. Modern dönem toplumlarının oluşumuyla birlikte demokratikleşme ve demokratik düzenin inşası için çaba harcanmıştır. Demokratik bir rejim içinde de siyasi partilerin konumu ve işlevleri önemli bir boyut kazanmıştır. Bu anlayışın hakimiyeti altında siyasal katılım, seçmen tercihleri, siyasi liderler ve propaganda süreçleri siyasal alanı şekillendirmiştir. Modern dönemden post modern döneme geçişle birlikte temsili demokrasi uygulamalarında krizler ortaya çıkmıştır. Özellikle meşruiyet, temsil edilme problemleri ve siyasi partilere olan güvenin sarsılması gibi nedenlerden dolayı siyasal alanda yeni eğilimler başlamıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda siyasetin kişiselleşmesi üzerine öne sürülen tezlerde bu değişim sürecinin yansımaları görülmeye başlanmıştır. Siyasette kişi faktörünün öne çıkarak siyasi liderlerin kişisel özellikleri ile siyasal alanın belirlenmesi birçok nedene dayalı olarak açıklanabilir.

Araştırmanın temel konusu bağlamında siyasetin kişiselleşmesinde genel ve Türkiye'ye özgü nedenler ile bu nedenlerin liderlere olan etkileri incelenmiştir. İlk olarak, siyasetin kişiselleşmesindeki genel nedenleri siyasi liderin doğuştan sahip olduğu karizmatik özellikler, teknolojinin gelişmesiyle birlikte kitle iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, toplumsal atomizasyon süreciyle birlikte yaşanan bireyselleşme, ideolojilerin etkisini yitirmesi ve siyasi partilerin zayıflaması şeklinde sıralayabiliriz. Zira siyasetin kişiselleşmesi dünyada belirli ülkeler ve sistemlerle sınırlı kalmayan bir durumdur. Rejimleri, hükümet sistemleri ve siyasi kültürleri farklı olan birçok toplumda da siyasette kişiselleşme süreci yaşanmıştır. Genellikle başkanlık sistemlerinde daha yaygın görülen kişiselleşme durumunun, parlamenter sistemlerde de görüldüğü açıktır. Bu durum, dünyada yaşanan küresel dönüşümlerin etkisinin her alana yansıdığına göstergesidir. Demokratik olmayan iktidar yapılarından demokratik anayasal düzen iktidarlarına kadar siyasetin işleyişinde kişiselleşme faktörü yer almıştır. Keyfi ve sınırsız yönetim olarak adlandırılan antidemokratik devlet yönetimlerinde

kişisel iktidarlar hüküm sürerken, demokratik devlet yönetimlerinde de anayasal sınırlar içinde gelişen kişiselleşmiş iktidarlar hüküm sürmüştür. Siyasetin kişiselleşmesi sürecinde özellikle medya ve medyanın etkin kullanımı göz ardı edilmemelidir. Medyanın siyasetin işleyişindeki ilk etkileri özellikle ABD’de geleneksel hale gelen başkanlık tartışmaları şeklinde başlamıştır. Nitekim ABD Başkanı Kennedy’nin “bir akıntının yönünü değiştirmede hiçbir şey televizyon kadar etkili değildir” sözü medyanın siyasal eğilimler üzerindeki gücünü ispatlar niteliktedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte medya kullanım araçları da çeşitlenmiştir. Günümüzde yeni medya ağlarının yaygın olarak kullanılması ve yeni medya üzerinden siyasal eğilimlerin şekillenmesi ile birlikte siyasette kişiselleşme farklı uygulamalarla desteklenmektedir. Siyasal partilerin zayıflaması ve parti içi demokrasi uygulamalarının bir tarafa bırakılması sonucunda, siyasal liderler adete bir kült haline gelmiştir. Siyasal parti lider ilişkisi bağlamında, liderin tüm örgüt üzerinde kurduğu hegemonya demokratik olmayan uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Siyasal partilerin liderin hegemonyası altında işleyen bir yapıya dönüşmesi kişiselleşme olgusuyla birleşince, siyasal alanda kişisel faktörler daha görünür kılınmıştır. Özellikle bu süreçte medya haber içeriklerinde ve kullandığı görsellerde siyasal liderin kişisel özellikleri ve yaşamı üzerine odaklanmıştır. Böylece siyasal liderin ürettiği politikalarından ziyade kişisel yaşamı gündemi meşgul etmiştir. Ayrıca, bütün bir siyasal yapı tek bir kişinin şahsında kişiselleşerek siyasetin birçok aygıtını işlevsiz hale dönüştürebilmektedir.

Siyasetin kişiselleşmesinde Türkiye’ye özgü nedenler ise Türk siyasal kültürüne özgü kutsal devlet anlayışı ve karizmatik liderlik, kitle iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler, küreselleşmenin etkisiyle yaşanan bireyselleşme ve siyasal parti-lider ilişkisinde liderin üstün konuma gelerek merkezileşmesi şeklinde sıralanabilir. Türk siyasal yaşamı içindeki gelişmelere, değişimlere ve dönüm noktalarına bakıldığında, siyasal liderler ve liderlerin Türk siyasetine etkileri öne çıkmaktadır. Türk devlet geleneğinde devletin devamlılığı esas olmakla birlikte, lider faktörünün siyasal kültür içinde geçmişten günümüze en önemli boyut olduğu söylenebilir. Zira Türk siyasal yaşamı liderler özelinde dönemler şeklinde ele alınarak, döneme damga vuran siyasal liderin şahsı ile bütünleşme gösterebilmektedir.

Türk siyasal yaşamında Cumhuriyetten günümüze kadar siyasetin kişiselleşmesindeki nedenler açısından siyasal liderleri ele aldığımızda belirtmiş

olduğumuz nedenlerin yansımaları görülebilmektedir. Bu kapsamda; kurtarıcı bekleyişi ve dönemin konjonktürel gelişmeleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün karizmatik liderliğini ortaya çıkarmış ve tüm karizmasını toplum üzerinde pekiştirerek dünya lideri olarak görülmüştür. Atatürk'ün ardından mirası devralan İnönü ise dönemin kendine özgü koşulları içinde tek parti iktidarında “milli şef” olarak Türk siyasetini şekillendirmiştir. Çok partili yaşamın başlamasıyla birlikte öne çıkan DP lideri Menderes ise dönemin koşulları çerçevesinde elde ettiği karizması ve kişiliği ile Türk siyasetinde bir lider olarak yerini almıştır. Türk siyasi yaşamında çok uzun yıllar etkin rol alan Demirel ise söylemleri, kişiliği ve dönemin koşullarına bağlı olarak gelişen karizmasıyla siyasal alanı şahsı ile özdeşleştiren bir lider olmuştur. Diğer liderlerden farklı bir tarzı ve siyaset anlayışı olan Ecevit'in ise 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda izlediği siyaset sonucu dönemin konjonktürüne bağlı olarak karizma elde ettiği söylenebilir. 1980 darbesinin ardından Türkiye'nin birçok alanda değişim yaşadığı bir dönemde iktidarı elinde bulunduran Özal'ın da sahip olduğu karizması ve farklı liderlik özellikleri ile Türk siyasetinde belirleyici bir lider olduğu söylenebilir. Türkiye'nin siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik olarak krizler yaşadığı bir dönemin koşulları içinde Milli Görüş Hareketinin öncüsü olan Erbakan, farklı söylem ve siyaset tarzı ile önemli bir lider olarak Türk siyasetinde yer almıştır.

2002 yılından itibaren Türkiye'de siyasal iktidarı elinde bulunduran lider Erdoğan olmuştur. Erdoğan'ın siyasi yaşamında kişisel özelliklerinin ve yeteneklerinin çok etkin olduğu görülmekle birlikte, bu kişisel özellikler kendisi tarafından farkında olarak da kullanılmaktadır. Milli Görüş geleneği içerisinde Necmettin Erbakan'ın liderliğinde kurulan partilerde gençlik teşkilatlarında başlayan siyasi yolculuk, Milli Görüş içinden çıkarak yeni bir parti oluşumuyla devam eden Ak Parti genel başkanlığı, başbakanlık ve nihayetinde cumhurbaşkanlığıyla devam etmektedir. Bu uzun yolculukta Ak Parti'nin kurulmasının ardından gerçekleştirilen 2002 seçimleriyle başlayan iktidar dönemlerinin Erdoğan açısından önemi büyüktür. Zira Erdoğan'ın siyasi bir marka haline gelmesinde bu dönem önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

Türkiye'de yaşanan 28 Şubat döneminin ardından Milli Görüş hareketinden ayrılarak muhafazakar ideoloji ekseninde ilerlemeyi tercih eden Erdoğan, siyaset alanında meşruiyetini pekiştirene kadar kararlı ancak temkinli hareket ederek sabırlı davranmıştır. Kendisini samimi bir Müslüman olarak tanımlayan Recep Tayyip

Erdoğan, kendisi için Müslümanlığın gereklerini sağlayan devletin ideal olduğunu ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde söylemleri ile ani çıkışlar yaparak gündemi belirlediği gibi, geri adım atmadan kendi yarattığı siyasi gündemi değiştirmeyi de başarabilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, Türk siyasi yaşamına damga vuran, başarılarıyla öne çıkan liderlerle kıyaslandığında en fazla lakapla hitap edilen lider olma özelliğini de taşımaktadır. Bu kapsamda; “fakir Erdoğan, usta, Kasımpaşalı, hoca, reis, uzun adam, diktatör, RTE, Tayyip, sultan, Davos fatihi, dünya lideri, muktedir” gibi olumlu veya olumsuz birçok adla anılan ve hitap edilen bir lider olmuştur.

Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesi bağlamında, Türk siyasal yaşamında yaklaşık 40 yıldır siyasetin farklı noktalarında aktif olarak yer alan Recep Tayyip Erdoğan’ı örnek olarak inceleyen bu araştırmanın, Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesinin en belirgin örneği olarak Recep Tayyip Erdoğan’ı gösteren tezi, bu süreçte elde edilen bulgular çerçevesinde doğrulanmıştır.

Araştırmanın “Türkiye’de Liderler ve Siyasal Hayat” başlıklı üçüncü bölümünde ve “Siyasetin Kişiselleşmesi Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan” başlıklı dördüncü bölümünde ilk olarak Cumhuriyetten günümüze Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan Türk siyasi yaşamına damga vurdukları dönemler itibariyle incelenmiştir. Ardından, siyasetin kişiselleşmesi bağlamından Recep Tayyip Erdoğan’a yönelik spesifik incelemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’de siyaseti kişiselleştiren liderler arasında Recep Tayyip Erdoğan’ın özel bir örnek olduğu kanısına varılmıştır. Siyasetin kişiselleşmesinde görülen nedenlerden karizmatik liderlik, siyasi parti-lider ilişkisinde lider olarak merkezi konumlanma ve kitle iletişim teknolojilerinin lider odaklı kullanımı gibi faktörlerin Erdoğan’ın liderliğinde bütünleştiği söylenebilir. Kitle iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ve günümüzde yeni medya ağlarının kullanımı tüm toplumlarda her geçen gün daha da yaygınlaşmaktadır. Türkiye gibi özellikle genç seçmenlerin yoğun olduğu toplumlarda siyasetçiler de sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak, propagandalarını bu platform üzerinden yürütme yoluna gitmektedirler. Böylece siyasi liderlerin siyasal etkilerinin kapsamı daha da genişlemektedir. Dünya liderleri arasında sosyal medya kullanımı ve takipçileri bakımından Erdoğan’ın ilk on lider içinde üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Böylece, Türkiye’de siyasetin merkezinde yer alan Erdoğan’ın

kişisel siyaseti teknolojik imkanlarla birleşerek tüm siyasal alanı kişiselleştirebilmektedir.

Araştırmada ortaya konulan iddialardan Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesinde rol oynayan başlıca faktörün karizmatik liderlik olduğu tezi de karşılık bulmuştur. Özellikle araştırmanın birinci bölümünde “Siyasetin Kişiselleşmesi” başlığında incelenen nedenler ve araştırmanın üçüncü bölümünde “Türkiye’de Siyasal Hayat ve Liderler” başlığı altında farklı dönemlerde etkin olan liderlerin, liderlik özellikleriyle ilgili yapılan incelemeler Türk siyasal yaşamında karizmatik liderliğin belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, karizmatikliği, siyasi üslubu ve tavrı ele alındığında Erdoğan’ın baskın bir şekilde öne çıkan “Kasımpaşalılığı” siyasal alanda ve toplumda karşılık bulmaktadır. Bu yönüyle kendi siyasal çevresini dizayn edebilmekte ve kişisel kararlarını rahat bir şekilde uygulamaya koyabilmektedir. Bu durumda kendisine yönelik muhalif söylemleri özellikle muhalefet partilerinin liderlerinin şahsında eleştirerek etkisiz hale getirebilmektedir. Bu siyaset tarzını çeşitli medya araçlarını kullanarak topluma kabul ettirdiği gibi, şahsının tüm siyasal alanla özdeşleşmesini de sağlayabilmiştir.

Zamanın sınırlı olmasından dolayı daha geniş bir kapsamda ele alınabilecek konuların genel hatlarıyla ele alındığı bu araştırmanın geliştirilmesi, hem Türkiye’de siyasetin kişiselleşmesine yönelik geliştirilen algıları doğru bir zemine taşıyabilecek, hem de Türk siyasi yaşamında Türkiye’nin en önemli siyasi aktörlerinden biri olan Recep Tayyip Erdoğan’ın tanımlanmasıyla birlikte Türkiye’nin geleceğine ilişkin önemli saptamaların yapılmasına imkan da tanıyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2017). Turgut Özal. S. S. Metin Heper içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (s. 185-205). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Acar, F., & Uslu, H. F. (2016). *Siyaset Sosyolojisi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(37), 191-221.
- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ak Parti. (2002). *2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. 10 11, 2020 tarihinde [www.akparti.org.tr: https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf](https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf) adresinden alındı
- Ak Parti. (2007). *2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. 10 15, 2020 tarihinde [https://www.akparti.org.tr/:](https://www.akparti.org.tr/) <https://www.akparti.org.tr/media/318777/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> adresinden alındı
- Ak Parti. (2011). *2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. 10 15, 2020 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-1.pdf> adresinden alındı
- Ak Parti. (2018). *2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçim Beyannamesi*. 12 11, 2020 tarihinde [https://www.akparti.org.tr: https://www.akparti.org.tr/media/318779/24-haziran-2018-cumhurbaşkanlığı-secimleri-ve-genel-secimler-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf](https://www.akparti.org.tr/media/318779/24-haziran-2018-cumhurbaşkanlığı-secimleri-ve-genel-secimler-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf) adresinden alındı
- Akar, R. (2001). Turgut Özal. S. Öngider içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 201-222). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Akay, A. (2012). *Türkiye'de Siyasetin İletişim Profesyoneli Siyasal İletişim Danışmanı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akçay, E. Y. (2017). 2002 Sonrası Türk Dış Politikası. P. G. Sertif Demir içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 217-252). Ankara: Barış Kitap.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı. H. Yavuz içinde, *Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s. 59-95). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Akdoğan, Y. (2010). *Tarihe Düşülen Notlar*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Akdoğan, Y. (2017). *Siyasi Liderlik ve Erdoğan*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.

- Akgönül, H. (2001). Ataturk Dönemi'nin Para Politikası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*(2), 117-132.
- Akgün, B. (2017). 12 Eylül Döneminde Türkiye (1980-1983). A. Çaylak, & S. A. Avcu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 525-553). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Akkır, R. (2018). Türkiye'de Siyaset, Din ve Liderlik: Recep Tayyip Erdoğan Örneği. *Turkish Studies*, 31-49.
- Aksu, L. (2006). Atatürk Dönemi Para ve Kambiyo Politikası. *Türk Dünyası Araştırmaları*(160), 111-132.
- Akşin, S. (2018). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktan, O. (1998). Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29-36.
- Akyıldız, H., & Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9(1), 43-62.
- Aral, B. (2016). Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Mi, Kopuş Mu? *Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 179-202). içinde İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Arat, Y. (2008). Süleyman Demirel. S. S. Metin Heper içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (s. 101-120). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Aristoteles. (2005). *Politika*. (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armaoğlu, F. (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2017). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Arpacı, I. (2013). Küreselleşme Sürecinde Siyasi Parti-Lider İlişkisi. G. Tuncel içinde, *Küreselleşme, Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler* (s. 121-141). Malatya: Bilsam Yayınları.
- Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Aslan Akal, E. (2001). Mustafa Kemal Atatürk. S. Öngider, & S. Öngider (Dü.) içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 9-52). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Aslan, S. (2013). Tek Parti Döneminin Yapısal Analizi. A. Karadağ içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 35-98). Ankara: Orion Kitabevi.

- Ataay, F. (2019). *Türkiye Demokrasi Tarihi*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Ataman, M. (2017). 1983-1991 Dönemi:ANAP'lı Yıllar. A. Çaylak, & S. A. Avcu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 553-571). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Atılğan, G. (2016a). Tarımsal Kaitalizmin Sancağı Altında. C. S. Gökhan Atılğan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 393-510). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2016b). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. C. S. Gökhan Atılğan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 521-651). İstanbul: Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin Düzeni* (Cilt 2). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Avcu, S. A. (2017). Türkiye'de Parti Sisteminin Parçalanması (1991-2002). S. A. Adem Çaylak içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 627-646). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (2016). *İkinci Adam* (Cilt II Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2015). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 91-110.
- Aydoğan, E., & Mahmutoğlu, T. B. (2013). Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 113-142.
- Aziz, A. (2003). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Baban, E. (2012). McLuhan ve Baudrillard'ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu. E. Ö. Tolga Kara içinde, *Sosyal Medya Akademi* (s. 57-82). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bahadır, E., & Baltacı, C. (2012). Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(25), 70-76.
- Baharçipek, A., & Arpacı, I. (2014). Arap Dünyasında "Eski Hal Muhal". *Akademik Ortadoğu*, 8(2), 99-114.

- Bal, İ. (2008). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkiler. M. Bıyıklı içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 363-418). İstanbul: Göktepe Yayınları.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Başer, A. (2010). Yeni İletişim Teknolojilerinin Evriminde Televizyonun Yeri. A. A. Filiz Aydoğan içinde, *İkinci Medya Çağında İnternet* (s. 36-60). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bayar, C. (2010). *Başvekilim Adnan Menderes*. (İ. Bozdağ, Dü.) İstanbul: Truva Yayınları.
- Bayhan, F. (2007). *Recep Tayyip Erdoğan'ın Liderlik Şifreleri*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP VE AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bennet, L. (2000). *Politik İllüzyon ve Medya*. (S. Say, Çev.) İstanbul: Nehir Yayınları.
- Besli, H., & Özbay, Ö. (2014). *Bir Liderin Doğuşu Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Biçkes, D. M. (2017). "A Leader and a Symbol Personality: Necmettin Erbakan / Lider Bir Kişilik ve Sembol Bir Şahsiyet Olarak Necmettin Erbakan". *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(8), 51-70.
- Bila, H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bilgiç, S. (1995). *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozkurt, V. (2016). Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal. İ. D. İhsan Sezal içinde, *Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 135-158). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Börklüoğlu, L. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Türkiye'de Siyaset: Değişim Dinamikleri, Aktörler ve Gelişmeler. M. Zincirkıran içinde, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 99-160). Bursa : Dora Yayıncılık.

- Buran, H. (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Burçak, S. (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*. Ankara: Olguç Yayınevi.
- Campus, D. (2010). Mediatization and Personalization of Politics in Italy and France: The Cases of Berlusconi and Sarkozy. *International Journals of Press/Politics*(15), 219-235.
- Canatan, B. (2010). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Cemal, H. (1990). *Özal Hikayesi*. Ankara: Doğan Kitap.
- Coşkun, A. (2003). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*(4), 72-77.
- Crotty, W. (2006). Party Transformations: The United States and Western Europe. *Handbook of Party Politics*, 499-514.
- Cumhuriyet. (2019, 02 08). "*Diyorlar domates, biber, patlıcan; yahu merminin fiyatını düşünün*". 12 13, 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr:https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyorlar-domates-biber-patlıcan-yahu-merminin-fiyatini-dusunun-1238031> adresinden alındı
- Çağlar, G. (2000). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 317-322.
- Çaha, Ö. (2007). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, . İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991). S. A. Adem Çaylak içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'in Siyasal Hayatı* (s. 571-593). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır, R. (2001). Necmettin Erbakan. S. Öngider içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 223-236). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Çakır, R. (2004). *Milli Görüş Hareketi*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Çalmuk, F., & Çakır, R. (2001). *Rcep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Çavdar, T. (2001). İsmet İnönü. S. Öngider içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 53-78). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Çaylak, A., & Baran, H. (2017). Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa İle Pekışmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970). S. A. Adem Çaylak içinde, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 437-483). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çaylak, A., & Nişancı, Ş. (2009). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu. A. Ç. Avcu içinde, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi* (s. 303-343). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çelebi, O. (2017). Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü'nün 14-26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 280-297.
- Çelik, S. (2010). *Atatürk ve Liderlik*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Çemrek, M., & Göksel Uluer, A. (2017). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de İç Politika. S. A. Adem Çaylak içinde, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 401-436). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çetin, H. (2014). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Çetin, H. (2016a). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, H. (2016b). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahraanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi: 1980-1993*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiğdem, A. (2012). Durmak Yok, Yola Devam. *Birikim Dergisi*(277), 21-26.
- Çıkın, A. (2003). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik. *YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi*(62), 25-32.
- Çolak, Y. (2010). 1923-1929 Dönemi İç Politika. A. Çayla, M. Dikkaya, C. Göktepe, & H. Kaplı içinde, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi* (s. 219-230). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çufalı, M. (2005). Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi: 1945-1950. S. B. Adnan Küçük içinde, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 401-429). Ankara: Aktüel Yayınları.
- Çulhaoğlu, M. (2001). Adnan Menderes Demokrasi Şehidi Mi, Demokrasi Kurbanı Mı? S. Öngider içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 79-108). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

- Dağı, İ. (2016). Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti:İnsan Hakları, Demokratikleşme ve Avrupa Birliği. İ. D. İhsan Sezal içinde, *Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 203-224). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Davutoğlu, A. (2010). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek Partinin Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Dereli, T. (2008). Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu. *Çalışma ve Toplum*(4), 11-38.
- Dikici, A. (2008). Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(42), 161-192.
- Doğanay, Ü., Karaaslan Şanlı, H., & Özdemir Taştan, İ. (2017). *Seçimlik Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Duman, O., & Haktan, B. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politiası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. *Atatür Dergisi*, 1(1), 299-318.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Duverger, M. (1986). *Seçimle Gelen Krallar*. (N. Erkut, Çev.) İstanbul: Kelebek Yayınevi.
- Duverger, M. (2011). *Siyaset Sosyolojisi*. (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ege, A. (2008). Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrası Dönüşüm ve İstikrar. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(1), 321-335.
- Ekinci, N. (1997). *İkinci Dünya Svaşı'nddan sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erdoğan, G. (2005). *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üstündeki Etkileri*. Ankara : Turhan Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2007). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2016). Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal. İ. Sezal, & İ. Dağı içinde, *ÖZAL'LI YILLAR: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 25-39). İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.
- Ereker, F. (2017). 1960-1990 Dönemi Türk Dış Politikası. P. G. Sertif Demir içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 149-190). Ankara: Barış Kitap.

- Eroğul, C. (1988). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ersoy, L. (2017). 1939-1945 Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler. S. A. Adem Çaylak içinde, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 321-338). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Erzen, M. Ü. (2008). Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi. *İstanbul Üniversite İletişim Fakültesi Dergisi*(31), 65-80.
- Fedayi, C. (2017). Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980). S. A. Adem Çaylak içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 485-524). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınevi.
- Ferik, M. (2015). *Recep Tayyip Erdoğan'lı Yıllar, e-Kitap Projesi*.
- Findley, C. (2014). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fırat, M. (2001). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1960-1980)* (s. 716-768). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. (2002). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Garzia, D. (2011). The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader–follower relationships. *The Leadership Quarterly*, 697-709.
- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(139-146).
- Gideon Rahat, T. S. (2007). The personalization(s) of politics: Israel, 1949–2003. *Political Communication*, 24(1), 65-80.
- Gökçen, A. (1998). Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme. *Yeni Türkiye Dergisi*(23-24), 3255-3269.
- Gökçen, A. M. (2017). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme. M. Zencirkıran içinde, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 193-220). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Gönlübol, M. K. (1999). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M., & Bingün, H. (2006). 1990-1996. M. Gönlübol içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (s. 645-690). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Gözen, R. (2008). Türkiye Cumhuriyeti Devleti-AB İlişkileri ve Politikaları: Asimetrik Konumlar ve Algılamalar Süreci. M. Bıyıklı içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 205-225). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Gözen, R. (2016). Turgut Özal ve Dış Politika: Körfez Savaşı Örneğinde İdealler ve Gerçekler. İ. D. İhsan Sezal içinde, *Özal'lı Yıllar İktisat, Siyaset, Zihniyet* (s. 245-282). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Günel, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni: 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Gür, N., & Dilek, Ş. (2019). İç ve Dış Şoklar Kıskaçında Yeni Ekonomi Hikayesini Arayan Türkiye. Y. Ö. Ramazan Akkır içinde, *Ak Parti ve Yükselen Türkiye* (s. 133-161). Ankara: Kadim Yayınları.
- Gürbey, G. (2016). Özal'ın Dış Politika Anlayışı. İ. D. İhsan Sezal içinde, *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 225-244). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Gürbey, G. (2016). Özal'ın Dış Politika Anlayışı. İ. D. İhsan Sezal içinde, *Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 225-244). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Gürkan, N. (1998). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın: 1945-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halldén, O. (1998). Personalization in Historical Descriptions and Explanations. *Learning and Instruction*, 8(2), 131-139.
- Haytoğlu, E. (2007). İnönü Döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam: 1938-1950. S. İ. Haytoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 77-115). İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Heper, M. (2003). Demokrasimizin Sorunları. *Doğu Batı*(21), 161-180.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Heper, M. (2008a). İsmet İnönü. S. S. Metin Heper içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (s. 34-54). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heper, M. (2008b). *İsmet İnönü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heyet. (1975). *Parti Liderlerinin Ruh Portreleri*. İstanbul: Umur Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. Bayram, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyasetin Temel Kavramları*. (H. Özler, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B. B. vd., Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- <http://www.arter.com.tr>. (tarih yok). 11 01, 2020 tarihinde <http://www.arter.com.tr>:
<http://www.arter.com.tr/#2002-genel-secimleri> adresinden alındı
- <https://twiplomacy.com>. (2020). *Dünya Liderleri Sıralaması*. 12 20, 2020 tarihinde
<https://twiplomacy.com>: <https://twiplomacy.com/info/europe/turkey/rterdogan/>
adresinden alındı
- <https://www.tbmm.gov.tr>. (2019, 04 10).
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc046/karartbmmc04600001plan01.pdf adresinden alındı
- <https://www.tcmb.gov.tr/>. (2020). <https://www.tcmb.gov.tr/>:
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF> adresinden alındı
- Hungtington, S. (2011). *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*. Ankara: Kilit Yayınevi.
- Hürriyet. (2006, 02 11). '*Ananı al git buradan*'. 10 02, 2020 tarihinde [Hürriyet.com.tr](http://www.hurriyet.com.tr):
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/anani-al-git-buradan-3920400> adresinden alındı
- Hürriyet. (2013). *Başbakan: Yüzde 50'yi Evinde Zor Tutuyorum*. 12 02, 2020 tarihinde
<https://www.hurriyet.com.tr>: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> adresinden alındı
- Ignazi, P. (1996). The Crisis of Parties and The Rise of New Political Parties. *Party Politics*, 2(4), 549-566.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford Universty Press.
- İHA. (2014). *Erdoğan: İstanbul Benim Aşkım*. 12 01, 2020 tarihinde
<https://www.iha.com.tr>: <https://www.iha.com.tr/haber-erdogan-istanbul-benim-askim-386895/> adresinden alındı
- İnalçık, H. (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- İnoguchi, T. (2009). The Personalization of Politics: Koizumi and Japanese Politics. Political Leadership, Parties and Citizens: The Personalisation of Politics. *Abington: Routledge*, 209-228.
- Iyengar, S. (1997). *Do The Media Govern?* London: Sage Publications.

- Jennsen, A., & Aalberg, T. (2006). Party Leader Effects in Norway: A Multi-methods Approach. *Electrol Studies*, 25(2), 248-269.
- Kaçmazoğlu, B. (2000). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). AKP İktidarının 2007-2015 Dönemi Siyasi Politikalarına İlişkin Bazı Değerlendirmeler: AKP İktidarının Cumhuriyet'in Kurucu İdeolojisiyle Çatışması. *Sosyologca*, 61-70.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2017). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Siyasal Gelişmeler. D. A. Arslan içinde, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasetin Sosyolojik Temelleri* (s. 643-673). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kal'a, A. (1998). Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler. *Yeni Türkiye Dergisi*(23-24), 3305-3311.
- Kalaycıoğlu, E. (2014). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar. A. Y. Ersin Kalaycıoğlu içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 5155-44). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaçor, S. (2009). Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.BF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 121-131.
- Karadağ, A., & Aslan, S. (2005). Sivil Toplum. A. Karadağ içinde, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 293-322). Ankara: Orion Yayınları.
- Karataş, M. (1998). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi. *Yeni Türkiye Dergisi*(23-24), 3317-3324.
- Karluk, R. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2013). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karvonen, L. (2010). *The personalisation of politics. A study of parliamentary democracies*. Colchester: ECPR Press.

- Kayalı, H. (2016). Bağımsızlık Mücadelesi. R. KASABA içinde, *Türkiye Tarihi 1839-2010 & Modern Dünyada Türkiye* (Z. Bilgin, Çev., s. 99-138). İstanbul: Kitapyayamevi.
- Kazancıgil, A. (2016). Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 191-214). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Kazdağlı, C. (1999). *Demirel'in Liderlik Sırları*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Kazdağlı, H. (2016a). Turgut Özal'ın İktisadi Reformları. İ. Sezal, & İ. Dağı içinde, *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 371-392). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyman, F. (2005). *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, A. (2005). *Kılıç'tan Kılıç'a Bir Dönem Tanıklığı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçbay, M. A. (2016). Atatürkçülük Ya da Türk Aydınlanması. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türk Siyasal Hayatı*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Kocatürk, U. (2007). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koçak, C. (1997). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980* (s. 85-154). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koloğlu, O. (2000). *Ecevit ile CHP: Bir Aşk Nefret Öyküsü*. İstanbul: Buke Yayınları.
- Koltuk, A. (2008). İkinci Dünya Savaşından Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33-44.
- Komşuoğlu, A. (2012). Türkiye'de Siyasî Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel. 38. *ICANAS*. 14(4), s. 1933-1950. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Kongar, E. (2006). *Tarihimize Yüzleşmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, E. (1998). Mali Yapı Mali Politikalar. *Yeni Türkiye Dergisi*(23-24), 3412-3417.
- Köker, E. (1998). *Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Köker, L. (1992). *Demokrasi Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Küçük, A. (2005). Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar. A. K. Ahmet Karadağ içinde, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 41-110). İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Küçük, A. (2005). Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar. A. K. Ahmet Karadağ içinde, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 41-110). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Laçiner, S. (2003). Özal Dönemi Türk Dış Politikası . H. H. Tefvik Göksu içinde, *1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları* (s. 25-48). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lang, G. L. (1968). *Politics and Television*. Chicago: Quadrangle Books.
- Langer, B. A. (2007). A historical exploration of the personalisation of politics in the print media: The British Prime Ministers (1945–1999). *Parliamentary Affairs*, 60(3), 371-387.
- Lapalomba, J. (2007). Reflections on Political Parties and Political Development. *Party Politics*, 13(2), 141-154.
- Lash, S. U. (1987). *The End of Organized Capitalism*. Oxford: PolityPress.
- Lasswell, H. (1930). *Psychopathology and Politics*. London: The Universty Of Chicago Press.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, B. (2007). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. (E. E. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Linz, J. (2002). Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes. R. -R. Gunther içinde, *Political Parties: Old Concepts, New Challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, S. M. (1986). *Siyasal İnsan*. (M. Tunçay, Çev.) Ankara: Teori Yayınları.
- Mahmutoğlu, T. B. (2016). Atatürk'süz İlk Seçimler1939 Genel Seçimlerinde CHP'nin Seçim Çalışmaları ve Propagandaları. *Atatürk Dergisi*, 5(1), 38-64.
- Maier, S. A. (2010). Personalization of Politics A Critical Review and Agenda for Research. *Communication Yearbook*, 34, 213-257.

- Mango, A. (2008). Atatürk. A. Mango, M. Heper, & S. Sayarı (Dü) içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (Z. Bilgin, Çev., s. 2-33). İstanbul: Kitab Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1992). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McAllister, I. (2007). *Personalization of Politics*. (J. R.-H. Klingemann, Dü.) Oxford: Oxford Universty Press.
- Meyer, T. (2002). *Medya Demokrasisi*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nacar Logie, N. (2015). *Siyasi Söylem, Örneklerle Türk Siyasi Söylemi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Oğuz, F., & Bayar, F. (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi*(Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı), 3-40.
- Okutan, Ç. (2011). 1923-1945: Rejim Değişikliği ve Ulusal Bütünleşme Dönemi. Y. Tekin, & Ç. Okutan içinde, *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Okutan, Ç. (2011 b). Çok Partili Dönemden Askeri Müdahaleye (1945-1960). Y. T. Okutan içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 127-153). Ankara: Orion Kitabevi.
- Okutan, Ç. (2011c). Yeniden Demokrasi: Siyasal ve İdeolojik Ayrışmalar Netleşiyor (1960-1971). Ç. O. Yusuf Tekin içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 155-176). Ankara: Orion Kitabevi.
- Okutan, Ç. (2011d). Siyasal ve Toplumsal Kaos (1971-1980). Ç. O. Yusuf Tekin içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 179-185). Ankara: Orion Kitabevi.
- Oran, B. (2005). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası (1919-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ., & Küçükkaya, İ. (2018). *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ozan, B. (2004). Türkiye'de Atatürk Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*(1), 155-166.
- Ozan, E. D. (2016). İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı. C. S. Gökhan Atılğan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 663-745). İstanbul: Yordam Kitap.
- Öğün, S. S. (2004). *Türk Politik Kültürü*. İstanbul: Alfa Yayınev.

- Öngider, S. (2001). Süleyman Demirel. S. Öngider içinde, *Lider Biyografilerindeki Türkiye* (s. 109-148). İstanbul: Aykırı Tarih.
- Öniş, Z. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi-Politigi. H. Yılmaz içinde, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Dinamikleri* (s. 259-286). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Örs, B. (1996). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Der Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, G. (2012). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Dış Politika Yapım Süreci. N. Ö. Faruk Sönmezoğlu içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 5-52). İstanbul: Der Yayınları.
- Özdalga, E. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdalga, E. (2008). Necmettin Erbakan. S. S. Metin Heper içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (s. 142-165). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özdemir, H. (1997). Siyasi Tarih 1960-1980. S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 191-254). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özer, M. A. (2014). Siyasal İletişimin Etkinliğinde Algılama Yönetiminin Rolü. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 166-197.
- Özgül, B. (2017). Medyanın Siyasi Liderlik Beklentilerine Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 201-229.
- Özipek, B. B. (2017). AK Parti Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Siyaset. S. A. Adem Çaylak içinde, *O smanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (s. 683-708). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Özkan, N. (2007). *Seçim Kazandıran Kampanyalar, Türkiye'den ve Dünyadan Örneklerle*. İstanbul: Meciat Yayınevi.
- Öztürk, A. (1996). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1945-1960) Siyasi İktidar-Basın İlişkileri. İstanbul.
- Paçacı, C. (1998). Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Bankacılık Sektörü. *Yeni Türkiye Dergisi*(23-24), 3398-3406.
- Pamuk, M. (2001). *Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

- Parasız, İ. (1998a). *Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1998b). *Modern Para Teorisi*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Paul Pennings, R. H. (2001). Democratizing Candidate Selection Causes and Consequences. *Party Politics*, 7(3), 267-275.
- Peter Van Aelts, T. S. (2011). The Personalization of Mediated Political A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings. *Journalism*, 13(2), 203-220. doi:10.1177/1464884911427802
- Poggi, G. (1991). *Çağdaş Devletin Gelişimi*. (B. T. Şule Kut, Çev.) İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Programı, A. H. (1983). *Hükümet Programı*.
- Programı, D. P. (1949). Ankara.
- Roskin, M., Cord, R., Medeiros, J., & Jones, W. (2013). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Sabah. (2013, 06 03). *Başbakan'dan Önemli Açıklamalar*. 12 20, 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr>:
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/02/basbakan-canli-yayinda-konusuyor-adresinden-alindi>
- Sabah. (2013, 06 22). *Erdoğan Samsun Mitinginde*. 12 13, 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr>:
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-samsun-mitinginde-1726373> adresinden alındı
- Sabah. (2016, 06 30). *Erdoğan: inlerine gireceğiz demiştik, girdik*. 12 13, 2020 tarihinde <https://www.sabah.com.tr>:
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/06/30/erdogan-inlerine-girecegiz-demistim-girdik> adresinden alındı
- Sabır, H. (2003). Atatürk'ün İktisat Zihniyeti. *Dış Ticaret Dergisi*(28), 77-92.
- Sağlamer, K. (1974). *Ecevit Olayı: Bir Başbakanın Doğuşu*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Saraçoğlu, C. (2016). 1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm. G. A. vd. içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 753-876). İstanbul: Yordam Kitap.

- Saraçoğlu, C., & Yeşilbağ, M. (2016a). AKP Döneminde Türkiye Minare İle İnşaat Gölgesinde. E. A. Gökhan Atılğan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 877-959). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul : Alfa Yayınları.
- Sarıbay, Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası-MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, Y. (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Sarıoğlu Uğur, S., & Uğur, U. (2014). Yöneticilik Ve Liderlik Ayrımında Kişisel Farklılıkların Rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 122-136.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (M. T. T. Karamustafaoğlu, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Sartori, G. (2004). *Görmenin İktidarı*. (G. B. Şentürk, Çev.) İstanbul: Karakutu Yayıncılık.
- Sayarı, S. (2008). Adnan Menderes. M. H. Sayarı içinde, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (s. 77-100). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Selçuk, F. Ü. (2011). Süleyman Demirel. EmreToros içinde, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar* (s. 41-120). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Sennett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (S. D. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serin, N. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 101-105.
- Sertel, M., & Kalaycıoğlu, E. (1995). *Türkiye İçin Yeni Bie Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Sevgi, C. (1994). *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Seydi, S. (2009). 1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika. A. Ç. Avcu içinde, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayını.
- Sezal, İ. (2016). Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim. İ. Sezal, & İ. Dağı içinde, *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (s. 127-135). İstanbul: Beta Basım Yayıncılık Dağıtım A.Ş.

- Sosyal, İ. (1983). *Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları, Cumhuriyet Dönemi Türliye Ansiklopedisi* (Cilt 8). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soyak, A. (2003). Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*(2), 167-182.
- Soysal, M. (1990). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul : Gerçek Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve. Ö. E. Faruk Sönmezoğlu içinde, *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Analiz* (s. 589-635). İstanbul: Der Yayınları.
- Sözcü. (2017, 04 19). *Balkon Konuşmaları*. 12 15, 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr: https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/erdoganin-balkon-konusmalari-1803523/> adresinden alındı
- Sözcü. (2020, 12 23). *Erdoğan'dan AIHM'e Demirtaş Tepkisi*. 12 23, 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr: https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-erdogandan-aihme-demirtas-tepkisi-6179723/> adresinden alındı
- Sucu, M. (2005). *12 Eylül Yasakları*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi*(9), 243-269.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şener, M. (2015). Burjuva Uygarlığının Peşinde. G. Atılğan, & A. U. Cenk Saraçoğlu içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 201-327). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *TürkSiyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Tachau, F. (2008). Bülent Ecevit. S. S. Metin Heper içinde, *Türkiye'de Liderle ve Demokrasi* (s. 121-142). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tanör, B. (1991). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanör, B. (1997). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2000). *Siyasal Tarih*. (S. Akşin, Dü.) İstanbul: Cem.
- Tekin, Y. (2011). 12 Eylül Sonrası Türkiye'de Siyasal Hayat. Ç. O. Yusuf Tekin içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 187313). Ankara: Orion Kitabevi.

- Tepe, S. (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaaleri, Çelişkileri ve Sınırları. H. Yavuz içinde, *Ak Parti Değişimin Yeni Aktörleri* (s. 121-182). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Tokgöz, O. (2010). *Seçimler, Siyasi Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toros, E. (2011). Recep Tayyip Erdoğan. E. Toros içinde, *Türkiye'de Siyasi Liderlik; Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar* (s. 179-194). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Toros, E. (2011). Recep Tayyip Erdoğan. E. Toros içinde, *Türkiye'de Siyasi Liderlik; Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar* (s. 179-194). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- <https://www.akparti.org.tr>. (2018). *Ak Parti 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçim Afişi*. 11 5, 2020 tarihinde <https://www.akparti.org.tr>: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> adresinden alındı
- Tunaya, T. Z. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tuncel, G. (2013). Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısındaki Değişim. G. Tuncel içinde, *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler* (s. 253-271). Malatya: Bilsam Yayınları.
- Tuncer, E. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*. Ankara : Tesav Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turam, B. (2011). *Türkiye'de İslam ve Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, R. S. (2009). *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TÜİK. (2010). *İstatistik Göstergeler 1923-2009*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

- TÜİK. (2012). *Milletveki Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türk, H. B. (2018). *Muktedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Ülker, H. İ. (2011). Adnan Menderes. E. Toros içinde, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar* (s. 7-40). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Üste, B. (2016). *Türkiye'de Siyaset*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Webb, T. P. (2005). *The presidentialization of politics in democratic societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*. (M. S. Afşar Timuçin, Çev.) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve Otorite*. (B. Akın, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Weisband, E. (1974). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*. (M. A. Kayabal, Çev.) İstanbul: Millet Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2010). Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü. H. Yavuz içinde, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* (s. 7-28). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuzalp, E. (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yayla, A. (2002). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yazıcı, S. (2009). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeldan, E. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerasimos, S. (2001). Sivil toplum, Avrupa ve Türkiye. S. Y. vd. içinde, *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (s. 13-23). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, B. (2010). *Popülizm ve Özal-Erdoğan*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Yıldız, A. (2004). Muhafazakarlığın Yerleştirilmesi ya da AKP'nin Yeni Muhafazakar Demokratlığı. *Karizma Dergisi*(7).

- Yılmaz, M. (2010). 1930-1938 Döneminde Türkiye'de Siyasi Hayat. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe, & H. Kaplı içinde, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Yılmaz, M. (2012). Türk Blog Ve Forum Ortamlarında 'One Minute' Çıkışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 315-332.
- Yolcu, T. (2019). Türkiye'de Siyasal Kültür ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 93-106.
- Yurdsever Ateş, N. (2008). Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikaları. M. Bıyıklı içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 53-90). İstanbul : Gökkuşbu Yayınları.
- Yüce, G., Akıncı, M., & Yılmaz, Ö. (2013). Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası. *Maliye Dergisi*(164), 183-207.
- Zarakoğlu, A. (1966). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1965 ve 1966 Uygulama Programları ve Para ve Kredi Politikası. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 861-875.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.